Kuram / İktisat

Alfredo Saad-Filho

marx'ın değeri

çağdaş kapitalizm için ekonomi politik

İngilizceden Çeviren: Ertan Günçiner





Yordam Kitap

Alfredo Saad-Filho

Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü (SOAS) Kalkınma Ekonomi Politiği Bölümü'nde öğretim üyesidir. Yayınlanmış eserleri şunlardır: *Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik* (2002), *Marx'ın Kapital'i* (Ben Fine'la birlikte, 2003), *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* (Hazırlayan, 2003).

Eserin orijinal adı:

The Value of Marx:
Political Economy for Contemporary Capitalism, (2002, Routledge)

MARX'IN DEĞERİ

Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik

Alfredo Saad-Filho

Yordam Kitap: 7 • **Marx'ın Değeri** Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik
Alfredo Saad-Filho • ISBN-9944-5688-9-9 • *İngilizceden Çeviren:* Ertan Günçiner
Kitap Editörü: Ali Mert • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Şendoğan Yazıcı
Birinci Basım: Ekim 2006 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1/105 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 **F:** 0212 528 19 09 **W:** www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: **Ayhan Matbaası**
Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
5. Cadde No: 47 Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 629 01 65

kuram-iktisat

Marx'ın Değeri

Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik

Alfredo Saad-Filho

İngilizceden Çeviren:
Ertan Günçiner

Rita, Lucas ve Julia için...

Teşekkür

Chris Arthur, Paresh Chattopadhyay, Nick Hostettler, Costas Lapavitsas, Michael Perelman, Alejandro Ramos Martinez, Maria de Lourdes Mollo, John Rosenthal, Simeon Scott, David Spencer ve John Weeks'in de aralarında bulunduğu, bu kitabın çeşitli taslaklarını okuyan ve üzerinde yorumda bulunan herkese minnettarım.

Sosyalist Ekonomistler Konferansı, "Marx'ın, Kapital'in Kompozisyonuna İlişkin Analizi Üzerine Bir Not" (Capital & Class 50, Summer 1993, s. 127-146) ve "Değerlerin Üretim Fiyatlarına Dönüşümü ile İlgili Alternatif Bir Okuma" (Capital & Class 63, Autumn 1997, s.115-136) makalelerimden, ilgili bölümlerin yeniden yayınlanmasını onaylama nezaketini göstermiştir.

Verso ile Lawrence and Wishart yayınevleri ise, özellikle Kapital ve Artıdeğer Teorileri'nden geniş alıntılar yapmam konusunda nezaket göstermişlerdir; bu nedenle kendilerine teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ



Ölümünden bu yana yüz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, Marx'ın yazıları dünya ölçeğinde ilgi çekmeye devam ediyor.[1] Sovyet Bloku'nun çöküşünün ardından okurlarının sayısında büyük bir azalma görüldüğüne ilişkin spekülasyona karşın, Marx'ın hayatı ve eserleri, sosyal bilimcilerin, sendikacıların, antikapitalist ve çevresel davalara bağlanmış militanların ve daha birçoklarının ilgisini üzerinde topluyor. Üniversite kesiminde bu ilgi canlanmasına tanık olma konusunda, yeterince şanslı olduğumu söyleyebilirim. Marx'ın eseri ile ilgili derslere öğrencilerin yoğun talep göstermesi, çoğu zaman aşırı kalabalık sınıflara ve canlı tartışmalara yol açıyor. Marksist bilimselliğin gelişmesi de, toplumsal bilimlere ilişkin birkaç dikkat çekici kitabın yayınlanmasının ve Marksist katkılara açık dergilerin devam eden başarılarının gösterdiği gibi, güçlü bir biçimde sürüyor.

Her ne kadar kendi içlerinde önemli olsalar da, bu başarılar, Marksist bilimselliğin otuz, hatta yirmi yıl önceki dinamizm ve etkisinin çok uzağında. Bugün, eşitsizlik ve sömürünün üzeri, piyasa ideolojisi ve 'küreselleşme' ile ilgili kof söylem tarafından (her ne kadar ikisi de uçlarda birbirlerini yıpratsalar da) daha ustaca örtülüyor. Bu dönüşümler ile eğitim ve araştırma fonlarının

1 Marx'ın ekonomik düşüncelerinin evrimi Oakley (1983, 1984, 1985) ve Rosdolsky (1977) tarafından incelenmiştir. Temel kavramlar Bottomore (1991) tarafından açık ve özlü bir biçimde açıklanmıştır. Marx'ın ekonomi politiğinin tarihsel bir gözden geçirilmesi için, bkz. Howard ve King (1989, 1991).

kısıtlanmasını da içeren hükümet politikalarındaki değişimler, akademik ilgi ve öğrencilerin seçimleri üzerinde önemli bir etki yapıyor. Öyle görünüyor ki, her ne kadar Marksist temalara ilişkin akademik ilgiyi geliştirmek için çok daha fazlası yapılabilirse de, daha önemli ve kalıcı başarılar, üniversitelerin ötesinde, toplumsal hareketlerin başarısına bağlı. Halen elimizde kalan sosyal güvenlik ağlarının daha da erozyona uğramasının önüne geçilmesi, dünya ölçeğinde güç ve gelir dağılımının iyileştirilmesi, mali çıkarların ve 'tek süpergüç'ün etkisinin dizginlenmesi ve daha geniş bir biçimde bakıldığında, hızlı çevresel bozulma karşısında, gezegendeki hayat olasılığının korunması için, acil bir biçimde kitlesel eyleme ihtiyaç duyduğumuz çok açık. Bu nedenle, kitle eyleminin, genel olarak akademik çoğulculuk, daha özel olarak da Marksist araştırma açısından olumlu etkileri üzerinde ne kadar vurgu yapılsa azdır.

Karl Marx, bugünün acil sorunlarına hazır cevaplar sunmuyor. Ancak, onun yazıları kapitalizmin iç işleyişine ve mevcut ekonomik sistemin farklı yönleri arasındaki eklemlenmeye ilişkin benzersiz, derin bir açıklama sağlıyor. Bu yazılar, kapitalizmin iyilik ve kötülük açısından taşıdığı dev potansiyeli göstermektedir. Bu üstünlüklerinden ötürü Marx'ın yazıları hem çağımızın sorunlarına hem de bu sorunların olası çözümlerinin sınırlarına ışık tutuyor.

Marx'a karşı yöneltilen eleştiriler üç ana başlık altında toplanabilir: Yazıları tutarsızdır, yanlıştır ya da çağdışı kalmıştır.

Bu kitap, tutarsızlık konusundaki bazı suçlamaları gözden geçiriyor ve çözümlemenin sınırları içerisinde kalarak, bunların yanlışlığını gösteriyor.

İkinci eleştiri, hem yer hem de yönteme bağlı nedenlerden ötürü değerlendirmeye alınmıyor. Ancak, Marx'ın yazılarından esinlenen çözümlemelerin geniş yığınları etkileyen önemli sorunlara ilginç yanıtlar sunabileceğini ve bu kitabın daha ileri boyutta araştırmalara destek olabileceğini düşünüyorum.

Son olarak, Marx'ın eserlerinin on dokuzuncu yüzyılda yazılmış olmalarından ötürü çağdışı kalmış oldukları yönündeki iddia, gülünç olmaktan öteye gitmiyor. Bildiğim kadarıyla hiç kimse

Marx'ın çağdaşı olan Charles Darwin'e ya da eserlerini Marx'tan yüzlerce yıl önce yazmış bulunan Newton, Aristo ya da peygamberlere karşı buna benzer bir iddia ileri sürecek kadar aptal olmamıştır. Belirli çevrelerde bu iddianın gördüğü itibar, Ronald Meek'in şunları söylerken ne kadar haklı olduğunu gösteriyor:

> Kimi yazarlar, genelde de Marx'la uğraşmak söz konusu olduğunda, akademik standartlarını, başka bir ekonomist söz konusu olsa, yaptıklarını kendilerinin de tamamen uygunsuz bulacakları ölçüde gevşetirler.[2]

Marx'ın kapitalizme ilişkin çözümlemesinin bir kenara atılmasından daha şaşırtıcı olan, örneğin, basında ve siyasi çevrelerde, fiyatların, yaşam standartlarının ve uluslararası rekabetin belirlenmesinde emeğin üretkenliğinin önemi tartışıldığında emek değer teorisinin geçerliliğinin[3] örtülü bir biçimde kabul edilmesidir. Ancak bu bağlamda Marx'ın adı hiçbir biçimde ağza alınmamaktadır.[4]

Bu kitap, eleştirel bir biçimde, Marksist ekonomi politik literatürünün seçilmiş bazı yönlerini gözden geçirmekte ve bunları geliştirmektedir.[5] Bunu yaparken, iki sorun üzerinde detaylı olarak

---

2 R. Meek (1973, s. 241). Bu eğilim diğer öncülerin karşılaştıklarına benzer: 'Olgular tarafından yeterince desteklenmediği gerekçesiyle Evrim Teorisi'ni aslanlar gibi reddedenler, kendi teorilerinin olgular tarafından hiçbir biçimde desteklenmediğini unutmuş görünüyorlar. Bunlar, belirli bir inançla doğmuş insanların çoğu gibi, herhangi bir karşıt görüş için en katı kanıtları talep ederken, kendi inançlarının hiçbir kanıta gerek duymadığını düşünüyorlar.' (Herbert Spencer, 'The Development Hypothesis'). Orijinali "The Leader"da yayınlandı (1852); bu referans için Andrew Berry'ye şükranlarımı sunuyorum.

3 Marx'ın teorisi çoğu zaman bir (ya da hatta 'bir' sözcüğü kullanılmadan) değerin emek teorisi olarak adlandırılmıştır. Bu, yanlış anlamaya yol açabilecek bir kullanımdır; daha iyi bir deyim orijinal Almanca 'arbeitswertlehre' ya da emek değer teorisidir (Diane Elson 'emeğin değer teorisi'ni öneriyor, Bkz. Elson 1979 b). Ancak ben, Alejandro Ramos-Martinez'e bu görüş için teşekkürlerimle, geleneğe sadık kalacağım.

4 Bkz. Lipietz (1985b, s. 83)

5 'Ekonomi politik, en geniş anlamda, insan toplumunda üretim ve maddi geçim araçlarının değişimini yöneten yasaların bilimidir... İnsanların üretim ve değişimi gerçekleştirdikleri bu koşullar ülkeden ülkeye ve her bir ülkede de kuşaktan kuşağa değişir. Ekonomi politik, bundan ötürü, esas olarak tarihsel bir bilimdir.' (Engels, 1998, s. 185-186). Marx'ın ekonomi politiğine dikkat çekici önsözler için, bkz. Fine (1989), Foley (1986), D. Harvey (1999) ve Weeks (1981).

durulmaktadır: Birincisi, neyin nasıl üretildiğini de içerecek biçimde, kapitalizm altında ekonomik yeniden üretim sürecinin başlıca yönleri ve bu üretim tarzının altında yatan toplumsal yapılar, özellikle sömürüye ilişkin yapılar; ikincisi, neoklasikler, Keynesçiler ve kurumsalcılar da dahil olmak üzere, diğer düşünce okullarının çözümlemekte güçlük çektikleri kapitalizmin önemli özelliklerini açıklamaya yönelik Marksist araştırmalar. Örneğin paranın gerekliliği ve kökeni, teknik süreç ve emeğin üretkenliğinin artışı, emeğin yoğunluğu ve işgününün uzunluğuna ilişkin anlaşmazlıklar, ücretli sınıfın büyümesi, eşitsiz gelişmenin kaçınılmazlığı, döngüler ve krizler ve düşen hayat standartlarından çok, onların 'ihtiyaçları' ile çoğu zaman borç ve aşırı çalışmaya yol açan satın alabilecekleri şeyler arasında büyüyen mesafeden ötürü işçilerin yoksullaşması.

Değer, Marx'ın kapitalizm eleştirisinde önemli bir rol oynar. Bu basit bir kavram değildir ve çok farklı şekillerde yorumlanmıştır: *'Gerçekte Marksist ekonomi içindeki her anlaşmazlık temelde değer teorisinin doğası ve statüsüne ilişkin bir anlaşmazlıktır.'*[6]

Bu kitap, bir dizi katkıya, özellikle Ben Finn ve John Weeks'in[7] katkılarına atıfta bulunarak bir değer teorisi yorumu geliştirmektedir. Bu yorum Lukács'ın kastettiği anlamda ortodokstur, yani Marx'ın yöntemine sıkı sıkıya bağlıdır; ancak bu, Marx'ın yazdığı her şeyin noktası virgülüne doğru olduğu ya da her sessizliğin onaylamamayı ima ettiği anlamına gelmez. Heller'in haklı olarak söylediği gibi: Marx'a ilişkin hiçbir yorum yoktur ki, alıntılar aracılığıyla 'çelişkili' kılınmaya karşı bağışık olsun... Beni ilgilendiren onun düşüncesinin ana eğilimi (ya da eğilimleri)dir.[8]

Değer teorisinin esas amacı, kapitalizmde emek ve sömürü arasındaki ilişkiyi açıklamaktır:

> Değer teorisi, bize kapitalist sömürüyü, bu sömürünün deneyiminden kaynaklanan parçalanmanın üstesinden gelecek bir biçimde

---

6 Mohun (1991, s. 42)

7 Bkz. Fine (1980, 1982, 1989) ve Weeks (1981, 1990). Çalışmamdaki diğer önemli etkiler, Arthur (2001), Chattopadhyay (1994), Elson (1979b), Gleicher (1983), Itoh ve Lapavitsas (1999), Lebovitz (1992) ve Postone (1993).

8 Heller (1976, s. 22); Aynı zamanda, bkz. Lebovitz (1992, s. 1)

çözümleme olanağı sağlar... Kapitalist sömürüyü, çelişkili, krizlerle yıpranmış, sürekli değişime tabi bir süreç olarak kavramamıza yol açar (ve) sömürü sürecinin nasıl çalıştığını, bunu sona erdirecek eylemin olasılığını anlamamızı mümkün kılar."[9]

Değer teorisi, üretim araçlarının kapitalist tekeli, ücret ilişkisinin genelliği ve meta değişimlerinin yaygınlığı üzerinde durarak, kapitalist birikimin yapısı ve dinamikleri hakkında, sınıf, anlaşmazlıklar, dağıtım, kredi ve finans ilişkilerini de içerecek önemli sonuçlara ulaşır. Bu bulgular çoğu zaman ampirik araştırmalar için faydalı rehberler sunmaktadır ve her ne kadar bu yolu takip etmesek de, politik sonuçlar konusunda bizi bilgilendirebilir. Bu kitap, diğer alanlarda da tamamlanmış olmaktan uzaktır. Faiz getiren sermaye, kâr oranındaki düşme eğilimi ve kriz teorisi de dahil olmak üzere değer teorisinin birçok önemli yönünü tartışmamakta, ekonomi dışı sömürü biçimlerini ihmal etmekte ve değer çözümlemesine yapılan birçok önemli katkıya atıfta bulunmamaktadır.

Bu sınırlılıklarına karşın, kitap, üç ana amacına ulaşmayı başarıyor. Birincisi, Marx'ın değer teorisinden esinlenen çözümlemelerin ikna edici bir biçimde geliştirilebileceğini ve modern kapitalizmin önemli özelliklerini açıklayabileceğini gösteriyor.

İkincisi, eleştirel bir biçimde, Marx'ın değer teorisinin geçmiş yarım yüzyılda izlediği yolu değerlendiriyor, onun gittikçe artan bir biçimde sofistike, esnek ve toplumsal bilimlerden gelen katkıları daha iyi özümleyebilecek hale geldiğini gösteriyor. Üçüncüsü, aşağıda gösterilen birkaç alanda, bu teorinin gelişmesine katkıda bulunuyor.

Kitap sekiz bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölüm, Marx'ın çözümlemesinin metodolojik ilkelerini

---

9 Elson (1979b, s. 171). Daha geniş biçimde, Weeks (1971, s. 8, 11) haklı olarak şu görüşü ileri sürer: 'Değer teorisi esas olarak bir değişim ve tahsis teorisi değil, meta üreten bir toplumun altında yatan sınıf ilişkilerini gösteren bir teoridir... Marx'ın geliştirdiği değer teorisi aynı zamanda , (1) kapitalizmin sömürücü (sınıflı) toplum biçimlerinden yalnızca biri olduğunu, (2) prekapitalist toplumdan kapitalist topluma geçişin tarihsel açıklanmasını, (3) kapitalist ekonominin somut işleyişine ilişkin bir teoriyi, (4) diğerlerinin kapitalist ekonominin işleyişini niçin alternatif bir teorik çerçeve içinde açıkladıklarını, ortaya koyar.'

ve bunların onun kapitalizm eleştirisiyle ilişkisini açıklar. Sovyet felsefecisi E.V. İlyenkov'un 'diyalektik materyalizm'inden esinlenmiş olan bu bölüm, Marx'ın yönteminin temel ilkelerini ve değer çözümlemesinin başlıca özelliklerini sergiler ve son zamanlarda yapılan Marx'ın Hegelci bir yorumunun, 'yeni diyalektiğin', eleştirisi için başlangıç noktası oluşturur.

İkinci bölüm, eleştirel bir biçimde, Marx'ın değer teorisinin iki yorumu üzerinde durur: 'Geleneksel Marksizm' ve Sraffacı yaklaşımları içeren 'somut emek' görüşü ile Rubin geleneği ve 'yeni yorum'la özdeşleşmiş olanları da içeren, değer biçimi teorileri. Bunlar geçtiğimiz yarım yüzyıllık dönemde gelişmiş, en iyi bilinen değer çözümlemeleridir ve kapitalizm konusundaki anlayışımıza önemli katkıda bulunmuşlardır. Ne var ki bu yorumlar bazı bakımlardan eksiktir. Geleneksel Marksizmin yetersizlikleri, durgunlaşmasına ve kırılganlaşmasına neden olmuştur. Sraffacı çözümlemeler hem değeri hem de sermayeyi yanlış kavramış ve neoklasik ekonominin önemli yetersizliklerini yansıtmışlardır (para ve ekonomik dinamikleri açıklamak konusundaki yetersizlikleri de bunlara dahildir). Rubin geleneği, 1970'li yılların başlarında, değer tartışmasını yeni ve çok daha verimli bir düzeye taşımıştır. Ne var ki, onun değer ilişkileri üzerine odaklanması, çoğu zaman sermaye ve kapitalizmle ilgili çözümlemeleri pahasına olmuş; bu da yararını azaltmış ve çoğunlukla da yanıltıcı hale getirmiştir. Son olarak, 'yeni yorum', makroekonomik siyasanın radikal bir eleştirisinin geliştirilmesi için değerli bir katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, bu yorum, önemli teorik yetersizliklerle maluldür; özellikle de fenomeni farklı soyutlama düzeylerinde bir araya getirmeye ve değer analizini şekillendiren, onun kendine özgü açıklayıcı gücüne katkıda bulunan dolayımları kısa kesmeye olan eğilimi nedeniyle.

Üçüncü bölüm, bu kitapta geliştirilen değer çözümlemesinin ana hatlarını sunar. Değer teorisinin, öncelikle, kapitalizm altında toplumsal yeniden üretimi düzenleyen ekonomik süreçler ve ilişkiler üzerinde odaklandığını gösterir. Bu çözümleme işbölümünden

hareket eder. Bu temelde sömürü ilişkileri tanımlanır ve bunun ardından, sermaye ve kapitalist sömürü ortaya konulur. Bu bölüm, bir yandan, sermayenin bir üretim ilişkisi olduğunu, bu ilişki içinde işgücü, emeğin ürünleri ve daha genel olarak mallar ve hizmetlerin meta haline geldiğini, diğer yandan, sermayenin, sömürüye dayalı bir sınıf ilişkisi olduğunu gösterir. Bu ilişki, kapitalistlerin işçi sınıfını, tükettiğinden ya da denetlediğinden daha fazlasını üretmeye zorlama yeteneği ve artıdeğere kapitalistin hükmetmesi tarafından belirlenir. Bu durumlarda emeğin ürünleri genellikle değer biçimini alır ve ekonomik sömürü artıdeğerin ele geçirilmesine dayanır. Bu açıdan analiz edildiğinde, değer teorisi, bir sınıf teorisi, daha özgül biçimde söylersek, bir sömürü teorisidir. Değer kavramı, diğer nedenlerin yanı sıra, yararlıdır; çünkü kapitalizm altındaki sömürü ilişkilerini ifade eder ve bunların gönüllü piyasa değişimlerinin egemenliğine rağmen açıklanabilmesine izin verir.

Dördüncü bölüm, artıdeğeri, işçiler tarafından üretilen değer ile işçinin ücreti olarak ödenmiş işgücünün değeri arasındaki fark olarak açıklar. Başka bir şekilde söylersek, kapitalistler tarafından ele geçirilen toplumsal değer, ürününün bu parçasıdır. Üçüncü bölümde sermayenin kavramsallaştırılmasını takiben, bu terimler, yalnızca bireysel yaşamı sürdürmeye yönelik ihtiyaçlar, ücretler ya da kârlar olmaktan çok, sınıf ilişkileri tarafından tanımlanan kümeler (aggragates) olarak analiz edilir. Bu bölüm, farklı işgücü değeri kavramlarını, paket ve pay yaklaşımlarını da inceler ve bunların bazı eksikliklerine işaret eder. Burada bir alternatif sunulur: Bu alternatifte, işgücünün değeri, ne bir mal miktarı ne de para miktarıdır; bu bir değer miktarı, ihtiyaçları üreten işçi sınıfı tarafından harcanmış soyut iş zamanıdır. Bu değer, toplamına bakıldığında, kapitalist ile işçi sınıfı arasındaki değişim ile emeğin performansı ve üretimdeki sömürü aracılığıyla belirlenir.

Beşinci bölüm, normalleştirme, senkronizasyon ve homojenleştirme aracılığıyla, değerler ve fiyatlar arasındaki ilişkileri ele alır. Bu bölümde, ürünün değer biçiminin emeğin toplumsal bölünmesine bağlı olduğu ve değer yaratmanın, üretim ilişkileri ve

toplumun üretim kapasitesi tarafından belirlenen sosyal bir süreç olduğu gösterilir. Emeğin normalizasyonu, senkronizasyonu ve homojenleştirilmesi ile ilgili çözümleme, yoğun ve vasıflı emeğin değer yaratma potansiyelini, niteliksizleştirmeyi, sektörler arası rekabeti, makine kullanımı ve teknik değişimi, bunların fiyatlar, ekonomik yeniden üretim ve krizler açısından taşıdığı önemi de içerecek şekilde açıklar. Son olarak, bu bölüm, talep ve arzın birbirini dengelemediği durumlarda değerler ve fiyatların anlam ve önemini tartışır.

Altıncı bölüm, Marx'ın sermayenin bileşimi kavramını, teknik, organik ve değer bileşimleri (STB, SOB, SDB) de dahil olmak üzere, inceler. Sermayenin bileşimi, Marx'ın, değer-fiyat ilişkisi, teknik değişim, kâr oranının düşme eğilimi ve diğer süreçlere ilişkin çözümlemesinde önemli bir rol oynasa da, bu bölüm, STB, SOB ve SDB'nin, genelde sadece yüzeysel olarak ve çoğu zaman da yanlış olarak anlaşıldıklarını gösterir. STB açıktır; bu, maddi girdiler ile bunları çıktı haline dönüştürmek için gerekli olan canlı emek arasındaki fiziki orandır. SOB ve SDB'nin kavranması biraz daha güçtür. Bunlar, iki halde, statik ve dinamik hallerde kıyaslanır ve karşı karşıya getirilir. Statik hal, üretim amacıyla saat başına tüketilen sabit sermaye (SDB) ile bu zaman zarfında işlenmiş üretim araçları kitlesini (STB ve SOB) karşılaştırır. Dinamik bağlamda, SOB saat başına teknik olarak talep edilen sabit sermayenin *ex ante* değerlendirilmesidir. Buna karşılık SDB, dolaşımdaki basit sermayenin yeni değeri ile üretimin son aşamasında harcanan değişken sermaye arasındaki *ex post* orandır. Statik hal, Marx'ın değerlerin üretim fiyatlarına dönüşmesi çözümlemesini aydınlatır. Dinamik hal ise, sermaye birikiminin teknik değişimle eşzamanlı olarak gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkan kâr oranının düşme eğilimi ile ilgili çözümlemenin anlaşılması açısından faydalıdır.

Yedinci bölüm, Marksist ekonomi politikteki en can sıkıcı sorunlardan birini, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşmesini analiz eder. Literatür, çoğunlukla dönüşüm 'sorununu', sektörlerarası rekabet koşullarında fiyatların belirlenmesi olarak açıklar, ancak

bu neoklasik perspektif yanıltıcıdır. Kendi dönüştürme işleminde, Marx esas olarak ekonomi içinde sermaye, emek ve artıdeğerin dağılımını açıklamakla ilgilenmiştir. Bunu yapabilmek için, Marx'ın üretim fiyatı olarak adlandırdığı daha karmaşık bir değer biçimi gereklidir. Bir başka deyişle, dönüşüm, esas olarak değer biçiminde bir değişimdir. Bu durumda Sraffacı dönüştürme işlemi yetersizdir, çünkü bunlar analiz düzlemlerini karıştırır. Bu bölümde geliştirilen yaklaşım, doğru biçimde anlaşıldığında, ne Marx'ın dönüştürme işleminde bir 'sorun' ne de analizinde bir uyumsuzluk olduğu görülür. Marx'ın teorisi önemlidir, çünkü fiyatların anlamını ve önemini açıklar. Fiyat vektörünün hesaplanması bu bağlamda büyük önem taşır.

Son olarak, sekizinci bölüm, para, kredi ve enflasyon teorisine Marksist ve diğer radikal katkıların eleştirel bir gözden geçirilmesi aracılığıyla, önceden geliştirilmiş değer analizini özetler. Marx'ın para teorisi, çoğu zaman, sanki yalnızca metadan para çıkarılması nedeniyle önemliymiş gibi ele alınmıştır. Bu bölüm, bu bakış açısının verimsiz olduğunu ve bu teorinin, değişim-dışı para ve enflasyonun açıklanmasını da içerecek şekilde, önemli biçimlerde geliştirilebileceğini savunur. Bunlardan ilki önemlidir, çünkü bu, Marx'ın yaklaşımının içsel olarak uyumlu olduğunu ve modern kapitalizmin önemli özellikleriyle telif edilebileceğini gösterir. Sonuncusu ise önemli bir para sorunudur ve bunun analizi hem teori ile hem de siyasa ile ilişkilidir.

Bu tür uygulamalar Marksist ekonomi politiğin canlılığını ve günümüz koşullarına uygulanabilirliğini gösterirken, onun analitik ve eleştirel bir siyasa aracı olarak potansiyel yararına da işaret eder.

1

DİYALEKTİK MATERYALİZM



Marx'ın yöntemi, özellikle *Kapital*'de, özetlenmesi güç bir yöntemdir. Teorisinin rolü ve amaçlarına ilişkin farklı görüşlerden ve yayınlanmış eserlerinin genişliği ve tamamlanmamışlığından ötürü yöntemi konusunda oldukça farklı yorumlar yapılmıştır.[10] Bu yöntembilimsel anlaşmazlıklar Marksist ekonomi politiğin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Ancak, eğer Marx, kendi yöntemi konusunda bu kadar suskun kalmamış olsaydı, muhtemelen bu anlaşmazlıklar bu boyutlara ulaşmayacak ve bu kadar önem taşımayacaklardı. *Kapital*'in birinci cildinin ikinci baskısına yazdığı 'sonsöz'de Marx, bu eserde kullanılan yöntemin, onun hakkında geliştirilmiş birbiri ile çelişen çeşitli karşılıklı kavrayışların da gösterdiği gibi, pek az anlaşılmış olduğu sonucuna varır.[11] Bunu söylemekle birlikte, Marx, kendi yöntemini hiçbir zaman tam olarak açıklamamıştır.

10 Marx'ın, yaşarken az sayıda eseri yayınlanmıştır. Bunların en önde gelenleri, *Felsefenin Sefaleti, Komünist Parti Manifestosu, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'in birinci cildidir. *Kapital*'in ikinci ve üçüncü cildi, *Artıdeğer Teorileri* ve *Grundrisse* gibi önemli elyazmaları ancak ölümünden sonra redakte edilmiş ve yayınlanmıştır. (Bkz. Oakley 1983).

11 *Capital 1*, s. 99.

Marx'ın suskunluğu en azından iki farklı biçimde yorumlanabilir. Tony Smith'e[12] göre, Marx'ın *Kapital*'in yöntemi konusunu geçiştirmiş olması, esas olarak kitabın işçi sınıfından gelen okurlar için daha kolay okunabilir kılınmasını amaçlamaktadır, *'bana göre diğer başka her şeyden daha önemlidir bu kaygı'*.[13] Bu varsayım, Marx'ın, *Kapital*'den söz ederken 'çok daha popüler olacağı ve yöntemin (*Katkı*'da olduğundan) çok daha örtük olacağı'[14] şeklindeki sözlerinden destek bulur. Smith, kitabın karmaşıklığı ile Marx'ın daha çekici bir anlatım tarzı bulma arzusu arasındaki gerilimin onu *Kapital*'in yöntembilimsel yönlerini daha az vurgulamaya götürdüğü şeklinde mantıklı bir varsayımda bulunur. Ne var ki, bu yetersiz bir açıklamadır, çünkü Marx, çalışmasının çekiciliğini artırmak için onu 'popülerleştirme' yoluna gitmeyeceğini sürekli vurgulamıştır:

> Kullanmış olduğum ve daha önce ekonomik konulara hiç uygulanmamış olan çözümleme yöntemi, ilk bölümlerin okunmasını oldukça güçleştirir... Bu benim üstesinden gelme gücüne sahip olmadığım bir dezavantajdır. Tek yapabileceğim, gerçeği büyük bir tutku ile arayan okurları önceden uyarmak ve donatmaktır. Bilime giden kolay bir yol yoktur ve yalnızca dik yamaçlarını tırmanma yorgunluğunu göze alanlar onun ışıklı zirvelerine ulaşma şansına sahip olabilirler.[15]

Chris Arthur, farklı bir açıklama önerir. Ona göre, Marx'ın kendi yöntemini hiçbir zaman uygun bir biçimde açıklamamış olması, kendisinin, özellikle Hegel'in yöntemi ile ilişkisi konusunda görüşlerini netleştirmemiş olmasından ötürüdür.

> Vardığım sonuç şudur: Marx'ın kendisi, Hegel'in mantığının uygunluğu ve ilintisi konusunda net bir görüşe sahip değildi. Buna dayanarak, Marx'ın yaptığından daha tutarlı ve daha açık bir sermaye eleştirisini yeniden inşa etmenin gereğine inanıyorum.[16]

---

12 Bkz. T. Smith (1990, s. 32; 1993a, s. 47).

13 *Capital 1*, s. 104. Bu cümle, *Kapital*'in birinci cildinin Fransızca çevirisinin dizi olarak yayınlanması konusundaki onayını ifade etmektedir.

14 Engels'e mektup, 8 Aralık 1861, Murray'den aktarma (1988, s. 109).

15 *Capital 1*, s. 104

16 Arthur (2000a, s. 107). Aynı zamanda, Bkz. Arthur (1993a, s.63-64;1997, s. 11).

Arthur'un iddiası, potansiyel olarak, burada sonuna kadar takip edemeyeceğimiz ölçüde ileriye uzanan sonuçlar doğurur.[17] Ancak, bu kanıtı bir başka biçimde yorumlamak da mümkündür. Bu bölüm, Marx'ın kendi yönteminin anlam ve öneminden haberdar olduğunu ve salt eserinin çekim alanını genişletmek uğruna onun önemini küçümsemediğini savunur. Marx, bu konuda detaylı bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır, çünkü, birkaç istisna ile, eseri öncelikle yöntembilim (ya da hatta felsefe) hakkında değildir; daha çok, kapitalizm ve savunucularının bir eleştirisidir. Eserinde yöntem, genellikle, tartışmanın içine daldırılmış olarak, önemli ancak ikincil bir rol oynar.[18] Marx'ın eseri ve onu takip eden tartışmalar ışığında, bu bölüm, Marx'ın yöntembilimsel ilkelerini ve bunların kapitalizm çözümlemesi ile ilişkilerini tanımlar.

Bu bölüm üç kısma ayrılmıştır. Birincisi, *Kapital*'de Marx'ın uyguladığı yöntemin 'diyalektik materyalist' yorumunun ilkelerini özetler ve Marx'ın eserinin bu yorumunun doğurduğu sonuçları gözden geçirir. İkincisi, Marx'ın yakın zamanda yapılmış Hegelci bir yorumunu, 'yeni diyalektiği', eleştirel bir biçimde analiz eder. Üçüncü kısım bu bölümü sonuçlandırır.

1.1 - Gerçek Soyutlamalar ve Ussal Genellemeler

Lenin ünlü sözlerinde şöyle der:

> Eğer Marx geride bir 'Mantık' (büyük harfle) bırakmadıysa bile, *Kapital*'in mantığını bıraktı... *Kapital*'de Marx, tek bir bilime, mantık, diyalektik ve materyalist bilgi teorisini uyguladı... O, Hegel'de değerli olan ne varsa almış ve onu daha ileri götürmüştür.[19]

Bu bölüm, Sovyet filozofu E.V. İlyenkov[20] tarafından ana hatlarıyla belirlenmiş olan 'diyalektik materyalizm' ışığında Lenin'in

17 Marx'ın Hegel ile olan ilişkisi konusunda daha geniş bir analiz için Bkz. Zeleny (1980, s. 2-17).

18 'Marx, her ne kadar bilimsel metodoloji söz konusu olduğunda kendine karşı katı bir tutum sergilese de, bilimsel yazılarının metodolojik sorunları konusunu bazen geri plana iter.' (Murray, 1988, s.109). Bkz. keza Reichelt (1995).

19 Lenin (1972, s. 319).

20 'Diyalektik materyalizm' terimi İlyenkov tarafından açıklanmıştır (1982, s. 77, 114, 162, 278).

savını sürdürür. Diyalektik materyalizm, ilk olarak, *Kapital*'de çözümlenen somutluğun, yani kapitalist ekonominin, bölünmez ve bütün olduğunu, şeylerin ve olguların karşılıklı olarak birbirini koşulladığı bu organik sistemin parçalarına veya uğraklarına (momentlerine) göre belirleyici nitelik taşıdığını varsayar.[21]

İkinci olarak, somut olanı düşüncede yeniden inşa etmek için, analiz, somutun yapısını yansıtmalıdır; başka bir deyişle parçalarından çok, bütünden başlamalıdır.

Buna karşılık, formel mantık da dahil olmak üzere metafizik yaklaşımlar, somutu, yalnızca dışsal ve az ya da çok rastlantısal biçimde birbirine bağlanmış ontolojik olarak bağımsız öğelerin bir yığınağı olarak görür.[22] Metafizik yaklaşımlar, genel olarak, ussal genellemeler etrafında yapılaşırlar. Locke, Kant ve Mill geleneğini izleyen filozoflar açısından bu, kavramsal gelişmenin tek yasal prosedürüdür.[23]

Ussal genellemeler, daha ileri analizler için belirli ilişkilerin ya da ortak özelliklerin keyfi seçimine dayanır; örneğin, ekonomide 'emek', 'talep', 'pazar' ya da yararlılık.

Ussal genellemeler, bilimsel analizler için gereklidir, çünkü bunlar tanımlama ve sınıflandırma gibi asli görevlere yardımcı olurlar. Ne var ki, üç nedenden ötürü bunların açıklayıcı değerleri oldukça düşüktür. Birincisi totolojiktirler; her şeyde var olan belirli öğeleri tanımlarlar, çünkü yalnızca bu özelliklere sahip şeyler analize dahil edilir.

İkincisi, ussal genellemeler, nesnelere dışsaldır. Bunlar, hem nesnel olguları hem de salt öznel kurguları ifade edebilirler ve bu ikisini birbirinden ayırmak güç olabilir.

---

21 Bkz. Arthur (1998, s. 11), Carver (1980, s. xi), İlyenkov (1982, s. 32-33, 57, 88), Kosik (1976, s. 16-23), Lebovitz (1992, s.2) ve Ollman (1993, s. 12-13). Diyalektiğin mükemmel bir özeti için, Bkz. Ollman (1993, s. 12-13). Diyalektiğin tarihine ilişkin dikkat çekici bir çalışma için, Bkz. Scott (1999).

22 Neoklasik ekonomi açısından bu yaklaşım tipiktir. Bu yaklaşımın mantıksal yetersizliklerinin aydınlatıcı bir analizi için, Bkz. Schotter (1990, s. 4-5).

23 Ussal genellemeler, aynı zamanda ampirisist soyutlamalar (Gunn 1992), formel soyutlamalar (İlyenkov 1982, s. 61-62) veya genel ya da soyut soyutlamalar (Murray 1988, s. 114, 122-129) olarak bilinir. Eleştirel bir analiz için, Bkz. İlyenkov (1977, makaleler 3, 5 ve 10)

Üçüncüsü, bunların tanımladıkları özellikler, karmaşık yapının büyük ölçüde birbirinden farklı düzlemlerine sahip olabilir ve ilgilenilen olgunun çok farklı yönlerini temsil edebilir; bu durumda, bunların somutla ilişkileri belirsizleşir.[24] Bu sınırlamalar nedeniyle ussal genellemeler yoluyla ulaşılan sonuçlar genel geçerlilikten yoksundur.

Bu yetersizliklerin üstesinden gelinebilmesi için analiz, tam tersine, gerçek veya somut soyutlamalara dayanmalıdır.[25] Bu yaklaşım, esas olarak, 'şeylerin özelliklerinin tasımın formel kurallarına göre belirlenmesinden' çok, 'belirli özelliklerin gerçek evrensel nedenden çıkarılmasını' savunan Spinoza tarafından formüle edilmiştir.[26] Gerçeğin düşünce aracılığıyla değil, onun içeriğini ve anlamını gözler önüne seren, duyumsal düşünceden kavramdaki somutun soyut ifadesine ulaşma aracılığıyla kavranabileceğini savunan Hegel, Spinoza'nın bakış açısını daha da geliştirmiştir (Bkz, bölüm 1.2). Marx, bu yaklaşımı, değer teorisine ve başka alanlara biraz değiştirerek uygulamıştır.

Ussal genellemeler, gözlemci tarafından seçilen dışsal ilişkilere dayanırken, gerçek soyutlamalar maddi gerçekliğe dayanır ve parçaya ait olanın (particular) özünü içeren somut evrenselleri açığa çıkarır. Başka bir deyişle ve basit olarak, ussal genellemelere dayanan araştırmalar, somutun herhangi bir özelliğinden yola çıkabilirken, diyalektik materyalizm, en önemli özelliği seçer ve diğer özellikleri sistematik bir biçimde özün temeli üzerinde yeniden yapılandırır.[27]

---

24 Bkz. *Grundrisse*, s. 85-89, Gunn (1992, s.23) ve İlyenkov (1977), s. 64; 1982, s. 18-19, 29-35, 48, 60-66, 78, 85).

25 Bkz. İlyenkov (1982, s. 21-28, 47-48, 60-61, 76, 81-86). Benzer görüşler için, Bkz. Allbritton (1986, s. 190-191), Arthur (1979, s. 73-77; 1993 a, s.85-86), Aumeeruddy ve Tortajada (1979, s. 5-9), Elson (1979b, s. 145, 164), Fine ve Harris (1979, s.11), Gunn (1992, s. 18-24), Himmelweit ve Mohun (1978, s.75), Kapferer (1980, s.77), Lebowitz (1992, s. 39-40), Murray (1988, s. 114-115, 122-128), Shaikh (1982, s.76), T. Smith (1988, s.467) ve Sohn-Rethel (1978, s. 20, 69-70), Marx'ın soyutlama kavramı Ollman tarafından açıklanmıştır (1993, s. 26-33).

26 İlyenkov (1982, s.22). Bkz. keza Brown (2001) ve İlyenkov (1997, makaleler 1-2).

27 Lenin (1972, s. 360-361). *Kapital* ile ilgili olarak şunları söyler: "Marx, önce burjuva (meta) toplumunun en basit, en sıradan ve temel, en çok ve her gün rastlanan

Öz, objektif olarak, parçalarda bulunan en genel özelliktir; ya da onların içsel yasa ile yönetilen yapılarıdır. Başka bir deyişle, bütünü oluşturan parçaların mantıksal ve tarihsel olarak belirleyici özelliklerini içerir ve onların iç ilişkilerinin anlaşılması açısından bir anahtar görevi görür.[28] Sonuç olarak, öz, en başta, somutun düşüncede yeniden yapılandırılması için temel dolayımları sağlayan mantıksal bir kategoridir. İkinci olarak, parçanın kendisinden yayıldığı (salt teorik ya da ideal olmaktan çok) aktüel kaynaktır.[29] Üçüncü olarak, tarihsel süreğenlik içinde ortaya çıkmış olan sonuçtur. Öz, kuralın bir istisnası olarak yükselir, sonra, yavaş yavaş, yalnızca somut olarak çözümlenebilecek (Bkz. aşağıdaki soyut emek, değer ve sermaye örnekleri) tarihsel süreçler aracılığıyla, yeni bir olgu takımının özü haline gelmek üzere önceki somut evrenselleri yerlerinden eder.[30]

---

ilişkisini, milyonlarca kez rastlanan bir ilişkiyi, yani meta değişimini analiz eder. Analiz, bu çok basit olguda (burjuva toplumunun bu 'hücre'sinde) modern toplumun tüm çelişkilerini (ya da tüm çelişkilerinin tohumlarını) ortaya koyar. Daha sonraki açımlama, bize, başından sonuna kadar, tekil parçaları içinde bu çelişkilerin ve bu toplumun gelişmesini (hem büyümesini, hem de hareketini) gösterir... Genelde diyalektiğin açınlama (araştırma) yöntemi de böyle olmalıdır... *Herhangi bir önermenin*, en sıradanla, en çok rastlananla, en genel olanla vb. (ilişkili - ç.n.) olması... Burada zaten *diyalektikle* karşı karşıya bulunuyoruz."

28 İlyenkov (1982, s.84); Bkz. keza İlyenkov (1977, s.369) ve Zeleny (1980, s.31-38). Lenin için (1972, s.152), 'yasa ve öz, insanın fenomen, dünya ve benzerine ilişkin bilgisinin derinliğini ifade eden aynı türden (aynı düzenden) ya da daha çok, aynı dereceden kavramlardır.' Daha sonraki bölümde, öz 'içsel yapı hükmündeki yapıdır', bu yapı, kendini sistematik bir biçimde eğilimler olarak ortaya koyan somutun gelişmesinin yasalarını belirler. Eğilimler ve karşı-eğilimler arasındaki etkileşim, gerçekliğin evrimini şekillendirir. (Bkz. Bölüm 1.2, Marx 1975, s. 259-260 ve Reuten 1997).

29 Rosdolsky için (1977, s. 114-115), 'Okuyucu, ekonomik kategorilerin gerçek ilişkilerin yansımalarından başka bir şey olduğu ya da bu kategorilerin mantıksal çıkarımının onların tarihsel çıkarımlarından bağımsız olarak gelişebildiği kanısına kapılmamalıdır'. Benzer bir biçimde Foley (1986, s.1) haklı bir biçimde şu görüşü ileri sürer: 'Marx, çözümlediği toplumsal gerçekliği, kendi içsel çelişkilerine verilen yanıtlar içinde gelişen bir süreç olarak düşünür. Başka bir deyişle, onun üzerinde durduğu fenomen, onu üretmiş olan tarihten bağımsız bir biçimde anlaşılamaz.'

30 Diyalektik materyalistler için 'bir kavramın evrensel karakteri sorunu, başka bir katmana, gelişmenin gerçek sürecinin araştırılması katınanına aktarılmıştır. Gelişimsel yaklaşım, böylece mantıksal yaklaşım haline gelir.' (İlyenkov, 1982, s.76-77). Bkz. keza İlyenkov (1977, s. 354-355; 1982, s. 83-84, 94-96).

Bu, özün, her zaman olgunun arkasında ya da altında yatan ayrı bir varlık olduğu anlamına gelmez; öyle olsaydı, onu tanımlamak, en azından teorik olarak, parçalara taşınabilecek bir şey bulabilmek için, görünüşün 'peçesini yırtmak' veya 'delerek içine nüfuz etmek' gerekirdi. Öz, genel olarak, yalnızca olgunun *içinde ve onun aracılığıyla* varolur ve bu son söylediğimiz yalnızca özün kendini ortaya koyma biçimini değil, daha güçlü bir ifadeyle söylersek, onun *varoluş tarzını*[31] oluşturur. Örneğin, bütün elmaların, eriklerin ve portakalların özü olan somut bir "meyve" yoktur. Yalnızca, özleri, ya da ortak biyolojik ve tarihsel özellikleri analitik olarak gösterilebilecek tek tek meyveler vardır.

Kısacası, diyalektik materyalizm, gerçeğin belirleniminin maddi yapılarını, özellikle de araştırılan olgunun özünü ve onlar arasındaki dolayımları tanımlamak için somutu inceler. Özün sistematik analizi ve onun gelişmesi, parçalar arasındaki bağları aydınlatır ve somutun düşüncede yeniden inşası için gerekli olan bu ilişkileri ifade eden kavramların analize dahil edilmesine izin verir.[32]

Sonuç olarak bu işlem, bir bütünlüğe ulaşan kesişen dolayımlar alanını belirler.

> Alanda hiçbir terim kendi başına bir şey ifade etmez. Bütünleştirici teori (gerçek) soyutlamayı belirleme fikrini gerektirir. Bu fikri çıkardığınız takdirde, 'farklı kuvvetler' arasında yer alan 'karşılıklı etkileşim' kavramı, 'organik bütün'ün söz konusu olduğu her olayda olduğu gibi, saçmalığa indirgenir: Şöyle ya da böyle, her şey, başka her şeyi etkiler... Bütünlüğün etinin içine kemikleri yerleştirmek için terimlerin diğer terimleri nasıl tekrar tekrar biçimlendirdiği veya oluşturduğunu, nasıl bir terimin varoluş tarzının, geriye bir

31 'Birey, yalnızca evrensele götüren ilişki içinde var olur. Evrensel, ancak bireyselin içinde ve onun aracılığıyla var olur. Her birey (şu ya da bu şekilde) bir evrenseldir. Her evrensel bir birey(in parçası, özü, bir tarafı)dır... Burada zaten zorunluluğun, doğadaki objektif ilişkinin, öğeleri, tohumları, kavramları ile, tesadüfi olan ve zorunlu olan, fenomen ve öz ile karşı karşıya bulunuyoruz.' (Lenin, 1972, s.361). Bkz. keza Bonefeld, Gunn ve Psychopedis (1992a, s.xv-xvi; 1992b ve Gunn 1992, s. 20-24).

32 Bkz. İlyenkov, (1982, s. 217-222, 232, 244). Bir ölçüde benzer bir yaklaşım ('tarihsel mantık') Thompson tarafından geliştirilmiştir (1978, s. 231-238). Diyalektik materyalizm, Engels'in (1981) ve Meek'in (1973) 'mantıksal-tarihsel' yönteminden kesin biçimde farklıdır. Bkz. Bölüm 2.1.1.

> kalıntı bırakmadan başka bir terim olabildiğini anlamaya ihtiyacımız vardır: Mantıksal olarak daha güçlü olan bu kavram, bütünlüğü ve 'diyalektiği' salt karşılıklı etkileşime dair boş fikirden kurtarır.[33]

Burada diyalektik materyalizme ve onun formel mantıktan farkına ışık tutan üç örnekten kısaca söz edelim.

Birinci örnek, kapitalizm altındaki emeğin özünün soyut emek olduğu savını kanıtlar. İkincisi, soyut emeğin neden değerin esasını oluşturduğunu gösterir. Üçüncüsü, para, değer ve sermaye arasındaki ilişkileri açıklar (Bkz. 2. ve 3. bölümler).

(A) Soyut Emek: Emek, insan enerjisinin, önceden belirlenmiş bir tarzda, verili doğal ve toplumsal koşulları değiştirmek için amaca yönelik bir şekilde harcanmasıdır (Bkz. Bölüm 3.1). Bundan ötürü emek, toplumlar ve onları kuşatan çevre arasındaki metabolizmayı dolayımlar.[34] Bu 'fizyolojik' tanım, her tipten somut emeği içeren bir ussal genellemeden çıkarsanır. Her ne kadar basit ve çoğu zaman uygun olsa da bu tanım, iki nedenden ötürü yetersiz kalabilir. Birinci neden, aşırı derecede genel oluşudur; amaca yönelik olarak harcanan enerjinin bazı türleri, örneğin bireyin ve ev halkının bakımı ve yeniden üretimi, boş zamanların doldurulması, kendini ifade etme ya da sanat gibi türler, genellikle emek olarak addedilmez. İkincisi, bu tarihsel-ötesi tanım analitik olarak verimsizdir. Gerçekliğin incelenmesi gösterir ki, belirli tiplerde emek, örneğin aşçılık, tasarım, yönetim veya kişisel hizmetler, bu faaliyetlerin uygulandığı iş süreci ve durumlar açısından bakıldığında, zamana ve mekana bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir. İnsan emeğinin bu özelliklerinin önemine rağmen, emeğin fizyolojik tanımı bu özellikleri açıklamak için sistematik bir biçimde geliştirilemez.

Kapitalizm altında emeğin anlam ve önemini çözümlemek, eğer onun özünden, soyut emekten yola çıkılırsa, potansiyel olarak daha verimlidir. Soyut emek, basitçe, doğrudan artıdeğer üretiminde kul-

---

33 Gunn (1992, s. 23)

34 Bkz. *Capital* 1, s. 133, 283-284, 290.

lanılan ücretli işçiler tarafından harcanan emek olarak tanımlanabilir (Bkz. Bölüm 3.2). Bunun kapitalizm altında emeğin özü oluşu üç nedenden ötürüdür. Birincisi, artıdeğer üretimi için ücretli emeğin kullanılması kapitalist ilişkileri tanımlayan tipik bir özelliktir. İkincisi, kapitalizmin yayılması kapitalist olmayan ilişkileri yavaş yavaş yerlerinden eder; ücretli olmayan emek biçimleri marjinalleşir ve ücretli işçi kullanımı artıdeğer üretiminin zorunlu bir koşulu haline gelir.[35] Üçüncüsü, soyut emeğin sistematik çözümlemesi, kapitalizmdeki yapılar ve toplumsal ilişkileri açıklayan diğer kategorilerin çözümlemeye dahil edilmesine izin verir, ki bu da *Kapital* araştırmalarımız sırasında yönümüzü kaybetmememizi sağlayan bir ipucudur.

Kısacası, kapitalizm altında emek genellikle ikili bir belirlenime sahiptir; hem somut hem de soyuttur. Somut emek olarak çalışma, dönüştürücü bir faaliyettir; soyut emek olarak çalışma, özgül bir toplumsal biçim tarafından içerilir veya onun içinde ve onun aracılığıyla varolur. Soyut emek somut emeğe üstün gelir, çünkü, bir genelleme yaparsak, somut emeğin uygulanması, örneğin çıktı için duyulan ihtiyaçtan çok, artıdeğerin elde edilmesine bağlıdır.

Bu örnek, diyalektik materyalizmin dört önemli özelliğine ışık tutar.

Birincisi, gerçek soyutlamalar çözümlenen olgunun özünü açığa çıkarır, ancak öz kendini her parçada göstermeyebilir.[36] Yukarıdaki örnekte soyut emek, bazı emeğe ücret ödenmese (örneğin gönüllü çalışmaya), bazı ücret ödenmeyen işçiler artıdeğer üretse (örneğin özel firmalar tarafından çalıştırılan mahkumlar) ve bazı ücretli işçiler artıdeğer üretmese bile (örneğin kamu çalışanları) kapitalizm altında emeğin özüdür.

---

35 Bkz. *Theories of Surplus Value 1*, s. 409-410.

36 'Kavramda ifade edilen somut evrensel... tüm spesifik olayları içermesi anlamında, (somutun) tüm bu zenginliğini kendi içinde ihtiva etmez ve onlara genel adları olarak uygulanabilir.' (İlyenkov 1982, s.84). Foley (1986, s.4) benzer bir biçimde, daha yüksek belirlenimlerin eklenmesinin 'temel belirlenimleriyle çelişiyor görünen fenomen üretebileceğini... Ancak, bu tip çelişkinin yalnızca görünüşte olduğunu; açıklama, teorinin yapısıyla uyumlu olduğu sürece, temel belirlenimlerin açıklamada geçerli ve önemli olmaya ve daha karmaşık bir vaziyette işlemeye devam edeceğini' savunur.

İkincisi, ussal genellemelerin aksine, gerçek soyutlama aracılığıyla belirlenen kavramların anlam ve önemi inceleme yoluyla sorunsuz bir biçimde keşfedilemez. Başka bir deyişle, gerçek soyutlamalara dayalı diyalektik materyalizm ve ussal genellemelere dayalı formel mantık, bilimsel analiz için birbirini karşılıklı olarak dışlayan hareket noktaları oluşturur.

Üçüncüsü, mantıksal ve tarihsel sınırlarının ötesine itildiği takdirde, diyalektik materyalizm geçerliliğini yitirebilir.[37] Örneğin kapitalizm ve diğer üretim tarzları altındaki emeğin yapısı arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. *Kapital*'de Marx, *kapitalizm* altındaki toplumsal ve ekonomik yeniden üretim yapı ve süreçlerini ele alır. Kitabın yalnızca küçük bir parçası diğer üretim tarzlarına atıfta bulunur; Marx'ın analizinin bunları sorunsuz bir biçimde kuşatabildiğini söylemek aşırı cüretkârlık olmaz.[38]

Dördüncü olarak, diyalektik materyalist çözümlemelerin geçerliliği üç ayrı aşamayı içerir: mantıksal ve tarihsel araştırma yoluyla kavramların anlamı, önemi ve onların iç ilişkilerinin belirlenmesi; 'içsel yasayla yönetilen yapı' ile açık bir biçimde çelişen olgunun açıklanması ve somut ile onun teorik temsili arasındaki uyumun doğrulanması.[39]

---

37 Bkz. *Grundrisse*, s. 460-461. Marx'a göre, 'hiçbir fenomen, daha kesin olarak, hiçbir toplumsal fenomen tarihsel bağlamı dışında anlaşılamaz. Herhangi bir öneri, ebedi bir gerçek veya tarihsel durumlardan bağımsız bir doğru olarak alındığı takdirde, tüm anlamını yitirir.' (Baumol 1983, s.307). Daha özgül olarak, 'Teorik çalışmanın sürekli olarak tarihsel gerçekliğin olgularıyla temas halinde olması Marksist analizin karakteristiklerinden biridir... Soyut diyalektik gelişme ile somut tarihsel gerçeklik arasındaki sürekli salınım, Marx'ın *Kapital*'inin tümüne nüfuz etmiştir. Aynı zamanda... Marksist analiz kendisini tarihsel gerçeğin yüzeysel ve teferruat kabilinden tüm özelliklerinden sürekli olarak koparır ve bu gerçekliğin zorunlu ilişkilerini fikirler (idealar) içinde ifade eder. (Zeleny, 1980, s.36). Bkz. keza Albritton (1986, s.18), Coletti (1972, s.3), Murray (1988, s.113) ve Thompson (1978, s. 249).

38 'Marx, evrensel kategoriler konusunda derin bir kuşkuya sahipti... Kategorilerin kendilerini özgül bir toplumun ürünü olarak görür ve kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayırmaya hizmet edebilecek ve böylece kapitalizmin içsel mantığının sergilenmesinde temel görevi görebilecek kavramlar arardı. Bu şekilde Marx, materyalizmini gerçekten tarihsel kılmaya çalışmıştır.' (D. Harvey, 1999, s.6)

39 Bkz. Marx'ın Feuerbach üzerine ikinci tezi (Marx, 1975, s. 422) ve Moseley (1995a, s. 93-94)

(B) Değer: Değer analizi Marx için kritik bir öneme sahiptir ve onun anlamı ve geçerliliği ciddi tartışma konusu olmuştur.[40] Bu örnek, Marx'ın soyut emeği değerin esası olarak tanımlamasını tartışır. Avusturyalı ekonomist Eugen von Böhm Bawerk'in Marx'ın bu tezine yönelttiği eleştiri ünlüdür. Ona göre, Marx, değişim değerinin karakteristiği olan 'ortak faktörü' ... dışlama (yoluyla) elde eder... (Ancak) daha başlangıçta, araştırmasının alanını... doğanın ödüllerine karşı emeğin ürünleri ile sınırlar. Değişim değerinin temelinde yatan ortak faktör arayışında, emek ürünü olmayan değişilebilir malları dışlamak büyük bir yöntem hatasıdır.[41]

Böhm Bawerk, değerin esasının belirlenmesinin ussal genellemeye ve formel mantığın kurallarının uygulanmasına dayanması gerektiği görüşündedir.[42] Ne var ki bu eleştiri geçersizdir. Marx'ın çözümlemesi, emek üçüncü veya ortak öğe olmak üzere, verili miktarlarda iki keyfi malın (xA=yB) değişiminden yola çıkmaz ve formel mantığın kurallarını takip etmez.[43] Aksine onun çözümlemesi gerçek soyutlamaya dayalıdır ve diyalektik materyalist yöntemi izler.

Soyut emeğin değerin esasını oluşturduğu iddiası üç önermeye dayanır. Birincisi, yukarıda tartışıldığı gibi, emek, toplumsal ve ekonomik yeniden üretim için tarihsel-ötesi bir koşuldur. İkincisi, soyut emek tipik kapitalist emek biçimidir ve somut emek üzerinde üstünlük kurmuştur. Üçüncüsü, değer (veya meta) ilişkileri kapitalizm altında insan münasebetlerinin genel biçimidir ve bu üretim tarzında değer ilişkileri toplumsal ve ekonomik yeniden üretimi dolayımlar.[44] Kapitalizm, tarihsel olarak, değer ilişkileri-

---

40 Bkz. Fine (1980, s.123) ve Ollman (1993, s. 61).

41 Böhm-Bawerk (1949, s. 69-70).

42 Böhm-Bawerk'in eleştirisinin bir çürütülmesi için bkz. Glick ve Ehrbar (1986-1987, s. 464-470), Hilferding (1949) ve İlyenkov (1977, makale 10 ve 1982, s. 62, 73-81).

43 Marx, değer kavramını gerçek dünyadan koparılmış ve her türden keyfi varsayıma dayalı ussal bir kurguya dayandırmadı. Aksine, onun kanıtı, her türden emeğin ortak bir standarda indirgenmesinin, gerçek dünyanın kendisinin bir ürünü olduğu olgusuna dayalıdır. (Fine 1980, s. 124).

44 Değer, 'insan faaliyetinin (emeğinin) varlığının belirli bir toplumsal biçimidir.'

nin genelleştirilmesi, onlar arasında üretim araçlarının kapitalist bir sınıf tarafından tekelleştirilmesi, ücretli emek aracılığıyla meta üretiminin yaygınlaştırılması, meta değişiminin büyümesi ve üretimin kâr güdüsü tarafından egemenlik altına alınması yoluyla gelişti. Bu değer ilişkileri, tarihsel olarak soyut emeğin üstünlüğünü kurdu; bunu tersten ifade edersek, soyut emeğin yaygınlaşması insan ilişkilerinin metalaşmasını ve kâr için üretimi güçlendirir.[45] Mantıksal olarak, Marx'ın soyut emek üzerine kurulu değer çözümlemesinin sistematik geliştirilmesi, sermaye ilişkisi, artıdeğer, rekabet, emeğin ve onun ürünlerinin dağıtımı, emek ürünü olmayanın meta biçimini alması (örneğin bakir toprak ve kirletme hakları), faiz getiren sermaye vb. dahil olmak üzere karmaşık bütünün farklı düzlemlerinde gerçeğin bazı önemli yönlerini açıklayabilir.[46]

(*Theories of Surplus Value 1*, s. 46) Bir diğer deyişle, 'Emeği kapitalizmde genel hale getiren şey, basit bir biçimde onun tüm değişik özgül emek biçimlerinin ortak (fizyolojik) göstergesi olduğu açık gerçeği değildir. Aksine, ***emeği genel kılan onun toplumsal işlevidir***. Toplumsal birleştirici bir aktivite olarak emek, ürününün özgüllüğünden, böylelikle kendi somut biçiminin özgüllüğünden soyutlanmıştır. Marx'ın analizinde soyut emek kategorisi bu gerçek soyutlama sürecini ifade eder; o basit biçimde kavramsal soyutlama sürecine dayanmaz.' (Postone 1993, s. 151-152). Bkz. keza *Contribution*, s. 276-277 ve *Grundrisse*, s. 296-297.

45 Marx'ın analizinin tarihselliği, yalnızca kapitalizmin varlığının varsayılan geçiciliğinden ötürü değildir. Örneğin, yalnızca değerin özü hakkında akıl yürüten Aristo'nun aksine (Bkz *Capital* 1, s. 151-152), Marx, ileri kapitalist bir toplumda yaşadı ve soyut emeğin değerin özü olduğunu gözlemleyebildi: "Tüm fenomenin 'genel olarak emeğe', tüm niteliksel farklılıklarından soyulmuş emeğe indirgenmesi, teorisyenlerin soyutlama yapan kafalarından çok, ekonomik ilişkilerin gerçekliğinde yer aldı. Değer, onun uğruna her bir şeyin emekle gerçekleştirildiği *amaç* haline geldi; bir 'aktif form', her bir ayrı şeyin ve her bir ayrı evrenselin kaderini yöneten somut bir evrensel yasa, haline geldi... Tüm farklılıklarından soyulmuş emeğe indirgeme, burada bir soyutlama, ama toplumsal üretim sürecinde her gün yapılan gerçek bir soyutlama olarak ortaya çıkar... Burada genel emek, bizzat emeğin kendisi, somut evrensel bir öz, tek bir birey ve onun emeğinin bireysel ürünü olarak, bu evrensel özün tezahürü olarak görünür." (İlyenkov, 1982, s. 97).

46 Benzer bir kanıt için Bkz. Perelman (1987, s. 198-201), Rubin (1975, s. 109-110; 1978, s.130-131) ve M. Smith (1994 a, s. 74). T. Smith ise haklı olarak şu görüşü savunur: 'Sermayenin daha karmaşık bir kategorizasyonuna doğru adım adım ilerlediğimizde, toplumsal hayatın her zamankinden daha geniş boyutlarını kendi zorunluluklarına tabi kılan somut bir evrensel olarak değerin daha kapsayıcı bir öyküsüne doğru yol alırız... Marx açısından... değerin Hegelci anlamda somut bir evrensel olduğunu göstermek yeterli değildi. O, nasıl olup da böyle yabancı bir

(C) Sermaye: M-P-M' (meta- para- başka bir meta) formülüyle temsil edilen basit meta dolaşımına ilişkin Marx'ın sunumu ile P-M-P' (para- meta- daha fazla para) formülüyle ifade edilen sermayenin devri arasındaki geçiş, çoğu zaman saf mantıksal bir adım olarak sunulur. Örneğin, Patrick Murray bu konuda şu savı ileri sürer:

> Basit meta dolaşımı içinde... kendini para olarak muhafaza etmek isteyen paranın tek seçeneği dolaşımdan uzak durmaktır... Eğer para kendini dolaşım dışı tutarak koruyamazsa, dolaşım süreci içinde korumanın bir yolunu bulmalıdır. Salt paranın sermaye olarak paraya dönüşme yoluyla yaptığı şey tam da budur.
>
> İstif edilmiş ve dolaşımın risklerine karşı güvenceye alınmış para, her zaman belirli, sınırlı bir para olarak var olur. Bu, evrensel zenginliğin cisimleşmesi olarak paranın mantıksal belirlenimi ile çelişen bir olgudur... Öte yandan, sermaye, kendini değerlenme süreci olarak ortaya koymakla sadece paranın durgunluk yaratan çelişkisini çözer -niceliksel sınırının ötesine geçen para süreci, yani paranın kendini dolaşım aracılığıyla çoğaltması.[47]

Hegel'in diyalektiğinden esinlenen Murray'in görüşü aldatıcı, yanıltıcı ve yanlıştır (Bkz. Bölüm 1.2). *Aldatıcıdır,* çünkü para ve sermaye kavramlarını, rollerini kendileri yazıp kendileri oynayan aktörler gibi görür; bunlar, salt mantıksal güdülerden hareket ederek, bir şekilde kendilerini tarihsel olarak aktüelleştirirler. *Yanıltıcıdır,* çünkü, meta, para ve sermayenin içinde var olduğu toplumsal, ekonomik ve tarihsel bağlamı ihmal ederek, insan unsurunun önemini bulanıklaştırır ve azaltır. Son olarak da, *yanlıştır*, çünkü, paranın niteliksel olarak genelliği olgusunu, niceliksel olarak sınırsız olması gerektiği yolundaki varsayımı ile karıştırır.[48]

Kapital'in birinci cildinin dördüncü bölümünde, Marx, sermaye kavramını metadan ya da sermaye devrini basit meta dolaşı-

---

gücün toplumsal hayatın efendisi olabildiğini açıklamak istiyordu. Soyut emek, bu açıklamada belirleyici bir rol oynar.'

47 Murray (1988, s. 177-179).

48 Bkz. Bölüm 8.1, M. Smith (1994a, s. 63-65), Thompson (1978, s. 253-255) ve özellikle, Rosenthal (1999, s. 296-300; 2000, s. 505-513).

mından çıkarsamaz. Yalnızca, meta dolaşımının sistematik olarak değer ekleme özelliğinin olmadığını göstermek için (ki bu durumda değişim ya da 'yabancılaşmaya dayalı kâr' artıdeğerin kaynağı olamaz) M-P-M, P-M-P ve P-M-P' döngülerini birbirine karşı çıkarır. Başka bir deyişle, (basit meta dolaşımında -ç.n.) her ne kadar bazı satıcılar müşterilerinin sırtından kâr sağlayabilirse de bu bütün satıcılar için mümkün değildir ve 'yabancılaşmaya dayalı kâr' kapitalizm altında toplumsal ve ekonomik yeniden üretim sürecini açıklayamaz. Bu sonuç, yalnızca kapitalist sınıf tarafından ücretli işçilerin sistematik sömürüsünün sermayenin değer kazanmasını açıklayabileceği yolundaki Marx'ın savına destek verir (Bkz. Bölüm 4.1).[49] Kısacası Marx'ın teorisi kavramsal gelişmelere dayalı değildir. O, gerçek bir olguyu, "kapitalist döngüye sokulan paranın, tüm metamorfoz aşamalarından geçerek, bir karşılık, artıdeğer yaratması" olgusunu ("*o zaman bu olguyu mümkün kılan koşulları saptayabilmek için geriye gitmek gerekir*" diye ekler Marx),[50] araştırmak için diyalektik materyalizmi kullanır.

Diyalektik materyalizmin ilkelerini özetleyelim. Bu yaklaşım, olgunun (somut gerçekliği oluşturan parçacıklar), ortak özler,

---

49 Sermaye analizinde Marx, (a) kendi döngüsüyle kendini yaratan sermayenin varlığının koşulları ve önvarsayımlarını ve (b) kapitalizmin gelişmesinin salt bir aşamasını oluşturan, ancak sermaye kendi adına kalkışa geçer geçmez gözden kaybolan, yalnızca sermayenin yaratılma tarihine ait olan sermaye varlığının koşulları ve önvarsayımlarını, ayırt etti... Sermaye gelişir gelişmez, kapitalistin elinde para sermaye olarak işlev gören para oluştu ve kapitalist değer yaratma süreci için gerçek koşullar artık tarihsel bir önvarsayım olarak değil, sermayenin özgül faaliyetinin sonucu olarak kavrandı. Böylece o, kendi daha ileri boyutta varlık ve büyümesinin önvarsayımlarını ve koşullarını yaratmış oldu.' (Zeleny, 1980, s. 37).

50 İlyenkov (1982, s. 282); Bkz. keza *Grundrisse*, s.776 ve Arthur (2000a, s. 121) Rosenthal (1997, s. 161-162) benzer bir sonuca ulaşır: 'Marx'ın sermayenin devir modelini sunuş tarzına ilişkin savunması, değerin, sözde metada salt doğrudan varoluşunun üstesinden gelme gerekliliğinde değil, aksine, çok daha dünyevi bir nedende, paranın tanımlanan biçimde devir ettiği gerçeğinde yatar. Marx, böyle bir devirin ampirik olarak vuku bulduğunu gösterir ve bununla bütünleşmiş toplumsal faaliyeti (yani satmak amacıyla satın almayı), yalnızca onun aşırılıkları tarafından temsil edilen değerler arasındaki sayısal bir varyasyonun motive edebileceğini saptar. Daha sonra, devir aracılığıyla böylesine açık bir değer yığılmasının, (a) nasıl mümkün olduğunu ve (b) bunun basit meta dolaşımını yöneten temel 'değer yasası' (yani metaların yalnızca kendi değerlerine eşit değerde metalarla değiştirilebileceği yasası) ile nasıl uzlaştırılabileceğini açıklama görevini önüne koyar.'

genellikle ortak özlerin varlık biçimleri tarafından koşullandığı varsayımından hareket eder. Öz ve olgu arasındaki ilişki, karmaşık bütünün farklı düzlemlerinde kendini ortaya koyan toplumsal yapılar, yasalar, eğilimler, karşı-eğilimler ve olasılıkları içeren bir dizi dolayımla belirlenir. Somutun teorik kavranışı özden hareket etmeli ve bütünün içinde yer alan her parçanın anlam ve önemini belirleyen dolayımları adım adım açığa çıkarmalıdır. Aynı sebeple, tarihsel araştırmalar, salt kavramsaldan çok, gerçek yapılar ve somut çelişkileri (ki bunların gelişmeleri maddi gerçekliği şekillendirir) saptamaya yardımcı olmalıdır.[51] Bu sistematik işleyiş, olgunun gerçek eklemlenmesinin ussal ifadesi olarak gerçekliğin yeniden yapılandırılmasına izin verir.[52]

Formel mantık, birbirine bağlı ancak ontolojik olarak bağımsız kavramlar kullanarak teoriler inşa ederken (sanki bunlar 'lego' parçalarıymış gibi), diyalektik materyalist teoriler entegre bütünlükler oluşturur. Bu çekici bir yaklaşımdır, çünkü kapitalizm organik bir sistemdir.[53] Ne var ki bu yaklaşım, yeni kavramların işin içine sokul-

---

51 Marx, kendi yöntemini *Grundrisse*'de (s. 100-102, 107-108) ve *Kapital*'de (s. 99-102) özetler. Marx'ın 'çelişki' anlayışı, Ollman (1993, s. 15-16) ve özellikle Zeleny (1980, s. 86-88, 222-223) tarafından tartışılmıştır. İlyenkov, diyalektik materyalizm, 'içsel çelişkiler aracılığıyla gelişme bilimidir' (1982, s. 278) dedikten sonra, şöyle devam eder: 'Çelişkilerin diyalektik materyalist çözülme yöntemi... gerçekliğin kendi hareketini yeni ifade tarzlarına kavuşturduğu süreci izlemeyi içerir. Objektif olarak ifade edildiğinde, amaç, yeni ampirik materyalin analizi yoluyla, gerçekliğin ortaya çıkışını izlemektir. Bu gerçeklik düzeyinde de, daha önce ortaya çıkan bir çelişki, realizasyonun yeni bir nesnel formu içerisinde, çözümünü bulmaktadır.' (s. 262-263); keza Bkz. İlyenkov (1977, s. 329-331).

52 Lenin şöyle der (1972, s. 196): 'Olgunun, gerçekliğin ve onların (karşılıklı) ilişkilerinin tüm yanlarının bütünlüğü- gerçeği oluşturan şey, işte budur. Kavramların ilişkileri (eşittir geçişleri, eşittir çelişkileri), mantığın esas içeriği ile özdeştir. Bu içerik aracılığıyla, söz konusu kavramlar (ve onların ilişkileri, geçişleri ve çelişkileri) objektif dünyanın yansımaları olarak gösterilirler. *Şeylerin* diyalektiği, *kavramların* diyalektiğini yaratır; bunun tersi de doğrudur.' Daha genel olarak Lenin, şu görüşü savunur (s. 92-93): 'Mantık, düşüncenin dışsal formlarının değil, tüm maddi, doğal ve spiritüel şeylerin gelişme yasalarının, yani dünyanın ve onun idrakinin tüm maddi içeriğinin gelişmesinin bilimidir; yani dünyanın bilgisine ilişkin *Tarihin* toplam-özeti, sonucudur.'

53 Bkz. *Grundrisse* (s. 278). Lenin için (1972, s. 183), 'Mantığın yasaları, insanın öznel bilincinde nesnel olanın yansımalarıdır'. Lenin, başka bir yerde şunları da ekler: "İdrak, düşüncenin nesnelere ebedi, sonsuz yaklaşmasıdır. İnsan düşüncesinde doğanın *yansıması*, 'yaşamdan yoksun', 'soyut', hareketten yoksun ve çelişkisiz bir

[illegible] hale getirir. Yalnızca yeni kategoriler eklemek ve '[illegible]' [illegible] değiştirmek artık mümkün değildir. Yeni kavramlar, daha önce var olan kategorilerden geliştirilmelidir ve bunların sisteme dahil edilmesi çoğu zaman önceki kategorilerin [illegible] ya da en azından inceltilmesini talep eder.[54]

Engels'in söylediği gibi:

> Marx'ın eserine, her zaman geçerli, kalıplaşmış, kesilip kurutulmuş tanımlar olarak bakmak yanlıştır. Şeylerin ve karşılıklı ilişkilerinin donmuş kalıplardan çok, bir değişim olarak düşünüldüğü yerde, onların akılsal yansımalarının, yani kavramların da, değişime ve yeniden-formülasyona tabi olacağını söylemeye bile gerek yok. Bunlar, katı formüller içinde hapsedilmiş olmaktan çok, tarihsel veya mantıksal şekillenme süreçleri içinde geliştirilmişlerdir.[55]

Arthur, bu konu üzerinde daha ayrıntılı durur:

> Diyalektik bir tartışmada, kavramların anlamları değişimler geçirir... çünkü resmin bütünü içinde herhangi bir öğenin önemi daha başlangıçta tam olarak belirlenemez... Sistemin sunumu daha karmaşık (ve daha somut) ilişkilere ilerlerken bir kavramın başlangıçtaki tanımı da normalde buna paralel olarak daha netleşir, bazen de kavramın yeni ve daha geniş uygulayımları gündeme gelir. Böylece diyalektik yöntem, eşyanın gerçeğine yaklaşırken, bugüne kadar elde edilmiş malzemenin temel yeniden-organizasyonuna açık kalmaya devam eder.[56]

Kısacası, diyalektik teorilerde, soyutlamanın farklı düzlemlerindeki kavramlar zorunlu olarak bir arada var olurlar. Analitik

---

biçimde değil, hareketin ebedi süreci içinde, çelişkilerin doğması ve çözümlenmesi olarak anlaşılmalıdır." (s. 195, keza, s. 182).

54 Burada "inkâr" (sublate) sözcüğü Hegel'in 'Aufhebung' (bir kategorinin korunarak aşılması) sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. Literatürde, 'supersede' (yerine geçmek), 'suspend' (askıya almak) ve 'transcend' (aşmak) sözcükleri de benzer bir rol oynamak üzere zaman zaman kullanılmışlardır. Bkz. Hegel (1991, s. Xxxv-xxxvi, 154)

55 Bkz. *Capital* 3, s.103. Groll ve Orzech (1989, s.57) haklı olarak şu iddiayı öne sürerler: 'Marx'ın kavramları, görünüşleri ve dönüşümleri içinde dinamik bir anlama sahiptirler. Bu kavramlar, nadiren, modern ekonomistlerin son derece alışkın oldukları ve bekledikleri, doğrudan, sahih anlamları taşırlar. Aksine, çoğu zaman çoğul, bazen tamamlayıcı, bazen çelişkili anlamlara gelirler.' Bkz, keza Aglietta (1979, s. 16), Arthur (1997, s. 22), D. Harvey (1999, s. 1-3), Lenin (1972, s. 225), ve Zeleny (1980, 2. bölüm).

56 Arthur (1998, s. 11-12).

gelişme, yeni kavramların sürece dahil edilmesini ve var olan kavramların karmaşık bütünlüğün daha üst düzlemlerinde inceltilmesi ve yeniden üretilmesini içerir. Sonuçta, Marx'ın kavramlarının anlam ve önemi analizin düzeyine bağlıdır.[57]

Göreli olarak basit bir kavram formunun daha karmaşık bir form tarafından inkâr edilmesinin iki örneğini görelim.

Birincisi: Marx'ın meta kavramı, prekapitalist ve kapitalist üretimler arasında değişir (Bkz. Bölüm 3.2):

> Kapitalist üretimde ortaya çıkan şekliyle meta, kapitalist üretimin öğesi, çıkış noktası olarak ele alınan metadan farklıdır. Artık tek bir meta, tek bir ürünle karşı karşıya bulunmaz. Tek bir meta, tek bir ürün, kendini yalnızca gerçek bir ürün olarak ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda bir meta, bir bütün olarak üretimin hem gerçek hem de kavramsal bir parçası olarak ortaya koyar. Her tekil meta, sermayenin belirli bir bölümünü ve onun tarafından yaratılan artıdeğeri temsil eder.[58]

İkincisi: Marx, ticari sermaye kavramını sürece dahil ettiğinde üretim fiyatı ve genel kâr oranı kavramları değişir (Bkz. Bölüm 7):

> Ticari sermaye... genel kâr oranının şekillenmesine, toplam sermayede biçimlendirdiği orana göre katkıda bulunur... Böylece üretim fiyatının *daha sıkı ve daha doğru bir tanımını* elde ederiz. Üretim fiyatı derken, hâlâ daha önce olduğu gibi maliyete eşit malın fiyatı... artı ortalama kârı anlarız. Ama bu ortalama kâr şimdi farklı bir biçimde, üretici sermaye ve ticari sermayenin toplamı tarafından belirlenir. Üretim fiyatı, malın gerçek üretim fiyatından daha düşüktür ya da tüm malları bir arada düşünecek olursak, sanayici kapitalistin onları sattığı fiyat, değerlerinden daha azdır. *Gelecekte, "üretim fiyatı" ifadesini, bu gelişmiş, daha açık anlamıyla muhafaza edeceğiz.*[59]

1.2 - Marx, Hegel ve 'Yeni Diyalektik'

Geçtiğimiz dönemde, Marx'ın yönteminin Hegelci bir yorumu

57 Bkz. Fine (1982, 1. bölüm).

58 *Theories of Surplus Value 3*, s. 112-113. Vurgu tarafımızdan yapılmıştır.

59 *Capital 3*, s. 398-399

bilim insanları arasında popülarite kazandı: 'Yeni diyalektik'.[60] Bu bölüm, Bölüm 1.1'de açıklanan diyalektik materyalizmin ışığında bu yorumu eleştirel bir biçimde ele almaktadır.

> Yeni diyalektik, bir düşünce okulu olmaktan çok, Marx'ın eserinin yorumlandığı Hegelci bir bakış açısıdır. Bu yaklaşım, Lenin'in şu aforizmasından esinlenmiştir:
>
> Marx'ın *Kapital*'ini, özellikle de onun ilk bölümünü tümüyle anlamak, Hegel'in *Mantık'ının tümünü* inceleyip anlamadan mümkün değildir. Sonuç olarak, (Marx'ın eserinin yazılmasından -ç.n.) yarım yüzyıl sonra Marksistlerin hiçbiri Marx'ı anlamamaktadır!![61]

Yeni diyalektik iki ilke tarafından oluşturulur. Birincisi, Hegel ve Marx benzer bir yöntemi paylaşmışlardır; bu yöntemlerin uymadığı yerde Marx'ın eseri Hegelci hat esas alınarak yeniden yorumlanmalıdır.[62] İkincisi, *Kapital*, organize bir kategoriler sistemi tarafından yapılandırılmıştır ya da yapılandırılmalıdır. Bu sistemlerde açıklama, başlangıç kategorisiyle veya "teorinin geri kalan diğer kategorilerinin kendisinden çıkarılacağı en basit ve en soyut kategoriyle" başlamalıdır. "O, bu objeye içsel, en basit, en soyut belirlenim olmalıdır."[63]

Başlangıç kategorisindeki çelişkiler ve yetersizliklerin sistematik gelişmesi, objektif olarak, analizin giderek karmaşık hale gelen düzlemlerinde diğer kavram ve kategorileri sisteme davet

---

60 Bu terim Arthur tarafından (1993b), Murray (1988), Shamsavari (1991), T. Smith (1990) ve diğerlerinin çalışmalarını tanımlamak için ortaya atılmıştır. Lukacs (1971), daha önceki bir esin kaynağını oluşturur. Bkz. keza Albritton (1986, s.179, 181-186), Banaji (1979), Fraser (1997) ve Reuten ve Williams (1989).

61 Lenin (1972, s. 180). Murray, (1988, s. 57) bu göz yıldırıcı göreve şunları ekler: '*Kapital*'in tam olarak anlaşılması, Hegel felsefesinin, Genç Hegelcilerin felsefesinin ve Marx'ın spekülatif düşünceye ilişkin tüm eleştiri döngüsünün incelenmesini gerektirir.' *Kapital*'i anlamak için incelenmesi gereken felsefi metinlerin ard arda bu sonsuz yığılması, okuyucularla Marx'ın eseri arasında bir engel oluşturdukları için üzüntü vericidir. (Bkz. Mattick Jr 1993, s.116).

62 '*Kapital*'i muhteşem kılan, kesinlikle Hegel'den öğrenilmiş olan derslerdir' (Murray 1993, s. 37); 'Aktüel olarak sistematik bir yaklaşımla uzlaştırılması mümkün olmayan öğeler de *Kapital*'de bulunabilir; bunun sebebi, esas olarak, Marx'ın klasik ekonomi politikten tam olarak kopamamış olmasıdır. Sistematik diyalektik okuyuş, kitabın tümünü içine almaz. Ancak, inanıyorum ki, kitabın birleştirici düşünüş tarzını oluşturur.' (T. Smith, 1993b, s. 25).

63 T. Smith (1993, s. 45-46). Bkz. keza Reuten ve Williams (1989, s. 19-20). Alternatif bir Hegelci görüş için bkz. Banaji (1979).

eder. Her kavram ve kategori bu işlemden geçirilmeli ve araştırmanın yapısına ilişkin herhangi bir dışsal varsayım, onun içinde her kavramın rolü veya kavramlar arası ilişkiler, sonuçta yerine oturtulmalıdır.[64] Başka bir deyişle, sunum, salt mantıksal kriter tarafından yapılandırılmalı ve mimarisi ardışık kategoriler tarafından belirlenmelidir:

> Genel olarak sunum, somut belirlenime, yani somutlaştırmaya yönelik bir harekette soyut belirlenimin aşamalı bir üstün gelişidir. Sunum, çelişkinin yükselişi ve daha önceki soyut belirlenimin her zaman daha somut zeminler -varlık koşulları- sağlaması yoluyla ilerler.[65]

Bu işlemin tekrarlanması, (sonuçta -ç.n.) somutun düşüncede yeniden inşasına götürür:

> Sunum, hitap edilmesi gereken tüm varlık koşulları, bütün bir gelişmiş kategoriler sistemi tarafından içerildiğinde sona erer. Formlar kendi içlerinde birleşir ve kendi etkinlikleri aracılığıyla bu koşulları üretir... Böyle bir zemine oturtulmuş bütünsellik kendine yeterli olarak değerlendirilebilir.[66]

Yeni diyalektik, somutun tarihsel gelişmesinin onun düşüncede yeniden inşa edilmesine katkıda bulunabileceğini inkâr eder; bu durumda, sunum tarzı ile somutun tarihsel gelişmesi arasındaki farklar ilgi dışı kalır.[67] Bundan ötürü, *Kapital*'in kapitalizmin tarihini ele alan bölümlerinin, yalnızca görsel malzeme içerdiği öne sürülür. Her ne kadar bu bölümler kategorilere dayalı çözümlemenin gerçekleşmesine yardımcı olabilirlerse de, kitapta önemli bir rol oynamazlar.

Bu yaklaşım zarif ve çekicidir ve Bölüm 1.1'de gösterildiği gibi

---

64 Bkz. Arthur (2000a, s. 106), Reuten (1993, s. 92-93), Reuten ve Williams (1989, s. 4, 21-22) ve T. Smith (1990, s. x; 1993a, s. 115, 1993b, s .20).

65 Reuten ve Williams (1989, s. 22). Bkz. keza Arthur (1993a, s. 67), Campbell (1993) ve T. Smith (1990, s.13, 1997, s.191), T. Smith (1998, s. 464-465) karışık sonuçlar doğurmak üzere, sekiz soyutlama düzlemi kullanarak *Kapital*'i yeniden inşa etme girişiminde bulunurlar.

66 Arthur (1993a, s.67). Bkz. keza Reuten ve Williams (1989, s. 5, 23).

67 Reuten ve Williams (1989, s. 34) için, 'Her ne kadar tarih, olanın niçin olduğunu açıklamada önemli olsa da, neden öyle olduğunu, var olanın birbiriyle bağlantılı bir bütün olarak nasıl yeniden üretildiğini açıklayamaz.' Bkz. keza Arthur (1992, s. xiii), Murray (1998, s. 182) ve T. Smith (1993a, s. 102).

Marx, benzer bir işlemi *Kapital*'de ve başka yerlerde kullanmıştır. Ancak, her ne kadar yeni diyalektik Marx'ın eserinin yapısı ve içeriğine ilişkin önceki çözümlemelere çok şey eklese de, dört zayıf noktaya sahiptir. Bu zayıf noktalar, Marx'ın yöntemine ilişkin bu yorumu yetersiz ve kimi zaman, potansiyel olarak yanıltıcı hale getirir.

(A) **Gereklilik:** Yeni diyalektik, alternatif başlangıç noktaları olarak kullanıldıklarında, iki ayrı kavramın açımlanmasının, kaçınılmaz olarak çok farklı sonuçlara yol açacağını ve bunların en azından birinin analitik olarak kabul edilemez olacağını gözden kaçırmaktadır. *Kapital* bağlamında konuşursak, şayet metadan başka bir kavramın açımlanması da kapitalizmin düşüncede yeniden inşasına götürüyorsa, metayı kitabın başlangıç noktası olarak seçmenin hiçbir içsel nedeni yoktur. Bu durumda, *Kapital*'in sistematik ve diyalektik türetmenin ürünü olduğu varsayımı sorgulanır hale gelir.[68]

(B) **Yeterlilik:** Doğru bir başlangıç noktası seçmenin ve kategorilerin sistematik bir türetilmesinin somutu yeniden inşa etmek için yeterli olduğu savı, hiçbir zaman kanıtlanmamıştır. Bu güçlük şöyle ifade edilebilir: Eğer göreli olarak soyut bir kavramın, örneğin doğru başlangıç noktasının, açımlanması analiz için gerekli kavramların sürece dahil edilmesine yol açmıyor veya eğer sunum, mantıksal yapı içinden türetilemeyecek toplumsal ve tarihsel öğelerin periyodik olarak sürece dahil edilmesini talep ediyorsa, yeni diyalektiğin temel iddialarından bir bölümü ciddi bir biçimde zayıflar. Yeni diyalektiğin bu sınırlılığı üç örnekle aydınlatılabilir. Birincisi, salt mantıksal bir biçimde, konvertibl olmayan (başka bir şeye çevrilemeyen -ç.n.) kağıt paranın çağdaş egemenliğinin, *Kapital*'in birinci cildinin birinci bölümünde sunulan değer-biçimlerinden türetilmesi imkansızdır (Bkz. Bölüm 8.2). İkinci olarak, devlete dönük düşüncelerin türetildiği tartışmalar göstermiştir ki, metadaki çelişkilerden yola çıkarak dar anlamda mantıksal

---

68 Bkz. Saad Filho (1997c).

bir çerçevede kapitalist devletin kavramsallaştırılması imkansızdır (en azından eğer işlevselcilikten ya da indirgemecilikten sakınılacaksa).[69] Üçüncüsü, salt sermayenin mantığının analizi aracılığıyla ekonomiye devlet müdahalesinin (değişen) sınırlarını anlamak imkansızdır.

(C) Yapı ve Bağlam: Somutun, basit bir biçimde, daha soyut kategorilerden göreli olarak somut kategorilerin türetilmesi yoluyla yeniden inşa edilmesi girişimleri sınırlı kalmaya mahkumdur, çünkü somut, kısmen yapı ve eğilim ve kısmen de faaliyet, karşı-eğilimler, bağlam ve olasılıklar tarafından belirlenirken, sistematik analizler bağlam-dışıdır.[70] Eğilimler sistematik bir biçimde sistemin yapısından doğarken, karşı-eğilimler sistemin herhangi bir düzleminden doğabilir ve herhangi bir düzlemde kategorilerin anlamını değiştirebilir.[71] Bundan ötürü eğer yukarıdaki eleştiriler tutmamış ve yeni diyalektik, kapitalizmin yapısal belirleyicilerini yakalamış olsaydı bile, somutun tarihsel belirlenimlerinin ihmali, karşı-eğilimlerin ve bunların karşılıklı olarak içinde eğilimlerle etkileştikleri bağlamın açıklanmasını engellerdi.[72] Bu, yalnızca ka-

---

69 Bkz. Clarke (1991), Hallowey (1994) ve Lebowitz (1994)

70 'Marx'ın... kavrama ılımlı yaklaşımı, onun "Şarta bağlı olana büyük önem atfetmesine neden olur. Çünkü 'şarta bağlı olan', soyut kavramsal analizde yer almayabilirken, tarihsel gerçekliği sayesinde hâlâ bir gerçeğe sahiptir ve toplumsal objenin tam somutluğu içinde bütünüyle sunulmasında zorunlu olarak analize dahil edilmelidir." (Fracchia ve Ryan, 1992, s. 60).

71 Marx, kâr oranının düşme eğilimini analiz ederken (*Kapital* cilt 3, Bölüm 3), bu soyut eğilimin, aynı şekilde kâr oranını etkileyen bazı karşı-eğilimler nedeniyle, analizin farklı düzlemlerinde her zaman etkili olmayabileceğini göstermiştir. (Bkz. Fine, 1989, 10. bölüm; 1992 ve Reuten 1997).

72 Thompson (1978, s. 253), Althuser'in çalışmasını benzer nedenlerden ötürü eleştirir. Althuser için, 'Bir kez sermaye kağıt üzerinde doğdu mu, onun kendi gelişmesi, kategorinin soyaçekim yoluyla içinde barındırdığı içsel mantık tarafından belirlenir ve ilişkiler de bu şekilde miras alınır... Sermaye, kendi gelişmesinin yasalarını koyan operatif bir kategoridir ve *kapitalizm*, toplumsal biçimlenmelerde bu yasaların sonucudur'. Bu analiz tarzı, zorunlu olarak anti-tarihseldir... Bu, bir materyalistte bulunması çok güç bir düşünce tarzıdır, çünkü, (bu düşünce tarzında -ç.n.) sermaye, kendini tarih içinde açınlayan İdea haline gelmiştir.' Bkz. keza s. 275-276, 290, 345, 355. Albritton (1999), Bonefeld (1992), Callari ve Ruccio (1996), Halloway (1992) ve Resnick ve Wolff (1996).

tegorilere dayalı sistemin dışından tarihsel malzemenin düzenli olarak sürece dahil edilmesi aracılığıyla mümkündür; ki bu da genellikle yeni diyalektiğin yapmakta isteksiz ve yeteneksiz olduğu bir şeydir.

Sonuç olarak, yeni diyalektik, çoğu zaman kapitalizmin yapısı konusunda ampirik çözümlemeler yapmaya yetecek kesinlikte bir açıklama sunabilme konusunda yetersiz kalır.[73]

(D) İdealizm: Yeni diyalektik idealisttir, çünkü esas olarak somut belirlenimin maddi yapılarından çok, mantıksal yapılandırmalar üzerine odaklanır. Bu Hegelci yaklaşım analitik olarak sağlıklı olmadığı gibi potansiyel olarak da yanıltıcıdır, çünkü 'mantıksal olanı hakikileştirirken, sonuçta aynı kapıya çıkacak şekilde, ampirik olanı mantıksallaştırır':[74]

> Son zamanlarda, sanki *Kapital*'deki kanıtlama söylemi, bu söylemde kesinlikle bulunmayan bir tür 'mantık'a başvurmadan eksik ve yetersiz kalacakmış gibi ve sanki Marx'ın çözümlemeleri, özgül konu-maddesini kavramak için duyulan gereksinimler tarafından belirlenen... çözümlemeye uygun kavramsal düzenlemeden çok, bu 'mantığın' gerekleri tarafından belirlenen kavramsal bir düzenlemeyi takip etmek zorundaymış gibi, *Kapital*'i, 'diyalektik tasımlar'ın bir arada dokunmasıyla oluşturulan kesintisiz diziler olarak 'yeniden inşa etme' girişimleri moda haline geldi. Bu tür çalışmaların entelektüel sefaleti, önceden verilmiş malzemenin formalist bir biçimde düzenlenmesinde yatar... İronik bir biçimde, bu, Hegelci felsefeyi ilk adımda açık bir biçimde reddetmesi için Marx'a esin vermiş olan şeydir.[75]

---

73 Sistematik diyalektik ve tarihsel teorileştirme arasında 'kapatılması imkansız bir uçurum bulunduğunu' iddia eden T. Smith'e (1999b, s. 166) ilişkin eleştirilerinde, Fine, Lapavitsas ve Milonakis (2000, s. 136), haklı olarak, yeni diyalektiğin tarihi inkar etmesinin, özgül tarihsel bir fenomeni açıklamaya girişmiş teorisyene sınırsız bir özgürlük bağışladığını öne sürerler. 'Eğer bu böyle olsaydı, herhangi bir açıklama, aynı fenomene atıfta bulunan herhangi bir genel (sistematik) teoriyle uzlaştırılabilirdi... İnanıyoruz ki, mantık ve tarih arasındaki uyumu bozmaya yönelik bir girişim son derece saptırıcıdır. Bunun aksine, mantık, sermaye birikiminin gerçekleştiği tarihsel özgül biçimlerden yararlanmalı ve onları hesaba katmalıdır.'

74 Rosenthal (1997, s. 113).

75 Rosenthal (1997, s. 141), Bkz. keza s. 151-152, Mattick Jr (1993), Psychopedis

Hegel, diyalektiğin kurucu babalarından biriydi ve Marx, "*kendini açıkça bu güçlü düşünürün tilmizi olarak ilan etmişti*".[76] Ancak, tüm hayranlığına rağmen Marx, Hegel'e ağır eleştiriler de yöneltiyordu:

"Benim diyalektik yöntemim, temelleri itibariyle, yalnızca Hegel'inkinden farklı olmakla kalmaz, açıkça onun tam karşıtıdır. Hegel için, düşünme süreci, ki o bu süreci 'idea' adı altında bağımsız bir özne haline bile dönüştürür, gerçek dünyanın yaratıcısıdır ve bu gerçek dünya, ideanın yalnızca dışsal görüntüsüdür. Bana göre tam tersi doğrudur: İdeal, insan zihnine yansımış ve düşünce biçimlerine dönüştürülmüş maddi dünyadan başka bir şey değildir. Hegel ile diyalektik, başının üzerinde durmaktadır. Mistik kabuğunun içindeki ussal cevheri keşfetmek için ayakları üzerine dikilmelidir."[77]

Hegel'in sistemi idealisttir; çünkü, ilk olarak, onun için kavramlar, maddi haller ya da somuttaki gerçek ilişkilerden bağımsız olarak var olurlar. Evrensel somut, özellikle;

> yalnızca bir kavram olarak, yalnızca saf düşüncenin eteri içinde var olur, hiçbir biçimde 'dışsal gerçeklik' katmanında değil. Hegel'in, materyalizmin felsefe olarak imkansızlığına inanmasının nedeni budur (çünkü felsefe evrensel olana dair bir bilimdir ve Hegel için evrensel; düşüncedir ve başka hiçbir şey değildir).[78]

İkinci olarak, Hegel, somutun, son çözümlemede, 'düşüncenin ürünü' olduğuna inanır.[79] Diyalektik materyalizm için ise tam tersi

---

(1992) ve T. Smith'in (1999a) Rosenthal'e tavizkar cevabı.

76 *Capital 1*, s. 102-103

77 ibid. Bu eleştiri daha öncekileri tekrarlar, örneğin: 'Hegel, gerçeği, kendi üzerinde yoğunlaşan, kendi derinliklerine dalan ve kendini kendinden açınlayan düşüncenin ürünü olarak düşünme hatasına düştü.' (*Grundrisse*, s.101). Ya da, 'Meselenin en önemli noktası şudur: Hegel her yerde İdeayı özne haline getirir, hakiki, gerçek özneyi ise... yükleme dönüştürür.' (Marx, 1975, s. 65); Bkz. keza s. 61-73, 80-82, 98-100. T. Smith (1993a, s. 47, 76-77), Marx'ın Hegel'i yanlış bir biçimde okuduğunu öne sürer. Bu iddia, Rosenthal'in özenli çalışmasıyla çürütülmüştür (1997). Hegelci Marksizmin mistik yanının acımasız bir eleştirisi için, Bkz. Bradby (1982, s. 131-132).

78 İlyenkov (1982, s. 82).

79 İlyenkov, (1982, s. 28). 'Hegel'in mantığı, temel düşünce kategorilerini herhangi

söz konusudur. Kavramsal türetme, maddi gerçekliğin belirlenimine ilişkin yapıları zihinde yeniden inşa etmek için gerçekte var olan özler, kavramlar ve dolayımların tanımlanmasını içerir (Bkz. Bölüm 1.1):

> Teorik soyutlama süreci, tarihsel gözlemler üzerine kurulmalı ve doğrulanmasını tarihsel deneyimi anlama ve yorumlama gücünde bulmalıdır.[80]

Sonuç olarak, Marx'ın yöntemi kavramsal türetmeye dayalı değildir. Örneğin Marx, çok açık bir biçimde şunları söyler:

> Ben, 'kavramlardan' dolayısıyla 'değer kavramı'ndan yola çıkmıyorum... Hareket noktam, çağdaş toplumda emeğin ürününün bizzat içinde kendini sunduğu en basit toplumsal biçim, yani 'meta'dır. Bunu, başlangıçta göründüğü biçimde çözümlüyorum. Burada, onun bir yandan doğal haliyle kullanıma yönelik bir şey, başka bir deyişle 'kullanım-değeri' olduğunu, diğer yandan değişime yönelik bir değer taşıdığını ve bu bakış açısından bizzat bir 'değişim-değeri' olduğunu keşfediyorum. Bu sonuncusuna ilişkin daha ileri analizler bana değişim-değerinin yalnızca bir 'ifade biçimi', metada içerilen değeri sunmanın bağımsız bir yolu olduğunu gösteriyor ve bunun üzerine bu analizleri sürdürüyorum.[81]

Salt kavramsal düşünme sınırlıdır, çünkü çözümlemeyi yapanın kafasında bulunan ilişkilerin gerçek dünyada da neden bulunması gerektiğini açıklaması mümkün değildir. Daha geniş bir biçimde söylersek, yeni diyalektik; yetersiz ve potansiyel olarak yanıltıcıdır, çünkü, somut, tarihsel bir zemine oturmuş ve bundan ötürü indirgenemez bir biçimde koşullara bağlı olduğu halde, o, gerçekliği salt kavramlar aracılığıyla yeniden inşa etmeyi özler. Somut, teorik olarak, yalnızca, eğer tarihsel çözümleme açıklama yönteminin içine

---

bir rastlantısal ampirik somutlaştırmadan bağımsız saf kategoriler olarak ele alır. Onları, basit soyut olanlardan daha karmaşık soyutlara ve buradan daha somut olanlara doğru, sistematik olarak düzenlenmiş bir biçimde sunar. Bu kategoriler sisteminin, "özgüçleriyle", zorunlu olarak bir diğer karşıtına, daha kapsayıcı olan bir kategoriye, nihayet en kapsayıcı kategoriye, mutlak İdeaya ulaşana kadar yükseldiğini söyler.' (Arthur 2000a, s. 107-108). Bkz. keza Arthur (1993a, s. 64), İlyenkov (1997, makaleler 5 ve7), Murray (1988, s. 116), Rosenthal (1997, s. 151-152), Rubin (1975, s. 91-92) ve Zeleny (1980, s. 64)

80 Bharadwaj (1986, s. 5). Bkz. keza *Grundrisse*, s. 90.

81 Marx (1989, s. 544-545), Bkz. keza s. 547.

aitse çözümlenebilir. Yeni diyalektik, bu bağı görmezden gelerek, somutu, kavramsal gerekliliğin tezahürü olmaktan başka bir biçimde açıklayamaz hale gelir.[82] Başka bir deyişle, yeni diyalektiğin en önemli eksikliği, karmaşık kavramların daha basit olanlardaki çelişkilerden türetilmesi gerekliliğinin, Marx'ın yönteminin en önemli özelliği olmak bir yana yegâne yöntemi olmadığını değerlendirmekteki yanılgısıdır. Daha doğrusu, en önemli olan; neden, nasıl ve ne zaman yeni kavramların ve yeni malzemenin çözümlemeye dahil edilmesi gerektiğidir; öyle ki, çözümleme daha zengin, daha sağlam ve somutu daha iyi yeniden inşa edebilir olsun.

Yeni diyalektiğin Marx'ın yönteminin ve onun eserinin içeriğinin anlaşılmasına yapmış olduğu esaslı katkılara rağmen, bu perspektif, hem somutun zenginliğinin hem de *Kapital*'in zenginliğinin kavranması konusunda yetersiz kalmaktadır.

1.3 - Sonuç

Bu bölüm Marx'ın *Kapital*'de ve başka eserlerinde kullandığı yöntemi, diyalektik materyalizmin ilkeleri ışığında yorumlamıştır. Bu yaklaşım, diyalektiği, somutun başlıca özellikleri ve bunların gerçek çelişkilerinin belirlenmesi, somutun ve tarihsel değişimin potansiyel kaynaklarının açıklanması için kullanmıştır.

Diyalektik materyalizm açısından tarih ve mantığın ayrılmaz olduğu gerçeğinin kabulü, ampirizme verilen bir taviz olmaktan çok, gerçekliğin kavramlara indirgenemeyeceği hakikatinin bir sonucudur. Bu görüş, Hegelci bir alternatifin, Marx'ın yöntemini, hareketleri somutun belirleniminin gerçek yapılarından büyük ölçüde bağımsız olan mekanik düşünce süreçleri takımı olarak yorumlayan (diyalektik olsa bile) yeni diyalektiğin, karşısına çıkarılmıştır. Ancak Marx'ın yöntemi esas itibariyle esnek bir araştırma

82 'Hegel, kategorilerin kendi istikrarsızlıklarından doğup çözüldüğünü düşünmekten hoşlanır; bunlar düşünce oldukları ölçüde, bir tür "objektif akıl" tarafından düşünülmüşlerdir. Mantığının bu objektivist eğilimi, onun doğruluğu mantıksal olduğu kadar ontolojik olarak da anlaşıldığı için, daha da güçlendirilmiştir. Mantığın tutarlılığı, aynı zamanda gerçekliğin tutarlılığıdır.' (Arthur, 1993a, s. 67-68). Bkz. keza Albritton (1999, s. 57), Coletti (1972), Fracchia ve Ryan (1992, s. 59) ve Lenin (1972, s. 88-97, 146-147, 167-171, 177-180, 187, 190).

aracıdır ve o yeni diyalektiğin soluk alınması güç ortamında yaşayamaz. Scott, haklı olarak, "özgül içeriği boş biçimlere indirgediğinden, Marx'ın yönteminin formel mantık üzerine kitaplardaki bir dizi kurala indirgenmesi girişimine" karşı çıkar:

> Diyalektiğin biçim ve içeriği... genelde toplumsal varlık ve özel olarak da özgül toplumsal mücadelelerden ayrılmaz... Diyalektik yalnızca 'sunum yönteminde' kullanılır ve Engels'in aksine, Marx... evrensel, her yerde hazır bir diyalektik fikrini kabul etmez.[83]

Diyalektik materyalizm, iki bakımdan, kapitalizmin analizi için bağlam-özgül bir platform sağlar. Birincisi, kapitalizm tarihsel olarak sınırlıdır, çünkü olgular ve özleri zaman içinde değişir. İkincisi, çözümleme, mantıksal çıkarımlar ve tarihsel malzemenin düzenli olarak çözümleme sürecine dahil edilmesi yoluyla gelişir. Diyalektik materyalizme göre bilimsel araştırma, sadece öznenin tarihsel olarak var olan bir varlık olması anlamında tanınmasını değil, aynı zamanda çözümleme yönteminin gerçeklikle birleşmiş yapıları, eğilimleri ve karşı eğilimleri en etkili bir biçimde gösterecek şekilde uygulanmasını gerektirdiğini de kabul eder.[84]

---

83 Scott (1999, s. 3, 409); Bkz. keza s. 61 ve Mattick Jr (1993, s. 121). Aynı çizgide, Thompson (1978, s. 306) şu görüşü savunur: "Çoğu zaman bize Marx'ın bir 'yönteme' sahip olduğu... ve bunun Marksizmin özünü oluşturduğu anlatılmıştır... Bundan ötürü... Marx'ın bu öz hakkında hiçbir şey yazmamış olması gariptir. Marx, geride birçok not defteri bıraktı. Marx'ın özbilinçli ve sorumlu bir entelektüel işçi olduğu da tartışılamaz. Eğer evrenin sırlarına götüren bir ipucu bulmuş olsaydı, bunu bir-iki gününü ayırıp mutlaka bir yerde kaydederdi. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Yazmadı, çünkü yazılamazdı. Bu tıpkı Shakespeare veya Stendhal'ın sanatlarını bir ipucuna indirgememelerine benzer. Çünkü bu bir yöntem değil, bir pratiktir ve bu pratik, pratik yapılarak öğrenilebilir. O zaman, diyalektik bu anlamda asla yazılamayacağı gibi, ezberlenerek öğrenilecek bir şey de değildir."

84 Arthur (1993a, s. 63) haklı olarak, 'Bilim, araştırdığı nesnenin özgün karakterine uygun mantığı benimsemek zorundadır' der.

2

MARX'IN DEĞER TEORİSİNE İLİŞKİN YORUMLAR



Bu bölüm, Marx'ın değer teorisinin iki yorumunu eleştirel bir biçimde ele alır: 'Geleneksel' Marksizm ve Sraffacı yaklaşımları içeren 'cisimleşmiş emek' görüşleri ile Rubin'le bağlantılı olanların yanı sıra Dumenil ve Foley tarafından geliştirilen 'yeni yorum'u da içeren değer biçimi teorileri.

Bu yorumlar arasındaki farklılıklar, büyük ölçüde değer ilişkisinin değişik kavranışlarına bağlıdır. Birinciler, değerin, metada cisimleşmiş ortalama emek zamanı olduğunu iddia ederken; ikinciler, değerin, para tarafından temsil edilen toplumsal emek üzerindeki yetki olduğunu savunurlar. Değer ilişkisinin farklı algılanışları, değer analizinin rolü, anlamı ve önemine ilişkin farklı yorumlar ve daha geniş olarak, kapitalizmin doğası ve yasallığı hakkındaki birbirinden değişik görüşler, bir yüzyılı aşkın bir zamandır Marx'ın teorisinin neden böylesi ateşli tartışmalara yol açtığını açıklamaya yardımcı olur.

Bu bölüm, Marx'ın değer teorisinin yorumlarına ilişkin kap-

samlı bir tartışmayı içermez.[85] Amacı, yalnızca iki en etkili yorumun ve onların en iyi bilinen uzantılarının ana hatlarını belirtmek ve bunların Marksist ekonomi politiğin gelişmesine katkılarını eleştirel bir biçimde incelemektir. Bu kısım üç bölüme ayrılır. Birinci bölüm, bir sıra dahilinde Marx'ın geleneksel ve Sraffacı yorumlarını gözden geçirir. İkinci bölüm, Rubin geleneği ve yeni yorumu içeren değer-biçimi teorilerini analiz eder. Üçüncü bölüm, analizden temel sonuçları çıkarır.

2.1 - Cisimleşmiş Emek Yaklaşımları

Marx'ın en etkili okumalarından bazıları, değerin, üretim sırasında metada cisimleşmiş emek olduğu görüşündedir. Bu okumalar, soyut emeği somut emeğin karşıtı olarak tanımlarlar; o, faaliyetin biçiminden soyutlanmış, genel emektir.[86] Bu bölümde bu tür iki görüş ele alınacaktır: Geleneksel ve Sraffacı.

2.1.1 - Geleneksel Marksizm

'Geleneksel' yoruma göre, Marx'ın değer teorisi, esas olarak Ricardo'nunkinden farklı değildir. Bu görüş şöyle özetlenebilir:[87]

(a) Değer teorisinin ana konusu, kapitalist sömürünün analizidir. *Kapital*'in birinci cildinin ilk üç bölümünde geliştirilen kategoriler (meta, değer ve para), konuyla yalnızca dolaylı bir biçimde ilişkilidir; çünkü bunlar, daha geniş bir üretim tarzları setine,

---

85 Bkz. Desai (1989, 1992), Dostaler ve Legueux (1985), Elson (1979a), Fine (1986a), Fine ve Harris (1979), Foley (2000), Freeman ve Carchedi (1996), Howard ve King (1989, 1991), M. Smith (1994a), Saad-Filho (1997a) ve Steedman (1981).

86 Örneğin Hodgson'a göre (1981, s. 88), Ricardo ve Marx, bir metanın cisimleşmiş emek değerini, 'bir sürecin tüm çıktısında bulunan toplam cisimleşmiş emek değerini, tüm girdilerin cisimleşmiş emek değerleri ile istihdam edilen toplumsal olarak gerekli canlı emeğin *toplamına* eşit olacak şekilde' tanımlamışlardır. Bkz. keza Böhm-Bawerk (1949, s. 109), Garegnani (1985), Meek (1973, s. 164-165), Morishima (1973, s. 15) ve Nuti (1977).

87 Bkz. Dobb (1940, 1967), Meek (1973) ve Sweezy (1968). Bu yaklaşım, Arthur (1997), Postone (1993, bölüm 2), T. Smith (1998), de Vroey (1982, özellikle, 1985) ve Weeks (1981, bölüm 1-2) tarafından eleştirel bir biçimde gözden geçirilmiştir. Marx'ın bu yorumuyla birlikte 'artık yaklaşımı'nın bir eleştirisi için Bkz. Chattopadhyay (2000), Pilling (1980, s. 57), Roberts (1987) ve Roosevelt (1977).

özellikle de kapitalist sömürünün zorunlu olarak var olmadığı, basit meta üretimine aittir.

(b) Değer kavramı, sömürü oranının belirlenmesi için gereklidir. Bu okuma, her metada cisimleşmiş soyut emek miktarı olarak tanımlanan, değer büyüklüğü üzerinde odaklanır. Değerin özü ve biçimi ile değer ve para arasındaki bağlar büyük ölçüde ihmal edilmiştir.

(c) Kâr analizi, iş gücünü de kapsayan, meta fiyatlarının belirlenmesini talep eder. Bu, çoğunlukla genel dengeyi (basit yeniden üretim) içeren varsayımlar dizisi aracılığıyla yapılmıştır. Sonuç olarak, fiyatlar yalnızca bir parasal değerdir. Bunu para teorisinin gereksizliği ve paranın fiilen bir örtü oluşu izler.

(d) Göreli fiyatların belirlenmesi iki aşamadan oluşur: Birincisi, bütün sermayelerin eşit değer bileşimlerine sahip olduğu varsayılır (Bkz. Bölüm 6); ki bu durumda değişim oranları yalnızca cisimleşmiş emek tarafından belirlenir. İkincisi, değer bileşimlerinin değişmesine izin verilir; bu durumda ise göreli fiyatlar cisimleşmiş emek oranlarından ayrılır, ancak, bunlardan sonuncusunun bir öncekini cebirsel olarak belirlediği varsayılır.

(e) Kavramsal aygıt önce gelir. Metalar, satışa çıkarılmış kullanım değerleridir. Değer, çoğu zaman değişim değeriyle eşleştirilmiş ve değer ile fiyat arasındaki eklemlenme netliğe kavuşturulmamıştır (bunların niceliksel olarak karşılaştırılabilir olduğu varsayılsa bile).

(f) Analiz düzlemleri arasındaki ayrım ile eğilimler, karşı-eğilimler ve olasılıklar arasındaki etkileşim konusuna çok az ilgi gösterilmiştir. Teori, tartışmalı bir biçimde kapitalizmin ana eğilimlerini saptar ve bunların sorunsuz bir biçimde ampirik çıktılara çevrilmesini bekler.

Geleneksel yaklaşım, özellikle sömürü tarzı üzerine odaklanması nedeniyle, önemli erdemlere sahiptir. Bu vurgu, Marx'ın kendi ilgileriyle uyumludur ve onun en ayrıksı katkılarından bir kısmına ışık tutar. Aynı zamanda, özel mülkiyet ve pazar gibi dola-

şımı ve dağıtım yapılarının eleştirisine de yardımcı olur. Ancak geleneksel Marksizm, iki önemli eksiklikle sakatlanmıştır. Birincisi, girdi ve çıktıların dolaşım ve dağıtımının bağımsız olduğunu bütünüyle abartarak, onu, üretim tarzına ilişkin analizden koparır.[88]

İkincisi, yanlış bir biçimde, Marx'ın meta, değer ve para ile ilgili çözümlemesinin geniş bir meta üretim tarzı grubuna, özellikle de basit meta üretimine (BMÜ) hitap ettiğini ve onun kapitalizm çözümlemesinin esas olarak *Kapital*'in birinci cildinin dördüncü bölümünde başladığını iddia eder (Bkz. Bölüm 2.2.1 ve 3.1). Bu durumda, iki ayrı göreli fiyat grubu var olur. Biri cisimleşmiş emeğe dayanır ve prekapitalist değişimi yönetir; diğeri ise eşit kârlılığa dayanır ve kapitalist değişimleri düzenler. (Bkz. Bölüm 7):

> Prekapitalist toplumlarda, küçük üreticiler arasında hüküm süren belirli koşullar altında (Marx'ın 'basit meta üretimi' dediği şey) eşit değerlerin değişimi kuraldı. Eğer kapitalist koşullar altında niceliksel değişim ilişkilerini belirleyen daha başka karmaşık ilişkiler varsa, bu, değerin toplumsal olarak gerekli emek tarafından belirlenmesine dayalı bir ekonomik teoriyi tutarsız kılmaz; tabii fiyatların değerlerden çıkarılmasına ilişkin açık ve tutarlı bir yöntemin varolması şartıyla.[89]

Bu aşamalar arasındaki geçişin tarihsel bir süreç olduğunu kabul edelim; bu durumda göreli fiyatların iki türü arasındaki dönüşüm (değerler ve üretim fiyatları) cebirsel olarak olduğu kadar, tarihsel olarak da analiz edilebilir.[90] Bu yaklaşım, hem mantıksal

---

88 Marx, üretim, dolaşım ve dağıtım arasındaki ilişkileri *Grundrisse*'de açıklar. Bkz. s. 88-89 ve Marx (1974, s. 348); Bkz. keza Engels (1998, s. 238-239).

89 Winternitz (1948, s. 277). Bkz. keza Morishima (1974, s. 624) ve Sweezy (1968, bölüm 2, 4, 7).

90 "Fiyatların değerlerden çıkarılması"... mantıksal olduğu kadar tarihsel bir süreç olarak da değerlendirilmelidir. "Fiyatları değerlerden çıkarırken", gerçekten de akıllarımızda, mantıksal ve basitleştirilmiş bir biçimde, tarihte vuku bulmuş bir süreci yeniden üretmekteyiz. Marx'm, kapitalizm altında malların "değerlerine" satıldığı varsayımından yola çıkmasının sebebi (öyle ki üretimin farklı dallarındaki kâr oranları çoğu zaman birbirinden farklıdır), yalnızca bu varsayımın mantıksal bakış açısından uygun bir başlangıç noktası olarak görünmesi değil, "orijinal olarak" Marx'ın bunun böyle olduğuna inanmış olmasıdır. Değerleri bu temelde fiyatlara dönüştürmeye girişmesinin sebebi de, yalnızca bu yolun mantıksal olarak zorunlu görünmesi değil, tarihin kendisinin böyle bir dönüşümü gerçekleştirmiş olduğuna inanmasıdır. (Meek 1956, s. 104-105); Bkz. keza s. xxiv, 152, 180-181,

hem de tarihsel olarak yanlıştır. Değerde genelleşmiş değişim hiçbir zaman var olmamıştır, çünkü, genelde, ürünler yalnızca kapitalizm altında metaya dönüşür. Dahası, Bölüm 1.1'de gösterildiği gibi, her ne kadar Marx çoğu zaman zorlu noktaları açıklamak ya da önemli kategorilerin evrimini izlemek için tarihsel araştırmalara başvursa da, *Kapital*'de sistematik olarak çözümlediği tek üretim tarzı kapitalizmdir. Meta, değer ve para, bin yıldan bu yana var olmuş olabilir, ancak *Kapital*, onların yalnızca kapitalist belirlenimleri üzerinde odaklanır ve (*Kapital*'de yazılanlardan -ç.n.) bunların diğer üretim tarzlarındaki anlam ve önemleri hakkında hiçbir sistematik sonuç çıkarılamaz.[91]

Bu tür yanlışlar, geleneksel Marksizmin *'Ricardocu bir Marksizm'*e dönüşmesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak bu pozisyon savunulabilir bir pozisyon değildir (Bkz. Bölüm 8.1).[92] Marx, kendi görüşlerini Ricardo'nunkilerden ayırmak için çok çaba harcamış ve yazılarının önemli bir bölümünü Ricardo'nun yöntembilimsel ve diğer hatalarını acımasızca eleştirmeye ayırmıştı. Özellikle de, para ve metalar ile soyut emek ve değer arasındaki ilişkileri ve kapitalizm altında emek tarzı ve sömürü ilişkilerini açıklamadaki başarısızlığı nedeniyle Ricardo'nun yaklaşımının yetersizliğini savunmuştu.[93]

242-242, 303-305. Bu görüş Engels'e dayanır. (1981). Bir eleştiri için, Bkz. Catephores (1986) ve Fine (1986b); Bkz. keza Brenner (1986) ve Milonakis (1990).

91 Bkz. Albritton (1986, s. 18-19) ve Reinfelder (1980, s. 13).

92 Marx'ın 'Ricardocu' yorumları, diğerlerinin yanı sıra, Faccarello (1986), Gansmann (1986), Gerstein (1986), Shaikh (1977, 1981, 1982), Freeman ve Carchedi'nin çalışmaları (1996) ile Mandel ve Freeman'ın çalışmaları (1984) tarafından ağır bir biçimde eleştirilmiştir.

93 Marx'ın değer teorisini sömürünün bir kanıtı olarak ele almak, değeri tarihselliğinden yoksun bırakmak (dehistoricise), onu emek zamanıyla özdeş kılmak ve Marx'ın artı emek ile artıdeğer arasında yapmış olduğu ayrımı gereksiz hale getirmektir. Sömürünün olup olmadığını anlamak için üretim araçlarının mülkiyet ve denetimine ve çalışma gününün uzunluğunun belirlenme sürecine bakmalıyız... Marx'ın ilgisi sömürünün kapitalizm altında almış olduğu özgül biçim üzerinde odaklanmıştı... çünkü kapitalizmde artı emek basit bir tarzda emeğin doğrudan ürünü olarak mülk edinilemezdi. Bu ürünün satılması ve paraya çevrilmesi gerekiyordu. (Elson 1979b, s. 116), Bkz. keza Fine (1982), Postone (1993, s. 54) ve Rubin (1974, 4. bölüm).

2.1.3 Sraffacı Analizler

Geleneksel Marksizmin eksikliklerinin yarattığı hoşnutsuzluk iki alternatif yaklaşımın, Sraffacı (ya da neo-Ricardocu) ve değer biçimi teorisinin geliştirilmesine yol açtı. (Bkz. Bölüm 2.2). Sraffacı yaklaşım, başkalarının yanı sıra, Bortkiewicz, Dimitriev, Seton, Sraffa ve Tugan-Baranowsky'nin eserlerinden esinlenen, Passinetti ve Steedman tarafından geliştirildi ve açımlandı.[94]

Geleneksel modeli geliştirme girişiminde bulunan Sraffacılar, değer ve fiyat sistemleri arasındaki eklemlenme üzerinde odaklanırlar.[95] Bu yaklaşımın ana özellikleri şöyledir:

(a) Yalnızca değerin büyüklüğü üzerinde detaylı olarak durulur; onun özü ve biçimi neredeyse tümüyle göz ardı edilir. Analiz, genellikle iki denklem setini içerir; biri değer sistemini, diğeri fiyat sistemini temsil eder.

(b) Değer sistemi $\lambda=\lambda A+l=l(I-A)^{-1}$ formülüyle tanımlanır; burada λ meta değerlerinin *(lxn)* vektörüdür, *A (nxn)* teknik matristir ve *l* doğrudan emeğin *(lxn)* vektörüdür.

(c) Fiyat sistemi $p=(pA + wl)(1+r)$ formülüyle tanımlanır; burada *p, (lxn)* fiyat vektörüdür, *w* ücret oranıdır ve *r* kâr oranıdır.

(d) Analiz, esas olarak değer ve fiyat sistemleri arasındaki ilişki ile ilgilendiğinden, para hiçbir özerk role sahip değildir ve zaman zaman hesaba katıldığında, yalnızca bir parasal değerdir.[96]

---

94 Bkz. Bortkiewicz (1949, 1952), Dmitriev (1974), Hodgson (1974, 1981), Pasinetti (1977), Seton (1957), Sraffa (1960), Steedman (1977, 1981), Sweezy (1968, bölüm 7) ve Tugan-Baranowsky (1905); Bkz. keza Shibata (1933). Eleştirel bir bakış için, Bkz. Ramos-Martinez ve Rodriguez-Herrera (1996). Haberler (1966) ve Samuelson'un (1957, 1971, 1973, 1974) vardığı sonuçlar, esas olarak Sraffacılarınkiyle aynıdır.

95 Erken Sraffacı gelişmeler geleneksel Marksistler tarafından olumlu karşılanmıştı: 'Bu araştırmanın... oldukça farklı bir kavramsal çerçeve içinde, Sraffa tarafından *Metaların Meta Araçları Tarafından Üretimi* adlı çalışmasında çizilen çerçeve içinde yürütülmesini isterdim... Bu sistemin belirli temel ögelerinin modern Marksistler tarafından nasıl uyarlanıp kullanılabileceğini göstermeye çalışacağım.' (Meek 1973, s. xxxii); Bkz. keza Dobb'un (1943) Bortkiewitz'i destekleyen ifadesi.

96 Hodgson (1981, s. 83), örneğin şu saptamayı yapar: 'Her ne kadar Sraffa'nın sistemi, Walrasyan tipte bir genel denge sisteminden ya da hatta von Neumann'ınkinden

(e) Bu değer ve fiyat tanımları, Marx'taki sözde tutarsızlıkların geniş bir yelpazeye yayılan eleştirisi için bir temel oluşturur. Bu eleştirilerin vardığı sonuç, değeri cisimleşmiş emekten yola çıkarak belirlemeye yönelik geleneksel Marksist projenin kusurlu olduğudur. Çok kısaca, ilk olarak, fiyat sistemi iki özgürlük derecesine sahiptir, çünkü her bir meta için bir tane olmak üzere, n denkleme, fakat n+2 bilinmeyene, n fiyata ve ücret ve kâr oranlarına sahiptir. Bundan ötürü değer sistemi genellikle çözülebilirken (A Matrisinin iyi işlemesi şartıyla), fiyat sistemi, yalnızca, ek sınırlamalar, örneğin, işgücünün değerinin bir grup malın değeriyle özdeşliği ('ücret, bu bir grup malın fiyatıdır.' Bkz. Bölüm 4.2) ve Marx'ın küme eşitliklerinden biri gibi bir normalleştirme koşulu (ya 'toplam fiyatlar toplam değerlere eşittir' ya da 'toplam kârlar toplam artıdeğere eşittir.' Bkz. Bölüm 7), işin içine dahil edilebilirse çözülebilir. Ne var ki, diğer küme eşitliği genellikle mümkün değildir, ki bunun da Marx'ın çözümlemesi açısından yıkıcı olduğu iddia edilir.[97] İkincisi, Marx'ın Sraffacı temsili, emeğin ve diğer girdilerin rolleri arasında bir ayrım yapmaz. Bu durumda, emeğin, diğer herhangi bir girdiden, örneğin mısır, demir veya enerjiden farkı kalmaz, dolayısıyla daha fazla değer yarattığı ve sömürüldüğü ileri sürülemez.[98] Üçüncüsü, eğer emek değer yaratsa ve sömürülse bile, emek ve fiyatlar arasındaki tek anlamlı ilişki pozitif sömürü oranının pozitif kârlar için gerekli ve yeterli olduğudur, ki bu da çok az ampirik öneme sahiptir.[99]

Sraffacı analizler, dolaylı olarak olsa da, üretim tarzı ve dağı-

---

kavramsal olarak farklıysa da, bunların tümünde ortak bir özellik vardır: Parayı içermezler. Clower göstermiştir ki, para, asla durağan bir duruma, bir genel denge modeline dahil edilemez.'

97 Bu güçlüklerin geleneksel bakış açısından bir gözden geçirilmesi için, Bkz. May (1948), Meek (1956), Seton (1957), Sweezy (1968, bölüm 7) ve Winternitz (1948).

98 Herhangi bir metanın 'sömürülebileceği' şeklindeki kanıt, Bródy (1974), Dmitriev (1974), Hodgson (1981), Vegara i Carrio (1978) ve Wollf (1984) tarafından sunulmuştur. Bu yaklaşım içindeki muhalifler, emek gücünün meta olmayan yönünden ötürü sistemi asimetrik hale getirerek emeğin rolünü kurtarmaya çalışmışlardır (örneğin, Bowles ve Gintis 1981). Bir eleştiri için, Bkz. Glick ve Ehrbar (1986-1987) ve M. Smith (1994b).

99 Bkz. Morishima (1974); bir eleştiri için, Bkz. Mohun (2000) ve Naples (1989).

ları yapıları arasındaki ilişkilerin Marksist araştırmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak Sraffacı yaklaşım bazı bakımlardan yetersizdir ve Marx'a yönelttikleri eleştiriler ikna edici bir biçimde çürütülmüştür.[100]

Aşağıdaki bölümde, Marx'a yöneltilen Sraffacı eleştirinin iki yönü, değer denkleminin yetersizliği ve kapitalist üretim ilişkilerinin tatmin edici bir temsili konusundaki Sraffacı yetersizlik, kısaca değerlendirilmiştir.

Değer denklemi $\lambda=\lambda A+l$, meta değerlerinin girdi değerlerine $(\lambda A,)$ artı, onları işlemek için gerekli canlı emeğe (l) eşitliğini belirler. Her ne kadar bu eşitlik Marx'ın değer tanımını doğru olarak temsil etse de (Bkz. Bölüm 5), meta değerlerinin hesaplanması için uygun değildir. Nedenine bakalım.

Meseleyi basitleştirmek için *A matrisi*'nin ortalama üretim teknolojilerini temsil ettiğini varsayalım, bir şekilde bunlar belirlenebilir. Yine varsayalım ki, vektör l girdileri çıktıya dönüştürmek için gerekli somut iş-saatlerinin (baskı, inşaat, montaj, vb.) ortalama sayısını temsil etsin. Bu cömert varsayımlar altında bile, vektör l üretilen değeri hesaplamakta doğrudan kullanılamaz, çünkü bu vektör soyut emekten çok, somut emeği ölçer. Bu emekler niteliksel olarak farklı oldukları için bunlar üzerinde yapılan herhangi bir işlem de anlamsızdır.[101] Aynı nedenle, farklı faaliyetlerde kullanılan emek, dikey olarak entegre edilsin veya edilmesin, eğitim ve diğer farklardan dolayı (örneğin tasarım ve araba boyama veya inşaat ve yeni evlerin dekorasyonu gibi), saat başına farklı değer miktarları üretebilir (Bkz. Bölüm 5.3).

---

100 Sraffacılığın detaylı bir eleştirisi için, Bkz. Fine (1980), Fine ve Harris (1979, bölüm 2), Gleicher (1985, 1986), Goode (1973), Kliman ve McGlone (1988), Ramos-Martinez ve Rodriguez-Herrera (1996), Rowthorn (1980, bölüm1), Savran (1980, 1981, 1984), Schwartz (1977), Shaikh (1977, 1981, 1982, 1984), M. Smith (1994a, s. 77-94) ve Yaffe (1974).

101 Önemli olan nokta; cisimleşmiş emek kavramında hiçbir soyutlamanın söz konusu olmaması değildir, daha çok, bunun özgül bir tarihsel sürece denk düşen toplumsal bir soyutlama olmayıp, *keyfi* (bir soyutlama -ç.n.), bir tür ussal kolaylık oluşudur: Emeği, tam da açık bir biçimde homojen olmadığı bir zamanda homojen kabul eden bir varsayımdır bu. (Himmelweit ve Mohun, 1978, s. 81). Bkz. keza Weeks (1982b, s. 65).

Bunun yerine, *l*'nin soyut emeğin bir vektörü olduğunu varsayalım.[102] Her ne kadar bu yukarıdaki problemlerin bir bölümünden sakınmamızı sağlarsa da, değer vektörünün hesaplanmasına hâlâ izin vermeyecektir. Çünkü bu varsayım, her metayı üretmek için gerekli soyut emeği *(λ)* hesaplamak için her metayı üretmek için kaç saatlik soyut emeğe *(l)* ihtiyaç olduğunu bilmemizi gerektirir. Bu bir totoloji olduğundan, *(l)*'nin soyut emek olduğu varsayımı, değerin niceliksel belirlenimine izin vermez.[103]

Bu eksiklikler, Sraffacıların, kapitalist üretim ilişkilerinin özünü ve bu üretim tarzının kendine has özelliklerini kavrama konusundaki yetersizliklerini gösteren arazlardır (Bkz Bölüm 1.1 ve kısım 3).[104] Sraffacı sistem öyledir ki, burada üretim, zorunlu olarak kapitalist olmayan, saf teknik bir sürece benzer. Bu durumda, ilk olarak, sermaye, toplumsal bir üretim ilişkisi olmaktan çok, kullanım değerlerinin bir toplamıdır. İkinci olarak, değerin özü, soyut emek, somut iş zamanının ortalama birimlerinden ayırt edilemez. Son olarak da, üretimin toplumsal yönü ya bir tarafa bırakılır ya da sömürü oranı aracılığıyla dağıtım katmanına atılır. Kısacası, "teknik katsayılar toplumsal bir sürecin, toplumsal sınıflar arasındaki üretimin dağılımı da toplumsal ilişkilerin yerini alır."[105]

Sraffacı model, içsel bir tutarlılığa da sahip değildir. Üretimin teknik ilişkilerinin değer ve fiyat sistemlerinden bağımsız olarak verili olduğunu varsayar ve Marx açısından, fiyat vektörünün hesaplanmasının değer büyüklüklerini gerektireceğini (tersi değil) ima eder. Olay böyle olmadığından, değer çözümlemesi, iddiaya

---

102 Örneğin Steedman (1977, s. 19), tüm emeği eşit yoğunlukta ve eğitilmişlikte basit emek olarak kabul eder, öyle ki her bir tekil emek-zamanı harcaması, toplumsal olarak gerekli bir emek-zaman harcaması olsun.

103 'Emek sürecinde ürünün değerini belirleyen ayrıcalıklı bir teknolojik girdi arayışı, değerin ne olduğuna ilişkin bir yanlış anlamadan kaynaklanır. Soyut emek, üretime giren ayrıcalıklı bir girdi değildir, çünkü soyut emek *üretime giren bir girdi değildir*... O, yalnızca meta üreten bir toplumda özgül toplumsal ilişkilerden ötürü (tıpkı bir fiyat etiketi gibi) ürüne bağlanmıştır.' (Glick ve Ehrbar 1986-87, s. 472). Bkz. keza s. 465, İlyenkov (1982, s. 87, 284), Lipietz (1985b, s. 90), Mattick Jr (1991-92, s. 58) ve Shaikh (1981, 1982).

104 Yıkıcı bir eleştiri için, Bkz. Rawthorn (1980, bölüm 1).

105 Yaffe (1974, s. 31)

göre laf kalabalığıdır. Bu yanlıştır, çünkü ilk olarak, Marx'ın argümanını yanlış sunar (Bkz Bölüm 7). İkinci olarak, üretim yapısı, teknik olmaktan çok, toplumsal olarak belirlenir. Kapitalizm altında, emek ve üretim araçlarının tahsisini, üretilen miktarları ve teknolojileri rekabet belirler. Bu durumda değer ilişkileri, teknolojiler ve fiyatlar karşısında *nedensel anlamda belirleyicidir.*[106] Sonuç olarak, *"değerin emek teorisi, laf kalabalığı olmak bir yana Sraffa'nın kendi anlatısında eksik olan fiyat konusunda bir açıklama sağlar."*[107]

Özetlersek, Sraffacı analizler, kapitalizmi, kazanç oranlarını eşitleyen diğer toplumlardan ayırt edemez. Bir sonuç olarak, kapitalist toplumsal ilişkileri, sömürüyü, gelir dağılımını, ekonomik verilerin kaynaklarını, rekabet sürecini ve en önemlisi, fiyat biçimini açıklayamaz.[108]

2.2 - Değer Biçimi Teorileri

Değer biçimi teorileri (DBT), kısmen geleneksel Marksizmin yetersizlikleri ve Sraffacıların aşırılıklarına bir tepki olarak, önemli ölçüde 1970'li yıllarda geliştirilmiştir.[109] Sovyet ekonomisti İsaak İllich Rubin'in (1896-1937) çalışmalarının 1970'li yılların başlarında Batı'da yeniden keşfedilmesi bu teorilerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Aşağıdaki bölümde, DBT, Rubin'in çalışması esas alınarak eleştirel bir biçimde çözümlenmiştir. Daha sonra, DBT üzerinde duran çağdaş bir yaklaşım, Marx'ın değer teorisinin 'yeni yorum'u ele alınmıştır.

---

106 Bkz. Shaikh (1982, s. 71-72).

107 Gleicher (1985-86, s. 465); Bkz. keza Lee (1993, s. 464).

108 Bkz. Glick ve Ehrbar (1986-87, s. 473-476), Fine (1996, s. 11), D. Harvey (1999, s. 35-36) ve Yaffe (1995, s. 95).

109 Değer biçim analizinin değişik versiyonları, Backhaus (1974), de Brunhoff (1973a, 1978c, 1976), Eldred (1984), Eldred ve Hanlon (1981), Lipietz (1985a), Reuten (1993), Reuten ve Williams (1989) ve de Vroey (1981, 1982, 1985) tarafından önerilmiştir. Açık bir sunum için, bkz. N. Taylor (2000). Bir eleştiri için, Bkz. Elson (1979b), Gleicher (1985), Likitkijsomboon (1995), Moseley (1997), Saad-Filho (1997a) ve Weeks (1990).

2.2.1 - Rubin Geleneği

Marx'ın değer teorisinin bu yorumu Sovyet ekonomist İ.İ. Rubin ve başka diğerlerinin yanı sıra, Louis Althusser, Hans-Georg Backhaus ve Suzanne de Brunhoff'un yaptığı bağımsız katkılardan esinlenmiştir.[110] Bu yaklaşım genellikle emeğin toplumsal bölünmesinden yola çıkar. Emeğin kapitalist bölüşümünün esas özelliğinin, meta ilişkisi veya 'ayrı' ya da bağımsız üreticiler tarafından metaların üretilmesi olduğunu iddia eder:

"Emeğin ürününün değer-biçimi yalnızca en soyut değil, fakat aynı zamanda, burjuva üretimdeki ürün tarafından alınmış, en evrensel biçimdir ve bu üretimi toplumsal üretimin özgül bir biçimi olarak damgalar; böylece de ona özel tarihsel karakterini verir... Nitekim, 'değer-biçimi', meta ekonomisinin en genel biçimidir."[111]

Kapitalizmin meta niteliği öylesine önemlidir ki, Rubin çoğu zaman çözümlemesinin konusuna 'meta-kapitalist' ekonomi olarak atıfta bulunur.[112] Üreticilerin bağımsızlığının karşılığı toplumsal olarak yararlı ya da başka bir deyişle, satılık (satma zorunluluğu 'parasal sıkıntı' olarak adlandırılmıştır) bir mal üretmek ihtiyacıdır.[113] Bu gelenek, bağımsızlık ve parasal sıkıntı nedeniyle, metaların özel ve somut emekler tarafından üretildiğini öne sürer; bu emekler, en iyi durumda, potansiyel olarak ya da yalnızca ideal olarak soyut ve toplumsaldır. Özel ve somut emek, toplumsal ve soyut emeğe, onun ürünü para karşılığı değişildiği zaman ve değişildiği takdirde dönüşür:

> Bir meta ekonomisinde, bağımsız bir bireyin, ayrı, özel bir meta üreticisinin emeği, doğrudan doğruya toplum tarafından düzen-

---

110 Althusser (1969-1970), Backhaus (1969), de Brunhoff (1973b, 1978b, 1978c), Rubin (1975, 1978); bkz. keza Gerstein (1986), Himmelweit & Mohun (1978) ve Pilling (1972)

111 Rubin (1975, s. 114, vurgular atlanmıştır). Bkz. keza s. 63-64, 92, Benetti ve Cartelier (1980) ve de Brunhof (1973a, bölüm 2). Meek için (1973, s. 302n2) "Marksist anlamda 'meta üretimi', kabaca, bir çeşit pazarda, faaliyetlerini az ya da çok birbirlerinden bağımsız olarak sürdüren bireysel üretici ya da üretici gruplarının değişim amacıyla mallar üretmeleri anlamına gelir.'

112 Rubin (1975, s. 1, 22-24, 31, 47, 62-64, 70, 85, 89-94, 114, 125, 141).

113 Bkz Aglietta (1979, s. 278), de Brunhof, (1978c), Gutman (1994, s. 20) ve de Vroey (1981, s. 185).

lenmez. Böyle olunca da, somut biçiminde, emek, toplumsal ekonomiye henüz doğrudan girmez. Bir meta ekonomisinde, emek, toplumsal hale yalnızca toplumsal olarak eşitlenmiş emek niteliğini kazandığı zaman gelir; yani, her meta üreticisinin emeği, yalnızca ürününün tüm diğer üreticilerin ürünleriyle eşitlenmiş olması sebebiyle toplumsal hale gelir... Soyut emek, emeğin tüm ürünlerinin çoklu denklemi aracılığıyla eşit kılınan emektir. Ancak emeğin tüm ürünlerinin denklemi, yalnızca onların her birinin evrensel bir eşitlikte özümlenmesi aracılığıyla mümkün olabilir. Emeğin eşitlenmesi, değişim eyleminden önce, doğrudan üretim sürecinde, yalnızca zihinsel olarak ve beklenti halinde gerçekleşebilir. Ancak gerçeklikte, bu durum, değişim eylemi vasıtasıyla, belirli bir miktar parayla verili emeğin ürününün eşitlenmesi aracılığıyla (zihinsel olarak bu öngörülen bir şey olsa bile) gündeme gelir.[114]

Rubin geleneği, en azından iki önemli yoldan Marksist değer analizinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İlk olarak, soyut emeğin, satış aracılığıyla dolaylı olarak biçimlenmiş toplumsal emek olduğu iddiası, yalnızca meta ekonomilerine uygulanabilir ve tarihsel olmayan cisimleşmiş emek görüşlerinin güçlü bir eleştirisi için sıçrama tahtası sağlar (Bkz. Bölüm 2.1). Bu eleştiri, Marksist araştırmaların odak noktasının, değerler ve fiyatların hesaplanmasından uzaklaşıp, üretimin toplumsal ilişkileri ve onların görünüş biçimlerine yönelmesine yardım etmiştir.

İkinci olarak, bu gelenek, değer analizi açısından paranın önemini vurgulamıştır, çünkü değer yalnızca fiyat içinde ve onun

---

114 Rubin (1975, s. 96-97, 142; 1978, s. 118-119). Bkz. keza Rubin (1975, s. 66-71, 97-99, 120, 127-130, 141-146, 150; 1978, s. 124-125). de Vroey için (1981, s. 176), 'Emek önce, bağımsız bir karar verilerek, özel emek olarak harcanmıştır. O, toplumsal emek haline yalnızca ve yalnızca ürünün satışı aracılığıyla dönüştürülür. Bu bağlamda toplumsal emek şekillendiği zaman, ona soyut emek adı verilir; bu sıfat, pazarda değişim yoluyla gerçekleştirilmiş homojenleştirme ve soyutlama işlemine atıfta bulunur'. Bundan ötürü, 'Değer, yalnızca emeğin cisimleşmesine -teknik bir sürece- bağlı olmaktan çok, para karşılığı metaların değişimi aracılığıyla özel emeğin geçerli kılınmasına atıfta bulunur... özel emek yalnızca onun ürünü satıldığı kadarıyla geçerli hale gelir (yani bu üretime etkili bir biçimde hizmet eden toplumsal emeğin bir parçası olarak kabul edilir). Aksi takdirde, özel emek ziyan edilmiş olur. (de Vroey, 1982, s. 40). Bkz. keza Eldred ve Hanlon (1981, s. 26, 35), Himmelweit ve Mohun (1978, s. 73-74, 1982, s. 232-234), Mattick (1991-92, s. 33-35), Mohun (1991), Reuten (1995), Reuten ve Williams (1989, s. 66-70), T. Smith, (1990, s. 72; 1993b, s. 21) ve de Vroey (1981, s. 176, 184; 1982, s. 46; 1986, s. 47).

aracılığıyla görünür. Para, meta ekonomilerinde asli bir role sahip olduğundan, Marx'ın teorisinin parasal olmayan ya da genel dengeye dayalı yorumları temelde yanlıştır, soyut emeğin dolayımsız bir ifadesi için arayış boşunadır ve cisimleşmiş emek katsayılarını hesaplama girişimleri çok ender durumlar dışında anlamsızdır (Bkz. Bölüm 5.4).[115] Paranın önemi üzerine yapılan vurgu, Marksist parasal analizlere duyulan ilginin artmasını kolaylaştırmış (Bkz. Bölüm 8) ve cisimleşmiş emek görüşlerinin eleştirisi, daha ikna edici Marx yorumlarının gelişmesi için yolları açmıştır.

Ne var ki, bağımsızlığın meta üretiminin başlıca özelliği olduğu yolundaki iddia, Rubin geleneğini, kapitalist üretim ilişkilerini basit değer ilişkileri altında kapsamaya götürmüştür. Sonuç olarak, değer analizine yaptığı önemli katkılara karşın, bu gelenek, sermaye ve kapitalizm konusundaki anlayışımıza çok az şey katmıştır.

Değer ilişkisi üzerine odaklanmak, meta ekonomilerinin, esas ve ilkesel olarak, emeğin toplumsal bölünmesine ait olmayan bir üreticiler topluluğundan oluştuğunu ima eder. Bağımsızlık ve uzmanlaşma nedeniyle, üreticiler, kendi tüketimleri için gerekli toplumsal üründen hisselerine düşeni talep etmek için, kendi ürettikleri mal ve hizmetleri satmak zorundadırlar. Diğer bir deyişle, bu tür bir toplumda, üretim esas olarak tüketim içindir; özel ve somut emek, analitik olarak, satıştan önce yalnızca ideal olarak var olan, toplumsal ve soyut emekten önce gelir. Emeğin eşitlenmesi, soyutlanması ve toplumsallaşması, satışa bağlıdır. Meta değerleri, bunların karşılık olarak değiştirildikleri paranın değeri tarafından belirlenir. Satış konusunda karşılaşılan başarısızlık, üretme kararının yanlış, malın da yararsız olduğunu ve emeğin değer yaratmadığını gösterir.[116]

---

115 Bkz. de Brunhof (1978b), Reuten ve Williams (1989, s. 66-70), T. Smith (1990, s. 72; 1993b, s. 21) ve de Vroey (1981, s. 176, 184; 1982, s. 46; 1985, s. 47).

116 Rubin, bu iddianın savunulamaz olduğunu anlamıştı: 'Bazı eleştirmenler, bizim anlayışımızın soyut emeğin yalnızca değişim eyleminden kaynaklanabileceği, buradan da değerin yalnızca değişimden kaynaklanabileceği sonucuna götürebileceğini söylüyorlar.' (Rubin 1975, s. 147; Bkz. keza 1978, s. 121). O, bu güçlükten, üretim sürecinin toplumsal biçimi olarak değişim ile yeniden üretimin, üretime alternatif bir aşaması olarak değişim arasında bir ayrım yapma yoluyla kaçınma

Aksine, kapitalist ekonomilerde esas ayrılık ücretli işçilerle, kapitalistler sınıfı tarafından tekelleştirilmiş üretim araçları arasındadır (Bkz. Bölüm 3.2).[117] Üretim, kapitalistler, kâr amaçlı mallar elde etmek için işçi kiraladıklarında gerçekleşir. Emeğin performansı bu sosyal biçim tarafından koşullandığından, çıktı, zorunlu olarak bir metadır; bir kullanım değerine sahiptir ve o bir değerdir (eğer meta satılmadıysa, onun kullanım değeri gerçekleşmemiş ve değeri heba olmuştur. Bkz. Bölüm 5.3).[118] Kısacası, bağımsız meta üreticilerinin emeği, göreceli olarak toplumsal belirlenimlerden bağımsız ve toplumsal karakteri değişime bağlıyken, kapitalizm altında üretim tarzı toplumsal olarak belirlenmiştir (Bkz. Bölüm 5):

> Kapitalizm işçileri bir araya getirerek artan sayılar halinde işyerlerine doldurur; buralarda, onların emeği kolektif emektir. Bin tane diğer işçiyle birlikte bir fabrikada çalıştırılan bir işçinin çalışması, hiçbir biçimde özel ya da bireysel olarak tanımlanamaz... Kapitalist üretim, doğrudan toplumsal, bilinçli olarak yönetilen ve denetlenen, ortak, işbirliğine dayanan emeği içerir -işçi sınıfının ortak ve işbirliğine dayanan gücü, sermayenin otoritesi altına girmiş ve ona tabi olmuştur. Özel olan, üretim sürecinde kullanılan emek değil, üretim sürecinin sonucu olan metadır.[119]

---

girişiminde bulundu. Rubin (1975, s. 95, 100-101, 144-151; 1978, s. 122-124), değerin değişim tarafından belirlendiği yolundaki kanıtının, ikinciden çok, terimin birinci anlamına atıfta bulunduğunu öne sürdü. Ne var ki bu ayrım geçerli olmaktan uzaktır ve Rubin'in kendisi, üreticiler arasındaki ilişkinin değişimin toplumsal yapısından çok, değişim eylemi aracılığıyla kurulduğunu kabul eder (Bkz. Rubin, 1975, s. 7-9, 61, 64, 70, 80-99, 143; 1978, s. 114).

117 Bkz. *Capital 1*, s. 482, *Theories of Surplus Value 1*, s. 78, 409 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 272.

118 Postone (1993, s. 155) haklı olarak metanın, kapitalizmde emeğin ikili karakterinin maddi nesnelleşmesi, buradan da hem bir ürün hem de bir toplumsal dolayım olduğunu savunur. Meta, 'değere sahip bir kullanım değeri değil, somut ve soyut emeğin maddi nesnelleşmesi olarak değer olan, bundan ötürü de değişim değerine sahip bir kullanım değeridir.'

119 Weeks, (1990, s. 8). Marx için, "Manüfaktür içinde emeğin bölünmesi, bir kapitalistin ellerinde üretim araçlarının yoğunlaşması ön-varsayımına dayanırken; toplum içinde emeğin bölünmesi, bu araçların, birçok bağımsız meta üreticisi arasında dağılması ön-varsayımına dayanır. Atölye içinde orantısallığın demir yasası belirli sayıda işçiyi belirli işlevlere tabi kılar; atölye dışındaki dünyada ise, şans ve kapris oyunu, toplumsal emeğin çeşitli dalları arasında üreticiler ve onların üretim araçlarının binbir parçalı bir modelini ortaya çıkarır... Planlanmış ve düzenlenmiş *a priori (önsel)* sistem (ki emeğin bölünmesi atölye içinde bu sistem üzerinde uygulanmıştır),

Rubin geleneğinin bu sınırlılıkları, büyük ölçüde, kapitalist üretim (kâr amacıyla metaların sistematik üretimi) ile basit meta üretiminin (metaların bağımsız üreticiler tarafından toplumsal olarak düzenlenmemiş üretimi) bir arada bulunmasına bağlıdır.[120] Bu durum, hem tarihsel hem de teorik hatalara neden olur.

> Bireysel üreticilerin kendi üretim araçlarına sahip olmaları ve üretimde kullanılan girdilerin satın alınmayıp tümüyle kendi içine kapanık emek süreçleri içinde üretilmeleri durumunda... yalnızca emek sürecinin nihai ürünü bir metadır. Üretim araçlarının her bir parçası, hiçbir zaman rekabetin disipliniyle karşılaşmamış olan toplumsal tecrit durumundaki tek tek üreticiler tarafından üretilir. Kendileri de üretim araçları olan ürünlerde normal bir emek zamanı harcanmasına neden olacak hiçbir toplumsal mekanizma yoktur. Böyle bir durumda rekabetin tek işlevi, pazarda tek tip bir satış fiyatı dayatmaktır. Tek objektif zorunluluk, toplam emek harcamasının ailenin yeniden üretimine izin verecek yeterlilikte olmasıdır. Bazı üreticilerin diğerlerinden daha az çaba harcayarak metalarını teslim edebilmiş olmaları halinde, daha 'etkili' üreticiler daha yüksek bir hayat standardından yararlanır. ***Bazılarının yararlandığı bu daha yüksek hayat standardı, hiçbir biçimde daha az etkililerin etkinliklerini yükseltmeleri için bir baskı yaratmaz.***[121]

Rubin geleneğinin değer ilişkisi üzerinde yoğun bir biçimde odaklanması, Marksist değer analizinde önemli gelişmeler sağ-

---

toplum içinde emeğin bölünme süreci içinde, üreticilerin düzensiz kaprislerini denetleyen ve pazar fiyatları barometresinin dalgalanmaları içinde algılanabilen, doğa tarafından empoze edilmiş *a posteriori (sonsal)* bir zorunluluk haline gelir. Atölye içinde emeğin bölünmesi, kapitalistin, salt kendisine ait toplu mekanizmanın üyeleri olan insanlar üzerindeki tartışmasız otoritesini getirirken, toplum içinde emeğin bölünmesi, rekabetin otoritesinden ve karşılıklı çıkarların baskısıyla uygulanan zorlamadan başka hiçbir otorite kabul etmeyen bağımsız meta üreticilerini birbirleriyle temasa geçirir; tıpkı hayvanlar krallığındaki *'herkesin herkese karşı savaşı'*nın her türün yaşam koşullarını az çok muhafaza etmesi gibi." (*Capital 1*, s. 476-477). Bkz. keza s. 439-441, 464-465, 1019, *Capital 3*, s. 172, *Theories of Surplus Value 3*, s. 378, *Contribution*, s. 321-322 ve *Grundrisse*, s. 709.

120 'Fiyatı değere eşitleyen ve böylece değer belirlenimini değişime indirgeyenler, gerçekte, değeri, basit meta üretimi bağlamında, değerin içinde hiçbir belirleyici rol oynamadığı bir durum bağlamında, düşünüyorlar.' (Weeks 1990, s. 8). Bkz. keza Saad-Filho (1997a).

121 Weeks (1981, s. 31-32, vurgular eklenmiştir). Bkz. keza Arthur (1997, s. 13-15), Uno (1980, s. 34) ve Weeks (1990, s. 11).

lanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak ücret ilişkisinin ve üretim tarzının ihmali, onun kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayırt etme yeteneğini sınırlamıştır. Rubin geleneği, yanlış bir biçimde, meta değişiminin kapitalizmin belirleyici yönü olduğunu varsayar, parayı değerin özü ile karıştırır ve Marx'ın değer analizini oluşturan dolayımları ihmal eder. Analitik derinliğin eksikliği, bu eğilimin, Marx tarafından tanımlanan, örneğin, üretim araçlarının kapitalist tekeli, üretimde işçilerin tabi kılınmaları, üretimin rekabet aracılığıyla toplumsal düzenlenmesi, mekanizasyon ve (emeğin -ç.n.) vasıfsızlaştırılması, değer ve fiyat arasındaki dolayımlar gibi önemli gerçek ilişkilerin aydınlatılması konusundaki başarısızlığını açıklar (Bkz. bölüm 5 ve 7). Bu sınırlılıklar nedeniyle Rubin geleneği, kapitalizmin ana özelliklerini sergileyecek ve bunların toplumsal, ekonomik ve politik sonuçlarını ampirik olarak açıklayacak donanıma sahip değildir.

2.2.2 - 'Yeni Yorum'

1980'li yılların başlarında, Aglietta ve Rubin'in çalışmalarını geliştiren Gerard Dumenil ve Duncan Foley, bağımsız olarak Marx'ın değer teorisinin[122] 'yeni bir yorumunun' (YY) ana hatlarını belirlediler.[123] YY'nin geçtiğimiz yirmi yıl boyunca Marksistler arasında kazandığı popülaritesini artırması, değer tartışmasını, Marx'ın Sraffacı eleştirmenlerine ve Rubin geleneğinin hayli soyut analizlerine yöneltilen göreli olarak kısır polemiklerden uzaklaştırdı ve daha özlü sorunlara yöneltti.

YY'nin katkısı, büyük ölçüde, toplam üründen çok, net ürün üzerine vurgu yapmasından ve paranın değeri ve işgücünün değerine ilişkin kendine özgü tanımlarından gelir (Bkz. aşağıdaki bölüm). Bu kavramlar üzerinde durarak, YY, önce, Marksist kategoriler kullanan ampirik çözümlemelerin hem mümkün hem de

---

122 Dume'nil (1980, 1983-84), Dumenil ve Levy' (1991), Foley (1982, 1983, 1986); bkz. keza Ehrbar (1989), Glick ve Ehrbar (1987), Lipietz (1982, 1984, 1985a) ve Mohun (1994). Bu bölümde, Fine, Lapavitsas ve Saad-Filho (2000) ve Saad-Filho (1996a)'dan yararlanılmıştır. Bkz. keza Mosley (2000a).

123 Bkz. 2.2.1 ve 4.2. Bölümler ve Aglietta (1979) ve Rubin (1975-1978).

ilgi çekici olduğunu,[124] sonra da, 'dönüşüm sorununun' konuyla doğrudan ilgili olmadığını savunur (Bkz. Bölüm 7).

YY, Marx'ın değer-biçimi yorumundan kaynaklanır.[125] Buradan, emek, satış aracılığıyla, soyut hale gelir ve toplumsallaşır. Bunu da iki sonuç izler: Birincisi, para, soyut emeğin doğrudan ve tek ifadesidir; ikincisi, (üretici) emek tarafından yaratılan değer, çıktının karşılığında satıldığı paranın miktarıyla ölçülür. Bu yorum, kümeler düzleminde veya makroekonomik düzlemde kalarak, tekil fiyatlar ve değerler arasındaki ilişkide ortaya çıkan kavramsal güçlükleri ve dönüşüm sorununun bir parçası olan tuzakları 'bypass' eder (Bkz. Bölüm 5). Bu düzlemde, para, esas olarak, yakın zamanda gerçekleşmiş soyut emeğe kumanda eder. Bireysel fiyatlar ve değerler arasında hiçbir zorunlu ilişki yoktur ve bu teori, alternatif fiyat sistemleri arasında ayrım yapamaz. Bu da, iddia edildiğine göre, potansiyel olarak yaygın biçimde kusurlu piyasa yapıları ışığında, onun kapsayıcılığını artırır.

Cebirsel olarak, harcanan toplam (soyut) emek (lx), toplam ürünü (x) yaratır ama yalnızca net ürünün değeri dışında (y= x - Ax), ki burada A, (nxn) teknik matris; l, birim emek talepleri (lxn) vektörü; x, (nxl) toplam çıktı vektörü ve y, (nxl) net çıktı vektörüdür. Paranın değeri, λ^m, uygulanan toplam emek ve net ürünün fiyatı arasındaki orandır:

$$\lambda^m = \frac{lx}{py} \quad (1)$$

Paranın değeri, para birimi veya ürünün fiyatına bir sterlin (ya da dolar veya her neyse) ekleyen soyut emek zamanı tarafından

124 Takip eden bölümde bu tartışılmamıştır; bununla birlikte, Bkz. Mohun (2000).

125 Bkz. Aglietta (1979, s. 38-39, 277), Dumenil (1980, s. 13-14) ve Lipietz (1982, s. 60), Foley için (1982, s. 37), emek değer teorisi, 'meta üreten bir toplumda, net meta üretiminin tüm kitlesinin parasal değerinin toplam toplumsal emeğin harcanmasını ifade ettiği' iddiasıdır... 'Bu yaklaşımda, net meta üretiminin tüm kitlesinin bir mülkiyeti olarak değer kavramı, analitik olarak, fiyat kavramına, pazara getirilen bir metanın getirisi olan belirli bir para miktarına, önseldir.' Bkz. keza Foley (1986, s. 14, 97), Glick ve Ehrbar (1987, s. 303) ve Mohun (1994); bir eleştiri için, Bkz. Stamatis (1988-89).

temsil edilen emek miktarını ölçer.[126] YY için, denklem (1) toplam değer ve toplam fiyat arasında Marx'ın kurduğu eşitliği temsil eder. Son olarak üretilmiş para-değer, bu metaların fiyatı olarak net ürün üzerinden tahsis edilmiştir.

İşgücünün değeri, V, milli gelirin ücret payı olarak tanımlanmıştır[127] ve artıdeğer, S, artıktır (Bkz. Bölüm 4.1). Eğer w, saatlik ücret oranı ve wlx ücret kitlesi ise, V, paranın değerini ayarlayan ücret oranıdır:[128]

$$V = \frac{wlx}{py} = w\lambda^{m}$$

Bundan da şu sonuç çıkar:

$$S = 1 - V = 1 - \frac{wlx}{py} = \Pi$$

Burada (Π) toplam kârdır; bu durumda, Marx'ın toplam artıdeğer ve toplam kâr arasında kurduğu eşitlik, tanım yoluyla da onaylanır.[129] Son olarak artıdeğer oranı şöyledir:

$$e = \frac{S}{V} = \frac{\Pi}{W}$$

Bu oran metalar fiyatlandığı ve ücretler ödendiği zaman be-

126 Bkz. Aglietta (1979, s. 41-44) ve Foley (1982). Toplam ürün üzerinde odaklanan alternatif bir görüş için, Bkz. Shaikh (1991, s.78). Marx, toplam ve net ürün arasında belirgin bir ayrım yapmaz. Örneğin bkz. *Capital 1*, s. 162-163, 297 ve *Theories of Surplus Value 2*, s. 414, 416, 538.

127 Şayet bir saatlik satılmış işgücünün üretimde bir saatlik emek zamanı getirdiğini varsayarsak, işgücünün değeri, 0 ile 1 arasında bir kesir olacak ve işçilerin 'kendileri için çalıştıkları' uzatılmış iş zamanının bir bölümünü ya da 'ödenmiş emek' olan uzatılmış emeğin bir bölümünü ifade edecektir. Bir saatlik işgücünün bir saatlik emek zamanı getirdiği varsayımı altında, işgücünün değeri, keza, eklenmiş değerin ücret payına eşit olacaktır. (Foley 1982, s. 40); Bkz. keza Dumenil (1984, s. 342) ve Lipietz (1984, s. 352-353; 1985b, s. 92).

128 Ücret oranı, birimi başına basit, vasıfsız işgücü üzerinden ödenmiştir. Bunun yanı sıra üç basitleştirici varsayımda daha bulunulmuştur; işçilerin birbirine özdeş olduğu, değişmez bir biçimde üretici kaldıkları ve satılan işgücünün saati başına eşit değer yarattıkları kabul edilmiştir (Bkz. Lipietz 1982, s. 62).

129 Bkz. Dumenil (1980, s. 82).

lirlenir. Bu, zorunlu ya da lüks tüketim, birikim ve istifçilik içerebilecek ücret gelirlerinin kullanımından etkilenmez. YY için, bu ilişki yalnızca kârın yeniden dağıtılmış artıdeğer olduğunu gösterir (Bkz. Bölüm 4.2).

Şimdi, net üründeki operasyonla başlayarak, YY'nin katkısına daha yakından bir göz atalım. Ekonomideki net ürünü kavramsallaştırmanın iki yolu vardır. Kullanım değeri terimleriyle ifade edersek, o, tüketim araçlarını ve net yatırımı ya da, toplam çıktının üretici sistemi korumak veya aynı üretim modeli ve düzlemini tekrar etmek için gerekli olanın üzerindeki ve ötesindeki parçasını içerir. Değer terimleriyle ifade edersek, yeni uygulanmış emekle özdeştir. Bu, toplam ürünün değeri sorununu ortaya çıkarır, çünkü, emek, toplam ürünün tümünü, ancak onun değerinin bir bölümünü yaratır.

YY, toplam üründe Marx'ın kurduğu eşitliğin alışılagelmiş tanımının çelişkili olduğunu ima eder, çünkü, üretim araçlarının değeri toplam ürünün değerinde iki kez sayılır. Birinci kez, yeni üretilmiş üretim araçlarının değeri olarak ve tekrar (ikinci kez - ç.n.), kullanılmış olan üretim araçlarının yeni değeri olarak (Bkz. Bölüm 5.2). Ancak, bu sonuncusu, içinde bulunulan dönemde olsun, önceki dönemde olsun, aktüel olarak uygulanmış emeğe denk düşmez; başka yerde uygulanmış ve değer yaratmış emeğin yalnızca bir yansımasıdır.[130]

Bu anlayışlar ikna edicidir. Ancak, net ürün üzerinde odaklanma, iki nedenden ötürü yanıltıcı olabilir.

Birincisi, ampirik olarak, net ürün, "sermayenin devir periyodundan çok, bir zaman periyodu üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin, net ulusal ürün, bir yıllığına ya da üç aylığına tanımlanır. Sonuç olarak net sermaye değerinin iki bileşeni (değişken sermaye ve artıdeğer) birkaç devir boyunca yığılır ve kavramsal olarak, metaların satışı ve üretimin maddi bileşenlerinin tekrar yerlerine konması olan dolaşımın temel görünüşü gözden yitirilir."[131]

İkincisi ve daha önemlisi, net ürün üzerinde odaklanmak, ge-

130 Bkz. Dumenil (1980, s. 62-63; 1983-84, s. 441-442).

131 Weeks (1983, s. 220).

nişletilmiş yeniden üretim için gerekli olanın ötesinde, üretim araçlarının üretimini dışlar. Sonuç olarak da mevcut üretimin önemli bir bölümü, fazlalıkmış gibi, görünmez kılınırken, meta değişimlerinin en büyük bölümü, yani üreticiler arasında gerçekleşen meta değişimi, buharlaşmış gibi kaybolur. Neticede, sermaye ve ödeme aracı olarak paranın kullanımı ve kredi sisteminin rolü, önemli ölçüde sınırlanır (Bkz. bölüm 8.3).

YY, toplam çıktının değerinde girdi değerlerinin iki kez hesap edilmesi nedeniyle, paranın değerini toplam ürün üzerinden değil, net ürün üzerinden tanımlar. Paranın değerinin bu tanımı, üç nedenden ötürü baştan çıkarıcıdır. Birincisi, geleneksel ve Sraffacı yaklaşımları engelleyen basitleştirici varsayımlardan sakınır. İkincisi, özellikle mali ve parasal politika aracılığıyla, 'konvertibl olmayan' nakit para ile ilgili çağdaş deneyime ve paranın değerinin makroekonomik belirleyicilerinin kabul görmüş önemine başvurur. Üçüncüsü, geleneksel yaklaşımın üstesinden gelmekte zorlandığı düzensiz piyasa yapıları ve tekel gücünün çözümlenmesini kolaylaştırır.

Bu önemli avantajlara rağmen, bu para değeri kavramı, iki bakımdan sınırlıdır. İlk olarak, yalnızca uygulanmış (soyut, üretici) emek ile dönem içerisinde eklenen para değer arasındaki ilişkinin *ex post* bir yansımasıdır. Yalnızca, emek harcandıktan, metalar üretilip fiyatlandıktan ve teknolojiler belirlendikten sonra bilinebilir. Bu bakımdan, dolaşımdan önce belirlenen, Marksist para-metanın değeri kavramıyla ilgisi yoktur (Bkz. Bölüm 8.1). İkincisi, paranın değeri, (üretimin ve dağıtımın toplumsal ilişkileri, harcanan emek, arz ve talep arasındaki ilişkiler, tekel gücü, paranın miktarı ve hızı ve kredi sistemini de içeren) değer ilişkisi kompleksinin farklı düzlemlerini yansıtamaz. Bu faktörlerin her biri fiyat sistemini farklı biçimlerde etkileyebilir, ancak YY, bunlar arasında sistematik bir ayrım yapmak, onları analitik olarak temellendirmek ve yarattıkları sonuçları açıklamak yeteneğinden yoksundur.

Kısacası, paranın değeri, mevcut makroekonomik ilişkilere hitap edebilmek için, toplumsal emek ile onun parada temsili ara-

sındaki gerçek yapılar ve ilişkileri devre dışı bırakır. Maalesef YY için, bu dolayımlar dengesizlik ve kriz olasılığını doğuştan içerir. Değerin fiyat olarak dolayımlı ifadesini toplam net ürünün fiyatını oluşturan toplam saat miktarının basit bölünmesine indirgemek, tartışılan gerçek süreçlerin karmaşıklığını bir yana atmak ve ekonomideki dengesizlik için doğuştan var olan potansiyeli görmezden gelmektir; bu da teorinin çözmek için yola çıktığı gerçek ilişkilere hitap etme gücünü azaltır.[132]

YY'nin işgücünün değeri kavramı da benzer yetersizliklerden zarar görmüştür (Bkz. Bölüm 4.2). YY için işgücünün değeri, milli gelirden işçilerin aldığı paydır, ki bu da sınıf mücadelesi aracılığıyla belirlenir.[133] Ancak işgücünün değerinin bu tanımı, sömürünün etkilerinden biri olan, işçilerin tüm net ürünü satın alma imkanına sahip olmayışlarının, ötesine uzanmaz. 'Ricardocu sosyalist' ekonomistlerin 19. yüzyılın başlarında vurguladıkları, sömürünün bu aynı yönüydü ve Sraffacı çözümlemelerin de göz önüne aldığı tek yön de bu yöndür.[134]

Öncelikle, işgücünün değerinin bu kavramı, teorinin, kapitalizmde sınıf çatışmasının (ki bu çatışma dağıtım alanından çok, üretim alanında yer alır) en önde gelen biçimini açıklama yeteneğini törpülediği takdirde yanıltıcı olabilir. İkinci olarak, net ürünün her üretim döneminin sonunda işçiler ve kapitalistler arasında 'pay edildiği' ya da sömürünün gelirin haksız dağılımına bağlı olduğu yanılsamasını yaratabilir (Bkz. Bölüm 4). Üçüncüsü,

132 Yeni Yorum'un temellerini atan yazısında, Foley, okuyucuya şu çağrıda bulunur: 'Varsayalım ki, elimizde meta üreten bir sistem var; bu sistemde şu veya bu nedenden ötürü, metaların para olarak fiyatları emek değerleriyle orantılı değil. Bunun bir nedeni, işçi başına yatırılmış sermaye farklı sektörlerde değiştiğinde kâr oranlarının eşitlenebilmesini sağlayan, fiyatların emek değerlerinden sapması olabilirdi. Diğer nedenler ise tekel, hükümet düzenlemeleri, aracılar tarafından pazardaki bilgi eksikliğinin sömürülmesi vb. olabilirdi. Siyasal analiz açısından, makroekonomik özdeşlikleri kullanmak için karmaşık bir (analizin -ç.n.) farklı düzlemlerindeki kırılgan kategoriler(e başvurmak -ç.n.) yararlı olabilir. Ancak bunlar, üretim tarzının belirleyici yapılarını kararttıklarından analitik olarak fayda sağlayamazlar."

133 Bkz. Foley (1982, s. 42-43; 1986, s. 15, 41) ve Lipietz (1982, s. 75).

134 Marx, esas olarak gelir dağılımı üzerine odaklanan sömürü teorilerini şiddetle eleştirir. Bkz. Marx (1974, s. 344-345) ve Saad-Filho (1993a).

cisimleşmiş emek tarafından belirlenen sıradan meta değerleri ile arz ve talep tarafından verilen işgücü değeri arasındaki klasik bölünmeyi destekleyebilir.

Kısacası, değer analizinin gelişmesine YY'nin yaptığı katkının iki yönü vardır. Bir yandan dönüşüm sorununu (özellikle de 'doğru' normalleştirme koşulu hakkındaki sahte tartışmayı) 'bypass' eder ve (diğer yandan -ç.n.) haklı olarak, değer teorisinin ve özellikle de dönüşüm sorununun, geçmişte içinde tartışıldığı denge çerçevesini reddeder. Bu önemli katkılar, Marx'ın değer teorisinin daha geniş bir gözden geçirilmesinin, yeni, eleştirel bir makroekonomi için temeller sağlayan, parçasıdır. Bu başarılar önemli, amaç ise değerlidir.

Diğer yandan YY, birkaç bakımdan eleştiriye açıktır. Bu yaklaşım, *'Marksist bir makroekonomi'* aracılığıyla, doğrudan görünüşlere hitap etmek için geliştirilmiştir. Ancak bunun için ağır bir bedel ödenmesi gerekmiştir. YY, analitik 'derinlikten' yoksundur; üretim aleyhine değişim ve dağıtım üzerine vurgu yapar ve değer ve fiyat ile artıdeğer ve kâr arasındaki dolayımlar ve karmaşık ilişkileri, sanki bunlar özdeşmiş gibi hareket ederek, ortadan kaldırır. Sonuç olarak, YY, Marx'ın en önemli görüşlerinin bir bölümünü, ki bunlara teknik değişim, birikim, kredi sistemi ve krizler de dahildir, dışsal eklentiler gibi, çözümleme dışı tutar. Bu sınırlılıklar YY'nin içsel yapısından kaynaklanır ve bunlar, söz konusu akımın neden totoloji (Marx'ın eşitliklerini geçerli kılma tarzı nedeniyle) ve ampirisizm (gelişmeleri, değer analizinin temelini oluşturan yapıları aydınlatmadığı için) ile suçlandığını açıklar.[135] Bundan ötürü, açıklanacak olgunun seçiminde, bunların öneminin ve gerçekliğin diğer özellikleriyle ilişkilerinin yargılanmasında keyfiliğe başvurmaksızın YY'yi daha fazla geliştirmek güçtür.

2.3 - Sonuç

Emeğin kapitalist bölünmesine iki farklı biçimde yaklaşılabilir. Birçok neoklasik ekonomist ve bazı Marksistler, genellikle dolaşım

---

135 Bkz. Flaschel (1984) ve Szumski (1991).

(değişim) bakış açısını benimserler. Bu bakış açısından kapitalist ekonomi, her şirkette üretilen metalar ve bunların muhtemelen farklı teknolojiler tarafından birbirlerinden ayrılmış, koordine edilmemiş bir rakip faaliyetler yığını olarak görünür. Bu yaklaşım, merkezileşmemiş ekonomilere uyum getiren ve sınırlamalara maruz ihtiyaçların tatmin edilmesini sağlayan süreçleri vurgulamaya eğilimlidir. Bu bağlamda göreli fiyatlar ile emeğin ve gelirin dağılımı büyük önem taşır. Soruşturma daha sonra neden 'görünmez el'in başarısızlığa uğradığı sorusu doğrultusunda genişletilebilir, ki bu durumda orantısızlıklar ve kriz ortaya çıkar. Bu sorunlar, ayrıntılı araştırmalar yapmaya değen ve kapitalizmin önemli yönlerine ışık tutan sorunlardır. Ancak maalesef, bunlar, üretim tarzının çözümlenmesine yardımcı olmazlar. Bu önemli bir sınırlılıktır, çünkü, kapitalizm ile diğer üretim tarzları arasındaki önemli farklar, işçiler ile üretim araçlarının ve onunla bütünleşmiş emek tarzının sahipleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanır. Marx'ın en önemli iddialarından biri şudur: Eğer çözümleme dolaşım veya değişim alanı ile sınırlı kalırsa ve üretim alanını ihmal ederse, kapitalizmin en önemli özelliklerinden bazıları gizli kalır (Bkz. Bölüm 3).

Bunun aksine, değişim aleyhine üretimi vurgulayan çözümlemeler, bazen, üretim teknolojileri üzerinde odaklanmak için, keyfi bir biçimde denge koşulları empoze ederler. Bu durumda, paranın önemini, somut ve soyut emek arasındaki ilişkiyi ve daha geniş bir biçimde bakıldığında, değer analizinin tarihsel sınırlarını kavramak güçleşir. Rekabetin anlamı, teknik değişim ve sermaye göçü ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalı ilişki, buna bağlı olarak bulanıklaşır (Bkz. Bölüm 5).

Bu noksanlıklar gösterir ki, değer analizi hem üretim ve değişimi, hem de bu katmanlar ile analizin farklı düzlemleri arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurmalıdır. Bazen, kapitalizmin diğerlerinden çok belirli yönlerini vurgulamak için kimi dolayımları devre-dışı bırakmak uygun olabilir; ancak bu riskli bir iştir, çünkü, önemli yapı ve eğilimlerin analize ne zaman ve nasıl da-

hil edileceklerini bilmek güç hale gelebilir. Bu durumda, keyfiliğe başvurmak ya da değer analizine ilgisiz araştırmaları eleştiriye tabi tutmadan dahil etmek gerekli olabilir, ki bu da analize bir eklektizm çeşnisi katar ve nadiren verimli sonuçlar doğurur.

3

DEĞER VE SERMAYE



Değer teorisinde, Marx, kapitalizm altında toplumsal yeniden üretimi düzenleyen ekonomik süreç ve ilişkileri eleştirel bir biçimde çözümler.[136] Bu kısım, 1. Bölümde geliştirilen diyalektik materyalizmin ışığında Marx'ın değer analizinin anlam ve önemini yorumlar. Bu, üç bölüm halinde gerçekleştirilmiştir. Birinci bölüm, emeğin bölünmesi, sömürü ve değer ilişkisi arasındaki bağları inceler. Her ne kadar Marx'ın çözümlemesi yalnızca kapitalizm için geçerli ise de (Bkz. Bölüm 1.1), arka-planı daha geniştir: İnsan toplumunun yeniden üretimi için emeğin bölünmesi. Bu, potansiyel olarak çok farklı biçimlerde gerçekleştirilebilir; bunlardan biri kapitalizmdir.[137]

İkinci bölüm, sermaye ilişkisini tartışır. Bu bölüm, bir yandan, sermayenin bir üretim ilişkisi olduğunu, bu üretim ilişkisinde, işgücü, emeğin ürünleri, daha genel olarak mallar ve hizmetlerin meta

136 Terimin dar anlamıyla yorumlandığında, toplumsal yeniden üretim, hem biyolojik olarak hem de uyumlu ücretli işçiler olarak, işgücünün yeniden üretimi için gerekli koşulları içerir. Daha genel olarak, toplumsal yeniden üretim, zaman içinde toplumun bir bütün olarak nasıl yeniden üretildiği ve dönüştürüldüğüyle ilgilidir (Fine 2001, s. 32).

137 Bu tarihsel-ötesi arka plan *Grundrisse*'de açıktır, s. 108. Bkz. keza Mattick Jr (1991-92, s. 32, 42), Perlman (1977) ve M. Smith (1994a, s. 42).

haline gelme eğiliminde olduğunu gösterir. Diğer yandan, sermaye, kapitalistlerin işçi sınıfını tüketebileceği ya da denetleyebileceğinden daha fazlasını üretmeye zorlama yeteneği ve artık üzerindeki kapitalist denetim tarafından tanımlanan, sömürüye dayalı bir sınıf ilişkisidir. Üçüncü bölüm, bu kısımdan ana sonuçları çıkarır.

3.1- Emeğin Bölünmesi, Sömürü ve Değer

Değer kavramı kolaylıkla kavranamaz.[138] Değeri ve onun kapitalizm altındaki önemini açıklamak için Marx, genelde insan emeğinden yola çıkar. Emek, önceden belirlenmiş sonuçları, Marx'ın kullanım değeri adını verdiği, toplumsal yeniden üretim için gerekli mallar ve hizmetleri, sağlamak için verili doğal ve toplumsal koşulların dönüştürülmesi sürecidir:[139]

"Emek, o zaman, kullanım değerlerinin yaratıcısı, yararlı emek olarak, tüm toplum biçimlerinden bağımsız, insan varlığının bir koşuludur; insan ve doğa arasındaki metabolizmayı, bundan ötürü de insan yaşamının kendisini dolayımlayan ebedi doğal gerekliliktir."[140]

---

138 Marx, değer kavramını, fiyat ya da dağıtım teorisinde yol açtığı sonuçlar temelinde doğrulamaktan çok, değerin bizzat kendisinin gerçek dünyada varolan ilişkilere denk düşen terimlerle açıklanması gereken bir kavram olduğunu göstermek istemiştir. Buradan çıkan sorular, değerin ne olduğu ve niçin var olduğudur; çünkü, fiyatların aksine, örneğin, değerler, günlük hayata ilişkin basit, gözlenebilir bir olgu değildir. Bir mağaza vitrinindeki mallar, bütün dünyaya kendilerini ilan eden fiyatlara sahiptirler, ancak bunların değerleri söz konusu olduğunda aynı şey söz konusu değildir ve olamaz. Sonuç olarak, fiyatlar ve değerler, aralarındaki ilişkinin analizine daha işin başında eş-zamanlı olarak dahil edildiklerinde, ortaya belirgin bir metodolojik uyumsuzluk çıkar; çünkü iki kavram farklı statülere sahiptir, birinin varlığı doğrulanma gerektirirken, diğerininki gerektirmez.' (Fine 1980, s. 123).

139 Kullanım değeri, belirli malların birtakım özgül insan ihtiyaçlarını tatmin etme kapasitesini ifade eden akılsal bir genellemedir. Bkz. *Capital 1*, s. 125-126 ve Marx (1977, s. 197). D. Harvey (1999, s. 5) haklı olarak şu görüşü savunur: 'Marx'ın dünya kavrayışının temelinde, isteklerini ve ihtiyaçlarını tatmin etmek isteyen insanlar tarafından doğanın mal edilmesi kavramı yatar. Bu mal ediş, üretim ve tüketim eylemlerinde cisimleşen maddi bir süreçtir... Metaların maddi yanları, insan istek ve ihtiyaçlarıyla ilişkileri içinde *kullanım değeri* kavramı tarafından kavranır.' Kullanım değeri kavramının detaylı bir analizi için, Bkz. Fine (2001, bölüm 2), Fine ve Leopold (1993, Kısım IV), Lebowitz (1992, s. 23) ve Pilling (1980, s. 138).

140 *Capital 1*, s. 133. Shaikh için (1982, s. 68), 'İnsanların doğayla ilişkisi, yalnızca insandan insana belirli ilişkiler içinde ve aracılığıyla varolur. Bu yüzden bunlar,

Her toplumda toplumsal işgücü (tüm bireylerin, bilgi, beceri ve deneyimlerini de içeren, çalışma kapasitesi),[141] kültürel, doğal ve teknolojik sınırlamalara göre kullanılan bir toplumsal kaynaktır.[142] Emek her yerde cins, yaş, soy ve sınıf esasına göre bölünmüştür; öyleyse, toplumsal emeğin ürünü de aynı şekilde bölünmüş olmalıdır. Buna ek olarak, birçok toplumda, üretici olmayan sınıflar, üreticilerin sömürüsüne bağlı getiriler sayesinde çalışmadan yaşarlar.[143]

Sömürüye bağlı sınıf ilişkileri, artık değerin doğrudan üreticilerden elde ediliş biçimi tarafından belirlenir (Bkz. Bölüm 3.2 ve Kısım 4).[144] Bu ilişkiler, üreticileri tüketebilecekleri veya denetleyebileceklerinden daha fazlasını üretmeye zorlayan yapı ve süreçler ile artığın sömürücüler tarafından elde edilmesini sağlayan mekanizmaları içerir. Dar anlamda salt ekonomik terimlerle

---

toplumsal hayatın (yeniden) üretim tarzını tanımlayan aynı ilişkiler takımının iki yönüdür. Maddi zenginliklerin üretimi, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimiyle el ele gider... Kullanım-değerlerinin kimi zaman doğanın kendiliğinden meyveleri olarak ortaya çıktığı (yabani üzümler, vb.) doğru olmakla birlikte, hiçbir toplumun kullanım değerlerinin *üretimi* olmaksızın, yani emeğin kendisi olmaksızın, varlığını uzun süre devam ettiremeyeceği açıktır.' Bkz. keza *Capital 1*, s. 137, 283-284, 287, 290, Post (1996, s. 27-28) ve Shaikh (1977, s. 114).

141 İş-gücü veya iş-kapasitesi, bir insanın fiziksel bir formu olan yaşayan kişide varolan ussal ve fiziksel yeteneklerin toplamıdır. İnsan, ne zaman herhangi türden bir kullanım-değeri üretse, bu yetenekleri harekete geçirir.' (*Capital 1*, s. 270).

142 Ne şekilde olursa olsun, insanlar ne zaman birbirleri için çalışmaya başlasalar, onların emekleri aynı zamanda toplumsal bir biçim alır.' (*Capital 1*, s. 164). Bkz. keza s. 134, *Theories of Surplus Value 3*, s. 168-169 ve Chattopadhyay (1999, s. 1).

143 Bkz. *Capital 1*, s. 471-472, Rowthorn (1980, s. 31) ve Lapavitsas (2000d). Marx (1977, s. 198), 'Ürünlerin değişim tarzları, onların üretim tarzları tarafından belirlenir' iddiasını öne sürer. Eğer bazı insanlar, sistematik bir biçimde diğerlerinin yararına olacak biçimde hareket etmeye zorlanıyorlarsa, orada sömürü vardır. 'Bir insanı sömürmek, onu sömürücünün amaçları doğrultusunda kullanmaktır. Sömürücünün statüsü, sömürüleninkinden niceliksel değil, niteliksel bir farklılık gösterir.' (Naples, 1989, s. 149). Bkz. keza Himmelweit (1991, s. 182-184) ve Schultz (1999, s. 307-310). Sömürü tarzlarının tarihsel bir analizi için, Bkz. Milonakis (1990, 1993-94).

144 'Toplumun farklı ekonomik şekillenmelerini birbirinden ayıran -örneğin köle emeğine dayalı bir toplumla ücretli emeğe dayalı bir toplumu birbirinden ayıranşey, artıemeğin her bir durumda doğrudan üreticiden, işçiden elde edilme tarzıdır.' (*Capital 1*, s. 325). Bkz. keza s. 344-345, *Theories of Surplus Value 1*, s. 390, *Theories of Surplus Value 3*, s. 400, *Grundrisse*, s. 525-527 ve Post (1996).

tanımlandığında bile, sömürü, toplumsal yaşamın birçok yönünü kapsayan (bunlar arasında mülkiyet ilişkileri, emeğin dağılımı, üretim süreci üzerinde denetim ve çıktının dağıtımı da vardır) bir bütünlüktür.

Kapitalizmin tanımlayıcı karakteristiği, artıdeğerin elde edilmesi yoluyla ücretli işçilerin kapitalistler tarafından sömürülmesidir (Bkz. aşağıdaki bölüm).[145] Bu sömürü tarzını açıklamak için, Marx, onun en soyut özelliğinden, değer ilişkisinden yola çıkar. Marx için, değer ilişkisi ve onun emeğin toplumsal bölünmesi üzerine oturtulması, uzun uzun kanıtlanması gerekmeyen, tartışılmaz olgulardır:

> Her ne kadar kitabımda 'değer' ile ilgili bir bölüm yoksa da, gerçek ilişkilere dair yapmış olduğum çözümleme, gerçek değer ilişkisinin gösterilmesi ve kanıtlanmasını içerecektir. Değer kavramını kanıtlama ihtiyacına ilişkin gevezelik, yalnızca, hem tartışılan konuya hem de bilim yöntemine ilişkin koyu bir cehaletten kaynaklanır. Her çocuk bilir ki, çalışmayı durduran herhangi bir ulus, bırakalım bir yılı, en fazla birkaç hafta içinde yıkılacaktır. Ve yine her çocuk bilir ki, farklı ihtiyaç miktarlarına uygun düşen ürün miktarları, toplumun birleşik emeğinin bölünmüş ve nicelik olarak belirlenmiş miktarlarını talep eder... Emeğin bu oransal dağılımının kendini bir toplumsal durum (ki bu durumda toplumsal emeğin bağlantıları kendilerini bireysel emek ürünlerinin özel değişimi olarak ifade ederler) olarak dayattığı tarz, kesinlikle bu ürünlerin değişim değeridir.[146]

Değer ilişkisi farklı düzlemlerde çözümlenebilir. Göreli olarak soyut bir düzeyde ya da meta üretim ve değişiminin marjinal olduğu kapitalist-olmayan toplumlarda, değer, yalnızca değişim değeri, bir metanın diğeriyle değişim oranını ifade eden ussal bir genelleme olarak önemlidir. Bu durumda, "nihai şekli 'para-biçimi' olan 'değer biçimi', tümüyle içeriksizdir. Değişim değeri kategorisi, 'tufanöncesi bir varlığa' kadar gider. Değişim değerlerini Roma'da, Orta

---

145 'Marx için... kapitalist mülkiyetin özü, üretici sürecin ve bundan ötürü işçilerin üzerindeki denetimdir. Düşük ücretlerden çok, zorunlu çalışma, emeğin ürününün yabancılaşmasından çok, emeğin yabancılaşması, Marx'a göre, kapitalist sömürünün özünü oluşturur.' (Medio, 1977, s. 384).

146 Marx (1988a, s. 68). Bkz. keza Marx (1976, s. 31), J. Devine (1989), Fine (1996), Hilferding (1949, s. 130-131) ve Pilling (1980, s. 43-47).

Çağlarda, kapitalizmde bulabilirsiniz; ancak, değişim-değerinin bu her bir biçiminin arkasında farklı içerikler gizlenmiştir. Marx, içinde doğmuş bulunduğu somut ilişkilerden koparılmış bir 'değişim-değeri'nin gerçek bir soyutlama olduğunu vurgular, çünkü, değişim-değeri, 'halihazırda verili, somut ve yaşayan bir bütünle soyut, tek-yanlı bir ilişki olmanın dışında' asla var olamaz."[147]

Çözümlemenin bu düzleminde (prekapitalist toplumlarda - ç.n.), soyut emek aynı zamanda ussal bir genellemedir, çünkü, birinci olarak, üretim, sermayenin değerlendirilmesinden çok, esas olarak özgül kullanım değerlerinin yaratılmasını amaçlar.[148] İkinci olarak, emek pazarları zayıf, büyük ölçüde bölük pörçüktür ve çoğu zaman da yoktur.[149] Üçüncü olarak, toplumda ve işyerindeki iş-bölümü, göreli olarak azgelişmiştir.[150] Dördüncü olarak, değişim değerleri, büyük ölçüde, başlı başına üretici güçler ve rekabet tarafından belirlenmekten çok pazar-dışı ilişkilere bağımlıdır.[151] Bu durumda, iş süreci çok az toplumsal belirlenime sahiptir, ürünler meta biçimini yalnızca bir yolunu bulup değişime girerlerse kazanabilirler ve emeğin soyutlanması satışa bağlıdır.

---

147 Grossman (1977, s. 46). Bkz. keza *Capital 1*, s. 473, 949-954, *Theories of Surplus Value 2*, s. 528, *Grundrisse*, s. 102, 776 ve Marx (1989, s. 551-552).

148 Bkz. *Capital 1*, s. 733-734, *Capital 2*, s. 461, *Theories of Surplus Value 1*, s. 406 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 270-272, 491.

149 Bkz. *Grundrisse*, s. 296-297 ve İlyenkov (1982, s. 196-197). Her ne kadar meta üretimi, işbölümünün ve üretim yapısının belirli bir düzeyde gelişmesini gerektirirse de, bu durumun varlığı üretim tarzını tanımlamak için yeterli değildir. Bkz. Lapavitsas (2000c). Piyasa ilişkilerinin geniş çaplı bir incelenmesi için, Bkz. Polanyi (1944). Emek pazarları Fine tarafından analiz edilmiştir (1998).

150 Metaların üretim ve dolaşımı, kapitalist üretim tarzının genel önkoşulu olduğu için, manüfaktürde işbölümü, toplum içinde işbölümünün zaten belirli bir ölçüde gelişmiş olmasını gerektirir. Bunun tersine, manüfaktürdeki işbölümü, toplumda yarattığı karşıt tepkiyle bu işbölümünü daha da geliştirir. İş araçlarının farklılaşmasıyla, bu araçları üreten zanaatların kendileri gittikçe artan ölçüde farklılaşırlar.' (*Capital 1*, s. 473).

151 Bkz. Lapavitsas (2000d) ve Shaikh (1981, s. 275). Perelman (1987, s. 142) haklı olarak şu görüşü savunur: 'Bir firmanın içinde uygulanan otorite, değer ilişkilerine özgü değildir; aynı türde yönetim kurallarını, bir köle sahibinin ya da belirli sınırlar içinde feodal bir toprak sahibinin de uygulamasını bekleyebiliriz... Burada kapitalizme özgü olan, kapitalist üretim tarzı içinde piyasa aracılığıyla uygulanan dolaylı otoritedir.'

Kapitalist toplumlarda ise aksine, ücretli emek toplumsal emeğin biçimidir ve ürünler, diğer zenginlikler ve toplumsal ilişkiler genellikle meta biçimini alırlar. Bu toplumlarda emek esas olarak soyuttur ve değişim-değeri değer ilişkisinin ifade tarzıdır:

> Marx için bir metanın değeri, özgül tarihsel biçimi, yani kapitalizm altında emeğin sahip olduğu toplumsal karakteri ifade eder... Bu, ilk olarak, insan emeğinin meta biçiminin genelleştirilmesinin tamamiyle kapitalizme özgü olduğunu ve bir çözümleme kavramı olarak değerin de benzer biçimde özgül olduğunu önerir. İkinci olarak, değerin yalnızca ussal varlıkla gelen bir kavram olmayıp gerçek bir varlığa sahip bulunduğunu (kapitalist toplumsal ilişkilerin aldığı özel biçim olan değer ilişkileri) önerir.[152]

Emeğin soyutlanması ve toplumsal ürünün metalaştırılması iki düzlemde çözümlenebilir. Birincisi, üretimde, ücretli işçiler, tipik olarak emek pazarından kiralanır ve ticari olarak elde edilen girdiler kullanılarak, ihtiyaç gidermekten (kullanım-değeri elde etmekten) çok, kâr (artıdeğer) elde etmek amacıyla mallar ve hizmetler üretmek için çalışmaya zorlanırlar. Sonuç olarak, ürünler daha başından meta olarak doğarlar ve soyut emek, mantıksal olarak, somut emek üzerinde egemenlik kurar (Bkz. Bölüm 1.1 ve 2.2.1 ve Kısım 5).[153] İkinci olarak, ürünlerin değişilebilir oluşu, değişim alanında, tüm emek tiplerinin esas olarak özdeş olduğunu gösterir. Marx, basit meta değişiminde ve kapitalizmde emeğin belirlenimlerini şöyle karşılaştırır:

> Sığır yetiştiricisi, deri tabaklayıcı ve ayakkabıcının bağımsız emekleri arasındaki bağı oluşturan nedir? Her birinin ürettiği ürünün meta

---

152 Mohun (1991, s. 564). İlyenkov'a göre (1982, s. 34) soyut emek, 'insan emeğinin gelişmiş meta üretiminde, kapitalist üretimde, aldığı biçimin objektif karakteristiğidir.' Shaikh (1982, s. 70), haklı olarak, kapitalizm altında 'meta üretiminde harcanan emek değer üretir; oysa değişim, yalnızca onu para biçiminde realize eder' der. Bkz. keza *Theories of Surplus Value 3*, s. 131, 253, *Grundrisse*, s. 104-105, Arthur (2001), Cleaver (1979, s. 108), Cohen (1974, s. 246-247), Colletti (1972, s. 22-23, 80-84), Fine (1989, s. 10), Himmelweit ve Mohun (1981, s. 225) ve Shaikh (1981, s. 273).

153 'Kapitalist üretim, genel üretim tarzı olarak, meta üretimidir; ancak, o, yalnızca gelişmesi içinde böyledir ve gittikçe daha fazla böyle olur, çünkü emeğin kendisi burada meta olarak görünür, çünkü işçi emeğini satar, demek ki onun işgücünün işlevi ve dahası, varsaydığımız gibi, onun yeniden üretiminin maliyeti tarafından belirlenen bir değerdedir.' (*Capital 2*, s. 196); Bkz. keza *Capital 1*, s. 733.

olması olgusudur. Diğer yandan, manifaktürde iş-bölümünü ne karakterize eder? Uzmanlaşmış işçinin hiçbir meta üretmediği olgusu. Meta haline gelen, yalnızca, tüm uzmanlaşmış emekçilerin ortak ürünüdür... Manifaktür içinde iş-bölümü, üretim araçlarının tek bir kapitalistin elinde toplanmış olduğunu varsayar; toplum içindeki iş-bölümü, bu araçların birçok bağımsız meta üreticisi arasında dağılmış olduğunu kabul eder... Fabrika içindeki iş-bölümü, kapitalistin insanlar üzerindeki tartışılmaz otoritesini öngörür; o insanlar ki, yalnızca kapitaliste ait toplu bir mekanizmanın parçalarıdır. Toplum içindeki iş-bölümü, rekabet dışında hiçbir otorite kabul etmeyen bağımsız meta üreticilerini birbirleriyle temasa geçirir.[154]

3.2 - Sermaye

Marx, en çok bilinen kitabını aşağıdaki cümlelerle başlatır:

> Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'dev bir metalar topluluğu' olarak görünür; tekil meta ise onun başlıca biçimi olarak görünür. Bundan ötürü, araştırmamız, metanın çözümlenmesiyle başlıyor.[155]

Burada, 'kapitalist üretim tarzının egemenliğine' yapılan gönderme büyük önem taşır, çünkü bu, Marx'ın çözümlemesinin konusunu ve onun geçerli olduğu tarihsel sınırları saptar.[156] Her ne kadar metalar binlerce yıldan bu yana üretilmişler ve bunların üretimi ve değişimi kapitalizmin tarihsel öncüllerini oluşturmuşlar ise de, kapitalizm altında üretilen metalar, diğer üretim tarzlarında üretilenlerden esas olarak farklıdır. Bu fark doğar, çünkü, kapitalizm altında toplumsal çıktı tipik olarak meta biçimini alır ve daha önemlisi, bizzat işgücü bu biçime bürünür:

---

154 *Capital 1*, s. 475-477; Bkz. keza *Theories of Surplus Value 3*, s. 378. Cleaver'a göre (1979, s. 164), para, 'dünyanın yeni öğelerini sermayeye çeviren sihirli bir değnektir... Belirli bir miktar paraya, yani verili bir fiyata eşdeğer kılınan meta, anında tüm sermaye dünyasına bağlanır. Nasıl? Bir tür yararlı emek tarafından üretilmiş olan bu kullanım-değeri, kendisine bir fiyat biçilerek, sermayenin denetiminin evrensel aracının salt bir özel ürünü olarak olumlanır: Çalışma.' Bkz. keza Fine (2001, s. 33), Kliman (2000) ve Shaikh (1977, s. 112)

155 *Capital 1*, s. 125; Bkz. keza *Contribution*, s. 269.

156 *Kapital*'in birinci cildinin ilk bölümlerinde, Marx, meta ve parasal ilişkilere dair teorinin temel noktalarını, ileri kapitalizmin sunduğu örnekler aracılığıyla anlatır, Bkz. örneğin, s. 237n 52-53, 238n 54, 327-329.

> İki karakteristik özellik, daha baştan kapitalist üretim tarzına damgasını vurur... İlk olarak, kapitalizm ürünlerini meta olarak üretir. Meta üretimi olgusu, onu kendi içinde diğer üretim tarzlarından ayırmaz; ancak onun ürününün egemen ve belirleyici karakterinin meta oluşu, bu ayrımı gerçekleştirir. Bu, her şeyden önce, işçinin kendisinin yalnızca bir meta satıcısı olarak, buradan da özgür bir ücretli işçi olarak göründüğü anlamına gelir - yani, emek genelde ücretli emek olarak görünür... Ücretli emek ve sermayenin ilişkisi, üretim tarzının tüm karakterini belirler. Kapitalist üretim damgasını özellikle vuran ikinci şey, üretimin doğrudan amacı ve belirleyici güdüsü olarak artıdeğer üretimidir. Sermaye, esas olarak sermaye üretir ve bunu yalnızca artıdeğer ürettiği sürece yapabilir.[157]

Marx'ın sermaye ve kapitalizm hakkındaki görüşünün, değer analizi açısından dört önemli sonucu vardır:

(A) Sermaye nedir: Sermaye, çoğu zaman, üretim araçlarını, parayı ve mali zenginlikleri içeren şeylerin bir birlikteliği olarak tanımlanır. Daha yakın zamanlarda, örneğin insan, kültürel ve toplumsal sermaye gibi bireysel ve toplumsal nitelikler de, sermaye biçimleri olarak tanımlanmıştır.[158] Bu tanımlar yanlıştır, çünkü bu özelliklerin ve niteliklerin varlığı sermayenin varlığını gündeme getirmez. Bazıları (örneğin, üretim araçları, bilgi ve toplumsal ilişkiler) insanlığın doğuşundan bu yana var olmuştur; diğerleri ise (örneğin para) kapitalizmden birkaç kuşak önce ortaya çıkmıştır. Sermaye kavramını, sanki evrensel olarak geçerliymiş gibi ait olmadığı yere kadar uzatmak, tarihsel olarak yanıltıcı, analitik olarak da anlamsızdır.[159] Daha özel olarak söylersek, bir balta, yük

---

157 *Capital 3*, s. 1019-1020. Bkz. keza *Capital 1*, s. 174, 274, 949-953, *Capital 2*, s. 196, *Theories of Surplus Value 3*, s. 74, 112-113, Echevarria (1978, s. 376), İlyenkov (1982, s. 77, 80, 104, 200, 232), Likitkijsomboon (1995, s. 76), Postone (1993, s. 5, 271, 285), Sekine (1975, s. 850), M. Smith (1994a, s. 48), Uno (1980, s. 34) ve Weeks (1981, s. 11).

158 Bu kavramların yıkıcı bir eleştirisi için, Bkz. Fine (1998, 2001).

159 Aynı nedenden ötürü, "perhiz saklama, veya 'inter-temporal' tercih (gelirin optimalleştirilmesine ve emeklilik döneminde birikimlerin harcanmasına dayalı model -ç.n.) teorileri, kârların kaynağı olarak kapitalistlerin halihazırdaki tüketimlerinden yaptıkları fedakârlığa bağlanır. Kimse inkâr edemez ki, bu "fedakârlıklar" (genellikle lüks tüketimden yapılır) kârın bir koşulunu oluşturmakla bir-

hayvanı, hatta bir milyon dolar, sermaye olduğu gibi, olmayabilir de; bu onların hangi bağlamda kullanıldıklarına bağlıdır. Eğer üretimde, ücretli emek istihdamı aracılığıyla (muhtemelen dolaylı) kullanılıyorlarsa, sermayedirler; aksi takdirde, basit olarak aletler, çekim hayvanları veya banknotlardan başka bir şey değillerdir.

Sermaye, iki sınıf (kapitalistler ve işçiler) arasında (kurulan ve - ç.n.) şeyler biçimini alan toplumsal bir ilişkidir. Bu toplumsal ilişki, binalar, makineler, aletler, taşıtlar, toprak ve benzerlerini de içeren üretim araçları, bir sınıfın (üretimde kâr elde etmek amacıyla ücretli işçiler kullanan kapitalistlerin) tekeline alındığı zaman kurulur.

İşçiler işgüçlerini düzenli ve sürekli olarak satmak zorundadırlar, çünkü üretim araçlarına sahip değildirler, bağımsız olarak üretim yapamazlar ve peşinde koştukları kullanım değerlerini elde etmek için paraya ihtiyaçları vardır. Sermaye, üretimin bu sınıf ilişkileri bir kez kurulduğunda, üretim araçları, metalar ve para aracılığıyla ve onların içinde varolur, ki bu para Marx'ın valorizasyon olarak adlandırdığı, değerin kendini genişletmesi sürecinde yer almıştır:

> Sermaye, paranın bir şey olduğundan fazla bir şey değildir. Parada olduğu gibi, sermayede de insanlar arasındaki belirli özgül toplumsal üretim ilişkileri, şeylerin insanlarla ilişkisi olarak görünür. Ya da başka belirli toplumsal ilişkiler, toplumda şeylerin doğal özellikleri olarak görünür... Sermaye ve ücretli emek... yalnızca, bizzat aynı ilişkinin iki farklı yönünü ifade eder. Para, işgücü karşılığında değiştirilmedikçe sermaye haline gelemez. (...) Tersine söylersek, çalışma, yalnızca, kendi maddi koşulları onun karşısına özerk güçler, yabancı mülkiyet, kendi başına var olan ve kendini koruyan de-

---

likte, diğer binlerce koşul gibi, kaynağını oluşturmaz. Sermaye sahibi olmayan insanlar, sınırlarını zorlayacak ölçüde tutumlu olabilir, beklemesini bilebilir ve çok iyi gelir planlaması tercihleri yapabilirler, ama kendileri için asla kârlar yaratamazlar. Sermayeyi yaratan perhiz değildir, ama sermaye perhiz gerektirir. Saklama tüm toplumlarda, hatta sincap topluluklarında bile görülebilir... Her zaman akılda tutulması gereken şey şudur: İster soyut, ister diğer türlerden olsun, ekonomik kategorileri yaratanlar, 'şey'ler değil... insanlar arasındaki belirli toplumsal ilişkilerdir." (Fine 1989, s. 25; Bkz. keza *Grundrisse*, s. 613). Sermaye kavramının hesapsız bir biçimde yaygınlaştırılması, neoklasik ekonomistlerin diğer toplumsal bilimleri sömürgeleştirme araçları olan 'ekonomik emperyalizm'in bir parçasıdır (Bkz. Fine 1997).

ğer, kısacası sermaye olarak çıktığı zaman ücretli emek olabilir. (...) Böylece, ücretli emek, ücretler sistemi, kapitalist üretimin ayrılmaz parçası olan çalışmanın toplumsal bir biçimidir; tıpkı, sermayenin, yani gerçekleşmiş değerin, emeğin maddi koşulları tarafından, bu sonuncunun ücretli emek olması için, üstlenilmesi şart olan zorunlu bir toplumsal biçim olması gibi... O zaman, ücretli emek sermayenin oluşumu için zorunlu bir koşuldur ve kapitalist üretimin asli ön-koşulu olarak kalmaya devam eder.[160]

(B) Sermaye bir bütünlüktür: Sermaye, nihai olarak mallar ve hizmetlerin nasıl üretileceği ve toplum içinde nasıl dağıtılacağını belirleyen, iki sınıf, kapitalistler ve işçi sınıfı arasındaki bir ilişkidir.[161] Ücretli emeğin kullanılması yoluyla kendini genişletme peşinde koşan bir bütünlük olarak sermaye, esasta, genel olarak sermayedir. Bu, sermayenin genel biçimidir.[162]

---

160 *Capital 1*, s. 1005-1006. Bkz. keza s. 247, 764, 874-875, 899-900, 927-928, *Capital 2*, s. 185, *Capital* 3, s. 953-954, 965-968, *Theories of Surplus Value* 3, s. 272, *Theories of Surplus Value 3*, s. 422, *Grundrisse*, s. 86, 512, Aglietta (1979, s. 24), Bell (1977, s. 173), Chattopadhyay (1994, s. 7, 1998, s. 223), Nell (1992, s. xiii), M. Smith (1994a, s. 62, 66) ve Zarembka (2000). Nell (1992, s. 53), haklı bir biçimde şu görüşü savunur: "Sermaye, belirleyici olmayan 'üretimsel katkısı' sayesinde bir karşılık getiren sıradan bir 'üretim faktörü' değildir. Toplumsal bir ilişkidir; üretimin örgütlenme ve ürünün ele geçirilme tarzıdır. 'Kendini genişleten değer' olarak sermayenin varlığı, ücretli emeğin sömürülmesine bağlıdır... öyleyse çok-uluslu sermaye eskiden kapitalist-olmayan biçimde organize edilmiş yeni alanlara girdiğinde, yeni kurumsal düzenlemeler yaratılmalı, 'yatırım için uygun bir iklim' oluşturulmalıdır. Bu, bir emek gücü, bir emek disiplini, üretim araçları mülkiyetinde bir koruma, uygun mali koşullar, vb. oluşturulması anlamına gelir. Bunlar büyük altüst oluşlar ve siyasi değişiklikler gerektirebilir."

161 Sermayeyi ele alırken Marx'ın hareket noktası, onu toplumsal bir bütünlük olarak kavramaktır. Bir *sınıfı* temsil eden sermayenin tek tek emekçilere karşıtlığı, bir *sınıf* olarak işçilere karşıtlığı kadar şiddetli değildir (Chattopadhyay 1994, s. 18, bkz. keza Postone 1993, s. 351).

162 'Burada ele aldığımız kadarıyla, değer ve paranınkinden farklı bir ilişki olarak, sermaye, genel olarak sermayedir, yani sermaye olarak değeri, salt değer ya da para olarak değerden ayıran niteliklerin cisimleşmesidir. Değer, para, dolaşım vb.; emek, vb. gibi önceden varsayılmışlardır. Ancak biz hâlâ ne özgül bir sermaye biçimiyle ne de diğer bireysel kapitalistlerden vb. farklı olarak bireysel sermaye ile ilgileniyoruz. Onun oluşum sürecinde bulunuyoruz. Bu diyalektik oluşum süreci, sermayenin dünyaya gelmesine neden olan gerçek hareketin yalnızca ideal ifadesidir. Sonraki ilişkiler, bu tohumdan çıkan gelişmeler olarak ele alınacaktır. Ancak, belirli bir noktada onun belirdiği özgül bir formu saptamak gereklidir. Aksi tak-

Genel olarak sermaye, en iyi biçimde sanayi sermayesinin P-M-P' döngüsünde temsil edilir. Burada P, metalar (üretim araçları ve işgücü) satın almak için sürülen para, M, işleme süreci ve daha sonra, P', daha fazla para karşılığı satıştır. P ve P' arasındaki fark artıdeğerdir. Bu, sınai ve ticari kâr ile birlikte, faiz ve rantları da içeren diğer kâr biçimlerinin temelini oluşturur. Sınai sermayenin döngüsü, sermayenin özünü, ücretli emek tarafından metaların üretilmesi aracılığıyla değer kazanma sürecini temsil eder.[163] Bu döngüde, sermaye, değişim-üretim-ve-tekrar-değişim katmanları arasında hareket ederken para, üretici ve ticari sermaye gibi farklı biçimlere bürünür. Her ne kadar bu hareket değerlenme süreci açısından büyük bir önem taşırsa da, kâr yalnızca üretimde harcanan artı emeğe bağlıdır.[164] Ne var ki, kâr, sermayenin ürettiği tek şey değildir; onun döngüsünün toplumsal çıktısı, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi, kapitalistler ve ücretli işçiler arasındaki ayrımın yenilenmesidir. Bu anlamda, *'sermayenin birikimi... proletaryanın çoğalmasıdır'*.[165]

---

dirde karışıklık doğar.' (*Grundrisse*, s. 310). Bkz. keza s. 421, 449, 517, 852, *Capital 1*, s. 710 ve Pilling (1980, s. 98).

163 'Sermayenin öyle bir yegane varlık tarzı vardır ki, bu tarzda, yalnızca artıdeğer ve artı ürünün mal edilmesi değil, onun yaratılması da sermayenin bir fonksiyonu haline gelir: Bu, sanayi sermayesidir. Bu nedenle sanayi sermayesi, üretimin karakter olarak kapitalist olmasını gerektirir ve onun varlığı kapitalistler ve ücretli işçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığını içinde barındırır. Toplumsal üretimin geçmiş veya gerilemekte olan koşulları içinde daha önce görünmüş olan diğer sermaye türleri ise, yalnızca ona tabi olmak ve onunla uyumlu olarak işleyiş mekanizmalarını değiştirmekle kalmaz, ancak o temel üzerinde hareket edebilir, onunla birlikte yaşar, ölür veya ayakta kalır ve yıkılabilirler. Para sermaye ve meta sermaye, sanayi sermayesinin yanı sıra kendi özgül iş alanlarının temsilcileri olarak varlıklarını sürdürüp faaliyet gösterebildikleri ölçüde, yalnızca sanayi sermayesinin dolaşım alanı içinde sürekli büründüğü ya da ıskartaya çıkardığı çeşitli işlevsel formların varlık tarzlarıdır.' *Capital 2*, s. 135-136.

164 P-P' formülüyle ifade edilen faiz getiren sermaye (FGS) ya da para getiren para (Bkz. bölüm 8.3), yastık altında yatmaya terk edilen bir paranın orada yatarak getireceği paradan fazla kâr getirmez. FGS'nin genişlemesi üretici sermayeden yapılan transferlere bağlıdır. Bkz. Fine (1985-86; 1989, bölüm 12), Itoh ve Lapavitsas (1999, bölüm 3) ve Moseley (1997a).

165 *Capital 1*, s. 764. Bir başka deyişle, 'Kapitalist üretim süreci, bundan ötürü bütünsel, tüm öğelerinin ilişkili olduğu bir süreç olarak görünür; öyle bir süreç ki,

Burada bir ihtiyat payı bırakalım. Genel olarak sermaye, Roman Rosdolsky'nin çalışmasına dayanan bazıları tarafından, varolan sermayelerin toplam miktarı olarak tanımlanmıştır. Bu makroekonomik yığılma, iddia edildiğine göre, *Kapital*'in birinci ve ikinci cildindeki çözümlemenin konusudur; buna karşılık, *Kapital*'in üçüncü cildinde analiz edilen 'birçok sermaye', yarışma halindeki rakip sermayeleri içermektedir (Bkz. Kısım 7).[166] Rosdolsky'nin yaklaşımı değerlidir ve *Kapital*'deki farklı analiz düzlemlerinin değerlendirilmesine kesinlikle katkıda bulunmuştur. Ne var ki, *Kapital*'in birinci cildinin toplam toplumsal sermaye, üçüncü cildinin ise yarışma halindeki birçok sermaye ile ilgilendiği varsayımı iki nedenle yanlıştır. Birincisi, sermaye yalnızca rekabet halindeki sayısız sermayeden oluşur ve onun başka bir biçimde var olabileceğini düşünmek saçmadır:

> Kavramsal olarak, rekabet, sermayenin içsel doğasından, onun belirleyici özelliğinden (bu özellik, birçok sermayenin birbiriyle karşılıklı etkileşimi olarak gerçekleşir ve bunların içinde görünür), dışsal zorunluluk olarak görünen içsel eğiliminden başka bir şey değildir... Sermaye yalnızca birçok sermaye olarak var olur ve var olabilir ve bundan ötürü, onun öz-belirlenimi bu sermayelerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi olarak görünür.[167]

İkinci olarak Marx, sanayinin aynı dalındaki sermayeler arasındaki rekabet ile farklı dallar arasındaki rekabet arasında bir ayrım yapar. İlki, *Kapital*'in birinci cildinde[168] araştırılır ve bu cilt, teknik değişimin kaynaklarını, farklı teknolojilerle aynı malları üreten sermayelerin kâr oranlarının farklılaşma eğilimini, orantısız ve aşırı üretim krizlerinin olasılığını açıklar. Farklı dallar ara-

---

yalnızca metalar, artıdeğer üretmekle kalmaz, aynı zamanda sermaye ilişkisinin kendisini, bir tarafta kapitalistin diğer tarafta ücretli işçinin bulunduğu ilişkiyi de sürekli üretir ve yeniden üretir. (*Capital 1*, s. 724). Bkz. keza *Capital 2*, s. 428-430, Fine (2001, s. 31) ve Zarembka (2000).

166 Bu görüş Rosdolsky'ninkiyle ilişkilidir (1977, s. 43-51), Bkz. keza Moseley (1995b) ve T. Smith (1999). Bir eleştiri için, Bkz. Burkett (1991), Clarke (1994), Fine (1992), Fine, Lapavitsas ve Milonakis (2000) ve Heinrich (1989).

167 *Grundrisse*, s. 414. Bkz. keza s. 421n, 650-652, *Capital 1*, s. 433, Bryan (1985, s. 77), Chattopadhyay (1994, s. 12), Lebowitz (1992, s. 65-67) ve Wheelock (1983).

168 Bkz. *Capital 1*, bölümler 12, 16, 17, 25.

sındaki rekabet ise üçüncü ciltte[169] incelenir; bu cilt, alan değiştirme olasılığını, yarışan sermayelerin kâr oranlarının eşitlenmesi eğilimini ve rekabete eşlik eden diğer dengeleyici yapı ve süreçleri açıklar (Bkz. Kısım 5 ve 7). Bunlardan birincisi, ikincisine göre daha önemlidir, çünkü öncelikle, dağıtılmasından ve eğilim olarak eşitlenmesinden önce kârın var olabilmesi gerekir ve ikinci olarak, her ne kadar alan değiştirme tekil sermayelerin kâr oranlarını yükseltebilirse de, bir bütün olarak sermayenin kârlılığını yalnızca teknik gelişme artırabilir. Analizinin belirli erdemlerine karşın, Rosdolsky, rekabetin iki biçimi arasındaki farkları değerlendirme konusunda başarısız kalır ve sanki rekabetin daha soyut biçimi yokmuş gibi, yalnızca bu sonuncusunu detaylı biçimde analiz eder.[170]

(C) Sermaye ve sömürü: Sermaye ilişkisi, üretim araçlarının, göreli olarak az sayıda bir insan topluluğunun tekeline alınmasını gerektirir.[171] Bunun tersine, çoğunluk, bir sınıf olarak, ürettikleri metaları satın alabilmek için işgüçlerini satmaya zorlanır (Bkz. Kısım 4).

> (Üretim) sürecinin kapitalist bir süreç haline gelmesi ve paranın sermayeye dönüşmesi yalnızca: (1) Eğer meta üretimi, yani meta

169 Bkz. *Capital 3*, bölümler 8-15.

170 Benzer bir eleştiri için, bkz. Arthur (2000b) ve Fine, Lapavitsas ve Milonakis (2000); Bkz. keza Brenner (1986). Marx'a göre, 'Aynı üretim alanında rekabetin getirdiği şey, onu gerektiren ortalama emek zamanı tarafından belirli bir alanda meta değerinin belirlenmesi, yani pazar-değerin yaratılmasıdır. Farklı üretim alanları arasında rekabetin getirdiği şey ise, farklı pazar-değerlerini pazar-fiyatları halinde eşitlemek suretiyle (ki bunlar aktüel pazar-değerlerinden farklı üretim fiyatlarıdır), farklı alanlarda aynı genel kâr oranının yaratılmasıdır. Bu ikinci durumda, rekabet, hiçbir biçimde metaların fiyatlarını değerlerine uydurma amacında olmayıp, tam aksine, onların değerlerini üretim fiyatlarına indirgeme eğilimindedir.' (*Theories of Surplus Value 2*. s. 208).

171 'Kapitalist üretimin gelişmesinin temeli, genelde, işçilere ait meta olarak *işgücünün*, sermaye biçiminde korunan ve işçilerden bağımsız olarak varolan metalar olarak iş koşullarıyla karşılaşmasıdır.' (*Theories of Surplus Value 1*, s. 45. Bkz. keza s. 78). İşgücünün bir metaya dönüşmesi, ilkel sermaye birikiminin tarihsel sonucudur (Bkz. *Capital 1*, bölümler 26-32 ve Perelman 1999). Bu süreç, işçilerin kendi ihtiyaçlarını meta değişimi dışında herhangi bir yolla tatmin etme kapasitelerinin kaldırılması ile esnek ve güvenilir bir ücretli işgücünün yaratılmasını içerir.

> biçimindeki ürünlerin üretimi, üretimin genel tarzı haline gelmişse; (2) eğer meta (para) işgücü karşılığında (yani fiilen emek karşılığında) değiştirilmişse mümkün olur. (3) Bu durum, yalnızca objektif koşulların, yani (üretim süreci bir bütün olarak göz önüne alındığında) ürünlerin, emeğin karşısına bağımsız güçler olarak, emeğin mülkiyeti değil başka birinin mülkiyeti, böylece de sermaye olarak, çıkması halinde mümkün olabilir.[172]

Bundan da şu sonuçlar çıkar: İlk olarak, toplumsal üretim tarzı olarak kapitalizmde, toplumsal emeğin biçimi olarak ücretli emek ve çıktının tipik biçimi olarak meta arasında karşılıklı etkileşimlerden oluşan bir ilişki vardır.[173] İkincisi, sermaye, kapitalistlerin işçi sınıfından elde ettikleri artıdeğer sayesinde çalışmadan yaşamalarına izin veren sömürüye dayalı bir sınıf ilişkisidir.[174] Bu anlamda:

---

172 *Theories of Surplus Value 3*, s. 490-491. Nell (1992, s. 66) haklı olarak şunları söyler: 'Sömürü, bir yapısal zorlama meselesidir. Durumlar öyle düzenlenir ki, geniş bir halk kitlesi, kendilerini ve ailelerini geçindirebilmek için başkaları tarafından kendilerine söylenen şeyi yapmak zorunda kalırlar.' Bkz. keza Cleaver (1979, s. 73) ve Lapides (1998, s. 8).

173 'Genelleştirilmiş meta üretimi (GMÜ)... ücretli emek ile kapitalist üretim arasındaki ilişki, bir karşılıklı etkileşim ilişkisidir. Önce... emek, ücretli emek haline geldiğinde... meta üretimi genelleşir. Bir yandan ücretli emek GMÜ'yü empoze eder... diğer yandan GMÜ, ücretli emeği gerektirir... Marx, yalnızca kapitalist üretim tarzı temelinde emek ürünlerinin tümü ya da çoğunluğunun meta biçimini alabileceğini vurgularken, aynı zamanda göstermiştir ki, kapitalist üretim, genel üretim tarzı olarak meta üretimidir... Son olarak, ücretli emek ile sermaye ilişkisi, Marx için de bir karşılıklı etkileşim ilişkisidir. Sermaye, doğrudan üreticiler ile onlardan ayrılmış ve (doğrudan) üretici olmayan bir kesimin denetimi altına girerek sermaye sıfatıyla üreticiler üzerinde egemenlik kurmuş, onların üretim koşulları arasında bir üretim ilişkisidir... Kapitalizmin geriye kalan özellikleri, bu öz itibariyle eşit merkezi kategorilerin herhangi birinden çıkan zorunlu sonuçlar olarak görülebilir.' (Chattopadhyay 1994, s. 17-18). Bkz. keza Gleicher (1983, s. 99) ve Uno (1980, s. 21).

174 'Kapitalizm ve buradan hareketle de sermaye, toplumsal olarak özel mülkiyet ve piyasadan çok daha fazlasını gerektirir... Sermaye, kendisi için bir artık üretebilecek ve bunu yapmaya istekli ücretli emeğe bağımlıdır. Zımnen, sermayeye bağlı toplumsal, sınıf ilişkisi biçimini alır. Marksist teori açısından, sınıf ilişkileri, genelde, feodalizm, kapitalizm gibi üretim tarzları ve bunun bir uzantısı olarak tarihin farklı dönemleri arasında ayrım yapmak açısından temel görevi görür. Sermaye ve emek, kapitalist sınıfın üretim araçlarını ve çalışma yoluyla yaşama imkanlarını tekelleştirdiği koşullarda, sınıflar olarak karşı karşıya gelirler. Sonuç olarak işçiler, yalnızca, çalışma kapasitelerini, emek zamanı terimleriyle ifade edildiğinde, kapitalistler için harcanandan daha azını temsil eden bir ücret karşılığında satarak yaşamlarını sürdürebilirler. Ücreti karşılamak için gerekli olanın üzerinde harcanan bu artıemek, Marx'ın sömürü adını verdiği şeye yol açar ve kapitalistlerin kârlarını sağlar' (Fine 2001, s. 29). Bkz. keza *Grundrisse*, s. 509-510).

> Sermaye-emek ilişkisinin bizzat kendisi, sınıf mücadelesinin kaynağını oluşturan bir çelişkidir; öte yandan hem sermaye hem de emeğin yeniden üretimi, bireysellik ile kolektif sınıf eylemi arasında bir çelişki içerir.[175]

(D) Üretken emek, üretken olmayan emek: Sermaye tarafından kâr amaçlı meta üretiminde kullanılan ücretli emek, hem soyut hem somut emek harcar ve artıdeğer üretir. Bu tip emek üretkendir:

> Kapitalist bir ekonomide, üretken emek... hem metalar biçiminde kullanım değerleri üreten, hem de böyle yapmakla, sermaye için doğrudan artıdeğer üreten, sermaye tarafından kiralanmış tüm ücretli emektir. Böylece üretken emek, metaya, fiziksel olarak, hem birtakım belirli etkiler halinde, hem de artıdeğer halinde katkıda bulunur. Bu hem 'zihinsel emek', hem 'el emeği' ve hem lüks metalar üreten emek hem de meta halinde 'mallar' ve 'hizmetler' üreten emek için geçerlidir. Üretici olmayan işlerde kullanılan tüm ücretli emekten oluşan üretken olmayan emek ise, irat amaçlı kiralanan tüm emek ve sermaye tarafından kiralanan iki tip emekten oluşur: Gerçek dolaşım giderleri içinde harcanan emek ve sermayenin sömürücü idari fonksiyonları içinde harcanan emek.[176]

Örneğin, meta sermayenin para sermayeye dönüşümünde ya da bu sonuncunun üretici sermayeye dönüşümünü içeren dolaşım faaliyetlerinde kullanılan işçilerin emeği üretken olmayan emektir:

---

175 D. Harvey (1999, s. 35). Cleaver'e göre (1979, s. 72); 'Meta formunun genelleştirilmiş dayatılması, zorunlu çalışmanın temel toplumsal organizasyon -toplumsal denetim- aracı haline gelmiş olması demektir. Bu, bir işçi sınıfı yaratılması anlamına gelir - yalnızca çalışma kapasitesini üretim araçlarını kontrol eden sınıfa satarak yaşamını sürdürebilen bir halk sınıfı.'

176 Leadbeater (1985, s. 617). Fine ve Harris'e göre (1979, s. 56), 'Marx'ın üretici ve üretici olmayan emek arasında yapmış olduğu ayrım, gerçekte, anlaşılması kolay bir ayrımdır. Eğer emek doğrudan artıemek üretiyorsa, üreticidir; üretmiyorsa, değildir. Bu kriterin doğal sonucu, yalnızca sermayenin denetimi altında ve üretim alanında harcanan emeğin üretici emek olmasıdır.' Detaylı analiz için bkz. *Capital 1*, s. 643-644, 667, 734-735, 1038-1049, *Capital 2*, s. 225-226, *Theories of Surplus Value 1*, s. 46, 152-165, 172-173, 202, 213, 288-289, 393-406, *Grundrisse*, s. 308, 632-633, Cullenberg (1994), Fine ve Harris (1979, bölüm 3), Fine ve Lapavitsas (2000, s. 364), Mohun (1996), Moseley (1994), Rubin (1975, bölüm 9), Savran ve Tonak (1999) ve Weeks (1984).

> Marx, 'üretici' sermaye tarafından ya da daha kesin bir biçimde, üretim aşamasındaki sermaye tarafından kiralanan emek ile meta ya da para sermaye tarafından, yine daha kesin bir ifade kullanırsak, dolaşım aşamasındaki sermaye tarafından kiralanan emek arasında bir ayrım yapar. Yalnızca birinci tip emek üretkendir; maddi mallar ürettiği için değil, 'üretici' sermaye tarafından kiralandığı için... Emeğin üretici karakteri, sermayenin üretici karakterinin bir ifadesidir.[177]

Üretken emek ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım ile bunlar ve genel olarak emek addedilmeyen diğer faaliyetler (örneğin ev işleri, bahçe bakımı, çocuk bakımı ve boş zaman doldurmaya yönelik işleri kapsayan ticari olmayan aktiviteler, Bkz. Bölüm 1.1) arasındaki ayrım, artıdeğer kavramına bir dayanak oluşturur. Bu ayrım tarihsel olarak özgüldür ve faaliyetlerinin yararlılığına ya da çıktılarının önemine yaslanmaz. Sadece bu faaliyetlerin uygulana geldiği toplumsal ilişkilerin bir yansımasıdır.

3.3 - Sonuç

Marx'ın değer teorisi, 'insan toplumlarının kendilerini emek aracılığıyla yeniden ürettikleri ve dönüştürdükleri' ontolojik ilkesinden yola çıkar. Emek ve ürünleri toplumsal olarak bölünmüşlerdir ve kapitalizm altında, bu süreçler ve onların çıktıları, üretim araçlarına kapitalistler sınıfı tarafından el konması, işgücünün metalaştırılması ve emeğin ürünlerinin meta biçimi tarafından belirlenir.

Bu durumlarda, emeğin ürünleri genellikle değer biçimini alır ve ekonomik sömürü, artıdeğerin elde edilmesine dayanır. Başka bir deyişle, sermaye ilişkisi, üretim araçlarının tekelini, ücretli emeği ve iki büyük ve karşılıklı olarak birbirini koşullayan sınıfı (kapitalistler ve işçi sınıfını) içerir.[178]

Bu açıdan analiz edildiğinde, değer teorisi, bir sınıf teorisi, sı-

---

177 Rubin (1975, s. 269), Bkz. keza, *Capital 3* s.406-408, 413-416. Üretici olmayan işçiler artıdeğer üretmese bile, onlar da sömürülürler, çünkü ücretlerinin temsil ettiği değerden daha uzun süre çalışırlar. Bkz. Foley (1986, s. 120-122).

178 Bkz. Clarke (1980), Nell (1992, s. 39), Roberts (1997, s. 498-499) ve özellikle, Cleaver (1979).

nıf ilişkileri teorisi ve daha özel olarak söylersek, bir sömürü teorisidir. Değer kavramı yararlıdır, çünkü kapitalizm altında sömürü ilişkilerini açıklar ve gönüllülüğe dayalı pazar değişimlerinin egemenliği tarafından yaratılan aldatıcı görünüşe karşın, onun açıklanabilmesine izin verir.

4

ÜCRETLER VE SÖMÜRÜ



Marx'ın artıdeğer teorisi, onun değer çözümlemesinin en önemli ve en çok tartışılan yönlerinden biridir. Bölüm 3.2'de gösterilmiştir ki, artıdeğer, kapitalistler tarafından mülk edinilen toplumsal değer ürününün bir parçasıdır. Bu artıdeğer, işçiler tarafından üretilen değer ile işgücünün değeri arasındaki farktır.

Bu bölüm, kapitalist sömürünün iki önemli yönünü, ücretler sistemini ve işgücünün değerini, üç bölüm halinde analiz eder. Birinci bölüm, kapitalist sömürüyü ayrıntılı biçimde açıklar. İkincisi, işgücünün değerini çözümler ve bu kavramın alternatif yorumlarını kısaca gözden geçirir. Üçüncü bölüm, araştırmanın ana sonuçlarını sergiler.

4.1 - Ücretli Emek ve Sömürü

Dağıtım açısından bakıldığında, kapitalist sömürü üç düzlemde kavramsallaştırılabilir ve ölçülebilir: Fiziki, makro-parasal ve değer düzlemlerinde.[179]

179 Konuyu basitleştirmek için, aksi belirtilmedikçe tüm işçilerin üretici oldukları varsayılmıştır; Bkz. Bölüm 3.2.

Fiziki düzlem, bölüm 2.1.2 ve 3.2'de ele alınmıştı. Kısaca (tekrarlarsak -ç.n.), eğer toplumsal ürünün bir parçasına bir sınıf tarafından, töre ya da hukuk yoluyla veya güç kullanımı tehdidi altında ya da karşı çıkmanın toplumsal yeniden üretim sürecini dağıtabileceğinden ötürü el konuluyorsa, orada sömürü vardır. Bu koşullar çoğu zaman karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirir.

Örneğin Antik Çağda kölelik; töre ve hukuk tarafından onaylanmıştı. Bu sistemin varlığını sürdürebilmesi, bu töre ve hukukun en ataerkil biçimde uygulandığı sistemlerde bile, işkence, kol-bacak kesme ve inatçı kölelerin öldürülmesini içeren düzenli güç kullanımına bağlıydı. Sonuçta, köle ayaklanmaları, en büyük ve en etkili üretim biçimlerini işlemez hale getirme eğilimi doğuracak, yaygın toplumsal istikrarsızlık yaratacak ve ekonomik güçlüklere, en nihayetinde de iç savaşa yol açarak, devletin yasallığının sorgulanmasına neden olacaktı.

Fiziksel ya da 'artık' analizi yanlış olmamakla birlikte, tarihsellik-ötesi ve bundan ötürü de aşırı geneldir. Üreticiler, her ne zaman, bir sınıf olarak, arta kalan bölümüne efendileri, lordları ya da işverenleri tarafından el konulmak üzere, kendilerinin tüketebileceği ya da denetleyebileceğinden daha fazlasını üretmeye zorlansalar, bu analizi uygulamak mümkündür. Bu analiz düzlemi, farklı sömürü tarzları arasındaki benzerliklere ışık tutması nedeniyle önemli olmakla birlikte, genelliğinden kaynaklanan bir zayıflık taşır; çünkü, farklı sömürü tarzları arasında ayrım yapma ve her durumda artığın üreticilerden ne şekilde elde edildiğini gösterme yeteneğinden yoksundur.[180]

Analizin makro-parasal düzleminde, kapitalist sömürü, faiz, rant ve diğer kâr biçimlerini de içeren, kârların varlığı tarafından

---

180 'Ödenmemiş artıemeğin doğrudan üreticilerden elde edildiği özgül ekonomik tarz, egemenlik ve tabiiyet ilişkisini belirler; bu ilişki doğrudan üretimin kendisinden çıkar ve karşılığında bir belirleyen olarak üretime etkide bulunur... Bu, her durumda, üretim koşulları sahiplerinin doğrudan üreticilerle olan doğrudan ilişkisidir... Bu ilişkide tüm toplumsal yapının içsel sırrını, gizli temelini buluruz.' (*Capital* 3, s. 927).

gösterilir. Sömürü oranı, kâr-ücret oranı tarafından ölçülür.[181] Milli gelirden aldıkları payla, kapitalistler, yatırım ve lüks mallar da dahil olmak üzere, milli gelirin bir bölümünü mülk edinirler.[182] Kârların varlığı sömürünün bir belirtisidir, ancak kâr-ücret oranı, üç nedenden ötürü, sömürünün ölçülmesinde muğlaklık yaratır. Birincisi, kârlar ve ücretler başlangıçta firma düzeyinde değerlendirilir, daha sonra tüm ekonomi için bir araya toplanır. Bu, toplumun sınıf yapısı, buna uygun düşen üretim tarzı ve kapitalist sınıf tarafından toplumsal ürünün bir parçasının mülk edinilmesi tarafından belirlenen aktüel sömürü sürecine denk düşmez (Bkz, aşağıdaki bölüm). Başka bir deyişle, sömürü genel olarak sermaye düzleminde yer alır ve genelleşmiş meta ilişkileri tarafından dolayimlanır, ki bu durumda ücretli işçiler, halihazırda çalıştıkları firmaların kârlılığı göz önüne alınmaksızın, işçi olma sıfatıyla sömürülürler:

> Sömürü, toplumsal (toplum ölçeğinde) bir olgudur... Böylece artıdeğerin niceliği ve oranı, ilk planda, her işyerinde hüküm süren nicelik ve oranların toplamının bir sonucu olmayıp, toplumsaldır ya da toplum-ölçeklidir... Her bir endüstride ücretler ve kârlar arasındaki ilişkiden başlayarak genel bir artıdeğer oranı saptamak... kapitalist üretimin toplumsallaşmış doğasını ve onun karmaşık işbölümünü gözden kaçırmaktır. Bu, her işçinin kendi geçim araçlarını tecrit edilmiş bir biçimde kendisinin ürettiğini varsayar. Gerçekte ise, her işçi toplumda üretilen toplam değerden kendi payına düşeni alır. Daha sonra bu payı, tüm işçilerin ortaklaşa, işbirliği halinde harcadıkları emeğin sonucu olan bir kullanım-değerleri toplamı karşılığında değiştirir.[183]

181 Sömürü oranının ampirik olarak tahmin edilmesi konusunda, muhasebe düzenleri, vergiler, mevduatlar, üretici olmayan emek, vb. etkenlerden ötürü önemli güçlükler vardır. Bununla birlikte, bkz. Cockshot ve Cottrell (1995), Dunne (1991), Maniatis (1996), Mohun (1996) ve Shaikh (1998).

182 Tanım itibariyle, kapitalistler, bu mallar işçiler tarafından tüketilen gerekli mallara özdeş olsalar bile, yalnızca yatırım malları ve lüks mallara hükmederler. Lüks mallarla gerekli mallar arasındaki bu *ex post* ayrım, ulusal muhasebede tüketim ve yatırım malları arasındaki ayrıma benzer.

183 Weeks (1981, s. 64, 71-72). Daha sonra, 'Artıdeğer oranı, herhangi bir özgül endüstriden bağımsız olarak, toplumsal bir bütünlük olarak varolur. Bu, işgücünün de-

İkinci olarak, transferler meta fiyatları ve değerler arasında sistematik çelişkiler yaratır. Bir sonuç olarak, kâr-ücret oranı, Marx'ın gerekli ve artıkdeğer zamanı olarak adlandırdığı, gerekli mallar ve artığı üretmek için gereken soyut emekler arasındaki orandan farklı olabilir. Üçüncü olarak, ücretler, fiyatlar ve kârlar, pazar fiyatlarıyla belirlenir ve bunlar, özellikle kredi sisteminin gelişmesinden sonra, üretim koşullarındaki değişimlerden bağımsız olarak dalgalanabilir.

Kısacası, fiziksel düzlemde sömürü analizi, farklı sömürü biçimlerinin sahip olduğu ortak özellikleri gösterebilirse de, her tarzın kendine özgü özelliklerini belirleyemez. Aksine, kapitalist sömürünün makroekonomik sonuçlarının analizi, ampirik araştırmalara yardımcı olması nedeniyle daha yararlıdır. Ancak bu da, sömürünün nedenleri üzerinde değil, sonuçlarından biri, işçilerin tüm net ürüne kumanda etme konusundaki yeteneksizlikleri üzerinde odaklanır ve yalnızca kâr-ücret oranını kaba bir sömürü ölçütü olarak alması nedeniyle potansiyel olarak yanıltıcıdır.

Sonuç olarak, değer analizi, kapitalist sömürünün özünü tanımlayabilir, onu diğer sömürü tarzlarından ayırabilir ve ampirik araştırmaları kolaylaştırabilir. 'Artık yaklaşımı' ile ortak olarak, değer analizi, işçilerin, tüketebilecekleri ya da denetleyebilecekleri metaları üretmek için gerekli olan süreden daha fazla çalışmaları nedeniyle sömürüldüklerini belirtir.[184] Marx, işçi sınıfı tarafından elde edilen malları *gerekli mallar* olarak adlandırır. Bunlar *gerekli emek* tarafından üretilir ve değerleri *işgücünün değeridir* (Bkz. Bölüm 4.2). Kapitalistler ise aksine, artıemek tarafından üretilen ve değerleri *artıdeğeri* oluşturan artığa el koyarlar.

ğerinin toplumsal doğasından çıkar, öyle ki, artıdeğer oranının sanayiler boyunca değiştiğini ve bütünlüğün yalnızca farklı endüstrilerdeki oranların bir ortalamasını oluşturduğunu düşünmek yanlıştır.' (s. 170). Karşıt bir görüş için, bkz. Dumenil (1980, s. 76-77) ve Gerstein (1986, s. 65).

184 Artıdeğer kendini bir artı-üretim, salt başlangıçtaki öğelerin yerini alan, yani üretim maliyetlerine giren ve -sabit ve değişken sermaye birlikte ele alındığında- üretime yatırılan toplam sermayeye eşit olan ürünlerden kalan, bir artık olarak sunar (bu artıkta, gerçek varlığına sahip olur). (*Theories of Surplus Value I*, s. 213). Bkz. keza s. 389-390 ve *Capital I*, s. 978, 992.

Gerekli mallar ve artığın varlığı ve toplumsal emek zamanının gerekli ve artı emek olarak bölünmesi, herhangi bir üretim tarzında sömürünün sonucudur. Ancak işgücünün değeri ve artıdeğer kavramları ve bunların ücretler ve kârlar olarak tezahürleri (sınai ve ticari kârlar ile faiz ve rantı da içeren), kapitalizmin asli özelliğidir, çünkü yalnızca bu üretim tarzında sömürü, değer ilişkileri ve meta biçimi tarafından dolayımlanır.

Daha genel olarak söylersek, üretim tarzları birbirlerinden, artığın elde edilmesine ve mülk edinilmesi biçimlerine göre ayırt edilirler. Gereklilikler ve artık arasındaki ayrım, bütünüyle sömürünün varlığına bağlıdır:

> Genel bir artık, yalnızca eğer doğrudan üretici tarafından ele geçiriliyorsa objektif bir olgu olarak var olabilir... Sınıflar olmaksızın, toplumsal ürünün hiçbir parçası artık olarak görünmez. Böyle durumlarda, bir artık-ürün, analizi yapanın zorunlu bir biçimde topluma dışsal olarak empoze edeceği, artığın fiziksel (geçimlik) bir tanımı temelinde çıkarılmalıdır. Böylece genel bir artık-ürün, ya objektif bir sömürü olgusu, toplumun gözlemlenebilir maddi bir gerçeğidir ya da dışsal bir gözlemci tarafından keyfi ve sübjektif bir biçimde tanımlanır hale gelir.[185]

Prekapitalist üretim tarzlarının aksine, kapitalist sömürü, açık bir biçimde siyasal ya da kişisel ilişkilere dayanmaz. Bundan ötürü, esas olarak, tek tek çiftlik, şirket ya da ofis düzleminde belirlenmez. Kapitalist sömürü toplumsal düzlemde belirlenir ve emeğin ve ürünlerinin pazar-yönelimli dağılımı tarafından dolayımlanır.[186] Ancak, sömürünün nasıl olup da ücretli işçilerin işlerini değiştirebilme özgürlüğüyle ve kapitalistlerin kendi çıktılarının

---

185 Weeks (1981, s. 15). Bu tanım, artığın, çıktının düzeyi ve bileşiminden bağımsız olduğunu ima eder. Wright'a göre (1981, s. 150), 'Böylece sömürü, içinde artıemeğin emek üzerinde kurulan egemenlik ve artı-ürünün ele geçirilmesi aracılığıyla elde edildiği bir toplumsal ilişki olarak tanımlanabilir. Emek bir kez harcandığı zaman emek ürünlerinde cisimleştiğinden, sömürüden, kısaca, artıemeğin ele geçirilmesi süreci olarak bahsedebiliriz.' Bkz. keza Chattopadhyay (1994, s. 6; 2000) ve Lapides (1998, s. 181).

186 Postone (1993, s. 125) haklı olarak şunları söyler: 'Kapitalizmde toplumsal emek yalnızca egemenlik ve sömürünün nesnesi olmayıp, aynı zamanda bizatihi egemenliğin asli zeminidir.' Bkz. keza Chattopadhyay (1994, s. 14) ve Milonakis (1993-94).

düzlem ve bileşimlerini belirleme özgürlüğüyle uzlaştırılabilir olduğu hemen açıklık kazanmaz. Marx'ın en önemli entelektüel başarılarından biri, özgür ücretli işçilerin nasıl sistematik olarak sömürüldüklerinin açıklanması olmuştur.

Kapitalizm altında, toplumsal yeniden-üretime, değer yasası ya da eşitlerin değişimi kuralı rehberlik eder (Bkz. Bölüm 8.2). İstikrar sağlayan bu kural, toplumsal ihtiyaçlar ve toplumsal ürün arasındaki denkliği belirleyen, yansıtan ve kuran fiyat mekanizmaları aracılığıyla işler. Değer yasasından çıkan iki sonuç, bu aşamada birbiriyle ilişkilidir. Birincisi, eşit değişimler veri olduğunda, meta sahipleri, yalnızca kendi değer ürünlerini artırabildikleri takdirde daha değerli mallara kumanda edebilirler. Alternatif olarak, eğer değer transferleri mümkünse, spekülatörler, örneğin ucuza alıp pahalıya satarak kâr edebilirler. Ancak, toplam değer toplumsal değer ürünü tarafından sınırlandığı için, bu durumda, böylesi istisnai kârlar her satıcı için mümkün değildir (birinin kazancı yalnızca diğerinin zararı olabilir). Analizin bu düzleminde, değer yasası, kapitalist sömürünün eşitsiz değişimlere dayalı olmadığını belirtir.[187]

İkincisi, kapitalist sömürü, işçiler tarafından üretilen değer ile onlar tarafından sahip olunan değer arasındaki fark tarafından ölçülebilir; başka bir deyişle, toplam kârlar, elde edilen artıdeğer tarafından, hem niteliksel olarak belirlenir, hem de niceliksel olarak sınırlanır (Bkz. Bölüm 7). Daha kesin olarak, işçiler pazarda çalışma kapasitelerini ya da işgüçlerini satarlar ve karşılığında kendilerine işgüçlerinin değeri ödenir (Bkz. Bölüm 4.2). Bu eşitlerin değişimidir, çünkü işgücünün değeri, tahmini bir değer olarak, işçi sınıfının kendisini yeniden üretmesine yetecek (ve gelecek döneme işgücü sağlayacak) kadar yüksek, ancak bir sınıf olarak işçilerin üretim araçları üzerindeki kapitalist tekeli tehdit etmesine izin vermeyecek kadar düşüktür.

Üretimde, işçiler, işgününün uzunluğu, eğitim ve disiplinleri ve emeklerinin yoğunluğu ile orantılı olarak yeni değer üretirler

187 Bkz. M. Smith (1994a, s. 52-54), Rubin (1975, s. 67, 78, 168, 251), Shaikh (1982, s. 69) ve de Vroey (1981, s. 195).

(Bkz. Bölüm 5). İşçi sınıfı tarafından halihazırda üretilmiş (ürünün değeri -ç.n.) ile işgücünün değeri arasındaki fark, artıdeğerdir. Artıdeğer, kâr olarak, üretim giderlerini ödedikten sonra kalan fazlalık olarak görünür. Kısacası, kapitalizm altında işçiler, denetledikleri ya da ücret olarak aldıklarından daha fazlasını ürettikleri için sömürülürler:

> Böylece ücret-biçimi, iş gününün zorunlu-emek ve artıemek, ödenmiş-emek ve ödenmemiş-emek olarak bölünmesine ilişkin her izi ortadan kaldırır. Tüm emek, ödenmiş-emek olarak görünür. Oysa, Corvêe sisteminde (feodal sistemde -ç.n.) durum farklıdır. Orada, serfin kendisi için harcadığı emek ve toprağın sahibi olan lord için harcadığı emek, çok net biçimde, zaman ve mekan itibariyle ayrılmıştır. Köle emeğinde ise, çalışma gününün, kölenin yalnızca yaşamı için gerekli değeri yerine koyduğu zaman parçası bile (ki bu nedenle o zaman diliminde köle, fiili olarak yalnız kendisi için çalışmıştır), efendisi için harcanmış emek olarak görünür. Kölenin tüm emeğinin görüntüsü, ödenmemiş emektir. Ücretli emekte ise aksine, artıemek ya da ödenmemiş emek bile ödenmiş olarak görünür. Bir olayda, mülkiyet ilişkisi kölenin kendisi için harcadığı emeği gizlerken, diğer olayda, para ilişkisi, ücretlinin ödenmemiş emeğini gizler.[188]

Artıdeğer (artı emek zamanı) ile işgücünün değeri (gerekli emek zamanı) arasındaki oran, sömürü oranıdır (artıdeğer oranı). Sömürü oranı doğrudan ölçülemez, çünkü somut emek değil, soyut emek tarafından belirlenir. Ancak bu kavram yararlıdır, çünkü, başka her şey sabit kaldığında, kapitalist sömürünün en az üç nedenle artırı-

---

188 *Capital 1*, s. 680. Weeks (1981, s. 45) haklı olarak şu görüşü savunur: 'Ödenmemiş emeğin ele geçirilmesi -kölelik ve serflik sistemlerinde doğrudan ve açıktır- kapitalizmde eşdeğerlerin değişimi olarak görünür. Bu görünüşte eşitlik herkes için özel mülkiyet görüntüsünü yansıtır ve işçinin çalışma kapasitesinden başka mülkiyeti olmadığı gerçeğini gizler. Dahası, işçiler bu mülklerini yalnızca kapitalistlere satabilirler. Kapitalizmde değişim yasası şöyle işler: Kapitalistler değerine bir mal alır, bunun sonunda artıdeğer elde eder ve birikim yaparlar; işçiler değerine bir mal satar, bunun karşılığında ödenmemiş emeklerini teslim ederler.' Marx'ın kendi artıdeğer açıklaması için bkz. *Capital 1*, s. 263-270, 300-302, 317-320, 668-672, *Capital 2*, s. 461, *Theories of Surplus Value 1*, s. 45-46, 315 ve Marx (1988b, s. 85; 1998, s. 47). Bkz. keza Aglietta (1979, s. 46-47), Chattopadhyay (1994, s. 20; 1998, s. 235), Roberts (1996, s. 206-207) ve Shaikh (1977, s. 120-121).

labileceğini gösterir. Birincisi, daha fazla saat çalışılırsa.[189] İkincisi, emek yoğunluğu artarsa, örneğin, her şeye katlanan işçiler daha dik kafalı arkadaşlarıyla yer değiştirirse. Ve üçüncüsü, (gerçek ücret sabit kalmak koşuluyla) zorunlu tüketim malları üreten sektörde verimlilik artışı nedeniyle gerekli çalışma zamanı kısalırsa.

Marx, ilk iki durumda, *mutlak artıdeğer üretiminden* söz eder, üçüncü durumda ise *göreli artıdeğer* üretilir.[190] Mutlak artıdeğer elde edimi sınırlıdır, çünkü, çalışma günü ya da emek yoğunluğunu sınırsız olarak artırmak imkansızdır ve işçiler zaman içinde bu sömürü biçimlerine karşı etkin bir biçimde direnmeyi öğrenirler. Buna karşılık göreli artıdeğer daha esnektir ve karşı konulması daha güçtür; çünkü, uzun vadelerde verimlilik artışı ücret artışını geride bırakır.[191]

---

189 'Çalışma gününü eski rasyonel boyutlarına indirme girişimleri ile veya normal bir çalışma gününün yasal olarak belirlenmesini dayatamadıklarında, aşırı çalışmayı bir ücret artışı ile kısıtlayarak... işçiler... sermayenin zalimce gaspına sınırlar koyarlar. Zaman, insan gelişmesi için zemin sağlar. Kendine ayıracak hiç zamanı olmayan, uyku, yemek gibi fiziki kesintiler dışında tüm yaşamı kapitalist için harcadığı emek tarafından emilen bir insan, bir yük hayvanından daha kötü durumdadır. O, yalnızca, fiziksel olarak parçalanmış ve akılsal olarak hayvanca davranılan başkaları için zenginlik üreten bir makinedir. Bununla birlikte modern sanayinin tüm tarihi göstermektedir ki, sermaye, sınırlanmadığı takdirde tüm işçi sınıfını bataklığın en dibine kadar gömmek için elinden gelen tüm çabayı harcayacaktır.' (Marx, 1998, s. 60-61).

190 Bkz. *Capital 1*, s. 430-437, 645-646, *Theories of Surplus Value 1*, s. 216, *Theories of Surplus Value 2*, s. 266, Aglietta (1979, s. 55), Foley (1986, s. 50) ve Lapides (1998, s. 192).

191 'Bir bakış açısından mutlak ve göreli artıdeğer ayrımı yanılsama olarak görülebilir. Göreli artıdeğer mutlaktır, çünkü işgününün, işçinin kendisinin geçimi için gerekli emek zamanın ötesinde uzatılmasını gerektirir. Mutlak artıdeğer görelidir, çünkü gerekli emek zamanının, işgününün bir parçasıyla sınırlanmasına izin verecek ölçüde emeğin verimliliğinin artırılmasını gerektirir. Ancak artıdeğerin hareketini göz önünde bulundurursak, bu özdeşliğin ortadan kalktığını görürüz. Bir kez kapitalist üretim tarzı sağlamca yerleşip genel geçer üretim tarzı haline geldiğinde, her ne zaman artıdeğer oranının yükseltilmesi gündeme gelse, mutlak ve göreli artıdeğer arasındaki fark kendini hissettirir. İşgücüne değerinin ödendiğini varsayarsak, şu alternatifle karşı karşıya kalırız: Bir yandan, eğer emeğin verimliliği ve normal yoğunluk derecesi veri ise, artıdeğer oranı yalnızca mutlak terimlerle işgünü uzatılarak yükseltilebilir; diğer yandan, eğer işgününün uzunluğu veri ise, artıdeğer oranı yalnızca işgünü bileşenlerinin göreli büyüklüklerinde, yani gerekli-emek ve artıemekte, bir değişiklik yapılarak yükseltilebilir ve eğer ücretler işgücünün değerinin altına düşmeyecekse, bu değişiklik emeğin hem üretkenliğinde hem de yoğunluğunda bir değişikliği varsayar.' (*Capital 1*, s. 646).

4.2 - İşgücünün Değeri

İşgücünün değeri genellikle iki zıt biçimde analiz edilir.[192] Geleneksel olarak (Bkz. Bölüm 2.1), sabit bir miktar mal, işçilerin tüketim sepeti, tarafından belirlenir. Alternatif olarak (Bkz. Bölüm 2.2.2), işgücünün değeri, net ürünün ücret payı olarak tanımlanır. Literatürün her iki kolunun da artıları ve eksileri vardır. Bu bölüm, eleştirel bir biçimde bu yaklaşımları gözden geçirmekte ve işgücünün değerine ilişkin alternatif bir yorumun ana hatlarını ortaya koymaktadır.

Sabit paket yaklaşımı, işgücü değeri konusunda en bilinen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, örneğin, Marx'ın şu sözlerinden destek alır:

> İşgücünün değeri, tüm diğer metalarda olduğu gibi, bu kendine özgü maddenin de üretimi ve sonuç olarak da yeniden üretimi için gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir... İşgücünün üretimi için gerekli emek zamanı, geçim araçlarının üretimi için gerekli olanla aynıdır. Başka bir deyişle, işgücünün değeri, sahibinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli araçların değeridir.[193]

Potansiyel gücü ve fiziki artık konusundaki kesin kararlılığına karşın, sabit paket yaklaşımı üç nedenden ötürü uygun değildir. Birincisi, Marx'ın yazılarının çok sınırlı bir yorumuna dayanır.[194] İkincisi, ücret paketinin, veya para-ücretin kararlılığını ya da iş pazarının değişik bölümleri arasındaki ücret düzeyi farklılıklarını açıklayamaz. Üçüncüsü, bu yorum, işgücünün meta özelliğini bulanıklaştırır. Örtük bir biçimde ücretlerin parasal ödenişini inkâr eder ve işçileri tükettikleri mallarla ya da alternatif bir söyleyişle, işçilerin harcamalarını işgücünün 'üretim teknolojisiyle' (sanki bu insan kapasitesi kâr amacıyla imal edilmiş gibi) bir arada eşleştirir. Her durumda, iki temel ayrım ortadan kalkar; bir yanda, ücretli işçilerle köleler, yük hayvanları, makineler ve diğer girdiler ara-

---

192 Bu bölüm, Fine (1998) ve Fine, Lapavitsas ve Saad-Filho'ya (2000) dayanır.

193 *Capital 1*, s. 274. Bkz. s. 275-276, 430-431, 655, *Capital 2*, s. 290-291, 458, *Theories of Surplus Value 1*, s. 45, Marx ve Engels (1998, s. 29-30). Bkz. keza Bandyopadhyay (1981), Medio (1977, s. 384) ve Steedman (1977, s. 41).

194 Bu yaklaşımın amansız bir eleştirisi için, Bkz. Baumol (1992), Lapides (1998) ve Lebowitz (1992).

sındaki fark; diğer yanda, işgücünün değeri ile işçiler tarafından yaratılan değer arasındaki fark:

> İşçilerin geçim araçlarını aktüel işgücünün yerine ikame ettiğimiz takdirde (ki onun içinde sermayenin değişken parçası dönüştürülmüştür), açıktır ki, bu geçim araçları esasta, değerin oluşumu söz konusu olduğunda, üretici sermayenin diğer öğelerinden farklı değildir; örneğin, hammaddeler ya da çekim hayvanının yaşamını sürdürmesi için gerekli maddelerden... Geçim araçları, kendi değerlerini kendileri gerçekleştiremez veya ona artıdeğer ekleyemezler. Onların değerleri, üretici sermayenin diğer öğeleri gibi, yalnızca ürünün değerinde yeniden görünebilir. Sahip olduklarından daha fazla değer ekleyemezler.[195]

Paket yaklaşımının kabul edilmesi -Marx'ın yukarıda öngördüğü gibi- bazılarını, işçilerin sömürülmesi varsayımının tartışmalı olduğu sonucuna götürmüştür; çünkü işgücü değerinin bu tanımı, mısır, demir ya da enerjinin 'sömürüldüğü' gibi bir düşünceye ve buradan hareketle varacağımız sonuçlarla aynı sonuçlara yol açar (Bkz. Bölüm 2.1.2).

Sabit paket yaklaşımının sınırlılıkları, bu yaklaşımın Marx'ın değer teorisi açısından içerdiği yıkıcı sonuçlar ve değer analizinin fiziksel verilerden makro-parasal ilişkilerin araştırılmasına yönelmesi, birçoklarını alternatifler aramaya yöneltmiştir. Bu bağlamda, 'Yeni Yorum'da (olduğu gibi -ç.n.), işgücünün değerinin net ürünün ücret payı olarak tanımlanması popülarite kazanmıştır (Bkz. Bölüm 2.2.2):

> İşgücünün değeri, işçilerin işgüçleri karşılığında bir para-ücret biçiminde kabul ettikleri, soyut emek zamanı üzerinde bir iddiadır... Kapitalist toplumda işçiler, işgüçlerinin karşılığı olarak bir meta paketi için pazarlık etmezler ya da böyle bir karşılığı kabul etmezler. İstedikleri gibi harcamakta özgür olacakları, parasal bir ücret alırlar... Alışılmış yorum... halen bir dolayım öğesi olarak parayı gözden kaçırır. Paranın değerinin, para değeri tarafından üretilmiş

195 *Capital 2*, s. 290-291; Bkz. keza s. 245, *Theories of Surplus Value 1*, s. 315 ve D. Harvey (1999, s. 47). Lebowitz (1992, s. 17) haklı olarak şu görüşü savunur: 'Marx'ın sabit bir gereklilikler setine inancı her şeyden ötedir. İlk günlerinden bu yana, Marx, 'Soyut İnsan' kavramını reddetmiş ve yeni insan ihtiyaçlarının toplumun gelişmesiyle ortaya çıktığını vurgulamıştır.'

> para-ücret olarak yorumlanması, para kavramını kapitalist üretim sisteminin temel değerleri arasına taşır; burada o, artıdeğerin para biçiminde bir elde edilişi olarak kapitalizmdeki sömürünün özgüllüğüne aittir ve onu gösterir.[196]

Bu yorum, işçilere, alabilecekleri azami ücretin ödendiğini ve onların da, üzerinde ayrıca durulması gerekmeyen biçimlerde, bunu harcadıklarını ima eder. Bu görüşün, özellikle ücret oranının belirlenmesinde dağıtım anlaşmazlıkları tarafından oynanan rolün tanınması gibi, önemli avantajları vardır.[197]

Söz konusu avantajlarına karşın, bu yaklaşım bazı önemli dezavantajlar da taşır. En başta, Marx, bu yaklaşımı açık olarak reddeder:

> İşçilerin ücretleri, ister yüksek ister düşük olsun, üründeki payları tarafından belirlenmez; aksine, üründeki payları ücret miktarları tarafından belirlenir. İşçi, fiili olarak, ürünün değerinden bir pay alır. Ancak aldığı pay, iş (gücünün) değeri tarafından belirlenir, tersine, iş (gücünün) değeri üründeki payı tarafından belirlenmez. İş (gücünün) değeri, yani, işçinin kendi yeniden-üretimi için gerek duyulan emek-zamanı, belirli bir büyüklüktür. Bu büyüklük, işçinin emeğinin kapitaliste satılması tarafından belirlenir. Bu, fiili olarak, onun üründeki payını da belirler. İşler, öyle söylendiği gibi, önce işçinin üründeki payının, bunun sonucu olarak da ücret miktarı ya da değerinin belirlenmesi şeklinde gerçekleşmez.[198]

İkincisi bu yaklaşım anlamsızdır; çünkü, her ne kadar, işçilerin, nihayetinde o kadar önemli olmayan bir biçimde, *ex post* (sonradan -ç.n.), net milli gelirden bir pay aldıkları doğru olsa da, hisse paylarının hacmi, bununla satın alınabilecek malların miktarı, açıklanmamış olarak kalır; bunun açıklaması yalnızca totolojik olarak (yinelemeye dayanan bir biçimde -ç.n.) sermaye ve emek arasındaki güçler dengesiyle yapılabilir. Sanki işgücünün ekono-

---

196 Foley (1982, s. 43). Bkz. keza Dumenil (1980, s. 31, 77; 1984, s. 341), Foley (1986, s. 36) ve Lipietz (1982, s. 75).

197 'Ücret... işçi sınıfının ihtiyaçlarını empoze etme gücüdür ve bu gücün derecesi yalnızca sınıf mücadelesinin kendisiyle belirlenir.' (Cleaver 1984, s. xxiv). Bkz. keza D. Harvey (1999, s. 52-54).

198 *Theories of Surplus Value 3*, s. 94; bkz. keza *Theories of Surplus Value 2*, s. 418.

mik ve toplumsal yeniden üretimi (alışılmış yaşam standardı onun bir öğesidir), sömürü süreci ve ücretin belirlenmesi ile ilişkisizdir. Başka bir deyişle, paket yaklaşımı, daha sonra fiyat sistemini belirlemede kullanılacak, sabit (fakat açıklanmamış) bir tüketim sepeti talep ederken; pay yaklaşımı, işçilerin tüketim paketlerinin değerine ulaşmak için (bunun bileşimi de açıklanmadan bırakılmıştır) verili (ama açıklanmamış) fiyatlar ve (yine açıklanmamış) ücretlerden yola çıkar.

Üçüncüsü, pay yaklaşımı sermaye ve emek arasındaki ilişkinin simetrik olduğunu varsayar. Bu varsayıma göre, net ürün iki büyük sınıf arasında, öncelikle bunların piyasa güçleri temelinde paylaşılır. Bu yanlıştır, çünkü, her ne kadar kapitalizmde (net ürünün -ç.n.) dağıtımı konusunda önemli bir çatışma olsa da, kârlar ve ücretler, eşzamanlı olarak, net ürünün paylaşılmasına ilişkin bir mücadele aracılığıyla belirlenmezler.

Gerçekte, kapitalistler, işgücünün değerini ödemek için işçiler tarafından önceden yaratılmış değerin (bir bölümünü -ç.n.) çeker ve çıktının satışından sonra artan kârı alıkoyarlar. Bundan ötürü, kârlar ve ücretler arasındaki ilişki, sınai kâr, faiz ve rant arasındaki ilişkiden farklıdır. Bu sonuncular, işçilerden çekilip alınan (verili) bir artıdeğer kitlesi üzerinde birbirleriyle çelişen bir biçimde hak iddia ederler:

> Net ürünün paylaşılması konusundaki kavga... dolaylıdır, çünkü, ücretler düzeyinin belirlenmesine cevap olarak kâr düzeylerinin belirlenmesi üretim süreci tarafından dolayımlanır. Başka bir deyişle, kurgusal bir üretim süreci sonunda, kapitalistler ve işçiler arasında paylaşılacak verili bir net ürün kitlesinin ortaya çıktığını düşünmek yanıltıcıdır. Böyle bir teorik çerçeveyi benimsemek, dağıtımsal ilişkilerde sermaye ve emeği simetrik olarak ele almaktır, oysa sermayenin toplu (aggregate) dolaşımı, bunların rolünün simetrik olmaktan çok uzak olduğunu gösterir.[199]

Daha genel olarak, sermaye ve emek birkaç düzlemde asimet-

---

199 Fine (1980, s. 22-23). Bkz. keza *Capital 1*, s. 712-713, *Theories of Surplus Value 1*, s. 315, Gleicher (1989), Rowthorn (1980, s. 38-39) ve Saad-Filho (1996a).

riktir: (a) Ücret ilişkisi yalnızca görünüşte eşitler arasında bir pazarlıktır, çünkü 'ortaklardan' biri üretim araçlarını tekeline almışken, diğeri yaşamak için bir ücrete ihtiyaç duymaktadır. (b) Sermayenin devri, sermayedar, belirli bir fiyata işgücünü satın aldığında başlamaktadır (her ne kadar ödemeyi geriye bıraksa da); bunun aksine, kâr; ücretler ve diğer üretim giderleri ödendikten sonra kalan fazlalıktır. Gerçekte, hiçbir zaman, üretimin sonunda paylaşılacak 'belirli bir pasta' yoktur. (c) İşgücünü satın aldıktan sonra kapitalistler, işçileri işgüçlerinin değerinden daha fazla bir değer yaratma konusunda zorlamak zorundadırlar; (bu iki değer arasındaki -ç.n.) fark, üretimdeki sınıf çatışması aracılığıyla belirlenir. Ve nihayet, (d) ürünün düzey ve bileşimi ile gelecekteki yatırımı kapitalistler tek başlarına belirlemektedirler:

> Bir kez üretim alanı işin içine dahil oldu mu... sermaye ve emek arasında dağıtımsal ilişkilerde ve milli gelirden kârların ve ücretlerin alınmasında görünüşte var olan simetri hemen ortadan kalkar; çünkü, ücretlerin ödenmesi, üretim sürecinin başlaması için bir ön koşuldur (ya da daha açık bir deyişle, bu durum, fiili ödemesi arkadan gelecek olan işgücü alımında doğrudur). Kâr, ücretlerin ödenmesinin ardından girişilen yağmadan alınan pay değil, üretim sürecinin sonucu ya da çıktısıdır. Neticede, açık bir biçimde, ücretlerin düşük olması durumunda *ceteris paribus* (diğer veriler sabit kalmak koşuluyla -ç.n.) kârlar daha yüksek olsa bile, sermaye ve emek arasındaki dağıtımsal ilişkiler 'verili pasta' türünden ilişkiler değildir... Daha doğrusu, kârlar, önce ve öncelikle, kapitalistlerin üretim sürecinden artıdeğer çıkarma yeteneklerine bağlıdır. Ücretlerin düzeyi ne olursa olsun, onlar, bu ücretlerin üretimi için gerekli emek zamanının üzerinde ve ötesinde çalışmaları için emeği zorlamak ihtiyacını duyarlar.[200]

Dördüncü olarak, işgücü değerinin bu tanımı aşırı geneldir ve bir değer teorisi geliştirmeye katkı koymak anlamında başarısızdır:

> Her ne kadar, hak edilmemiş gelirin varlığı, kanıtlanması hiçbir değer teorisi gerektirmeyen, tecrübeyle sabit bir olgu ise de, bundan, bir değer teorisi olmaksızın bir dağıtım teorisi olabileceği sonucu

200 Fine (1989, s. 52-53).

> çıkarılamaz. Hak edilmemiş gelirin, üretimi gerçekleştirenlerin artı emeğinin ürünü olduğundan başka bir şey söylemeyen bir 'dağıtım teorisi'ni teori olarak niteleyebilmek de oldukça güçtür. En iyi durumda, böyle bir 'teori', bütün sınıflı toplumlarda, sömürülen sınıfların artı emeklerinin ürününün üretim araçlarının sahipleri tarafından ele geçirildiğine ilişkin genelleştirilmiş bir tanımdan fazlası olamaz... Dahası, (kapitalist) toplumda başlıca toplumsal sınıfların milli gelirden alacakları göreceli pay nasıl belirlenmektedir? 'Güç' ve 'mücadele' kavramlarına dayalı bir tür açıklama ile yetinmediğiniz takdirde (ki bu durumda da bir dağıtım teorisinden söz edebilmek güçtür), bir değer teorisine dayanmaksızın, bu soruya uygun bir cevap vermek imkansızdır.[201]

Kısacası, her üretim tarzında emekçilerin net ürünün yalnızca bir parçasına kumanda ettiği ve kapitalizmde sömürünün saat başına eklenen değer ile ücret oranı arasındaki fark aracılığıyla su yüzüne çıktığı doğrudur, ama bu o kadar önemli değildir. Pay yaklaşımı her ne kadar bu basit gerçekleri kabul ederse de, sömürünün sonuçlarından yalnızca birinin, işçilerin net ürünün tümünü satın alma konusundaki yeteneksizliklerinin ötesine uzanamadığı için, yetersiz kalır.

Daha temel olarak, sabit paket ve ücret payı yaklaşımları uygun değildir, çünkü bunlar, işgücünün değerini doğrudan somut bir çıktıya çevirme peşinde koşarlar. Ancak bunların her biri kendi tarzında, işgücü değerinin uygun bir biçimde başlangıçta bir para ya da mallar miktarına bağlı olmadığını kabulde başarısızdırlar.[202] Gerçekte, işgücünün değeri ne bir miktar maldır ne de bir miktar paradır; o bir değer miktarıdır, işçilerin gerekli geçim araçlarını üretirken kullandıkları soyut bir emek zamanıdır. Bu değer, bir bütün olarak sermaye ile emek ve buradan da, emeğin performan-

---

201 Meek (1973, s. 215).

202 Aşağıdaki paragraf Fine, Lapavitsas ve Saad-Filho'ya dayanır (2000). de Brunhoff (1978a, s. 12) haklı olarak şunları söyler: "Çoğu zaman bir ücretler teorisi yaratma girişimi, ya ücreti işgücünün değerine bağlayarak ve onun değerinin az ya da çok doğru niceliksel bir tahminine ulaşmaya çalışarak ya da ücreti, toplumsal üründen alınacak pay konusunda yürütülen mücadeleye bağlı 'dışsal bir değişken' olarak kabul ederek, birbiriyle çatışan iki konuma yol açar. Hem 'ihtiyaç paketi' yaklaşımının 'ekonomizmi'nin hem de 'dağıtım mücadelesi' yaklaşımının 'sosyolojizmi'nin temelleri, Marx'ın şu ya da bu formülasyonunda bulunabilir."

sı ile üretimdeki sömürü arasındaki değişim aracılığıyla, bütünleşik düzlemde belirlenir:

> Ücretlerin değeri, işçi tarafından elde edilen geçim araçlarının miktarına göre değil, bu geçim araçlarının mal olduğu emek miktarına (gerçekte işgününün kendisine ayırabildiği oranına), yani toplam ürünün (ya da daha doğrusu bu ürünün toplam değerinin) işçi tarafından alınan göreli payına göre hesaplanmalıdır.[203]

Bu işgücü değeri kavramı, her iki yaklaşımın eksiklikleriyle sınırlanmaksızın, daha önce ele alınan iki alternatifi içerir. Bir yandan, ürettiği ürünün bir kısmına kapitalistler tarafından para aracılığıyla el konulması sebebiyle, işçi sınıfının sömürüldüğünü ortaya koyar ve kapitalist sömürünün indirgenemez bir biçimde parasal ve makroekonomik yön içerdiğini kabul eder (işçilerin tüm net ürüne kumanda etme konusundaki tarih-ötesi yeteneksizlikleri tarafından bir kapsül içine hapsedilmek yerine); diğer yandan, özgül çıktılar elde etmek için sabit bir paketin tüketilmek zorunda olduğu varsayımına dayanmaz ve sonuç olarak, işçilerle yük hayvanları, makineler ve enerjiyi birbirine karıştırmaz.

Ücret düzeyleri ve işçilerin tüketim normları, işgücünün yeniden üretimi koşullarının bir parçasıdır. Bunlar, emek pazarları boyunca sistematik olarak değişirler ve meslek, gelir, cins, yaş ve ev halkına ilişkin farklara karşın işçi sınıfının tümünü kapsayan bir 'ortalama almak'tan sakınmak için birbirlerinden ayırt edilmeleri gerekir. Burada norm olan, ücret ve tüketim düzeyi terimleriyle ele alındığında, *ex post* ortalamadan daha kompleks bir tarzda ve daha iyi anlaşılır; çünkü ihtiyaçların, tüketimin ve ücretlerin düzeyi ve ortaya çıkışlarını, tüketim modellerini, özellikle de üretim ve *isteklerin* tatminini belirleyen dinamik, sosyo-ekonomik süreçlerin sonucudur.[204] Bu ihtiyaçlar ve tüketim modellerinin ne

---

203 *Theories of Surplus Value 2*, s. 419. Bkz. keza Weeks (1984).

204 "Kapitalizmde işçilerin yeni ihtiyaçlarının gelişmesi... her ihtiyacın çalışma için yeni bir talep yaratması, yeni bir yük oluşturması anlamına gelir. *Her yeni ihtiyaç, işçileri sermayeye bağlayan altın zincire yeni bir halka olarak eklenir.* 'İşçiler için yeni ihtiyaçların yaratılması, asli bir uygarlaştırıcı momenttir; sermayenin tarihi aklanması ve aynı zamanda gücü buna dayanır'... *Kısacası, karşılanmamış toplumsal ihtiyaçların varlığı, işçinin daha fazla para, daha yüksek ücrete duyduğu ihti-*

oldukları ve bunların nasıl belirlenecekleri, bir metadan diğerine ve işçi sınıfının bir kesiminden ötekine, değişir. Beslenme alışkanlıkları, barınma, eğlence ve benzerleri işçi sınıfı saflarında farklı biçimlerde tüketilmekle kalmaz, onların tüketim düzeyleri ve modelleri, istihdamın yapısını, devletin rolünü, ev işinin yapısını ve içeriğini, beceri düzeylerini, sendikaların işlevlerini ve işçi sınıfının her kesiminin politik çabasını da içeren, çok farklı yapılar ve nedensellik süreçlerinden kaynaklanır.[205]

Özetlersek, işgücünün değeri, yasal olarak, sermaye birikimiyle bütünleşmiş çelişkili eğilimlerden bağımsız bir biçimde kavramsallaştırılamaz. Bunun için, dinamik (ve çözülmüş) tüketim yapılarını, istihdamı ve dağıtıma ilişkin mücadeleyi kapsayan karmaşık bir analiz ön-koşuldur.[206] Bu analiz, neyin nasıl üretildiği, ihtiyaçlar ve adetlerin nasıl belirlendiği ve bunların üretim ve dağıtım yapıları üzerine nasıl yansıdığını da içeren bazı dolayımlar aracılığıyla, toplumsal emek zamanının belirli bir payını dile getirecektir. Sabit bir tüketim paketi ya da dışsal olarak belirlenmiş bir ücret düzeyinin varsayılması yoluyla bu gerçek belirleme süreçlerine kısa devre yaptırılması, işgücü değerinin toplumsal ve tarihsel anlamını açıklamada yetersizdir. Dahası, bunlar, işgücünün değeri ile ücretler düzeyi arasındaki dolayımların tanınmasını engellemeleri nedeniyle yanıltıcı olabilirler.

4.3 - Sonuç

Bu bölümde ana hatları ile verilen sömürünün değer analizi, sömürünün iki yönlü bir sınıf ilişkisi olduğunu gösterir: Çıktının bir bölümü üzerindeki kapitalist kumanda ve yatırım malları ve büyüme kaynakları da dahil olmak üzere, onun bileşimi üzerindeki tam kapitalist denetim. Sömürünün her iki yönü de, üretim

---

yacın temelini oluşturur." (Lebowitz 1992, s. 25, 30). Bkz. keza s. 27-29, P. Harvey (1983), Hollander (1984), Lapides (1998), Ong (1980, s. 266-267) ve Rowthorn (1980, bölüm 7).

205 Bkz. Fine (1998), Fine ve Haesman (1997), Fine ve Leopold (1993); bir değerlendirme için, Bkz. Saad-Filho (2000b).

206 Bkz. *Capital 1*, s. 763, 770-771, 790.

araçları üzerinde kapitalistlerin kurduğu tekelden, metaların genel ürün tarzına dönüştürülmesinden ve iş süreci üzerindeki kapitalist denetimden kaynaklanır (Bkz. Bölüm 5). Sömürü, hem makro-parasal hem de fiziksel düzlemlerde net sonuçlar doğurur. Bunlardan ilkinde, kâr-ücret oranı aracılığıyla görünürken, sonuncusunda, sömürünün varlığı fiziksel artık tarafından gösterilir.

Sömürünün bu yönlerinden yalnızca biri üzerinde odaklanan sömürü analizleri, sınırlı kalmaya mahkumdur ve ağır bir biçimde eleştirilmişlerdir. Sömürü konusunda, sınıf analizine ve işgücünün değerinin bir değer yorumuna dayanan alternatif bir yaklaşım, en iyi bilinen yorumlardan daha büyük bir açıklama gücüne sahip olduğu gibi, onların eksikliklerinden de kaçınma imkanı verir.

5

DEĞERLER, FİYATLAR VE SÖMÜRÜ



Değer analizi, daha karmaşık düzeylerde, değerin sınıf ve sömürü ile ilişkisini (Bkz. Bölüm 3 ve 4) ve fiyat olarak ifade edilmesini de içerir (Bkz. aşağıdaki bölüm).

Metalar, genellikle çiftlikte, fabrikada ya da ofiste, koordineli bir somut emek harcamasının ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bu emekler, değişik etkinlik dereceleri, farklı beceriler, farklı teknolojiler ve farklı zaman dilimlerinde sarf edilirler. Bu farklara rağmen, aynı cinsten tüm metalar aynı değere sahiptir. Bu değer, fiyatlar aracılığıyla kendini gösterir. Çıktı değerleri, iki nedenden ötürü firma ya da sektör düzeyinde saptanamaz. İlk olarak, değer yaratma, özgül üretim ilişkilerinin hakimiyeti tarafından belirlenen toplumsal bir süreçtir. Bu süreç içinde, tekil üretim yalnızca bir bütünün parçası olarak anlam ve önem taşır. İkinci olarak, değerler ve fiyatlar, çıktıları dahil, her tip metayı yeniden üretmek için gerekli olan soyut emek zamanı tarafından belirlenirler.

Özetlersek, ürünün değer biçimi, toplumsal işbölümüne bağlıdır; değerler, niceliksel olarak kolektif çaba ve toplumsal üretim

potansiyeli tarafından belirlenir ve fiyatlar, tek tek mallar olarak ya da firma ve sektör düzeyinde değil, metalar kitlesi için esas alınarak saptanır.

Emeğin eşitlenmesi ve değerler ile fiyatların belirlenmesi, üç aşamadan oluşan gerçek bir sürecin sonucudur. Birincisi, bireysel emekler, aynı cins metayı üreten diğerleri içinde normlaştırılır. İkincisi, bunlar, geçmişte veya farklı teknolojiler kullanarak aynı cins metayı üretmiş olanlar içinde senkronize edilir. Üçüncüsü, meta ideal para ile eşitlenirken, bu emekler, diğer tip emekler içinde homojen hale getirilir.[207]

Bu bölüm, sonuç dışında, üç alt başlık içerir. Birincisi, kompleks emeğin basite indirgenmesi ve dallar arasındaki rekabeti de içerecek şekilde, emeğin normlaştırılmasını açıklar. İkincisi, yeniden üretim değerlerinin belirlenmesi, değer transferleri ve teknik değişimin sonuçlarını da içerecek biçimde, emeğin senkronizasyonunu analiz eder. Üçüncüsü, arz ve talep birbirini karşılamadığında pazar fiyatlarının belirlenmesini de içerecek biçimde, emeğin homojenleştirilmesini açıklar.

5.1 - Emeğin normlaştırılması

Kapitalist üretim, iki açıdan kitlesel üretimdir.

Birincisi, çıktı, genellikle kitleseldir. Şaşırtıcı zenginlikte bir ürün çeşitliliği, çoğu da sipariş üzerine yapılmış olmak üzere, el altında bulunduğunda bile, meta üretimi, en geniş anlamda -maliye, muhasebe, tasarım, planlama, lojistik, kiralama, işgücü eğitimi ve yönetimi, üretim, pazarlama, dağıtım ve benzerlerini de içeren- büyük çaplı ve sürekli bir operasyondur. Bu operasyon, çoğu zaman, titizlik ve profesyonellikle, büyük organizasyonlar tarafından yönetilir. Bu sürecin her aşaması, diğerleriyle ve başka yerlerde gerçekleştirilen üretimlerle sıkı sıkıya iç içe geçmiştir.

İkincisi, kapitalist üretim, kitlesel boyutta işçi istihdam eder. Bireysel firmaların küçük, dar sermayeli ve dağınık bağımsız şirketlerden oluştuğu durumlarda bile, üretim süreci, yiyecek, giye-

---

207 Bkz. Saad-Filho (1993a, 1997a); bkz. keza Lee (1990).

cek, otomobil, TV şovları ve daha birçok özgül metayı üretmek için büyük sayıda işçi kullanan, entegre, yukarıdan aşağı sıkı biçimde örülü tedarik sistemleri veya mal zincirleri olmaya devam eder.[208] Her tedarik sisteminde, bireysel işçilerin somut emeği, yalnızca bütünün bir parçası olarak var olur ve yönetim ve makine parkı tarafından dikte edilen (işyeri bazındaki kolektif direnişle sınırlanmış) ritme göre sarf edilir. Bundan ötürü, sermayenin denetimi altında harcanan ücretli emek, tipik olarak, ortalama emektir:

> "Kapitalist üretim, yalnızca, her bir tekil sermaye eşzamanlı olarak göreli olarak büyük sayıda işçi kullandığı ve bir sonuç olarak, iş süreci büyük ölçekli bir süreç haline gelip göreli olarak büyük miktarda ürün çıkardığı zaman gerçekten başlar... Bu hem tarihsel olarak hem de kavramsal olarak doğrudur... Değer olarak objektifleştirilmiş emek, ortalama sosyal kalitede bir emektir, ortalama işgücünün bir ifadesidir. Bundan dolayı, bireysel üretici için fiyatlandırma yasası, yalnızca bir kapitalist olarak ürettiği ve aynı zamanda bir grup işçiyi istihdam ettiği zaman, yani daha baştan toplumsal olarak ortalama karakterde bir emeği harekete geçirdiği zaman, tam olarak gerçekleşir."[209]

Emeğin bu ortalamasının, basit meta üretimi olayında olduğu gibi piyasada değil de üretimde gerçekleşmesi (Bkz. Bölüm 2.2.1), kapitalist üretimin organize, entegre ve mekanize yapısına bağlıdır:

> Her işçi veya işçi grubu, bir diğer işçi veya işçi grubu için hammadde hazırlar. Birinin emeğinin sonucu, diğerinin başlangıç noktasıdır. Bundan ötürü bir işçi doğrudan diğerini harekete geçirir. Çalışmanın farklı parçalarının ve bundan ötürü de işçilerin, doğru-

---

208 Tedarik sistemleri Fine ve Leopold tarafından tartışılmıştır (1993); meta zincirleri Gerefli ve Korzeniewicz (1994) tarafından çözümlenmiştir.

209 *Capital 1*, s. 439-441, vurgular tarafımızdan eklenmiştir. Bkz. keza s. 442, 453, 953-954, Aumeeruddy, Lautier ve Tortajada (1978, s. 54), Elson (1979b, s. 137-138) ve Thompson (1967), Lebowitz (1992, s. 67, 69, Bkz. keza s. 78) haklı olarak, kolektif çalışmanın emeğin üretkenliğini artırdığını ve bundan da sermayenin yararlandığını savunur: '*Üretimde emeğin herhangi bir işbirliği ya da bileşimi, bireysel, tecrit edilmiş üretkenliklerin toplamını aşan bileşik bir toplumsal emek üretkenliği yaratır*... Böylece kapitalizmde toplumsal emeğin yaratıcı güçleri - işbirliğinde, emeğin bölüşümü bileşiminde, doğanın ve bilimin güçlerinin yararlarında kolektif birlikaslmda yalnızca bir aracı olan, sermayenin üretici güçleri olarak görünür. Sermayenin kendine mal ettiği şey, kendisinde içerilmiş üretici bir güç gibi görünen, toplumsal bileşik emeğin bu üretici gücüdür.'

> dan karşılıklı birbirlerine bağımlı oluşları, bunların her birini kendi çalışmaları sırasında gerekli olandan daha fazlasını harcamamaya zorlar. Bu, bağımsız el zanaatında, hatta basit işbölümünde bulunandan tamamen farklı bir süreklilik, bir tekdüzelik, bir düzenlilik, bir nizam ve hatta emek yoğunluğu yaratır. Bir metaya harcanan emek zamanının onu üretmek için toplumsal olarak gerekli olandan fazlasını içermemesi gerektiği kuralı, genel olarak metaların üretiminde, dışarıdan, rekabet eylemi tarafından dayatılmış görünen bir kuraldır: Yüzeysel olarak söylersek, her bir üretici, ürettiği metayı onun piyasa fiyatından satmak zorundadır. Bunun aksine, manüfaktürde, belirli bir emek zamanında, belirli bir miktarda ürünün tedariki, üretim sürecinin kendisinin teknik bir yasasıdır.[210]

Kitlesel üretim, her zaman emeği ortalama emek haline getirir. Bu, parçalanmış ve küçük çaplı üretimle karakterize edilen prekapitalist üretim tarzlarında bir istisna iken kapitalizm altında genel bir nitelik kazanır. Dahası, yalnızca kapitalizm altında, şirketler, bir piyasalar dizisi boyunca aynı malları üreten diğerleriyle rekabet edebilirler. Bu rakipler onları, ayakta kalabilmek için, sıkı üretim normlarına ve (teknik -ç.n.) yenilenmeye zorlar (Bkz. Bölüm 5.2).

Üretim ve değişimden kaynaklanan bu baskılar, üretim içinde sermaye için harcanan ücretli emeği normlaştırır. Emeğin normlaşması ikili bir süreçtir. Bir yandan, yukarıda tanımlandığı şekilde, her bir şirket ve sektör içinde emeğin üretkenliğinin ortalama bir hale getirilmesidir.[211] Diğer yandan, her tip metanın *toplumsal* üretim süreci içinde, her bir firma ve sektörde sarf edilen emeklerin kapsanmasıdır.

Emeklerin, aynı kullanım değeri üreten bu sektörler boyunca normlaştırıldığı olgusunun kabul edilmesi, değer analizi açısından üç önemli sonuç doğurur.

---

210 *Capital 1*, s. 464-465. Bir başka deyişle, 'Kapitalist üretimin her türünde... bu olgu gözlenir. Çalışma koşullarını kullanan işçi değil, tam tersine, işçiyi kullanan çalışma koşullarıdır. Ancak yalnızca makineleşmenin ortaya çıkmasıyla bu tersine dönüş ilk kez teknik ve hissedilebilir bir gerçeklik kazanır. Bunun bir otomata dönüşmesine bağlı olarak, iş aracı, iş sürecinde işçinin karşısına sermaye biçiminde, canlı emek üzerinde egemenlik kuran ve onu emen ölü emek biçiminde çıkar.' (*Capital 1*, s. 548). Bkz. keza s. 468-469, 1012 ve Aglietta (1979, s. 113).

211 Tanım itibariyle, aynı dal ya da sektör içindeki firmalar, aynı kullanım değerini üretirler.

Birincisi, değeri belirleyen emek zamanı, bireysel olarak değil, toplumsal olarak belirlenir ve meta değerleri, bir nesne örneğini üretmek için herhangi bir tekil işçi ya da firma tarafından gereksinilen somut emek zamanı tarafından değil, her bir meta türünü üretmek için gerekli soyut emek zamanı tarafından ifade edilir.[212] İkincisi, aynı kullanım değerlerine sahip metalar, bireysel üretim koşulları ne olursa olsun aynı değere sahiptirler (Bkz. Bölüm 5.2).[213] Üçüncüsü, üretim sırasında hem emek hem de girdiler çıktıya dönüştürülür. Bundan ötürü normlaştırma, yalnızca üretimin son aşamasında harcanan emekleri değil (örneğin montaj, paketleme ya da nakliye gibi) kullanılan girdileri üreten emekleri de içerir. Sonuç olarak, meta değerleri, kısmen kendi üretimleri sırasında yaratılır, kısmen de toplumsal olarak gerekli üretim araçlarının değeri tarafından belirlenir.[214]

212 'Eğer örneğin dokumacılığı ele alırsak, görürüz ki bu, toplumsal ortalamanın altında ya da üstünde bir oranda icra edilebilir... Ancak eğer dokumacılık, bu özgül *alanda* normal bir yoğunluk düzeyinde yürütülüyorsa, örneğin bir saatte belirli bir miktar pamuk ipliği üretmek için harcanan emek, verili toplumsal koşullarda bir saatlik dokumanın üreteceği ortalama normal pamuk ipliği miktarına eşit ise, o zaman pamuk ipliğinde nesnelleşmiş olan emek, ***toplumsal olarak gerekli emektir.*** Bu şekilde, o, standart olarak işlev gören genel toplumsal ortalama ile niceliksel olarak belirlenmiş bir ilişkiye sahiptir, öyle ki, aynı miktardan ya da daha küçük veya büyük bir miktardan söz edebiliriz. Bundan ötürü, onun kendisi, ***belirli bir miktar*** ortalama emeği ifade eder (*Capital 1*, s. 1019).

213 "Eğer, 'içimizden herhangi biri', diğer insanlar için kullanım değerine sahip olmayan bir şey yaparsa, onun tüm gücü bir atom kadar bile değer üretmez ve eğer o, bir makinenin yirmi kat ucuza üreteceği bir şeyi elle yapmakta ısrar ederse, bu işe harcadığı emeğin yirmide on dokuzu, ne genel olarak değer ne de belirlenmiş herhangi büyüklükte bir değer üretir." (Engels, 1998, s. 240).

214 'Pamuk ipliğinin hammaddesini oluşturan pamuk üretimi için ihtiyaç duyulan emek zamanı pamuk ipliği üretmek için gerekli emeğin parçasıdır ve bundan ötürü pamuk ipliğinde içerilmiştir. Aynı şey, iğde içerilmiş emek için de geçerlidir, çünkü iğ aşınıp eskimese pamuklu dokunamazdı... Buradan pamuk ipliğinin değerini ya da onun üretimi için gerekli emek-zamanını belirlemede, önce pamuğu ve iğin eskimiş bölümünü üretmek, sonra da pamuklu ve ipliği dokumaya yarayan iği üretmek için gerekli, farklı zamanlar ve farklı yerlerde gerçekleştirilmiş tüm özel süreçler, hep birlikte aynı emek sürecinin farklı ve birbirini takip eden aşamaları olarak görülebilir. Pamuk ipliğinde içerilen tüm emek, geçmiş emektir ve onun bileşen öğelerini üretmek için harcanan emeğin, nihai aşamada, yani dokuma aşamasında harcanan emekten çok daha gerilere uzanıyor olmasının hiçbir önemi yoktur.' (*Capital 1*, s. 294).

5.1.1 - Emek Yoğunluğu ve Karmaşıklığı, Eğitim ve Öğretim

Varsayalım ki, işçiler ve bir sanayi dalında faaliyet gösteren firmalar birbirinin aynı olsun, ancak emek, bir firmada diğerlerinden daha yoğun olarak harcansın. Bu fark iki düzlemde analiz edilebilir. Kârlılık bakış açısından daha yoğun emek kullanan firma daha kârlıdır, çünkü onun emek birim maliyeti rakiplerininkinden daha düşüktür. Değer üretimi bakış açısından ise bu kârlılık farkı, yoğun emeğin daha büyük değer yaratma kapasitesine bağlıdır:

> Emek yoğunluğunun artırılması, belirli bir zamanda harcanan emeğin artırılmasıdır. Buradan hareketle, her bir işgününün uzunluğunun aynı olması halinde, daha yoğun emek içeren bir çalışma günü, daha az yoğun emek harcanan güne göre, daha fazla üründe cisimleşir... Burada, tek tek fiyatlarında bir düşüş olmaksızın, ürünlerin sayısında bir artışla karşı karşıya bulunuyoruz: Ürünlerin sayısı artarken, fiyatlarının toplamı da artmaktadır... Emeğin yoğunluğu, normal toplumsal yoğunluk düzeyinden ne kadar çok saparsa, yaratılan değer de o kadar büyür.[215]

Bu sonuç genelleştirilebilir: Emeğin yoğunluğu veya karmaşıklığındaki farklar veya değişimler ya da işgücünün eğitim veya öğretim düzeyindeki farklar veya değişiklikler, değer üretimi üzerinde aynı sonuçları doğurur:

> Bir metanın değeri, saf ve basit anlamda insan emeğini, genel anlamda insan emeğinin harcanmasını temsil eder... Daha karmaşık emek, yalnızca yoğunlaşmış ya da daha doğrusu katlanmış basit emek olarak hesap edilir; böylece daha küçük nicelikteki karmaşık emek, daha büyük nicelikteki basit emeğe eşit kabul edilir. Deneyimlerimiz bize, bu indirgemenin sürekli yapıldığını gösterir. Bir meta, en karmaşık emeğin ürünü olabilir, ancak değeri aracılığıyla, basit emeğin ürününe eşitlenir, böylelikle, basit emeğin belirli bir miktarını temsil eder.[216]

Özetlersek, başka her şey sabit olmak kaydıyla, daha yoğun veya karmaşık emek ve daha iyi öğrenim görmüş ve eğitilmiş işçi-

---

215 *Capital 1*, s. 660-661. Bkz. keza s. 987 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 307-308.

216 *Capital 1*, s. 135. Bkz. keza s. 306, *Contribution*, s. 272-273, Marx (1976, s. 9), P. Harvey (1983) ve Rubin (1975, s. 156, 161).

ler, genellikle daha fazla kullanım değeri ve sonuç olarak da, saat başına daha fazla değer yaratırlar. Niceliksel fark, her daldaki bireysel ve toplumsal verimlilik arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu da kesin biçimde yalnızca *ex post* olarak bilinebilir. Daha genel konuşursak, bu değişkenler ile ücretlerdeki olası farklar veya değişimler, işgücünün değeri veya sömürü oranı arasında hiçbir zorunlu veya sistematik ilişki yoktur (tıpkı, işgücünün değeri ile emek tarafından yaratılan değer arasında herhangi bir sabit ilişki olmadığı gibi. Bkz Bölüm 4.1).

Marx'ın ulaştığı sonuç, indirgeme katsayısı (nitelikli ve basit emeğin değer üretkenlikleri arasındaki oran) içsel olarak belirlenmiyor diye eleştirilmiştir.[217] Bu soruna iki alternatif çözüm önerilmiştir: Ücretler tarafından indirgeme ya da eğitilmiş işçide depolanmış bulunan dolaylı emek tarafından indirgeme.[218] Ücretler tarafından indirgeme, eğitilmiş işçilerin verimliliği ve onların parasal ödülleri arasında sabit bir ilişki olduğunu ya da alternatif olarak bireysel sömürü oranlarının aynı olduğunu varsayar. Ancak üç ayrı nedenden ötürü, bu varsayımları doğrulamak mümkün değildir. Birinci olarak, işgücü, azami kâr peşinde koşan unsurlar tarafından satış amacıyla üretilmiş bir meta değildir; alternatif bir biçimde ifade edilecek olursa, istihdam modelleri, öncelikle sömürü oranları tarafından belirlenmez. İkinci olarak, işçi sınıfı içindeki ücret farklılıkları, yalnızca kısmen bireysel işçilerin değer yaratma kapasiteleri arasındaki farklara bağlıdır; bunlar, büyük ölçüde, adetlerden, sözleşmelerden ve yönetimin işçileri bölmek için kasıtlı girişimlerinden kaynaklanır. Üçüncü olarak, böyle olmasa bile, büyük çaplı mekanize üretimde, bireysel işçilerin katkılarını değerlendirmek genellikle imkansızdır.[219]

---

217 Bkz. Böhm- Bawerk (1949, s. 81-84) ve Meek (1973, s. 240-241).

218 Bkz. sırasıyla, Meek (1973, s. 171-176) ve Rosdolsky (1977, bölüm 31); ve Hilferding (1949), Roncaglia (1974) ve Rowthorn (1980, bölüm 8). Eleştirel bir bakış için, Bkz. Lee (1990). Bkz. keza Attewell (1984), J. Devine (1989), Fine (1998), Gerstein (1986), Giussani (1986), D. Harvey (1999, s. 61), P. Harvey (1985), Itoh (1987), Marglin (1974) ve Tortajada (1977).

219 Bkz. Attewell (1984, s. 115-117), Fine (1998, bölümler 7-10) ve Lapides (1998, s.

Depolanmış emek tarafından indirgeme, nitelikli işgücü harcamasının, vasıflı işçinin 'orijinal' basit emeğinin eş-zamanlı harcanması, artı, işçinin mesleğini öğrenirken sarf ettiği kendi geçmiş basit emeğinden oluşan bir pay ve eğitim sürecine katkıda bulunan diğerlerinin doğrudan veya dolaylı emeklerinden oluşan bir pay olarak hesaplandığını varsayar. Bu görüş kanıtlanamaz, çünkü, öğretim ve eğitimi, emeğin makineler ve sabit sermayenin diğer unsurlarında depolanmış haliyle yan yana getirir (Bkz. Bölüm 5.2); başka bir deyişle, nitelikli emeğin değer yaratma kapasitesini, basit emeğin değer yaratma kapasitesinden farklı bir biçimde açıklar. Bu yaklaşım, basit emeğin tersine, nitelikli emeğin hiçbir değer yaratma kapasitesi olmadığını varsayar; onun sarf edilmesi, eğitimin emek biriktirebileceği olasılığına hiçbir yer bırakmayacak şekilde, yalnızca geçmiş emeğin yeniden su yüzüne çıkmasıdır.[220] Özetler ve tekrarlarsak:

> Bir saatlik daha yoğun emeğin artan değer yaratma kapasitesinin, bu şekilde tüketilen işgücünün bir saatlik bedelini üretmek için gerek duyulan ek emek miktarı ile herhangi bir ilişkisi olduğuna dair... hiçbir kanıt yoktur... Nitelikli emeğin büyüyen değer yaratma kapasitesi, aynı nedenden ötürü varlığını sürdürür. Nitelikli emek, eşit zaman aralığında, vasıfsız emekten daha fazla değer yaratır; çünkü, fiziksel olarak daha üretkendir ve bu artmış fiziksel üretkenlik ile beceriyi üretmek için ihtiyaç duyulan ekstra emeğin fiziksel üretkenliği arasında, herhangi bir belirli ilişkinin varlığını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Buradan, nitelikli emeğin artan değer yaratma kapasitesi ile bu eğitimli emeğin değer olarak karşılığı arasında hiçbir belirli ilişki olmadığı sonucu çıkar.[221]

189).

220 Bkz. P. Harvey (1985, s. 84-90).

221 P. Harvey (1985, s. 90). Nell'e göre (1992, s. 56n4), 'Somut emek, kullanım değerleri üreten pratik çalışmadır; o statüde harcanan çalışmaya eşit basit emekteki zaman miktarı olarak ölçülen soyut emek, sömürülmenin koşuludur. Vasıflı emeğin vasıfsız (basit) emeğe nasıl indirgeneceği sorunu üzerine büyük ölçüde akademik emek harcanmıştır. Böylesi emeğin toplumsal olarak gerekli olup olmadığı çok açık değildir; Marx, indirgemeye, değer teorisine dışsal bir öğe olarak bakmıştır.'

5.1.2 - Mekanizasyon, Vasıfsızlaştırma ve Kapitalist Denetim

Aynı kullanım değerlerini üreten firmalar arasındaki sektör-içi rekabet, bu firmaların her birini, kâr oranını azamileştirmek için giderleri en aza indirmeye zorlar. Varsayalım ki, işçiler ve verili bir metayı üreten firmalar aynı olsun, ancak bunlardan biri, işyeri tasarımının daha uygun olması nedeniyle aynı emek girdisiyle daha fazla üretim yapsın. Bu basit örnek gösterir ki, gelişmiş teknoloji; birim maliyet unsurlarını azaltır ya da daha kesin olarak ifade edecek olursak, başka türlü aynı kalacak olan emeğin emek üretkenliğini artırır.[222] Daha genel olarak bakıldığında, daha büyük emek yoğunluğu, çıktıyı (ve üretilen toplam değeri) artırır, çünkü aynı somut iş zamanında daha fazla basit emek yoğunlaştırılır; ancak bu, ürünün birim değerini etkilemez (Bkz. Bölüm 5.1.1). Aksine, teknik yenilenmeler, ürünün bir birimini üretmek için gerekli basit emek miktarını azaltır ve sonuç olarak, onun değerini azaltma eğilimi yaratır:

> Değer ve artıdeğer için üretim, bir metayı üretmek için ihtiyaç duyulan emek-zamanını azaltmak, yani metanın değerini herhangi bir zamanda varolan toplumsal ortalamanın altına çekmek yönünde sürekli bir eğilim içerir. Maliyet fiyatını en aza indirmek yönündeki baskı, emeğin toplumsal üretkenliğini yükseltmek için en güçlü manivela haline gelir; bununla birlikte bu, burada basit bir biçimde, sermayenin üretkenliğinde sürekli bir artış olarak görünür.[223]

Sektörler arasındaki rekabet, firmaları, maliyetleri düşürmek için yeni teknolojileri devreye sokmak ve böyle yapmakla da, istihdam edilenlerin değer üretkenliklerini artırmak yönünde zorlar.[224] Bu teknik yenilikler, başka yerlerde de taklit edilecek, üretilecek,

---

222 Başka bir deyişle, ileri teknoloji kullanan firmaların daha kârlı oluşları, rekabet ettikleri unsurlardan yapılan değer transferlerinden çok, kendi çalışanlarının daha yüksek değer yaratma kapasitelerine bağlıdır. Karşıt bir görüş için, Bkz. Indart (tarihsiz).

223 *Capital 3*, s. 1021.

224 Yeni teknolojiler, firmalara, yeni ürünler çıkarma veya var olan ürünleri geliştirme imkanı tanırlar. Bu sonuncusu burada ele alınmamıştır, çünkü yeni pazarlar boyunca rekabetin aynı tipini yeniden üretir.

böylece de, ekonominin tümünde daha ileri teknik yenilikler için teşvik edici olmaya devam ederken bu yeniliği ilk olarak uygulamaya koyan firmanın avantajını süreç içinde ortadan kaldıracaktır. Genel sermaye düzleminde, bu süreç, işçiler tarafından tüketilenler de dahil olmak üzere, tüm malların değerlerini düşürecek ve başka her şey sabit kalmak şartıyla, göreli artıdeğer elde edilmesine izin verecektir (Bkz. bölüm 4.1).[225]

Sektörler arası rekabette en önemli unsur, *mekanizasyon* ya da yeni teknolojiler ve yeni makinelerin devreye sokulmasıdır. Sermaye için mekanizasyon, bir toplumsal denetim aracı olduğu kadar, kârlılığı artırmanın da bir yoludur. Mekanizasyon süreci, üç önemli özelliğe sahiptir. Birincisi, yukarıda da gösterildiği gibi, emeğin değer üretkenliğini ve yenilenen sermayenin kâr oranını artırır. İkincisi, göreli artıdeğer elde edilmesini kolaylaştırır:

> Emeğin üretkenliğini artırmak için geliştirilmiş tüm diğer araçlar gibi, makineleşmenin de amacı, metaları ucuzlatmak ve çalışma gününün işçinin kendisi için harcadığı kısmını azaltma yoluyla diğer parçasını, kapitaliste bedelsiz olarak verdiği parçasını, uzatmaktır. Makine, artıdeğer üretmenin bir aracıdır.[226]

Üçüncü olarak, mekanizasyon, kapitalist denetimin bir aracıdır. Meta değerlerini düşürür ve daha büyük yatırımla daha sofistike malların üretilmesine izin verir. Bu da, bağımsız üreticiler ve onların işgüçlerini satmadan (ya da tabi kılınmış taşeronlar olarak) hayatta kalma yeteneği tarafından yaratılan rekabet alanını daraltır. Dahası, mekanizasyon, kolektif emek aracılığıyla işçilerin bireyselliğini törpüler:

> Manüfaktür... bileşen parçaları insanlardan oluşan üretici bir mekanizma biçimidir. O, işçinin yalnızca bir bütünün parçası olarak çalışabileceği anlamında, doğrudan toplumsal bir üretim tarzını temsil eder. Eğer başlangıçta işçilerin işgüçlerini satma ihtiyacı onların mülksüzlüğünden kaynaklanmışsa... şimdi, iş sürecinin teknik

---

225 'Sermaye, böylece, metaları ucuzlatmak, bunu yaparak aynı zamanda bizzat işçileri ucuzlatmak için emeğin üretkenliğini artırmaya yönelik güçlü bir güdüye, sürekli bir eğilime sahiptir.' (*Capital 1*, s. 436-437).

226 *Capital 1*, s. 492.

doğasından kaynaklanır hale gelir. Bu 'teknik' doğa, esas olarak kapitalisttir.[227]

Daha genel olarak söylersek; tarafsız, bilimsel ve üretimci kılıklarının altında makineler, iş sürecinin ritmini ve içeriğini belirleyen despotik diktatörlerdir. Tarihsel olarak, ödeme ve çalışma koşulları ile ilgili sayısız anlaşmazlık, mekanizasyon tarafından hem yaratılmış hem de çözülmüştür:[228]

> Teknoloji, yalnızca Doğa üzerindeki denetim değildir, o, insan üzerinde de denetim sağlar. İşbölümü ve fabrika sistemi, modern montaj hattı yönteminde olduğu gibi, işin ritmini ve kalitesini denetlemenin yollarını açmıştır. Teknoloji, işyerinde toplumsal denetim ve disiplin sağlar. Bu nedenle, teknolojinin gelişimi toplumsal olarak tarafsız değildir; sınıf çıkarlarını ve sosyo-politik baskıları yansıtır.[229]

Makineler, sık sık bilinçli bir biçimde, hem bilgiyi[230] hem de

---

227 Postone (1993, s. 332); Bkz. keza s. 47-48. Geniş anlamda konuşursak, sermaye, işçileri üç biçimde denetler: (a) işçiler yaşayabilmek için iş ararken, üretim araçlarını mülk edinir; (b) işçilerin işgücünü satın alma yoluyla, bütünlüğü içinde emek sürecini denetleme hakkını elde eder; (c) üretim araçlarına sahip olmak ve üretim süreci üzerinde denetim kurmak, sermayeye, devleti, ekonomik politikayı, yasal sistemi ve diğer toplumsal kurumları güçlü bir biçimde etkileme imkanı verir. Bu egemenlik biçimlerine sürekli bir biçimde karşı çıkılır; örneğin, işçiler ücretli emeğe ve işyerindeki baskıya alternatifler yaratmak için sürekli çaba gösterirler, daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları peşinde koşarlar ve gerek üretim hattında gerekse diğer alanlarda, çıkarlarını savunmak için kolektif eyleme girişebilirler. Bkz. keza Bahr (1980, s. 102), Brighton Emek Süreçleri Grubu (1977) ve Marglin (1974).

228 Sermayenin otomasyona verdiği öncelik, üretim döngüsünün, işçilerin çalışma tempolarını ayarlamalarına en çok izin veren noktalarına yapılan bir saldırıdır; bu noktalar -bürolar, boyama, istifleme ve montaj atölyeleri veya depolar- emeğin "en gözenekli" olduğu noktalardır. Yeniden yapılandırma yoluyla işçi sınıfının kolektif gücüne yöneltilen tehdidi tanımlayan, bu seçmeciliktir (Levidow ve Young 1981, s. 2). Bkz. keza *Capital 1*, s. 486, 508.

229 Nell (1992, s. 54). Bir başka deyişle, 'Sanayileşme süreci, gittikçe daha ileri teknolojik gelişme düzeyleri oluştururken, kapitalistin otoritesini de sürekli olarak güçlendirir. İşçinin karşısına çıkarılmış üretim araçları hacim olarak büyürken, kapitalistin mutlak bir denetim uygulamaya duyduğu ihtiyaç da artar (Panzieri, 1980, s. 48). Bkz. keza *Capital 1*, s. 526-527, 533-534 ve Uno (1980, s. 30-31).

230 'Biz, işyerinin çıktısını etkileyen tüm önemli kararları ve planlamayı işçilerin ellerinden alıp, birkaç adama devretmeyi öneriyoruz. Bu adamların her biri bu kararları alma ve bunların yerine getirilip getirilmediğini denetleme sanatında özellikle eğitilecek, üstünlüğe sahip olduğu ve diğerlerinin işlevine müdahale etmediği ken-

üretimin denetimini[231], kimi zaman *kârlılığı düşürme pahasına* olsa bile, işçilerden çekip almak için kullanılmışlardır:[232]

> Makineler, yalnızca işçi karşısında, onu her zaman gereksiz hale getirebilecek, üstün bir rakip olarak hareket etmekle kalmaz, aynı zamanda ona düşman bir gücü temsil eder ve sermaye bu gücü kullanırken, bu gerçeği de yüksek sesle ve kasıtlı olarak herkese duyurur. Çünkü, bu, grevleri, sermayenin otokrasisine karşı işçi sınıfının şu periyodik başkaldırışlarını bastırmak için en güçlü silahtır. 1830'dan bu yana, salt sermayeye karşı işçi sınıfının ayaklanmasını engellemeye yönelik silahlar sağlamak amacıyla yapılan icatlarla koca bir tarih yazmak mümkündür.[233]

Mekanizasyon, vasıfsızlaştırma ile yakından ilişkilidir. Vasıfsızlaştırma iki katlı bir süreçtir. Bir yandan, mekanizasyonun doğrudan bir sonucudur; yukarıda gösterildiği gibi, mekanizasyon genellikle, çalışma modellerini ve iş tanımlarını, ölçülmeleri ve denetlenmeleri daha kolay olan basit işlemler halinde parçalayarak, değiştirir (*detay çalışma*):

> Manüfaktürü karakterize eden uzmanlaşmış işçilerin hiyerarşisi yerine, burada, otomatik bir fabrikada, makinenin gözetmenleri tarafından yapılması gereken her tür işi eşitlemek ve aynı düzeye düşürmek yönünde bir eğilim doğar.[234]

---

di özgül işlevine sahip olacaktır.' (Frederick Taylor, Sohn-Rethel 1978, s. 151'den aktarma). Marksist bir eleştiri için, Bkz. P. Taylor (1979) ve Wennerlind (2000).

231 '(Sanayiciler), marifetli işçilerin herhangi bir özel hüner ve el becerisini gerektiren tüm yöntemleri ortadan kaldırarak, onları bir çocuğun bile denetleyebileceği kendi kendine işleyen makinelerin sorumluluğuna vermeyi amaçlarlar. Bundan ötürü sanayicinin en büyük amacı, sermaye ve bilimin birliğini sağlayarak, çalışanlarının görevini (bir çocuğun bile üstesinden gelebileceği) uyanıklık ve beceri gerektiren bir düzeye indirmektir.' (Andrew Ure, Sanayinin Felsefesi, Cooley 1981, s. 60'dan aktarma).

232 'Alan araştırmalarının sayısı arttıkça, örgütlenme tarihinin teknolojik-determinist okunması aleyhine, ve örgütsel yapıları işçilerin davranışlarını denetlemek için meydana getirilmiş stratejilerin cisimleşmesi olarak gören çatışma yaklaşımı lehine, kanıtlar giderek artmaktadır.' (Attewell 1984, s. 119). Bkz. keza Bowles ve Gintis (1977, s. 180). Brighton Emek Süreçleri Grubu (1977), Cleaver (1979, 1992), Lebowitz (1992), Marglin (1974), Naples (1989, s. 149), Postone (1993), Sohn-Rethel (1978) ve Wennerlind (2000).

233 *Capital 1*, s. 562-563, bkz. keza s. 489-492. Toplumsal çatışmalarda teknolojinin rolü ile ilgili modern bir çalışma için, Bkz. Levidow ve Young (1981, 1985) ve Slater (1980).

234 *Capital 1*, s. 545, Bkz. keza s. 470-471.

Diğer yandan, vasıfsızlaştırma, işçilerin yetenek ve deneyimlerinin metalaştırılmasıdır. Bu süreç, önceleri tek tek işçiler tarafından denetlenen yeteneklerin kodlanmasını ve bunların piyasa mekanizmaları ve diğer toplumsal kurumlar, özellikle de eğitim ve öğretim yoluyla tüm işçi sınıfı içinde yeniden üretilmelerini içerir.[235] Tek tek işçilerin yetenek ve becerilerinin sermaye tarafından ellerinden alınması, onların *esnekliğini* ya da sınıfın tüm ekonomi içerisinde sermayenin taleplerine göre istihdam edilebilirliğini artırır. Bundan ötürü, hem birey olarak işçiler tarafından tekelleştirilen yetenek ve becerilere bağlı olmayan vasıfsız *işlerden* hem de yetenek ve becerileri ticari olarak yeniden üretilebilen vasıfsız *işçilerden* söz edebiliriz:

> Sermayenin esnekliği, eline geçirdiği iş sürecinin özgül formlarına ilgisizliği, sermaye tarafından işçileri de kapsayan bir hale getirilir. İşçiden, işgücünü uygularken sergilediği aynı beceri esnekliğini göstermesi istenir... Bir ülkede kapitalist üretim ne kadar fazla gelişmiş ise, işgücünün esnekliği için o kadar fazla talep doğacak, işçi, işinin özgül niteliğine karşı o kadar ilgisiz hale gelecek ve üretimin bir katmanından diğerine sermaye hareketleri o kadar akışkan bir hal alacaktır.[236]

Vasıfsızlaştırmanın bu iki yönü arasındaki karşılıklı etkileşim, sermayenin, yetenekli işçileri, Charles Chaplin'in *Modern Zamanlar*'da canlandırdığı ünlü karakter gibi yalnızca üretim hattında tekrara dayanan basit hareketleri yineleyebilen hayvansı yaratıklara dönüştürme eğilimi taşıdığı anlamına gelmez. Her ne kadar teknik değişim, genellikle işsizlik ve iş tanımlarındaki değişiklikle birlikte gerçekleşse de, kalan işçilerin, zor görevleri yerine getirebilecek ve daha karmaşık makineleri kullanabilecek şekilde eğitilmeleri de gerekir.[237] Ancak, eleştirel olarak bakıldığında, vasıfsız işlerde ortalama bir işçinin performansı için gereken eğitim, sermaye tarafından talep edildiği zaman ve talep edildiği oranda

235 Bkz. Ettewell (1984, s. 96) ve D. Harvey (1999, s. 59, 109).

236 *Capital 1*, s. 1013-1014. Bkz. keza s. 1021, 1024, 1034, 1039-1040 ve Gleicher (1985-86, s. 466).

237 Bkz D. Harvey (1999, s. 108-109).

verilir. Aynı şekilde, vasıfsız işçiler katkılarına ihtiyaç duyulduğu zaman kiralanır, gerekli olmadıkları zaman da kovulurlar:

> Vasıfsızlaştırma kapitalist iş sürecinin doğasında vardır: Çünkü sermaye hesaplanabilir iş fonksiyonlarına, standartlaştırılmış rutinlere sahip olmayı amaçlamak zorundadır; zira bu emek, azami hızda ve asgari 'gözeneklilikte' uygulanmalıdır ve zira sermaye ucuz ve kolaylıkla yerine başkasını koyabileceği emek ister.[238]

Vasıfsızlaştırma, esneklik ve görevlerin detay çalışmalar halinde parçalarına ayrılması, iki önemli sonuç doğurur. İlk olarak, bunlar işçinin yabancılaşmasını artırırlar, çünkü, 'amaç, artık emeğin bireysel öznesine doğrudan ilişkin değil, bireysel sermayeye ilişkin bir üründür'.[239] İkinci olarak, bunlar, mekanizasyon ve iş pazarlarının daha büyük derinlik, esneklik kazanması ve entegrasyonu nedeniyle, iş süreci üzerindeki kapitalist denetimin artmasına neden olurlar.

Bu söylenenler, malların, hizmetlerin, zenginliklerin, teknolojilerin ve toplumsal ilişkilerin metaya dönüşmesinin önemli yönleridir. Süreç, kapitalizmden, daha net bir deyişle, işçiler üzerindeki kapitalist denetimden kaynaklanır ve onu güçlendirir. Denetim yapıları, doğrudan ustabaşıları, yöneticileri ve danışmanları, daha öteye gidersek, mali kurumları ve menkul kıymet borsalarını içerir. Kapitalist denetim ve rekabet, işçilerin değer üretme kapasitelerini normlaştıran ve hem çıktıyı hem de iş sürecini toplumsal belirlenimlere tabi kılan ikiz güçlerdir.

5.2 - Emeğin Senkronizasyonu

Farklı momentlerde üretilmiş metaların, aynı fiyattan, senkronik (eşzamanlı) satışı, tüm tekil somut emeklerin, başka zamanlarda veya farklı teknolojilerle bu aynı tip metaları üretenlerinkiyle senkronize edildiğini gösterir. Emeklerin normlaştırılmaları ve senkronize edilmeleri nedeniyle, nasıl, ne zaman ve kim tarafından üretildiklerine bakılmaksızın, aynı türden tüm metalar aynı değere sa-

---

238 Brighton Emek Süreçleri Grubu (1977, s. 19). Bkz. keza Attewell (1984), Coombs (1985), Schwarz (1985) ve Spencer (2000).

239 Bahr (1980, s. 106). Bkz. keza Braverman (1974), Elger (1979) ve Laibman (1976).

hiptir. Normlaştırma, bir tip metayı üretmek için gerekli olan emek zamanının neden toplumsal olarak belirlendiğini ve neden girdileri üretmek için gerekli olan şeyleri içerdiğini açıklar (Bkz. Bölüm 5.1). Senkronizasyon, emek zamanının canlı emekten ayırt edilemeyeceğini ve bundan ötürü, ona eşit olduğunu gösterir:

> Pamuk ipliğinde içerilen tüm emek geçmiş emektir ve onun bileşimindeki öğeleri üretmek için sarf edilen emeğin, nihai aşamada, dokuma esnasında sarf edilen emekten çok daha eskilere uzanmasının hiçbir önemi yoktur. İkincisi geçmiş zamanda iken, birincisi sanki -mişli geçmiş zamanda yer alır, ama bu sorun oluşturmaz. Eğer bir evi inşa etmek için belirli bir emek miktarı, diyelim otuz gün gerekiyorsa, son günün emeğinin ilk günün emeğinden 29 gün sonra harcanmış olması olgusu, evle bütünleşmiş toplam emek miktarını değiştirmez. Bundan dolayı, hammadde ve iş araçlarında içerilen emek, dokuma biçimindeki nihai olarak eklenmiş emekten önce, dokuma sürecinin hazırlık aşamalarında harcanmış emek gibi kabul edilebilir.[240]

Farklı zamanlarda ve farklı teknolojilerle aynı metaları üreten emekler arasındaki eşitlik, emeğin, somut emek tarafından metalara yüklenmiş tarih-ötesi bir töz olmaktan çok, kapitalist üretim tarafından kurulmuş ve onun aracılığıyla yeniden üretilmiş, toplumsal bir ilişki olması olgusuna bağlıdır (Bkz. Bölüm 2.1). Değerin toplumsal gerçekliği, yalnızca canlı emeğin değer yarattığı ya da alternatif bir söyleyişle, Marx'ın değer teorisinin toplumsal yeniden üretim maliyetlerine dayalı olduğu anlamına gelir. Daha özel olarak, değerler her tür metanın üretimi için toplumun mevcut yeteneği tarafından ya da *toplumsal olarak gerekli emek zamanının (TGEZ)* yeniden üretimi tarafından, belirlenirler. Değerler, metalar üretilirken taş üzerine kazılmış değillerdir. Daha çok, toplumsal olarak sürekli (ve yeniden -ç.n.) belirlenir ve ekonominin herhangi bir yerindeki teknik dönüşüm nedeniyle değişebilirler:

> Herhangi bir metanın değeri... yalnızca kendisinin ihtiva ettiği gerekli emek zamanı tarafından değil, onun üretimi için toplumsal olarak gerekli emek zamanı tarafından belirlenir. Bu yeniden üretim, daha kolay ya da daha güç koşullarda gerçekleşmiş olması nedeniyle, onun orijinal üretim koşullarından sapabilir. Eğer değişen

240 *Capital 1*, s. 294-295; Bkz. keza *Capital 2*, s. 186 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 279.

> koşullar, yeniden üretilecek aynı fiziksel sermaye için iki kat fazla zaman ya da yarısı kadar az bir zaman harcanması gerektiği anlamına geliyor olsaydı, o takdirde, paranın değerinin sabit kalması durumunda, bu sermaye önceden 100 pound değerindeyse, 200 pound ya da alternatif olarak, 50 pound değerinde olabilirdi.[241]

İşgücünün değeri, TGEZ'in yeniden üretiminin en açık örneğini sağlar. Bölüm 4.2'de gösterildiği gibi, işgücünün değeri, işçilerde, onların tüketim mallarında ya da geçmişte tüketmiş oldukları mallarda cisimleşmiş somut emekten çok, işçilerin yeniden üretim ihtiyaçları tarafından belirlenir:

> Adam Smith, ücretlerin 'doğal oranını' veya ücretlerin 'doğal fiyatını' incelerken, araştırmasına rehberlik eden neydi: İşgücünün yeniden üretimi için gerekli geçim araçlarının doğal fiyatı. Ama bu geçim araçlarının doğal fiyatları neyle belirlenir? Bu belirlemeyi yaptığı ölçüde, o, değerin doğru belirlenmesine, yani bu geçim araçlarının üretimi için gerekli emek zamanına geri döner.[242]

Marx'ın çalışmalarını satır satır inceleyen biri, başka bir değer görüşünü (örneğin, girdilerin değerinin çıktıda cisimleştiği ve zaman aracılığıyla aktarıldığı görüşünü) savunuyor gibi göründüğü bazı pasajlar bulabilir. Bu, bazılarını değer teorisinin farklı yorumlarını savunmaya (Bkz. Bölüm 2.1), bazılarını ise uyumsuzluktan şikayet etmeye götürmüştür.[243] Ancak bu sözde metinsel tutarsızlıklar çoğu zaman bağlam dışı aktarımdan kaynaklanmaktadır ve söz konusu metinlerin yazıldıkları dönemlerin farklılığı (bazı daha eski metinler, cisimleşmiş emek görüşüne daha yakın görünebilir), soyutlama düzeyleri (ne kadar soyut olurlarsa, değer, o kadar ci-

---

241 *Capital 3*, s. 238. Benzeri açıklamalar için, Bkz. *Capital 1*, s. 129-130, 317-318, 676-677. *Capital 2*, s. 185-188, 222-223, 366-368, *Capital 3*, s. 522, *Theories of Surplus Value 1*, s. 232-233, *Theories of Surplus Value 2*, s. 416, *Theories of Surplus Value 3*, s. 280, *Grundrisse*, s. 135, 402, 657 ve Marx'ın Engels'e 14 Eylül 1851 tarihli mektubu (Rosdolsky 1877, s. 318n3'de aktarılan). Marx'ın metinlerinin geniş kapsamlı bir gözden geçirilmesi için, Bkz. Moseley (2000b). Bkz. keza, diğer şeylerin yanı sıra, Gleicher (1989, s. 77), D. Harvey (1999, s. 15), Mattick Jr (1991-92, s. 37-38), Perelman (1993, s. 89), Reuten ve Williams (1989, s. 71), Saad-Filho (1997a), Shaikh (1977, s. 113n), M. Smith (1994a, s. 96-98; 1994b, s. 119-122) ve Wolfstetter (1973, s. 795).

242 *Theories of Surplus Value 1* s. 96; Bkz. keza *Capital 2*, s. 196, 458.

243 Bkz. örneğin Cohen (1981) ve Mirowski (1989).

simleşmiş emeğe benzer) ve analizin bağlamıyla (örneğin sabit ve değişken sermayeyi karşılaştırdığı durumlarda) açıklanabilir.[244]

5.2.1 - Değer Transferleri

Meta değerleri iki kısımdan oluşur. Birincisi, girdileri çıktılara dönüştürmek için gerekli, emeğin normlaştırılması ve senkronizasyonu aracılığıyla toplumsal olarak gerekli emek zamanının (TGEZ) yeniden üretimi tarafından belirlenen, soyut emek.

İkincisi, girdilerden transfer edilen benzer biçimde belirlenmiş emek. Girdi değerlerinin aktarılması iki yönlü gerçek bir süreçtir. Bir yandan, canlı emek girdileri çıktılara *dönüştürür*; bu, emeğin normlaştırılmasının temelidir.[245] Diğer yandan, değer, toplumun gelecek dönemde üretimi yeniden başlatmak yeteneğini de içeren, toplumsal yeniden üretim koşullarını ifade eder; bu da senkronizasyonun temelidir. Girdi değerlerinin aktarımı, devir eden kullanılmış sabit sermayeyi ve bağlanan sermayenin fiziksel ve teknik ('moral') aşınmasını içerir.[246] Bunların her birini sırasıyla ele alalım:

Devir eden sabit sermaye tarafından aktarılan değer, yukarıda açıklandığı gibi, girdileri üretmek için halihazırda gerekli soyut emek zamanı tarafından belirlenir; buna karşılık, toplumsal olarak gerekli girdiler, çıktının üretiminin yapıldığı egemen teknik tarafından belirlenmektedir:

---

244 Bkz. *Capital 1*, s. 307-308 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 167.

245 'Şayet onun (işçinin), çalışma gününün tek bir anını bile, pamuk, makine, vb. şeylerin değerlerini yeniden üreterek veya yeniden yerleştirerek yitirdiğini düşünüyorsanız, hepiniz yanlış yoldasınız. Aksine, onun emeği pamuğu ve iğleri pamuk ipliğine çevirdiği için, eğirdiği içindir ki, pamuk ve iğlerin değeri kendiliğinden pamuk ipliğine geçer. Bu onun emeğinin niceliğinin değil, niteliğinin sonucudur.' (*Capital 1*, s. 335-336). Bkz. keza Aglietta (1979. 44-45, 53, 276).

246 Sabit sermaye, üretimde kullanılan makinelerin ve diğer maddi (emek-olmayan) girdilerin değeridir. Döner sermaye, sermayenin her bir devirinde tükettiği girdilerin, sabit sermayeyi, değişken sermayeyi (ücret maliyetlerini) ve sabit sermayedeki aşınmayı içeren değeridir. Sabit sermaye, bir devirden daha uzun süre varlığını sürdüren maddi girdilerin, örneğin makineler ve binaların, değeridir. Sabit sermaye iki farklı şekilde aşınır: (a) kullanıldığı zaman (ya da basitçe eskimeye, örneğin çürümeye bağlı olarak), yani fiziksel olarak; (b) eğer yeni makineler vb. çıktıyı daha düşük maliyetle üretebiliyorsa, teknik olarak. (Bkz, Perelman 1987, bölüm 5 ve Weeks 1981, s. 174-186).

> Üretim araçlarının değerleri... (pamuk ve iğ) pamuk ipliği değerinin bileşen parçalarıdır... Bununla birlikte iki koşul yerine getirilmelidir. Birincisi, pamuk ve iğ gerçekten bir kullanım değeri üretmeye hizmet etmiş olmalıdır... İkincisi, üretimin toplumsal olarak verili koşulları göz önüne alındığında, harcanmış emek zamanı, toplumsal olarak gerekli olan miktarı aşmamalıdır. Bundan ötürü, bir libre pamuk ipliği dokumak için bir libre pamuktan fazlası gerekmiyorsa, bir libre ipliğin üretiminde bu ağırlıktan daha fazla pamuk tüketilmemelidir. Aynısı iğ için de geçerlidir. Eğer kapitalist, çelik iğler yerine altın iğler kullanmak gibi bir delilik yaparsa, pamuk ipliğinin değerindeki herhangi bir şey için hesaba katılacak yegane değer, çelik bir iğ üretmek için gereksinilen değer olarak kalır, çünkü verili toplumsal koşullar altında daha fazlası gereksizdir.[247]

Sonuç olarak ve bir dereceye kadar karşı-sezgi ile, kullanılan girdilerin orijinal değeri ve onları satın almak için kullanılan para-sermaye, çıktı değerinin belirlenmesi açısından *konu dışıdır*:

> Malzemenin ve iş araçlarının değerleri, yalnızca iş sürecinin ürünlerinde, değerler olarak ona önceden dahil edildikleri ölçüde yeniden görünürler; yani, bunlar sürece girmelerinden önce de değerdir. Onların değerleri... üretimin verili genel toplumsal koşulları altında, onları üretmek için gerekli emek zamanına eşittir. Eğer bu özgül kullanım değerlerini üretmek için sonraları daha çok veya daha az emek zamanına ihtiyaç duyulursa... bunların değerleri birinci durumda yükselecek, ikinci durumda düşecektir... Böylece, her ne kadar üretim sürecine belirli bir değerden girmişlerse de, bu süreçten daha büyük ya da daha küçük bir değerle çıkabilirler... Ancak, değerlerindeki bu değişiklikler, daima, ürünü oldukları emeğin üretkenliğindeki değişikliklerden kaynaklanır; belirli bir fiyatla bitmiş ürün olarak içine girdikleri iş süreci ile asla ilişkileri yoktur.[248]

Sabit sermaye ile de aynı şey söz konusudur. Üretim, sabit sermayenin öğelerini fiziksel olarak tükettiği ölçüde, çıktıya değer eklenir; öyle ki, makineler sonunda ıskartaya çıkarıldığında (ya da yeni araçlar ve binalara ihtiyaç duyulduğunda), bunların yenilenmesi için yeterli para hazırdır.[249]

---

247 *Capital 1*, s. 295. Bkz. keza s. 312, 317-318. 957, 985-986, *Theories of Surplus Value 1*, s. 109, *Theories of Surplus Value 3*, s. 280 ve de Vroey (1981, s. 180).

248 Marx (1988b, s. 79-80).

249 Bkz. *Capital 3*, s. 374.

5.2.2 - Teknik Değişim, Değer ve Kriz

Sabit sermaye öğelerinin, yani makinelerin üretimindeki teknik değişiklikler, yeni bir makineler neslini ortaya çıkarır; bunların kullanımı, genelde her bir birim çıktı açısından daha ucuzdur. Yeni makineler devreye sokulduğunda, eski makineler tarafından aktarılan değer (ve çıktının birim değeri) azalır.[250] Bundan iki önemli sonuç doğar. Birincisi, ekonominin farklı sektörlerindeki teknik değişim, sabit sermaye öğelerinin değerlerini aniden ve öngörülemez bir biçimde değiştirebilir:

> Basit değer teorisine göre, sermaye malları, tıpkı neoklasik üretim teorisinde yaptıkları gibi, önceden belirlenmiş modellere göre gerçekçi olmayan bir biçimde değer kaybeder. Bir kez yarı-statik, genişletilmiş yeniden üretim analizinin ötesine geçtiğimizde, bir metada cisimleşmiş soyut emek miktarını hesaplayabilmek için gelecekteki ekonomik koşullar hakkında ön-bilgiye ihtiyaç duyarız. Örneğin, eğer öngörülemeyen teknik bir değişim, bir aleti yakın gelecekte işe yaramaz hale getirecekse, değerin bu aletten nihai ürüne aktarımı konusunda uygun bir yönetimi nasıl gerçekleştirebiliriz?[251]

Bu sermaye kayıpları potansiyel olarak büyüktür ve her firmanın kullandığı farklı teknolojiler nedeniyle eşit olmayan biçimde dağıtılabilirler.[252] Firmalar bu maliyetlere, tercihlerine ve mali piyasalar ve

250 'Maddi aşınınaya ek olarak, bir makine, moral yıpranma diyebileceğimiz bir yıpranmaya da maruz kalır. Bu, ya aynı cins makinelerin daha ucuza üretilmeleri ya da daha iyi makinelerin rekabete girmesi nedeniyle, değişim-değerinin yitirilmesinden kaynaklanır. Her iki durumda da, makine ne kadar yeni ve üstün kapasiteli olursa olsun, onun değeri artık aktüel olarak kendisinde nesneleşmiş gerekli emek-zamanı tarafından değil, onu ya da daha iyi makineleri yeniden üretmek için gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir. Bundan ötürü o, az ya da çok değer yitimine uğrar.' (*Capital 1*, s. 528). Bkz. keza, s. 318, *Capital 2*, s. 185, 250, *Theories of Surplus Value 2*, s. 495 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 154.

251 Perelman (1993, s. 88). Bkz. keza Postone (1993, s. 289-295).

252 'Varolan sermayenin büyük bir bölümü, metaların değerinin, üretimleri sırasında orijinal olarak onların özümsemiş oldukları emek-zamanı tarafından değil, daha çok, onların yeniden-üretimlerinin alacağı emek-zamanı tarafından (ve toplumsal emek üretkenliği artarken, bu emek-zamanı sürekli azalır) belirlenmesi nedeniyle, yeniden-üretim sürecinin akışı içerisinde az veya çok her zaman değer yitirir. Bundan ötürü, toplumsal üretkenliğinin gelişmesinin daha yüksek bir seviyesinde, tüm varolan sermaye, uzun bir sermaye birikimi sürecinin sonucu olarak görünmek yerine, göreli olarak kısa bir yeniden-üretim döneminin sonucu olarak görünür.' (*Capital 3*, s. 522). Bkz. keza *Capital 2*, s. 187-188, *Capital 3*, s. 356, *Theories of Surplus*

muhasebe sözleşmeleri ile ilişkilerine bağlı olarak farklı şekillerde katlanabilirler ve hatta maliyetler geçici olarak ihmal bile edilebilir. Ancak bunları sürekli göz ardı etmek mümkün değildir, çünkü her bir firmanın uyguladığı teknolojiler ve toplumsal olarak hakim teknikler arasındaki farklılıklar, bunların kârlılıklarını etkiler:

> (Fiyatlar ve üretim değerleri arasındaki) büyük farklılıklar, ekonominin tümü açısından tipik bir hale geldiğinde, fiyat sistemi, ekonomiyi koordine etme konusunda, gittikçe artan ölçüde, yetersiz hale gelecek, yanlış yatırımlar yaygınlaşacaktır... Sonuçta, rekabet güçleri, fiyatları, yeniden üretim değerlerine paralel olarak, düşmeye zorlayacaktır... Marx, sürekli olarak, bir kriz; değerleri yeniden üretim değerleri ile uyumlu hale getirinceye kadar, değerin nasıl yeniden üretim değerlerinin üzerinde ve ötesinde az ya da çok bağımsız bir varlık kazanmış olarak görünebileceğini açıklamıştır... Gerçek bir ekonomide, aktüel fiyatlar, altlarında yatan emek değerlerinden uzaklaşmaya eğilimlidir. Fiyatlar ve değerler arasındaki bağ gevşerken, fiyat sistemi gittikçe artan ölçüde yanlış yönlendirici sinyaller verir. Bu da, spekülasyonu, piyasa için mallar ve hizmetler üreterek kâr sağlamaktan daha kârlı hale getirir.[253]

İkinci olarak, teknik değişim olasılığı, girdi değerlerinde kaçınılmaz bir belirsizliği devreye sokar. Bu belirsizlik, sabit sermaye tarafından aktarılan bilinemez 'gerçek' değere bağlıdır. Bu da, makinelerin halihazırdaki değerleri açısından gelecekteki teknik değişimin sonuçlarıyla ilişkilidir. Dahası, her bir firma tarafından teknik değer yitimini içselleştirmede kullanılan (çıktı değerlerinin tekdüzeliğine karşın) potansiyel olarak farklı biçimler ve sabit sermayenin yeniden yerine koyulmasına eşlik eden harcamaların yüklerinin etkisi, iflas ve mali kriz olasılığını artırır:[254]

> Yeniden üretim maliyetleri, öngörülemez modeller için de değişir. Çünkü, gelecekte, herhangi bir zamanda, hangi yeni teknolojilerin ortaya çıkacağını öngöremeyiz; belirli bir sermaye malının değiştirilmeden önce ne kadar süreyle kullanılacağını önceden bilmenin

Value 2, s. 416, *Theories of Surplus Value 3*, s. 389 ve de Vroey (1981, s. 182).

253 Perelman (1999, s. 724-725).

254 Bkz. Campbell (1998, s. 141), Fine (1980, bölüm 4, 1989, bölüm 9) ve Perelman (1990, 1993, 1996, 1999).

> bir yolu da yoktur... Bugün üretilmiş malların değerlerini hesaplayamayız, çünkü gelecekteki yeniden üretim değerlerinin bilgisine önceden sahip olmadan bugün aktarılan uygun sabit sermaye değerlerini bilmek imkansızdır... Alternatif olarak, malların değerlerini, ancak, kapitalistlerin gelecekteki değer yitimi modellerine ilişkin tahminlerine dayanarak, hesaplayabiliriz. Bir kez gelecekteki değer yitimleri hakkındaki böylesi öznel tahminleri dikkate alarak yola çıktığımızda ise, çözdüğümüzden daha fazla sorunla karşı karşıya kalırız... En başta, kapitalistlerin öznel fikirlerini bilmemizin bir yolu yoktur. Ek olarak, Marx'ın iflaslarla ilgili görüşü, bu öznel fikirlerin büyük ölçüde yanlış olduğunu gösterir.[255]

Çıktı değerlerine ilişkin belirsizlik, artıdeğerin hesaplanması, çıktı değerlerinden yeniden üretim giderlerinin düşülmesinden sonra geriye kalan artık ve sonuç olarak, artıdeğerin kâr, faiz ve rant olarak dağıtımı üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. Bu güçlükler, ekonomik yeniden üretim sürecindeki gerçek çelişkilerden kaynaklanır ve artıdeğer kavramının anlam ve önemini ya da değerin teorik yapısını etkilemez. Ancak bunların analitik bir çerçeveye yerleştirilmeleri gerekir. Bu çerçeve onlara hareket edebilecekleri bir alan sunacak kadar esnek olmalı, ancak gerçekliğin belirlenimine dair yapıları temsil edecek kadar sağlam da olmalıdır. Bunun içerisinde, her bir sektörde rekabet eden firmalarda sarf edilen emeğin eşitliği (normlaştırma) ve zamana göre değişen farklı firmalarda ya da farklı teknolojiler uygulayan firmalarda sarf edilen emeğin eşitliği de (senkronizasyon) vardır.

5.3 - Emeğin Homojenleştirilmesi

Ekonominin farklı sektörlerinde normlaştırılmış ve senkronize edilmiş emekler, genellikle, verili bir zamanda farklı emek nicelikleri yaratırlar; örneğin pencere temizlemede ve bilgisayar programcılığında. Emeğin homojenleştirilmesi, normlaştırılmış ve senkronize edilmiş emeğin farklı değer üretkenliklerini farklı soyut emek nice-

255 Perelman (1999, s. 723). Başka bir deyişle, 'rekabetin etkisi, hem yeni üretim tekniklerinin devreye sokulmasını zorlamak hem de teknik değişimden kazanmak üzere... girişimlerin yeteneklerini sınırlamaktır.' (Weeks 1992, s. 20). Bkz. Aglietta (1980).

likleri haline dönüştürür (YÜTGEZ, yeniden üretilmiş, toplumsal olarak gerekli emek zamanı).[256] Metalar bir fiyat alırken veya para, değer ölçme işlevini yerine getirdiği zaman, emekler homojen hale getirilir. Analizin bu düzleminde, değer yasası meta fiyatlarının, YÜTGEZ'lerine denk düşmesini sağlar (Bkz. Bölüm 4.1).

Homojenleştirme üç önemli sonuç doğurur. Birincisi, emek, doğrudan bir emek zamanı niceliği olarak değil, yalnızca fiyat olarak görünür (Bkz. Bölüm 8.1 ve 8.2).[257] Başka bir deyişle, farklı firmalar ve sektörlerde uygulanan emeğin değer üretkenliği yalnızca saat başına eklenmiş (para-) değer aracılığıyla değerlendirilir. İkincisi, tüm metaların değer ve fiyatları, eş zamanlı olarak belirlenir (Bkz. Bölüm 5.2). Üçüncüsü, Marx'ın, paranın, 'tüm insan emeğinin doğrudan cisimleşmesi'[258] ya da doğrudan doğruya toplumsal emek olduğu yolundaki açıklaması, paranın üretiminin kendine özgü bir olay olduğu, çünkü bu sektörde emeğin homojenize edilmediği anlamına gelir. Daha çok, paranın değeri, diğer sektörlerde uygulanan emeklerin homojenleştirilmesinin eksenidir ve fiyatların belirlenmesi için sabit bir nokta işlevini görür.

Her ne kadar *homojenleştirme*, kavramsal olarak açık ise de, üretilen değerin değerlendirilmesi net değildir, çünkü fiyatlar,

---

256 Marx'ın değer teorisinde üç indirgeme problemi ve buna uygun olarak da üç dönüşüm problemi vardır. Birincisi, aynı sektörde harcanan somut emeklerin değer eşitlenmesi veya normlaştırma. İkincisi, teknik olanın değer farklılıklarına dönüştürülmesi veya senkronizasyon. Üçüncüsü, ekonominin farklı dalları boyunca oluşan bu ortalamaların ortalamasının alınması veya homojenleştirme. Literatürde yalnızca bu üçüncü sorun geniş olarak tartışılmıştır (Bkz. aşağıda, bölüm 7 ve Reuten 1999, s. 110).

257 Elson'a göre (1979b, s. 136, 138), 'Kapitalist ekonomilerde, fiyattan tamamen bağımsız olarak, saat terimleriyle doğrudan ölçülebilecek olan emek-zamanı, özgül bireylerin özgül emek-zamanlarıdır... (Yani -ç.n.), onun toplumsal ve soyut yanını oluşturan değer olarak nesnelleştirilmiş yönü değildir. Kapitalist bir ekonomide, emeğin toplumsal gereklliliği, fiyat formundan bağımsız olarak belirlenemez: Buradan hareketle, değerler, fiyatlardan bağımsız olarak hesaplanamaz ya da gözlenemez... Böylece, emek-zamanının değerin (içkin) ölçüsü olduğu argümanı, değerin ölçüm aracının emek-zamanı olması sonucunu doğurmak bir yana, emek-zamanının hiçbir biçimde ölçüm aracı *olamayacağı* sonucunu doğurur. Çünkü, gözleyebildiğimiz aktüel emek-zamanı içinde, (emeğin -ç.n.) soyut yönünü, somut yönünden ayıramayız.' Bkz. keza Gerstein (1986, s. 52) ve Roberts (1996, s. 203).

258 *Capital 1*, s. 187.

karmaşık bütünlüğün farklı düzlemlerinde çok sayıda değişken tarafından etkilenir. Örneğin, fiyat indirimleri, teknik gelişmeye, sermayenin alan değiştirmesine (Bkz. Bölüm 7), aşırı arza, sınai, mali, vergisel, ticari politikalar veya değişim oranı politikaları olasılıklarına ve diğer değişkenlere bağlı olabilir:

> Bir metanın değerinin büyüklüğü... değeri yaratan süreçte içerilmiş toplumsal emek zamanı ile zorunlu bir ilişkiyi ifade eder. Değer büyüklüğünün fiyata dönüştürülmesiyle, bu zorunlu ilişki... hem metanın değerinin büyüklüğünü hem de verili koşullar altında onun az-çok satılabileceği paranın miktarını ifade edebilir. Bundan ötürü, fiyat ile değerin büyüklüğü arasındaki muhtemel niceliksel uyumsuzluk... fiyat-biçiminin kendisinde içkindir. Bu bir eksiklik olmayıp, aksine, yasaları; kendilerini yalnızca sürekli düzensizlikler arasında körlemesine işleyen ortalamalar olarak ortaya koyan bir üretim tarzı için en uygun biçimi oluşturur.[259]

Marx'ın arz ve talep arasındaki farklara ilişkin çözümlemesini izleyelim. Basitleştirmek için, varsayalım ki, işçiler ve metayı (diyelim keten) üreten firmalar aynı olsun. Bu koşullar altında bile, ketenin piyasa fiyatı, değerinin doğrudan para cinsinden ifadesinden farklı olabilir. Bu durum, örneğin, söz konusu kullanım değeri için duyulan toplumsal ihtiyaç sabit kalmak üzere, uygulanan toplumsal emeğin payının çok büyük ya da çok küçük olması halinde gerçekleşebilir:

> Varsayalım ki... pazardaki her parça keten, yalnızca toplumsal olarak gerekli emek zamanını içersin. Buna rağmen, bir bütün olarak tüm bu parçalar, gereksiz yere harcanmış emek zamanı içerebilir. Eğer pazar, normal fiyat olan yardası (0.9 m. uzunluğunda bir İngiliz uzunluk ölçüsü -ç.n.) 2 şilinden tüm malı tüketemiyorsa, bu, dokuma biçiminde harcanmış toplam toplumsal emek zamanının çok büyük olduğunu gösterir. Bu durumda, sonuç, her bir tekil dokumacının kendi ürününe toplumsal olarak gerekli olandan daha fazla emek zamanı harcamış olmasıyla aynıdır. Alman atasözünün söylediği gibi: Birlikte tut, birlikte as. Pazardaki tüm fırınlar tek bir ticari madde olarak hesaba katılır; her bir fırın yalnızca toplamın bir bölen parçasıdır.[260]

---

259 *Capital 1*, s. 196.

260 *Capital 3*, s. 202. Bkz. keza s. 288-289, *Capital 3*, s. 286, 774-775, *Theories of Surplus Value 1*, s. 231-232 ve Shaikh (1984, s. 266n10).

Aşırı arz, sanki değerler fiyatları belirlemiyor da tersi oluyormuş gibi, metanın kullanım değerinin bir bölümünü yitirdiğini, satılmamış malların tüm kullanım değerlerini kaybettiklerini veya her bir metanın değerinin azaldığını göstermez (Bkz. Bölüm 2.2.1). Aşırı arz, yalnızca değerin fiyat olarak *ifadesini* değiştirir; bu metanın toplam fiyatını, onun toplam değeri karşısında daraltır (para birikir, dolaşım hızı değişir ve kredi, dolaşan paranın miktarını ürüne duyulan talebe göre ayarlar. Bkz. Bölüm 8.1):

> Eğer söz konusu meta, belirli bir zamanda, toplumsal ihtiyacı aşacak şekilde üretilmişse, toplumun emek zamanının bir bölümü boşa harcanmıştır; bu takdirde, söz konusu metanın toplamı, piyasada gerçekte içerdiğinden daha az toplumsal emek miktarını temsil edecektir... Bundan ötürü, piyasa fiyatlarının daha altında satarak bu metalardan kurtulmak gerekir, ancak bunların bir bölümü tümüyle satılamaz da olabilir.[261]

Sermayenin ürünleri genellikle metalardır ve bunlar hem (değişim -ç.n.) değer(in)e hem de kullanım değerine sahiptirler (Bkz. Bölüm 3.1). Aşırı yatırım, aşırı kapasite, envanter yığılması ve sonuç olarak, düşük kârlılık ve sermayenin devalüasyonu, bu sektöre, toplumsal ihtiyaca göre çok fazla emek ve sermayenin tahsis edilmiş olduğunu gösterir. Başka bir deyişle, *değişim* açısından bakıldığında, bu emeğin bir bölümü toplumsal olarak gerekli de-

---

261 *Capital 3*, s. 288-289. Bir başka deyişle, '*Fiyat*, değerden, yalnızca nominalin reel olandan ayırt edildiği gibi değil; altın ya da gümüş değer ölçüsü olma yoluyla değil, ama ikincinin (değerin -ç.n.), birincinin (fiyatın -ç.n.) içinde oluştuğu hareket yasası olarak görünmesi nedeniyle ayırt edilir. Ancak bu ikisi, sürekli olarak birbirinden farklıdır ve asla bir dengeye ulaşmazlar, ulaştıklarında da bu denge rastlantısal ve geçicidir. Bir metanın fiyatı, metanın değerinin altında veya üstünde seyreder ve metanın kendisinin değeri, yalnızca meta fiyatlarının bu aşağı-yukarı hareketi içinde varolur. Arz ve talep sürekli olarak meta fiyatlarını belirler; asla dengelemez, veya rastlantısal olarak dengeler; ancak üretim maliyeti, kendi açısından, arz ve talebin salınımlarmı belirler... Bir metanın üretim maliyeti ve altın-gümüş üretim maliyetlerinin sabit kaldığı varsayımıyla, bu metanın pazar fiyatının yükselmesi veya düşmesi, bir metanın (= x emek zamanı), sürekli olarak pazarda > veya < x emek zamanına kumanda etmesinden, (yani -ç.n.) emek zamanı tarafından belirlenmiş olarak ortalama değerinin altında veya üstünde hareket etmesinden başka bir anlama gelmez, (*Grundrisse*, s. 137-138). Bkz. keza Marx (1989, s. 537), Rosdolsky (1977, s. 89-93), Shaikh (1981, s. 276-278), Shamsavari (1991, s. 256), Uno (1980, s. 79) ve özellikle Rubin (1975, s. 180-185, 203-209, 224).

ğildir. Ne var ki, bu, ne toplumsal olarak gerekli zaman kavramını ne de sömürü *olgusunu* etkiler:

> Metaların toplamı, toplam ürün, satılmalıdır... Eğer bu olmaz veya kısmen olur ya da üretim fiyatından daha düşük fiyata gerçekleşirse, o zaman, her ne kadar işçi kesin olarak sömürülmüşse de, onun sömürüsü kapitalist açısından gerektiği gibi realize edilememiştir... Gerçekte bu, kısmi ya da tümüyle sermaye yitimi anlamına bile gelebilir. Doğrudan sömürü ile bu sömürünün realize edilmesinin koşulları aynı değildir. Bunların farklılığı yalnızca zaman ve mekan açısından değil, kuram açısından da geçerlidir. Birincisi, yalnızca toplumun üretici güçleri tarafından sınırlanırken, sonuncusu, üretimin farklı dalları ile toplumun tüketim gücü arasındaki oransızlık tarafından sınırlanır.[262]

Ekonomik krizlerin doğurduğu sonuç da buna çok benzer. Krizler pazarların daralmasına ve fiyatların çökmesine neden olabilir. Bu durumda, önceden yaratılmış değer, yeniden dağıtılabilir veya yok edilebilir:

> Sermayenin krizler aracılığıyla yok edilmesinden söz edildiğinde, iki etken arasında bir ayrım yapılmalıdır... (Birincisi), yeniden üretim süreci engellendiği, emek süreci sınırlandığı ya da bazı durumlarda tümüyle durdurulduğu ölçüde, gerçek sermaye yok edilir... İkincisi, bununla birlikte, sermayenin krizler aracılığıyla yok edilmesi, sonradan onları sermaye olarak yeniden üretim sürecinde aynı ölçekte canlanmaktan alıkoyacak değer azalmaları anlamına gelir. Bu, meta fiyatlarındaki düşüşün yıkıcı etkisidir. (Ancak) bu durum herhangi bir kullanım değeri azalmasına yol açmaz. Birinin yitirdiğini diğeri kazanır... Eğer kapitalistin satarak sermayesini yeniden üreteceği metaların değeri 12 bin sterline eşdeğer ve bunun 2 bin sterlinlik bölümü kâr ise, buna karşılık bunların fiyatları 6 bin sterline düşmüşse, o zaman kapitalist, ...işini eski ölçekte yeniden başlatamaz... Bu durumda 6 bin sterlin yok olmuştur, ancak bu metaları satın alanlar, bunları (üretim fiyatlarının) yarısına ele geçirdikleri için, işler yeniden canlandığında yollarına çok güzel devam edebilir, hatta bu işten kâr bile edebilirler.[263]

YÜTGEZ aracılığıyla değer belirlenimi, normlaştırma aracılığı ile onun fiyat olarak ifadesi ve toplumsal emeğin yanlış tahsisi

---

262 *Capital 3*, s. 352, vurgular tarafımızdan eklenmiştir.

263 *Theories of Surplus Value 2*, s. 295-296.

veya krizler sonucu değer üretimi ile realizasyon arasında oluşan olası farklar, birbirinden ayrı analiz düzlemlerinde yer alırlar. Sonuncusu daha karmaşıktır, çünkü yalnızca üretim koşullarını değil, değişim koşullarını, emeğin dağılımını ve kriz olasılığını da içerir. Kâr oranları ortalamadan daha düşük olan firmalar, (bu süreçte -ç.n.) her zaman cezalandırılır. Her alanda, etkinliği düşük firmalar, rakiplerinden daha az değer üretirler, bunun sonucunda da iflas edebilir ya da el değiştirme operasyonlarının hedefi haline gelebilirler. Eğer sektör, tüm firmaların kâr oranlarını aşağı çekecek şekilde talebi aşan bir üretim gerçekleştiriyorsa, bu baskılar daha güçlü hale gelir. Ortalama karşısındaki bireysel ve sektörel kâr oranları arasındaki farklılıklar, tüm ekonomi boyunca emeğin yeniden tahsis edilmesini sağlayan kapitalist mekanizmalardır; bunlar, aynı zamanda, teknik gelişmenin kaldıraçları görevi görürler.

5.4 - Sonuç

Soyut emek, değer ve fiyat, kapitalizm altında çalışmanın toplumsal biçimi ve sömürü tarzına ilişkin analizin temel kavramlarıdır. Bu kavramlar, egemen toplumsal üretim ilişkilerini ifade ederler ve farklı düzlemlerde ele alınabilirler. Yüksek derecede soyut bir düzlemde, değer, üretim tarzından çıkan toplumsal bir ilişkidir. Bundan ötürü tipik olarak kapitalist üretim ilişkileri içinde harcanan emek, değişim ve dağıtım koşullarını dikkate almaksızın değer üretir. Üretilen emeğin miktarı YÜTGEZ tarafından belirlenir ve başlangıçta değer, 'doğrudan' veya 'basit' fiyat olarak görünür.[264]

Değer ve fiyat arasındaki ilişki, daha somut olarak çözümlenebilirse de, çoğu zaman kavramsal detay ve niceliksel belirlenim arasında bir değiş-tokuş vardır. Örneğin, üretim araçlarının değerinin aktarılması, çıktı fiyatlarında niceliksel anlamda belirlenemezliği ve buna uygun biçimde, fiyat düzeyinde bir keyfiliği

264 Bkz. *Capital 3*, s.275, Shaikh (1977, s. 106, 121, 1982, s. 72), de Vroey (1981, s. 191) ve Yaffe (1974, s. 33-34).

devreye sokar; çünkü, sabit sermayenin teknik değer-yitim oranı bilinemez. Aynı sebeple, fiyat, değerin varoluş tarzı olarak, arzın koşulu olarak veya satışta kumanda edilebilecek para olarak görülebilir, ki bunlar, *prima facie* (ilk bakışta -ç.n.) üretim tarzına ilişkin değildirler. Bu güçlüklere ek olarak, arz ve talep arasındaki uyumsuzluklar ve ekonomik krizler, değerler ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi daha bulanık hale getirebilir. Özetle, analiz düzlemindeki değişiklikler, değer ve fiyat arasındaki ilişkiyi ve bundan ötürü, emeğin homojenleştirilmesini değiştirirken, bunun tersine, normlaştırma ve senkronizasyon değişmemiş olarak kalır, çünkü bunlar tümüyle üretim tarafından belirlenir.

Bu sınırlamalar, soyut emek vektörü tahminleri aracılığıyla değerleri fiyatlardan bağımsız olarak hesaplama girişimlerinin hem kavramsal olarak hem de ampirik olarak sınırlı kalmaya mahkum olduğunu gösterir; çünkü, bunlar, değerin iki farklı biçimde, hem doğrudan (sanki somut emek zamanı tarafından ölçülebilirmiş gibi) ve hem de fiyat aracılığı ile görünebileceğini varsayarlar. Basitçe söylersek, alternatif yaklaşımlarla kıyaslandığında, bu bölümde geliştirilen değer analizi, uzun vadeli fiyatların niceliksel belirlenimini daha fazla hesaba katmaz (Bkz. Bölüm 7). Temel avantajı teoriktir; alternatif yaklaşımlara göre, ekonomik faaliyetlerin altında yatan toplumsal ilişkileri daha iyi açıklar.

6

SERMAYENİN BİLEŞİMİ



Bu bölüm, Marx'ın "sermayenin bileşimi" kavramını analiz etmektedir. Her ne kadar bu kavram, değerler ve fiyatlar, teknik değişim ile diğer yapılar ve süreçler arasındaki ilişkileri anlamak için bir temel oluştursa da, literatürün büyük bir bölümünde, genellikle, gelişigüzel bir biçimde açıklanmakta, yüzeysel veya yanlış bir biçimde kavranmaktadır.[265]

Tartışma dört bölüm halinde geliştirilmiştir. Birinci bölümde, bu konu ile ilgili literatürün çeşitliliğini göstermek için, sermayenin bileşimine ilişkin en çok bilinen yorumların bir bölümü kısaca gözden geçirilmektedir. İkinci bölüm, Marx'ın, teknik değişimin yokluğunda sermayenin bileşimi ile ilgili analizini takip etmektedir. Marx tarafından kullanılan her kavram bu bölümde tanımlanır ve bunların kullanıma sokulmaları doğrulanır. Üçüncü bölüm, sermayenin teknik bileşimi (STB), organik bileşimi (SOB) ve değer bileşiminin (SDB) teknik gelişme tarafından nasıl etki-

265 Bu bölümdeki yorum, Fine (1983) ve Saad-Filho'nun (1993b) önceki çalışmalarından çıkar ve onu kanıtlar. Bkz. keza Aglietta (1979, s. 56), Cleaver (1992), Fine ve Harris (1979, bölüm 4), Fine (1989, bölüm 10; 1990; 1992), Meacci (1992) ve Weeks (1981, bölüm 8).

lendiğini ele almaktadır. Bu bölümde, Marx'ın SOB'u SDB'den ayırmaktaki amaçlarından birinin, özgül bir olayın, ki bu olayda sermayenin yoğunlaşması teknolojik yenilenme ile birlikte gerçekleşir, analizine odaklanmak olduğu gösterilmektedir. Dördüncü bölüm, bu bölümün temel bulgularını özetlemektedir. Statik ve dinamik olaylar arasındaki karşıtlık, yalnızca kavramların düzenli bir biçimde devreye sokulmaları için değil, onların çelişkilerinin, sınırlarının ve değişimlerinin değerlendirilmeleri için de esastır. Dahası bu düzenleme, sermayenin bileşimine dair analizlerin düzeyi ile doğrudan bağlantısı düşünüldüğünde, yararlıdır da.

6.1 - Sermayenin Bileşiminin Anlaşılması

Literatürde bulunan, sermayenin bileşimi ile ilgili çok farklı anlayışlar, en azından kısmen, Marx'ın kavramın üç ayrı biçimini kullanmasından kaynaklanır: Sermayenin teknik bileşimi (STB), organik bileşimi (SOB) ve değer bileşimi (SDB). Her bir kavramın içeriği zaman zaman açık iken, Marx'ın bunları çelişkili bir biçimde kullanıyormuş gibi göründüğü anlar da vardır. Sonuçta, araştırmasının büyük bir bölümü keyfi ve şaşırtıcı görünebilir. Sermayenin bileşimi konusundaki farklı görüşlerin kısa bir gözden geçirilmesi, bu araştırmanın ortaya çıkardığı güçlükler konusunda daha iyi bir fikir verebilir.

Paul Sweezy, sermayenin bileşiminin, üretimde kullanılan toplam sermayedeki sabit sermayenin (s), değişken sermaye (d) ile ilişkisi olduğunu öne sürer. Onun için, her ne kadar, 'bu ilişkiyi göstermek için birkaç oran kullanılabilirse de... en uygun görüneni, sabit sermayenin toplam sermayeye oranıdır.'[266] Sweezy, SOB'u, s/ (s+d) olarak tanımlar. Bu formülasyonun kökleri Bortkiewicz'in çalışmasındadır ve Seton ile Desai[267] tarafından da aynı biçimde benimsenmiştir. Dönüşüm sorununun tartışılmasında da Sweezy, Bortkiewicz'in çalışmasına sadık kalır ve aşağıdaki bölüm ile 7. bölümdeki tartışmadan anlaşılacağı gibi, farklı

---

266 Sweezy (1968, s. 66).

267 Bkz. Bortkiewicz (1949), Desai (1989, 1992) ve Seton (1957).

sektörel kâr oranlarını, yatırılan sermayenin organik bileşiminden çok, farklı değerlere bağlar. Bu, Marx'ın yaklaşımının tersi bir yaklaşımdır.

Michio Morishima, STB ve SDB'ye dönük kavrayışında Marx'a daha yakındır. Ancak SOB'u, "tüm göreli değerler değişmez olarak kalırken, STB'nin değişiklikler geçirmesi halinde, Marx'ın SDB'ye vereceği ad" olarak tanımlayarak yanlış yorumlamaktadır; başka bir deyişle, onun için SOB, SDB'nin, STB'deki değişiklikler SDB'deki değişiklikler tarafından tam olarak yansıtıldığı zamanki adıdır (sanki üretkenlikteki artış, tüm sektörler boyunca aynıymış gibi).[268] Morishima, Marx'ın SOB'u "yalnızca teknik değişimlere ilişkin incelemesini basitleştirmek için" tanımladığına inanır; ancak aşağıda gösterileceği gibi, bu yaklaşım yetersizdir.

Nobuo Okishio,[269] dönüşüm ile ilgili araştırmasında, organik bileşim adı altında sermayenin değer bileşimiyle çalışır ve hiçbir şekilde bunu yapan tek kişi de değildir. Mevcut literatürün büyük bir bölümü, SOB'un, sanki SDB yokmuş gibi, sorunsuz bir biçimde s/d olarak tanımlanabileceğini savunur ve değerleri fiyatlara, bu varsayıma dayanarak dönüştürür.[270] Ancak Marx açısından sorun bundan biraz daha karmaşıktır. Kâr eğiliminin düşmesi eğilimi yasasının analizinde, Roemer aynı şekilde, SOB'u, *'gerçekte SDB olarak kavramlaştırılması gereken şey'* olarak adlandırır ve düşen kâr oranı ile ilgili tartışması bu temel hatanın izlerini taşır.[271]

Dönüşüm sorununa yinelemeci bir çözüm öneren klasik çalışmasında, Shaikh, SOB'u, (s+d)/d oranı olarak adlandırır.[272] Bunun aksine, Sherman, SOB'u d/(s+d) olarak tanımlar; bunun da aksine, Mage'i izleyen M. Smith ve Wright, SOB'u s/(d+a) olarak belirlerler (a= artıdeğer -ç.n.). Foley, dikkat çekici incelemesinde 'serma-

268 Bkz. Morishima (1973).

269 Bkz. Okishio (1974).

270 Bkz. Bortkiewicz (1952), Howard (1983), Lipietz (1982), Meek (1956; 1973, s. 313) ve Winternitz (1948).

271 Bkz. Roemer (1979).

272 Shaikh (1977, s. 123); Bkz. keza Shaikh (1973, s. 38).

yenin bileşimini' d/(s+d), ve SOB'u, s/d olarak formüle eder.[273] Son olarak, Groll ve Orzech, sermayenin bileşimi konusundaki detaylı tartışmalarında (bu tartışmanın olumlu yönlerinden biri STB, SOB ve SDB'nin birbirlerinden dikkatli bir biçimde ayrılmasıdır), Marx'ın muhtemelen katılmayacağı bir biçimde, SOB'un uzun vadeli bir değer-kavramı olduğunu ileri sürerler (SDB ise pazar fiyatlarıyla ölçülür ve kısa vadeye atıfta bulunur).[274]

Bu sorunlar, sermayenin bileşimi ile ilgili literatürde karşılaşabileceğimiz güçlüklerden yalnızca bazı örneklerdir. Marx'ın bu kavramları nasıl kullandığını anlamak için, bu bölüm, bu görüşlerin gelişmelerini gözden geçirmektedir. Daha sonra, Marx'ın, sonradan sermayenin bileşimi olarak adlandıracağı kavramları *Grundrisse*'de henüz kullanmadığı, *Artıdeğer Teorileri*'nde sermayenin fiziksel (teknik) bileşimi ve sermayenin organik bileşimi kavramlarını devreye soktuğu ve nihayet *Kapital*'de, sermayenin teknik bileşimi, sermayenin organik bileşimi ve sermayenin değer bileşimi kavramlarını en gelişmiş biçimleriyle kullandığı gösterilmektedir. Bu kavramların aşama aşama devreye sokulması, tartışılan konuda Marx'ın algılamasının artan bir biçimde rafine bir hal aldığını gösterir ve kanıtlarını netleştirmesine izin verir. Aşağıda, kanıtlarının biçimi değişse de, Marx'ın uğraştığı sorunların ve çıkardığı sonuçların yıllar boyunca esas olarak değişmediği gösterilecektir.

6.2 - Üretim ve Sermayenin Bileşimi

Emeğin üretkenliği, belirli bir zaman dilimi içerisinde nihai meta halinde işlenebilecek üretim araçları kitlesi tarafından ya da alternatif olarak, saat başına çıktı tarafından belirlenir.[275] Bu kavram, sermayenin teknik bileşimi (STB, daha önce sermayenin fiziksel bileşimi olarak adlandırılmıştır) ile ifade edilir. STB, maddi girdi kitlesi (geçmişte sarf edilmiş emeklerin ürünleri) ile bunları çıktıya dönüştürmek için gerekli canlı emek arasındaki fiziksel orandır:

---

273 Bkz. Foley (1986, s. 45), Mage (1963), M. Smith (1994a, s. 149) ve Wright (1977, s. 203).

274 Bkz. Groll ve Orzech (1987, 1989); Bkz. keza Fine (1990).

275 Bkz. *Capital 1*, s. 136-137, 332, 431, 773, 959 ve *Capital 3*, s. 163.

> Örneğin, bir günde belirli bir ürün kitlesi üretmek için belirli bir sayıda işçi tarafından temsil edilen belirli bir miktarda işgücü gerekir ve bu, belirli büyüklükte bir üretim aracı kitlesini -makineler, hammaddeler, vb- harekete geçirmek ve onları üretici biçimde tüketmeyi içerir... Bu oran, sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve onun organik bileşiminin gerçek temelidir.[276]

STB doğrudan ölçülemez veya (değişik üretim -ç.n.) dalları boyunca karşılaştırılamaz, çünkü soyut emek olmaktan çok (Bkz. Bölüm 5), heterojen bir kullanım değerleri paketi (maddi girdiler) ile sektörel-olarak-özgün ortalama bir nicelik (normlaştırılmış ve senkronize edilmiş emek) arasındaki orandır. Örneğin, bir saatlik emekle işlenen girdilerin kullanım değerlerinin ve emeğin verimliliğinin çok farklı olabildiği inşaat ve elektronik sanayilerinde STB'yi doğrudan karşılaştırmak imkansızdır. Ancak STB değer terimleriyle hesaplanabilir, çünkü kapitalizmde tüm üretilmiş girdiler metaya dönüşme eğilimindedirler. STB'nin değer ölçümü, sermayenin organik bileşimini (SOB) veya verili bir firma, sektör ya da ekonomide bir saatlik canlı emeği özümseyen üretim araçlarının değerini tanımlar:

> Organik bileşim, aşağıdaki anlamda alınabilir: Aynı miktarda emeği özümsemek için üretimin farklı katmanlarında harcanması gereken sabit sermaye oranları.[277]

Marx için SOB, STB'nin değer-yansıması veya üretimde belirlenen teknolojik bir bileşimdir ve bu, üretimdeki teknik ilişkileri değer terimleriyle sentezler. SOB, (sabit ve dolaşımdaki sermayeyi içeren) sabit sermayenin *toplam* değerini, girdileri dönüştürmek için gerekli *toplam* emek zamanı (ödenmiş olsun veya olmasın) ile ilişkilendirir. Marx, SOB'a aşağıdaki şekilde atıfta bulunur:

---

276 *Capital 3*, s. 244. Bkz. keza *Theories of Surplus Value 2*, s. 455-456.

277 *Theories of Surplus Value 3*, s. 387. 'Organik', sermayenin 'hakiki' (intrinsic) bileşimini gösterir. Genel kâr oranını analiz ettiğinde (Bkz. Bölüm 7), Marx, şunları söyler: 'Kâr oranı, toplam sermaye karşısında artıdeğeri ölçtüğü için... artıdeğerin kendisi toplam sermayeden (ve onun her parçasından tek tip olarak) çıkmış gibi görünür, öyle ki, sabit ve değişken sermaye arasındaki *organik* ayrım, kâr kavramında silinir.' (*Capital 3*, s. 267, vurgular tarafımızdan).

> Üretici sermayenin farklı öğeleri arasındaki oran... üretici sermayenin organik bileşimi tarafından belirlen(ebil)ir. Bununla teknolojik bileşimi kastediyoruz. Verili bir emek üretkenliği ile, ki bir değişiklik vuku bulmadığı sürece bir sabit olarak alınabilir, belirli bir miktar canlı emek (ödenmiş olsun veya olmasın), başka bir deyişle değişken sermayenin maddi öğelerine denk düşen hammadde ve iş araçlarının miktarı, yani sabit sermaye miktarı -sabit sermayenin maddi öğeleri-, üretimin her katmanında belirlenebilir.[278]

Ne var ki, SOB ile ilgili büyük bir zorluk söz konusudur. Üretim araçlarının belirli bir miktarının değeri, kullanılan miktarlar aracılığıyla onun bileşenlerinin değerlerinin ürünü iken, SOB'daki farklar ya da değişikliklerin STB'deki farklar ve değişikliklere (ve sonuç olarak bu sektördeki emeğin üretkenliğinde görülen farklar ve değişikliklere) mi bağlı olduğunu, yoksa kullanılan üretim araçlarının değerindeki (ki, diğer sektörlerdeki durumları yansıtır) farklar ve değişikliklerden mi (kaynaklandığını -ç.n.) söylemek imkansızdır. Ancak, Marx için hiçbir belirsizlik söz konusu değildi. STB'nin doğrudan bir değer-yansıması olarak SOB, STB bir sabit olarak korunduğu sürece, sermaye öğelerinin değeri değişse bile değişmezdi. Bu son derece soyut iddiayı ileri süren Marx, şunları söylemektedir:

> Sermayelerin organik bileşimleri ve benzer biçimde onların organik bileşimlerindeki farklılıklardan kaynaklanan ayrım noktaları veri kabul edildiği takdirde, teknolojik bileşim aynı kalsa dahi, değer oranı değişebilir... Eğer (örneğin) organik bileşimden bağımsız olarak değişken sermayenin değerinde herhangi bir değişiklik ortaya çıkmışsa, bu yalnızca, söz konusu üretim alanında üretilmemiş, fakat dışarıdan metalar olarak ona dahil edilmiş geçim araçlarının fiyatlarında bir düşüş ya da yükseliş yaşandığı için gerçekleşmiş olabilir. (...) Organik değişiklikler ve değer değişimleri tarafından meydana getirilmiş değişiklikler, belirli durumlarda kâr oranları üzerinde benzer etkiler yaratabilir. Ancak bunları aşağıdaki şekilde ayırt etmek mümkündür. Eğer sonuncular, basit bir biçimde piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı değillerse ve bundan dolayı da geçici bir nitelik taşımıyorlarsa, şaşmaz bir biçimde, değişken ve

278 *Theories of Surplus Value 3*, s. 382. Bkz. keza *Theories of Surplus Value 2*, s. 276, 279.

sabit sermayenin öğelerini sağlayan katmanlardaki organik değişiklikler nedeniyle ortaya çıkmışlardır.[279]

Marx, verili bir üretim süreci için, (bağlı ve devir eden) sabit sermaye ile teknik olarak talep edilen emek miktarı (ödenmiş veya ödenmemiş) arasında kurulan değer-oranındaki değişikliklerin, hem girdi değerlerindeki değişimlerden hem de üretimdeki teknolojik (organik) değişikliklerden kaynaklanabileceğinin açık olarak farkındadır. SOB'un bu tanımına dayanarak ve teknik değişimlerle değer değişikliklerinin yan yana konmaması gerektiğinin farkında olarak, Marx, *Kapital*'in ikinci cildinin üçüncü bölümünde şunları tartışmayı planlar:

"1. Üretim aşamasından doğdukları kadarıyla değişken ve sabit sermaye arasındaki farklar tarafından kısmen koşullanmış, sermayenin farklı organik bileşimleri -bir yanda makineler ve hammaddeler, diğer yanda bunları harekete geçirecek emek miktarı arasındaki mutlak niceliksel ilişkiler. İş sürecine ilişkin farklar. Dolaşım sürecinden kaynaklanan bağlı ve devir eden sermaye arasındaki farklar keza ele alınacaktır...

2. Farklı sermaye parçalarının göreli değerlerindeki farklar, ki bunlar (söz konusu parçaların -ç.n.) organik bileşimlerinden değil, özellikle hammaddelerin değer farklarından doğarlar (hammaddelerin iki farklı katmanda eşit miktarda bir emeği özümsediği varsayıldığında bile).

3. Bu farkların sonucu, kapitalist üretimin ayrı ayrı katmanlarındaki kâr oranlarının farklılığıdır."[280]

Marx sonunda, şu gerçeğin farkına vardı: Bu sorunların uygun bir biçimde ele alınması, farklı teknolojilerin uygulanmasının sonuçları ile farklı değerlerdeki girdilerin kullanılmasının sonuçları arasında daha rafine bir ayrım yapılmasını gerektiriyordu. Bu nedenle, *Kapital*'de, sermayenin değer bileşimi (SDB) kavramını devreye soktu. SDB bir değişim kavramıdır. Bu, sabit sermayenin

---

279 *Theories of Surplus Value 3*, s. 383-386, çeşitli paragraflar; Bkz. keza *Theories of Surplus Value 2*, s. 376-377.

280 *Theories of Surplus Value 1*, s. 415-416.

devir eden parçasının (bağlı sermayenin değer yitimini de içeren) değeri ile, bir birim metanın üretimi için gereksinim duyulan değişken sermaye arasındaki orandır.[281]

Hem SDB'nin devreye sokulmasından önce hem de devreye sokulduktan sonra, Marx'ın aynı sorunu nasıl ele aldığına bir bakalım. Bu, onun analizinde SDB'nin yerini ve STB ve SOB ile ilişkisini gösterecektir. Marx'ın tartışmak istediği nokta şudur: Eğer iki ayrı sermayenin teknik ve organik bileşimleri eşit olduğu halde, kullanılan üretim araçlarının değeri farklı ise, dolaşım açısından onların STB'lerinin değer-hesaplanması, analizi yapanı yanıltır ve STB'lerin farklı olduğuna inanmalarına yol açabilir. *Artıdeğer Teorileri*'nde Marx, şunları söyler:

> Sermayelerin hacimlerinin eşit olması halinde... *organik bileşim üretimin farklı katmanlarında aynı* olabilir, ancak sabit ve değişken sermayenin birincil bileşen parçalarının değere oranları, kullanılan araç ve hammaddelerin miktarının farklı değerlerine göre farklı olabilir. Örneğin, demir yerine bakır, kurşun yerine demir, pamuk yerine yün, vb.[282]

SDB, Marx'ın daha titiz ve daha rafine olmasına izin vermiştir. *Kapital*'de, (bu konuda -ç.n.) şunları söylemektedir:

> STB oranının sermayenin farklı dallarında aynı olabilmesi, yalnızca, değişken sermayenin basit bir biçimde işgücünün bir endeksi ve sabit sermayenin, işgücünün harekete geçirdiği üretim araçları hacminin bir endeksi olarak görev yaptığı ölçüde mümkün olabilir. Örneğin bakır ve demirde belirli işlemler, işgücü ve üretim araçları arasında aynı orantıyı içerebilir. Ancak bakır, demirden daha pahalı olduğu için değişken ve sabit sermaye arasındaki değer ilişkisi her durumda farklı olacak ve *bundan ötürü, iki sermayenin değer bileşimleri bir bütün olarak alınacaktır.*[283]

---

281 Bkz. D. Harvey (1999, s. 126) ve Weeks (1981, s. 197- 201).

282 *Theories of Surplus Value* 3, s. 386. Alternatif olarak, 'Üretimin farklı dallarındaki sermayelerle -başka türlü eşit fiziksel (teknik) bileşimli sermayelerle- daha yüksek değerli makine veya kullanılan malzeme, bir fark meydana getirebilir. Örneğin eğer pamuk, ipek, keten ve yün (endüstrileri) açıkça aynı fiziksel bileşime sahip olmuş olsaydı, yalnızca kullanılan malzemenin maliyetindeki fark (bile) böyle bir varyasyon yaratabilirdi.' (*Theories of Surplus Value 2*, s. 289).

283 *Capital 3*, s. 244, vurgular eklendi.

Bu örnekler, eşit STB ve SOB'a sahip farklı sektörlerde, emek-saati başına tüketilen üretim araçlarının değerindeki farkların sonuçlarını açıklamaktadır. Örneğin, bakır ve demir araçlar (ya da yün ve pamuk veya gümüş ve altın takılar) aynı teknolojilerle ve bundan ötürü, aynı teknik ve organik bileşimlere sahip sermayeler tarafından üretilmişlerse, Marx, maddi girdilerin kendilerine özgü değerlerinin farklı olmasından ötürü, bunların değer bileşimlerinin farklı olduğunu söyler.[284] Birinci aktarımda, STB'yi yalnızca SOB aracılığıyla ölçer. SOB, üretim bakış açısından STB'yi yansıtırken, kullanılan girdilerin kendilerine özgü değerlerini dikkate almaz. Marx, yalnızca, farklı değerlerde üretim araçları kullansalar bile sermayelerin eşit STB ve SOB'a sahip olabileceklerine işaret edebilir. İkinci örnekte, Marx, doğrudan şu iddiayı ortaya atarak farklı bir tartışmaya girer: Eğer farklı sektörlerde faaliyet gösteren iki sermaye, aynı teknik (ve bundan ötürü organik) bileşime sahip bulunuyor, fakat farklı değerde üretim araçları kullanıyorlarsa, onların STB ve SOB'larının eşitliği, farklı SDB'leri tarafından bozulmuş görünecektir.

Karşıt örnek de, Marx'ın aynı şekilde dikkatini çeken bir konuydu. Eğer iki sektör eşit SDB'ye sahip olsalardı, farklı SOB'ları (ve bundan ötürü farklı STB'leri) olabilir miydi? Marx'ın yanıtı olumludur:

> Basitçe değer bileşimi terimleriyle dikkate alınan, düşük organik bileşimli bir sermaye... salt sabit parçalarının değerindeki bir artış aracılığıyla açıkça daha yüksek organik bileşimli bir sermaye ile aynı düzeye yükselebilirdi... Aynı organik bileşime sahip sermayeler, böylece değişen değer bileşimlerine sahip olabilirler ve aynı (değer) bileşimi yüzdesine sahip sermayeler, emeğin toplumsal üretkenliğinin çeşitli farklı düzeylerini sergileyerek, organik bileşimin farklı düzeylerinde durabilirler.[285]

Bundan ötürü, iki ayrı üretim sürecinde verili bir miktar homojen işgücü, farklı üretim araçları *kitlelerini* nihai ürün haline dönüştürüyorsa, sermayeler farklı STB ve SOB'lara sahip olacaklardır. Ancak eğer bu girdilerin değerleri, kullanılan sabit ve de-

284 Bkz. Fine (1989, s. 62-63).

285 *Capital 3*, s. 900-01.

gişken sermaye oranları arasındaki eşitliği bozmuyorsa, o zaman onların SDB'leri eşit olacaktır.[286]

Bu örnekler gösteriyor ki, farklı sektörlerde tüketilen sabit ve değişken sermayenin değerlerindeki farklar, SOB tarafından değil, SDB tarafından elde tutulur; bunun aksine, üretim teknolojisindeki farklar, SOB'u etkiler, ancak SDB tarafından doğru biçimde yansıtılmayabilir. SOB kavramı önemlidir, çünkü üretimdeki teknik farklılıkların (ya da değişikliklerin, Bkz. bölüm 6.3), bunlara denk düşen değer farklılıkları dikkate alınmaksızın, incelenmesine izin verir; oysa SDB bunlar arasında bir ayrım yapamaz. Son bir örnek, SOB kavramının kapsam ve sınırlamaları ile SDB'nin rolünü aydınlatır:

> Varsayalım ki, hammadde pahalı olsun ve (daha vasıflı) emek de, aynı oranda pahalı olsun. Bu durumda (kapitalist) A, (kapitalist) B'nin 25 işçi kullandığı yerde 5 işçi kullansın ve bunlar ona 100 pound'a mal olsun (A'nın 5 işçisi, B'nin kullandığı 25 işçinin alacağı ücret fonuna eşit bir miktar alsın -ç.n.) - 25 işçi kadar fazla, çünkü onların emekleri daha pahalıdır (bundan ötürü artı emekleri aynı şekilde daha değerlidir). Bu beş işçi, 500 pound değerinde 100 libre hammadde (y) işlerken, B'nin işçileri 500 pound değerinde 1000 libre hammadde (x) işlerler... Buradaki değer oranı, 100 pound d'ye (değişken sermayeye) 500 pound s (sabit sermaye) (olmak üzere - ç.n.) her iki durumda da aynıdır, ancak organik bileşimler farklıdır.[287]

Bu örnek yeterince açıktır. Her ne kadar A ve B kapitalistleri üretim araçlarına ve işgücüne eşit miktarlarda para harcıyorlarsa da -ki bu sermayelerinin eşit değer bileşimlerine sahip olduğunu gösterir-, bunların organik bileşimleri, farklı üretim teknolojilerinden dolayı, değişiktir.

Özetlersek, her ne kadar SOB ve SDB, STB'nin değer-hesap-

286 'Eğer daha pahalı olan hammaddenin fiyatı daha ucuz olanın seviyesine düşmüş olsaydı, her şeye rağmen, bu sermayelerin teknik bileşimleri itibariyle benzer olduklarını görürdük. O zaman, değişken ve sabit sermaye arasındaki değer oranı, her ne kadar harcanan canlı emek ile ihtiyaç duyulan iş koşullarının miktar ve doğasında hiçbir değişiklik olmasa da, aynı olurdu.' (*Capital 3*, s. 900).

287 Theories of Surplus Value, s. 387.

lamaları iseler de, üretim araçları ve işgücünü farklı değerlendirmeleri sebebiyle farklı kavramlardır. İki ayrı sektörde benimsenen üretim teknolojilerinin SOB açısından bir karşılaştırılması, sermaye bileşenlerinin değerlerindeki farklardan bağımsızdır, çünkü SOB üretimde tanımlanır. Bunun aksine, sabit ve değişken sermaye değerlerindeki farklılıklar (veya varyasyonlar, Bkz Bölüm 6.3), SDB tarafından, (yani -ç.n.) bir değişim kavramı tarafından saptanırlar.[288] Yalnızca bu durumda Marx'ın tanımını tam anlamıyla kavramak mümkündür:

> Sermayenin bileşimi, iki katmanlı bir düzeyde anlaşılabilir. Değer olarak, o, içinde sabit sermaye... ve değişken sermaye... olarak bölündüğü orantı tarafından belirlenir... Malzeme olarak, tüm sermaye, üretim sürecine girdiğinde, üretim araçları ve canlı işgücü olarak bölünür. Bu sonuncu bileşim, bir yandan kullanılan üretim araçlarının kitlesi ile diğer yandan onların kullanılması için gerekli emek kitlesi arasındaki ilişki tarafından belirlenir. Ben, ilkini sermayenin değer-bileşimi, sonuncusunu sermayenin teknik-bileşimi olarak adlandırıyorum. Bu ikisi arasında yakın bir karşılıklı ilişki vardır. Bunu ifade etmek için sermayenin değer-bileşimini, onun teknik bileşimi tarafından belirlendiği ve sonuncudaki değişiklikleri yansıttığı kadarıyla, sermayenin organik bileşimi (olarak -ç.n.) adlandırıyorum.[289]

6.3- Sermayenin Birikimi

Kapitalizmin başlıca özelliklerinden biri, üretim teknolojilerinin gelişmesine yönelik eğilimidir (Bkz. Bölüm 5.2). Teknik değişim genellikle tek tek firmalarda uygulamaya konulur ve (bu firmaların -ç.n.) STB ve sonuç olarak da SOB ve SDB'lerini yük-

---

288 Örneğin, 'Çalışmanın bu bölümünde, her durumda emeğin üretkenliğinin sabit kaldığını varsayıyoruz. Gerçekte, bir sanayi dalına yatırılan bir sermayenin *değer-bileşimi*, yani değişken ve sabit sermaye arasındaki belirli bir oran, *her zaman emek üretkenliğinin belirli bir derecesini ifade eder*. Bundan ötürü, bu oran, salt sabit sermayenin maddi öğelerinin değerinde bir değişiklik veya ücretlerde bir değişiklik dışında bir değişime uğratıldığında, emek verimliliği aynı biçimde buna uygun bir değişime uğramak zorundadır.' (*Capital 3*, s. 50-51, vurgular eklendi).

289 *Capital 1*, s. 762. Alternatif olarak, 'Sermayenin organik bileşimi, onun değer bileşimine, bu bileşim teknik bileşim tarafından belirlendiği ve onu yansıttığı kadarıyla, verdiğimiz addır.' (*Capital 3*, s. 245).

seltir.[290] Yüksek verimlilikleri nedeniyle, yenilenen firmalar daha yüksek kâr oranlarından yararlanırlar. Aynı dalda faaliyet gösteren firmalar arasındaki rekabet, bu teknik gelişmeleri genelleştirme eğilimindedir. Bunlar, (sonuçta -ç.n.) meta değerlerini düşürür ve yenilenen firmaların avantajlarını ortadan kaldırırlar. Daha genellersek, sermayenin teknik ve organik bileşimleri genelde her devirde (devir döngüsü sonunda -ç.n.) yükselme eğiliminde iken, başka her şey sabit kalmak koşuluyla, meta değerleri düşme eğilimi gösterir.[291]

Teknik değişim, ister doğrudan ister dolaylı olsun, potansiyel olarak tüm metaların değerlerini değiştirdiğinden, dinamik bir çevrede sermayenin bileşiminin belirlenmesi, üretimdeki değişikliklerin meta dolaşımını etkileme tarzına bağlıdır. Bu durum en iyi ve genel olarak, sermaye düzleminde çözümlenir; çünkü bu düzlemde, girdilerin satın alındığı döngünün başlangıcında var olan değerler ('ilk değerler') çıktının satıldığı dönemdekinden ('sonraki değerler')[292] daha yüksektir. Bu kavramsal ayrım, birikimin analizi açısından belirleyicidir:

---

290 Her ne kadar üç bileşim eşzamanlı olarak değişirse de, mantıki terimlerle önce STB değişir ve bu değişim SOB ve daha sonra SDB tarafından yansıtılır.

291 291. *Grundrisse*'de Marx, bundan zaten haberdardı, ancak sermayenin bileşim analizini geliştirmek için gerekli kavramları henüz tanımlamamıştı: 'Eğer sermayenin toplam değeri aynı kalırsa, üretici güçteki bir artış, sermayenin (makine ve malzemeyi ihtiva eden) sabit parçasının bu değişkene, yani sermayenin canlı emek alımında kullanılan ve ücret fonunu oluşturan parçasına bağlı olarak büyümesi anlamına gelir. Bu aynı zamanda, küçük miktarda bir emeğin daha büyük miktarda bir sermayeyi harekete geçirmesi demektir.' (s. 389, vurgu atlandı). Marx, 831. sayfada şunları ekler: 'Emeğin üretici güçlerinin gelişmesinde, emeğin objektif koşullarının, (yani -ç.n.) nesneleşmiş emeğin, canlı emeğe ilişkin olarak büyümesi olgusu, sermayenin bakış açısından, toplumsal etkinliğin momentlerinden birinin -objektif emeğin- diğer momentinin, (yani -ç.n.) sübjektif, yaşayan emeğin, giderek güçlenen gövdesi haline gelmesi şeklinde değil, aksine, canlı emeğin tersine, gerçek boyutlarıyla temsil edilen emeğin objektif koşullarının gittikçe daha büyük bir bağımsızlık kazanması, toplumsal zenginliğin yabancılaşmış, egemen bir güç olarak emeğin karşısına daha güçlü parçalar halinde çıkması şeklinde görünür.' (Bkz. 388-398, 443, 707 ve 746-747). Bkz. keza Chattopadhyay (1994, s. 37-38) Fine (1989, s. 60-63), D. Harvey (1999, s. 127-128), Reuten ve Williams (1989, s. 120) ve Uno (1980, s. 52-53).

292 Bkz. Bölüm 5.2, Carchedi (1984, 1991), Fine (1990, 1992), Moseley (2000b) ve Weeks (1981, bölüm 8).

> Sermayenin dolaşım süreci bir günde tamamlanmayıp, onun orijinal formuna dönmesine kadar süren oldukça uzun bir dönemi kapsadığından... büyük karışıklık ve değişiklikler bu dönem boyunca pazarda ... (ve) emeğin üretkenliğinde ve bundan dolayı aynı şekilde metaların gerçek değerlerinde gerçekleşir, (ve) son derece açıktır ki, başlangıç noktası, (yani-ç.n.) önceden tedarik edilen sermaye ile bu dönemlerden birinin sonunda onun (başlangıç noktasına -ç.n.) dönüşü arasında mutlaka büyük felaketler vuku bulacak ve kriz öğeleri toplanıp gelişecektir... Bir dönemdeki değerin bir sonraki dönemdeki aynı metanın değeri ile karşılaştırılması hiçbir biçimde skolastik bir yanılsama olmayıp, bundan da öte, sermayenin dolaşım sürecinin temel ilkesini oluşturur.[293]

Şimdi, SOB ve SDB'nin hesaplanmasında hangi değerler kullanılmalıdır; daha eski ve yüksek olanlar mı, yoksa daha yeni ve düşük olanlar mı? Marx açısından yanıt çok nettir. SOB, sermayenin bileşen parçalarının başlangıçtaki (daha yüksek) yeni teknolojiler çıktının değerini etkilemeden öncesine ait değerlerindeki STB'yi yansıtır. Bunun aksine SDB, sabit ve değişken sermayenin öğelerinin nihai (daha düşük ve senkronize edilmiş) değerlerindeki STB'yi yansıtır; bu değerler değişen üretim koşulları tarafından belirlenmiş ve değişimde yeniden kurulmuşlardır. Bundan ötürü, toplumsal SDB'deki değişiklikler, girdi olarak kullanılanlarınki de dahil olmak üzere, meta değerlerinde süreç içinde gerçekleşen düşüşü olduğu kadar toplumsal STB'deki yükselişi de kavrar. Sonuç olarak SDB, toplumsal STB ve SOB'dan daha yavaş artma eğilimindedir:

> Sermayenin teknik-bileşimindeki bu değişim, sermayenin sabit bileşeninin değişken bileşeni aleyhine artışı tarafından onun değer-bileşiminde yansıtılır... Ancak... sermayenin değer-bileşimindeki bu değişiklik, onun maddi bileşenlerinin bileşimindeki değişikliğin yalnızca yaklaşık bir göstergesini sağlar... Neden basittir: Emeğin artan verimliliği ile emek tarafından tüketilen üretim araçları kitlesi artar; ancak bunların değerleri kitleleriyle karşılaştırıldığında azalır. Bundan dolayı, bunların değerleri mutlak olarak artar, ancak bu artış, kitlelerindeki artışla orantılı değildir.[294]

---

293 *Theories of Surplus Value 2*, s. 495. Bkz. keza *Capital 2*, s. 185, *Theories of Surplus Value 3*, s. 154 ve Bologna (1993b).

294 *Capital 1*, s. 773-774. Bkz. keza *Capital 3*, s. 317-319, 322-323.

Bunun aksine, toplumsal SOB, 'ilk değerler' ile ölçülür ve toplumsal STB ile birlikte yükselir. Gelişmiş kapitalizmde, teknik gelişme birikimin başlıca kaldıracı olduğunda, çok açık bir biçimde görürüz ki, STB ve SOB, toplumsal sermayenin kendisinden bile daha hızlı bir biçimde büyürler:

> Emeğin üretkenliğindeki artış... ve bundan doğan sermayenin organik bileşimindeki değişim, yalnızca birikimin gelişmesi veya toplumsal zenginliğin büyümesine ayak uyduran şeyler değildir. *Bunlar daha hızlı bir oranda gelişirler*, çünkü basit birikime veya toplam toplumsal sermayenin mutlak yayılmasına, onun bireysel öğelerinin merkezileşmesi tarafından eşlik edilir ve çünkü ek sermayenin teknik bileşimindeki değişiklik, ilk sermayenin teknik bileşimindeki benzer değişikliklerle el ele gider.[295]

6.4 - Sonuç

SOB, STB'den yalnızca karşıt durumlar arasındaki karşılaştırmalar aracılığıyla ayırt edilir. Eğer iki sermaye aynı anda karşılaştırılırsa, her bir emek saatinde üretici biçimde tüketilen sabit sermayenin değeri ile (ki SDB'yi tanımlar), aynı zamanda işlenmiş üretim araçları kitlesi (ki STB ve SOB'u belirler) karşı karşıya getirilmiş olur. Bu olay teorik olarak önemlidir ve Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinin ikinci kısmında değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi ile ilgili analizini, farklı organik bileşimli sermayelerin statik karşılaştırılması aracılığıyla geliştirir (Bkz. Bölüm 7).

Dinamik bir ortamda, teknik değişim geçiren bir sermayenin hem SOB'u hem de SDB'si hesaplanabilir. Yukarıda bunların birbirinden ayırt edilebileceği gösterilmiştir, zira SDB, üretimin son aşamasında sarf edilen (ve dolaşan) sabit ve değişken sermayenin yeni değerleri arasındaki *ex post* oran iken, SOB, teknik olarak,

---

295 *Capital 1*, s. 781. Dahası, 'Emek talebi toplam sermaye tarafından değil, salt onun değişken parçası tarafından belirlendiği için, toplam sermaye büyüdüğü ölçüde, bu talep, önceden varsayıldığı gibi onunla uyumlu olarak artmak yerine, azalır. Azalma, toplam sermayenin büyüklüğü ile orantılıdır ve büyüme oranı ne kadar hızlanırsa, azalma oranı da o kadar hızlanır. Toplam sermayenin büyümesiyle, onun değişken parçası, onunla bütünleşmiş olan emek, herkesin kabul ettiği gibi artar, ama sürekli olarak azalan oranda.' (*Capital 1*, s. 781-782).

saat başı (ödenmiş veya ödenmemiş) emek tarafından talep edilen (bağlı ve dolaşan) sabit sermayenin *ex ante* değerlendirilmesidir. Böylece, SDB, dolaşımda belirlenir ve emekler normlaştırıldığında, senkronize edildiğinde ve homojenleştirildiğinde, yeni değerler belirlendiğinde ve metalar değişim alanına girmek üzere olduklarında, hesaplanırken; SOB, üretim sırasında ölçülür. Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinin üçüncü kısmında, kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını bu bağlamda sunar.[296]

Marx'ın STB, SOB ve SDB kavramlarını kullanması kimi zaman belirsizlikler içeriyormuş gibi görünür, çünkü hem SOB hem de SDB, STB'yi değer terimleriyle hesaplarlar. Ancak bu kavramlar kendilerine özgü bir anlam ve öneme sahiptir ve Marx'ın zamanla benimsediği terminolojik değişiklikler, hemen her zaman ve kesin bir biçimde, onun, birikimin analizi açısından, sermayenin bileşiminin, değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesinin, kâr oranının düşme eğiliminin, farklı tipte rantların, vb. öneminin gittikçe daha çok farkına varmasını yansıtırlar. Bununla birlikte ve muhtemelen daha önemli olarak, birikimin, toplumsal sermayenin yeniden üretimi üzerindeki etkisini aydınlatmasına yardımcı olurlar. Sürekli teknik değişim, STB, SOB ve toplam girdi değerlerini yükseltir. Ancak, çıktı değerleri, gelecekteki girdi fiyatları ve SDB, düşme eğilimindedir. Fiili ayarlama sürecinin nasıl gerçekleştiği -özellikle bağlı sermayenin büyük blokları için- birikim süreci açısından belirleyicidir, çünkü büyük sermaye yığınlarının ani değer kaybı, mali altüst oluşlara ve krizlere neden olabilir.

---

296 Bkz. Fine (1989, bölüm10; 1992).

7

DEĞERLERİN ÜRETİM FİYATLARINA DÖNÜŞMESİ



Farklı sektörlerdeki kapitalistler arasındaki rekabet, *Kapital*'de analiz düzleminde önemli bir değişikliği devreye sokar. Bu tip rekabet ve sermayenin yer değiştirme olasılığı, tüm bir ekonomi içerisinde sermaye ve emeğin dağılımını açıklar ve değerin fiyat olarak ifadesini dönüştürür; bu sonuncusu *üretim fiyatları* haline gelir. Değerlerin (ya da daha kesin olarak ifade edilecek olursa, yeniden üretilmiş, toplumsal olarak gerekli emek zamanına -YÜTGEZ'e- oranlı 'değer', 'basit' veya 'doğrudan' fiyatların, Bkz. Bölüm 5.4) üretim fiyatlarına dönüştürülmesi, kökenlerine bakılmaksızın, her bir sermayenin hacmine göre artıdeğerin dağılımına bağlıdır.

Marx'ın çalışması açısından dönüşümün önemi ve onun görünüşte sezgisellik karşıtı olan yaklaşımı, son derece farklı düşüncelere sahip geniş bir yazarlar yelpazesinin dikkatini bu konuya çekmiştir.[297] Dönüşümün, Marx'ın yöntemindeki temel aksaklıkları

297 Dönüşüm üzerine literatür geniş olduğu için burada bu konu üzerinde ayrıntılı durmaya ne ihtiyaç ne de yer vardır. Bununla birlikte, Bkz. Desai (1989, 1992), Dostaler ve Lagueux (1985), Elson (1979a), Fine ve Harris (1979, bölüm 2), Freeman ve Carchedi (1996), Howard ve King (1991, bölümler 12-14), Laibman (1973), Mandel ve Freeman (1984), Mohun (1995), Schwartz (1977), Steedman (1981) ve Sweezy (1949).

ortaya çıkardığı ve onun değer teorisine dayalı analizlerin çökmeye mahkum olduğunu gösterdiği sık sık öne sürülmüştür.[298] Bu iddialar, bir kısmı Marksist olmayan, geniş bir literatür tarafından reddedilmiştir. Bu literatür, Marx'ın dönüşüm prosedürünün kolaylıkla düzeltilebileceğini (ancak farklı biçimlerde) veya bu yaklaşımın yeterince güçlü olduğunu ve düzeltilmekten çok, anlaşılmaya ihtiyaç duyduğunu öne sürer.[299] Bu bölüm söz konusu geleneğe dayanır, ancak dönüşüm sorununa farklı bir açıdan yaklaşır. Önceki analizler, her zaman olmasa da, çoğunlukla dönüşümün, gelişmiş sermayelerin değer bileşimindeki farklara bağlı olduğunu savunmaktadır. Oysa, tam aksine, Marx'm, bunu, onların *organik* bileşimlerindeki farklılıklara bağladığı bilinmektedir. Bu kavramlar altıncı bölümde kıyaslanmış, karşı karşıya getirilmiş ve bunların dönüşüm açısından içerdikleri sonuçlar ana hatlarıyla aşağıda gösterilmiştir.[300]

Bu bölüm dört kısma ayrılır. Birincisi, artıdeğer, kâr, kâr oranı kavramlarını ele almakta ve kârın belirlenmesinde sermayenin organik bileşimindeki farklılıkların rolünü araştırmaktadır. İkincisi, gelişmiş sermayelerin organik bileşimlerindeki farklılıklar temelinde Marx'ın dönüşüm prosedürünü yorumlamaktadır. Üçüncüsü, girdi değerlerinin dönüşümünü ve Marx'ın değer biçimleri analizi açısından dönüşümün ortaya çıkardığı sonuçları tartışmaktadır. Ve son olarak dördüncüsü, Marx'ın bu okunmasının sonuçlarını değerlendirmektedir.

7.1 - Artıdeğer, Kâr ve Sermayenin Bileşimi

Kapital'in üçüncü cildi, artıdeğer(ler) ve kâr kavramları arasındaki farklılıklarla başlar. Artıdeğer, yeni üretilmiş değer ile iş-

---

298 Bkz. örneğin Böhm-Bawerk (1949), Samuelson (1957, 1971) ve Steedman (1977).

299 Bkz. Bölüm 2 ve Arthur & Reiden (1998), Baumol (1974, 1992), Dumenil (1980), Fine (1986), Foley (1982, 1986), Kliman ve McGlone (1988), Moseley (1993), Moseley ve Campbell (1997), Ramos-Martinez ve Rodriguez-Herrera (1996), Shaikh (1977, 1981, 1982), Wolff, Roberts ve Callari (1982, 1984) ve Yaffe (1974).

300 Bu okuma ilk kez Fine tarafından önerilen yaklaşımı geliştirir (1983); Bkz. keza Fine (1980, s. 120-121; 1989, s. 76-77) ve Saad-Filho (1997b). Benzer (fakat özdeş olmayan) görüşler için, Bkz. Albirritton (1984, s. 165-166; 1986, s. 60-61), Likitkijsomboon (1995, s. 95-96), Postone (1993, s. 271), Reuten (1993, s. 101-102), Rubin (1995, s. 223, 231, 241, 247-248) ve T. Smith (1990, s. 167-168, 170-172).

gücünün değeri arasındaki fark; kâr ise, ürünün değeri ile sabit (s) ve değişken (d) sermayelerin değerleri arasındaki farktır (Bkz. Bölüm 4.1).

Sömürü oranı (So), değişken sermayenin her bir birimi başına yaratılan artıdeğeri ölçer [So= a (artıdeğer)/ d (değişken sermaye)]. Bunun aksine, kâr oranı (Ko) sermayenin büyüme oranını ölçer, ki bu durumda üretim araçları üretimindeki ve işgücündeki ayırt edici rolü maddi değildir. Kâr oranı şöyledir:[301]

$$Ko = \frac{a}{s+d} = \frac{So}{(s/d) + 1}$$

Burada s/d, sermayenin değer bileşimidir.[302]

Marx, daha sonra, girdilerin miktar, nitelik ve değerlerindeki değişikliklerin kâr oranı üzerindeki etkilerini ve devir zamanı ile artıdeğer oranındaki değişikliklerin sonuçlarını ele alır. *Kapital*'in üçüncü cildinin sekizinci kısmında, genel kâr oranını etkileyen aynı faktörlerin, aynı zamanda farklı sektörlerdeki tekil sermayelerin kâr oranları arasındaki farklılıklara yol açabileceğine dikkat çekilmektedir:

> Eşzamanlı olarak bir diğerinin yanı sıra varolan farklı üretim katmanlarındaki kâr oranları, başka her şey aynı kalmak üzere, ya yatırılan sermayelerin devir zamanları ya da üretimin farklı katmanlarında bu sermayelerin organik bileşenleri arasındaki değer ilişkileri değiştiğinde, farklılaşacaktır. *Önceden aynı sermayenin sürekli değişimleri olarak gözden geçirdiğimizi, şimdi, üretimin farklı katmanlarında birbiri yanı sıra varolan sermaye yatırımları arasındaki eşzamanlı ayrımlar olarak ele alıyoruz.*[303]

Bu pasaj, analiz düzlemindeki değişikliğe ya da farklı sektörlerdeki sermayeler arasındaki rekabetin devreye sokulmasına işaret eder. Bu değişim, dönüşüm ihtiyacını ortaya çıkarır. Bundan ötürü, Marx'ın bu konuyu doğrudan ele almaması bir sürpriz olarak değerlendirilebilir. Daha sonraki sayfalarda Marx, daha çok, ser-

---

301 Bkz. *Capital* 3, s. 42, 49, 50, 247.

302 Bkz. *Capital* 3, s. 161.

303 *Capital* 3, s. 243. Vurgular eklendi. Bkz. keza *Theories of Surplus Value* 2, s. 384.

mayenin teknik, organik ve değer bileşimleri arasındaki farkları analiz eder (Bkz. Bölüm 6, STB, SOB, ve SDB). Ancak bu açık sapmadan sonradır ki Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinin dokuzuncu kısmında dönüşüm sorununa geri döner.

Farklı sektörlerde yatırılan sermayelerin kâr oranları, onların organik ya da değer bileşimlerinden ötürü farklı olabilir. Örneğin, aynı teknolojilerle çelik veya alüminyum araçlar (ya da pamuklu veya yünlü giysiler) üreten iki sermaye, aynı STB ve SOB'a sahip olsalar da, girdi değerlerindeki farklılıklar, onların doğrudan fiyatlarla ölçülen SDB ve kâr oranlarının farklı olmasına yol açar. Literatür, dönüşüme duyulan ihtiyacı genellikle bu şekilde açıklar. *Ancak Marx, başka bir sorunla ilgilenmektedir.* Alternatif olarak, farz edelim ki, iki türdeş sermaye, farklı teknolojilerle, biri göreli olarak daha fazla makine kullanarak, diğeri göreli olarak daha fazla emek kullanarak, mallar üretsin. Bu durumda girdi maliyetlerini (ve SDB'yi) dikkate almaksızın, daha fazla emek kullanan sermaye, daha yüksek SOB'a sahip olur, daha fazla değer ve artıdeğer üretir ve başka her şey sabit olmak kaydıyla, daha yüksek bir kâr oranı sağlar.

Bu örnekler önemlidir, çünkü, SOB'un, kâr oranı ile canlı emeğin değer ve artıdeğer ürettiği *üretim* katmanını birbirine bağladığını gösterir. Buna zıt olarak, SDB, kâr oranı ile metaların alınıp satıldığı ve yatırılmış sermayedeki büyümenin yeni kurulmuş değerlerle ölçüldüğü değişim katmanını birbirine bağlar (Bkz. Bölüm 5 ve 6). Marx, SOB ve SDB'deki farklar ve değişikliklerin kâr oranı üzerindeki etkisini şöyle açıklar:

> Hem sermayenin organik bileşenlerinden hem de onun mutlak büyüklüğünden bağımsız olan kâr oranlarındaki dalgalanmalar, yalnızca, eğer yatırılmış sermayenin değeri... yükselir ya da düşerse mümkündür... Şayet değişen koşullar aynı fiziki sermayenin yeniden üretilmesi için gerekli zamanın iki katına çıkması ya da yarıya düşmesi anlamına geliyorsa, o zaman paranın değeri değişmeden kalmak koşuluyla... kâr da, buna uygun olarak, parasal değerin iki katı veya yarısıyla ifade edilir. Ancak bu (koşullar -ç.n.), *sermayenin organik bileşiminde, yani onun değişken ve sabit parçaları arasındaki*

oranda, bir değişim içeriyorsa, o zaman, diğer koşullar aynı kalmak şartıyla, kâr oranı, değişken sermayenin artan payıyla orantılı olarak artacak veya düşen payıyla orantılı olarak düşecektir.[304]

Eğer Marx öncelikli olarak, yatırılmış sermayenin öğelerinin değerlerindeki farkların fiyatlar üzerindeki etkisi veya sabit ve değişken sermayedeki farklı *harcama oranlarının* kâr oranı üzerindeki etkisi ile ilgilenmiş olsaydı, o takdirde, dönüşüm, SDB ekseni etrafında dönerdi. Literatürün büyük bir bölümü soruna bu açıdan yaklaşır, ancak Marx bu prosedürü izlemez. SOB üzerindeki vurgusu göstermektedir ki, Marx, öncelikle, yatırılmış sermayelerin farklı (artı) değer yaratma kapasitelerinin fiyatlar üzerindeki etkisi veya üretim araçlarının değeri dikkate alınmaksızın, üretim araçlarını çıktılara dönüştürmek için gerekli farklı emek *miktarlarının* fiyatlar üzerindeki etkisi ile ilgilenmiştir.[305] Bu yaklaşım,

304 *Capital 3*, s. 237-238. Vurgular eklendi. Marx, sermayenin kârlılığını birkaç faktörün etkileyebileceğini açıkça kabul eder. Artıdeğer oranlarının eşitliği varsayılırsa, 'eşit hacimde sermayeler tarafından üretilen artıdeğer oranları, *ilk olarak*, organik bileşimlerinin, yani değişken ve sabit sermayenin, karşılıklı ilişkilerine göre; *ikinci olarak*, dolaşım dönemlerine göre (bu dönem, sabit sermayenin döner sermayeye oranı ve farklı türden sabit sermayelerin değişik yeniden üretim dönemleri tarafından belirlendiği kadarıyla); *üçüncü olarak*, emek-zamanın kendi süresinden ayrı olarak, aktüel üretim döneminin süresine göre (ki bu süre yine üretim döneminin uzunluğu ve dolaşım dönemi arasında esaslı farklara neden olabilir) değişebilir. (Bu karşılıklı ilişkilerin birincisi, yani sabit ve değişken sermaye arasındaki ilişki, çok farklı nedenlerden, örneğin saf biçimsel nedenlerden kaynaklanabilir, öyle ki, bir katmanda harcanan hammadde bir diğerinde harcanandan daha pahalı olabilir ya da emeğin değişen üretkenlik seviyelerinden kaynaklanabilir, vb.)' (*Theories of Surplus Value 2*, s. 28). Ne var ki, onun açısından, harekete geçirilen emeğin miktarı, analitik olarak, kârlılıktaki farklılıkların en önemli nedenidir (Bkz. aşağıdaki bölüm). Bkz. keza s. 23, 28, 175-178, 198, 381-391, 426-427, *Capital 3*, s. 142-145, 246-248, *Theories of Surplus Value 3*, s. 177, Marx (1985, s. 22-24), Himmelweit & Mohun (1978, s. 70, 77) ve Rubin (1975, s. 231).

305 Ben Fine (1983, s. 522) Marx'ın dönüşümünün bu asli özelliğine ilk dikkat çeken kişiydi: 'Marx, dönüşüm sorununu organik bileşim terimleriyle tartıştığı için, aşağıdaki sorunla ilgilenmiştir: Değişik sektörlerde, metalara harcanan hammaddelerin miktarlarındaki farklılıkların, bu hammaddelerin değerlerinden bağımsız olarak, fiyatlar üzerindeki etkisi nedir? Geleneksel olarak ele alındığı şekliyle dönüşüm sorunu, hammaddelerin fiyatlarındaki farklılığı hesaba katmak isteyecekti. Yine alışıldığı gibi, buradan hareket ederek, hammaddelerin fiyatlarındaki farklılıklar (ki bunlar da değişen değerlerinden farklıdır) hesaplanmak durumundaydı.' Fine (s. 523), şu sonuca varır: 'Marx, ortaya koyduğu sorun açısından hatalı değildi, ancak bu sorun, onun çözmede başarısız kaldığı düşünülen sorundan farklıydı.'

bir *emek* değer teorisi açısından, sezgisel planda açıktır; ancak biz konuyu detaylarıyla ele alalım.

Bölüm 6.2'de, STB ve SOB'un statik karşılaştırılmalarının tüketilen işgücü ve üretim araçlarının değerindeki farkları verdiği ve yalnızca üretim koşullarındaki farklılıkların etkili olduğu gösterilmiştir. Bu, Marx'ı şu basit ancak güçlü sonuca götürmüştür: Eğer girdi değerlerinden soyutlayacak olursak, üretilen metanın ne olduğu dikkate alınmaksızın, en düşük organik bileşimli sermaye, göreli olarak *daha fazla* işçi çalıştırır ve *daha fazla* artıdeğer üretir.[306]

Bu sonuç, kâr yaratmanın çözümlenmesi açısından, SOB'un neden yararlı olduğuna dair iki ayrı nedene işaret eder. Birincisi, artıdeğer ve kârın kaynağını sağlam bir biçimde *ödenmemiş emeğe* bağlayarak, Marx'ın makinelerin değer yaratmadığı, artıdeğer ve kârın eşit olmayan değişime bağlı olmadığı, sınai kâr, faiz ve rantın yalnızca üretilen artıdeğerin parçaları olduğu şeklindeki iddialarını kanıtlamasına yardımcı olur (Bkz. Bölüm 3.2 ve 4.1).[307] İkincisi, kâr oranı, emeğin dağılımı, artıdeğer ve üretim fiyatı kavramlarını, değişimden çok, üretim alanı ile ilişkilendirir. Bu bölümde, Marx, farklı SOB'lara sahip beş sermayenin karşılaştırılması yoluyla, genel kâr oranının nasıl şekillendiğini ve üretim fiyatlarının nasıl belirlendiğini aydınlatmaktadır.

7.2- Değerlerden Üretim Fiyatlarına

Kapital'in üçüncü cildinin dokuzuncu kısmında yer alan ünlü dönüşüm tablolarında, Marx 100 pound değerindeki beş sermayeyi (bağlı ve devir eden sermaye dahil) karşılaştırır ve bunların farklı SOB'larından dolayı farklı kâr oranlarına sahip olduklarını saptar. Bunların farklı kâr oranlarından bir ortalama çıkarır ve bu ortalamadan hareket ederek çıktının üretim fiyatlarını hesaplar.

---

306 'Artıdeğer oranı verili olduğunda... artıdeğerin miktarı sermayenin organik bileşimine, yani, belirli değerdeki bir sermayenin, örneğin 100 poundluk bir sermayenin kullandığı işçilerin sayısına bağlıdır.' (*Theories of Surplus Value 2*, s. 376, vurgular eklendi).

307 Bkz. Nell (1992, s. 55).

Tablo 1: Marx'ın dönüşümü[a]

Sermayeler (P = s+d)	Kullanılmış sabit sermaye(s')	Maliyet fiyatı (Mf = s'+d)	Artı Değer Oranı(a/d)	Artı Değer (a)	Ürünün Değeri (P' = Mf+a)	'Değer' kâr oranı (Ko = a/P)	Kâr (K = PR)b	Fiyat (f = Mf+f)	'Fiyat' kâr oranı (Ko' = f/P)
I. 80s + 20d	50	70	100%	20	90	20%	22	92	22%
II. 70s + 30d	51	81	100%	30	111	30%	22	103	22%
III. 60s + 40d	51	91	100%	40	131	40%	22	113	22%
IV. 85s + 15d	40	55	100%	15	70	15%	22	77	22%
V. 95s + 5d	10	15	100%	5	20	5%	22	37	22%
390s + 110d	202	312	100%	110	422	22%	110	422	22%

(a): Son satır, toplamları ve ortalamaları gösterir.
(b): R, ortalama 'değer' kâr oranıdır.

(Kaynak: *Capital 3*, s.255-256).

Marx'ın neden 100 pound değerinde aynı hacimdeki sermayelerden yola çıktığı ve neden birim fiyatı değil de her sermayenin tüm çıktısının üretim fiyatını belirlediği konusu önemine karşın literatürün dikkatinden kaçmıştır. Bunlar muhtemelen uygun oluşlarına ya da anlatım kolaylığı sağlamalarına bağlanmıştır. Ancak bu prosedürün gerekli oluşunun nedeni Marx'ın SOB ile ilgilenmesidir. Yatırılan sermayelerin eşit hacme sahip oluşundan başlayalım:

> Sermayenin organik bileşimi... yüzde terimleriyle ele alınmalıdır. Beşte dört oranında sabit, beşte bir oranında değişken sermaye ihtiva eden bir sermayenin organik bileşimini 80s + 20d formülüyle ifade ediyoruz.[308]

Dönüşümde ve başka yerlerde, Marx, yüzdelik formu birkaç kez kullanır. Bunu yapmasının nedeni, doğrudan ölçülemediği zaman, statik halde SOB'u hesap etmenin tek yolunun bu oluşudur. Eğer Marx'ın yaptığı gibi, her firmada emeğin değer-üretkenli-

308 *Capital 3*, s. 254, vurgular eklendi.

ğinin aynı olduğunu ve artıdeğer oranının tüm ekonomi açısından belirlendiğini varsayarsak (Bkz. Bölüm 4.1), yüzdelik formun (yani 6s+4d veya 180s+120d yerine 60s+40d'nin veya 8s+2d ya da 2400s+600d yerine 80s+20d'nin) çarpıcı sonuçlar doğurduğunu görürüz: Değişken sermaye, satın alınan işgücü miktarının, harcanan emeğin ve üretilen değer ve artıdeğerin bir *indeksi* haline gelir.[309] Dahası, harekete geçirilen emek miktarı ile çıktının değeri ve kâr oranı arasında doğrudan bir ilişki vardır. *Bu tam da Marx'ın dönüşümde vurgulamak istediği şeydir.* Bu ilişkiler üretimde kurulurken, sermayenin değer bileşiminden çok, *organik* bileşimini içerirler:

> Aynı iş gününde, aynı sömürü derecesi ile faaliyet gösteren aynı hacimde sermayeler veya yüzdelere indirgenmiş farklı büyüklükteki sermayeler, böylece çok farklı miktarlarda artıdeğer ve böylece de, kâr üretirler. Bunun nedeni, bu sermayelerin değişken kısımlarının üretimin farklı katmanlarında, sermayenin farklı organik bileşimlerine göre ayrışmalarıdır. Bu da, farklı miktarlarda canlı emeğin harekete geçirildiği ve buradan da, aynı şekilde, farklı miktarlarda artı emek, artıdeğer cevheri ve bundan ötürü kâr elde edildiği anlamına gelir... Herhangi bir verili emek sömürüsü düzleminde, 100'lük bir sermaye tarafından harekete geçirilen emeğin kitlesi ve böylece de bunun elde ettiği artı emek, onun değişken bölümünün hacmine bağlıdır. Üretimin farklı katmanlarındaki eşit hacimli sermayeler, yüzde sistemiyle ifade edilen farklı hacimdeki sermayeler, eşitsiz bir biçimde sabit ve değişken sermayeler halinde bölündükleri, eşitsiz miktarda canlı emeği harekete geçirdikleri ve buradan eşitsiz miktarlarda artıdeğer ve kâr ürettiklerinden, kâr oranı (kesinlikle toplam sermayenin bir yüzdesi olarak hesaplanmış artıdeğerden oluşur), her durumda farklı olur.[310]

309 'Kâr oranı, artıdeğer miktarına bağlıdır, kesinlikle artıdeğer oranına değil. Bkz. keza *Capital 3*, s. 137, 146, 243-246, D. Harvey (1999, s. 127) ve Rubin (1975, s. 231-247).

310 *Capital 3*, s. 248-249. Alternatif olarak, 'Üretimin farklı alanlarına yatırılmış sermayelerin değişen organik bileşimlerinin bir sonucu olarak, bundan ötürü de, verili hacimde bir toplam sermaye içinde değişen parçanın oluşturduğu farklı yüzdelere göre oluşan durumun bir sonucu olarak, çok farklı emek miktarları harekete geçirilir, böylece de çok farklı artıemek miktarları bu sermayeler tarafından elde edilir veya bunlar tarafından çok farklı artıdeğer miktarları üretilir. Buna bağlı olarak, üretimin değişik dallarında hüküm süren kâr oranları esas itibariyle çok

Yüzdelik formun kullanılışı, kârın üretimde yaratıldığı, onun esas olarak üretim araçlarının değerine değil, harekete geçirilen emeğin miktarına bağlı olduğu ilkesini aydınlatmaya yardımcı olur. Marx açısından, bu, kârın, toplumsal artıdeğerden çekilip alınan bir 'hisse' olduğunu gösterir.[311] Son olarak yüzdelik sistem, açık bir biçimde, toplam değerin toplam üretim fiyatlarına ve toplam artıdeğerin toplam kâra eşit olduğunu gösterir.

Bu toplam eşitlikler Marx açısından belirleyici bir önem taşır. Bunlar, ampirik olarak doğrulanmadıkları takdirde Marx'ın değer teorisinin yanlışlığını ortaya koyacak iki bağımsız koşul veya 'test edilebilir hipotez' olarak anlaşılmamalıdır. Marx açısından bu eşitlikler bir ve aynı olup zorunlu olarak birbirlerini içerirler, ancak ayrı düzlemlerde etkindirler. Fiyat yalnızca değerin bir biçimi olduğundan veya toplam kâr, toplam artıdeğere eşit olduğundan, toplam değer, toplam fiyata eşittir. Alternatif olarak, tek tek fiyatlar değerlerden farklılaşır, çünkü, dönüşümde artıdeğerin yeniden dağılımına bağlı olarak, kârlar artıdeğerlerden farklılaşır. Bu eşitlikler her zaman iç içedir, çünkü bunlar aynı kavramın, toplumsal emeğin, analizin farklı düzlemleri boyunca gelişmesini ifade ederler (Bkz. Bölüm 1.1)[312]

---

farklıdır.' (s. 257). Bkz. keza *Capital 1*, s. 421, 757, *Capital 3*, s. 137-138 ve *Theories of Surplus Value 3*, s. 483.

311 Bkz. *Capital 3*, s. 257-258, 298-99, 312-313, *Theories of Surplus Value 2*, s. 29, 64-71, 190, *Theories of Surplus Value 3*, s. 73, 87 ve *Grundrisse*, s. 435, 547, 760. Bir başka deyişle, aynı sektördeki sermayeler arasındaki kâr oranı farklılıkları ortaya çıkar, çünkü, farklı dallardaki sermayelerin kâr oranlarının eşitlenmesi değer transferlerinden ileri gelirken, bunlar saat başına farklı değer miktarları *üretirler*: 'Aynı üretim katmanında rekabetin ortaya çıkardığı şey, verili bir katmanda metanın değerinin, içindeki ortalama gerekli emek zamanı tarafından belirlenmesidir, yani piyasa değerinin yaratılmasıdır. Üretimin farklı katmanları arasındaki rekabetin ortaya çıkardığı şey, farklı piyasa-değerlerinin piyasa-fiyatlarına (ki bunlar aktüel piyasa-değerlerinden farklı üretim fiyatlarıdır) dönüştürülmesiyle *farklı katmanlarda aynı genel kâr oranının yaratılmasıdır*. Bu ikinci olayda rekabet, metaların fiyatlarını değerlerine özümseme eğiliminde değildir; tam tersine, onların değerlerini, bu değerlerle üretim fiyatları arasındaki farkları ortadan kaldırmak için, bu değerlerden farklı olan (üretim fiyatlarına) indirgeme eğilimindedir.' (*Theories of Surplus Value 2*, s. 208. Bkz. keza s. 126, 206-207, Shaikh (1982, s. 77) ve Weeks (1981, bölüm 6, 1982a).

312 Bkz. *Capital 3*, s. 257, *Theories of Surplus Value 2*, s. 190, *Grundrisse*, s. 767, Dumenil (1980, s. 10-14; 1984, s. 343), Foley (1986, s. 8), Lagueux (1985, s. 121), Roberts (1987, s. 89-90), de Vroey (1981, s. 190; 1982, s. 45), Wolff, Roberts & Callari (1984, s. 128).

SOB'a dayalı analizinin doğal sonucu olan çıktıların değeri ve para metanın değerinin dönüşümünden (hareketle -ç.n.) Marx'ın yaptığı soyutlama, bu eşitliklerin öncelikle kavramsal olarak anlaşılması gerektiğini doğrular. Bunlar, büründükleri kendilerine özgü biçimler içinde, değer ve artıdeğer, fiyat ve kâr arasındaki ilişkileri ifade ederler. Üretim fiyatları değerin göreceli olarak karmaşık bir biçimidir; bu biçimde, fiyat-değer farklılıkları, bütün ekonomi sathında, sanayinin her dalında ortalama sermaye aynı kâr oranına sahip oluncaya kadar, artıdeğeri yeniden dağıtır.[313]

Bu ilişkiye başka bir açıdan bakalım. Meta değerleri ve fiyatlar farklı düzlemlerde analiz edilebilir. Çok soyut bir düzlemde, değer, üretimin toplumsal bir ilişkisi veya niceliksel terimlerle ifade edildiğinde, her tür metayı yeniden üretmek için toplumsal olarak gerekli emek zamanıdır. Bu aynı zamanda, doğrudan fiyat, üretim fiyatı veya piyasa fiyatı olarak, bu emek zamanının parasal ifadesi olarak da görülebilir (Bkz. Bölüm 5). Bu değişimler, bu kavramların, fiyat formu ve bundan ötürü değer ilişkisinin gittikçe daha karmaşık hale gelen belirlenimlerini saptayan daha karmaşık düzlemlerde yeniden üretilmeleri aracılığıyla giderek rafine hale getirilmelerine bağlıdır. Bunların detaylı araştırılması, Marx'ın çalışmasının gövdesinin ve daha genel olarak Marksist değer teorisinin büyük bir bölümünü içerir.[314]

Yukarıda, yüzdelik biçimin, yatırılmış sermayelerin organik bileşimlerindeki farklılıkların kâr oranı üzerindeki etkisini aydınlatması nedeniyle yararlı olduğunu gördük. Ancak, bu biçim, gerçek hacimlerini göz önüne almaksızın tüm sermayeleri 100 pounda eşitlediğinden, ortalama kâr oranını değiştirir ve her bir sermaye tarafından üretilen orijinal miktarları uyarlar:

> Genel kâr oranının şekillenmesine ilişkin daha önce yaptığımız

313 'Değerler, tam olarak fiyatlara dönüştürülemezler, çünkü bu ikisi açıklamanın farklı düzlemlerinde teorik roller oynarlar; bundan ötürü her bir metanın hem bir değeri hem de bir fiyatı vardır.' (Mattick Jr. 1991-92, s. 40). Bkz. keza Hilferding (1949, s. 159), Rubin (1975, s. 176, 250-257), Weeks (1981, s. 171) ve Yaffe (1995, s. 85). Bu anlamda, bu toplu eşitlikler üzerine odaklanan yaklaşımlar, dönüşüm sorununun özünü gözden kaçırırlar.

314 Bkz. Fine (1980, s. 125); güçlü bir açıklama için, Bkz. de Vroey (1982, s. 45).

> açıklamada, üretimin her katmanındaki tüm sermayeler 100 olarak alınmıştı; bunu, kâr oranlarındaki yüzdelik farkları ve buradan eşit hacimdeki sermayeler tarafından üretilmiş metaların değerlerindeki farkları açıklığa kavuşturmak için yaptık. Bununla birlikte, üretimin her özgül katmanında üretilen fiili artıdeğer kitlelerinin yatırılan sermayelerin büyüklüğüne bağlı olduğu hususu iyi anlaşılmalıdır. (...) Açıktır ki, toplumsal sermayenin 100 birimi için ortalama kâr, buradan da ortalama veya genel kâr oranı, değişik katmanlarda yatırılan sermayelerin göreli büyüklüklerine göre büyük ölçüde değişecektir.[315]

Yüzdelik biçim aracılığıyla hesaplanan değerler, artıdeğerler, fiyatlar ve kârlar, orijinal büyüklüklerinden farklı olduklarından, Marx'ın dönüşüm prosedürünü uygulayarak fiyat vektörünü hesaplamak *imkansızdır*. Yüzdelik biçim, sermayenin organik bileşimini hesaplamak için gerekliyken, bu biçimin kullanılması fiyatların hesaplanmasını peşinen engellediğinden, Marx'ın dönüşüm sorunuyla uğraşırken güttüğü esas amacın fiyat vektörünün hesaplanması için bir yöntem geliştirmek olduğu kesinlikle *ileri sürülemez*. Buna rağmen, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, bazıları, dönüşüm 'sorunu'nun başlı başına fiyatların hesaplanmasına ilişkin olmamasından ötürü en azından hayal kırıklığına uğrayabilirler. Bu, esas olarak *niteliksel* bir sorundur: Ekonomi boyunca emek ve artıdeğerin dağılımını yansıtmasından ötürü, üretim fiyatının, toplumsal emeğin değerden daha karmaşık bir biçimi olduğunun gösterilmesidir.[316] Girdi değerlerinin analizi bu amaca ilişkin değildir ve bunların göz önüne alınması, tartışılan esas sorunu aydınlatmaktan çok, karartır.

7.3- Girdi Değerlerinin Dönüşümü

Yukarıda açıklandığı gibi, dönüşümün ilk aşaması, tüm ekonomi sathında kâr oranlarını eşitlemek için tüm sermayeler tarafından yeni üretilmiş artıdeğerin dağıtımıdır. Ancak, dönüşümün, girdi

---

315 *Capital 3*, s. 261-262.

316 Bu, Marx'ın daha titiz yorumcuları tarafından kabul edilmiştir. Bkz. örneğin Baumol (1974, s. 53), Shaikh (1984, s. 44), Schefold (1998), Shamsavari (1987) ve Yaffe (1974, s. 46).

değerlerinin ve değer-paranın dönüştürüldüğü bir başka aşaması daha vardır. Bu aşama analitik olarak ikincildir ve Marx buna fazla ilgi göstermemiştir; ancak, dönüşümün anlam ve önemi hakkındaki birçok anlaşmazlığa neden olmuştur. Marx'ın, prosedürünü uygularken girdi değerlerinin dönüşümünü küçümsediği sık sık ileri sürülmüştür. Ancak bu saptama, en hafif deyimiyle, eksiktir. Marx, iki nedenden ötürü (Bölüm 6.2'de tartışılan sınırlar içinde) girdi değerlerinden uzak durur. Birincisi, girdi değerleri, Marx'ın, fiyatların değerlerin büründüğü biçim, kârın da artıdeğerin büründüğü biçim olduğu yolundaki tartışmasına ilişkin değildir. İkincisi, girdi ve çıktı değerlerinin eşzamanlı dönüşümü, dönüşümün kavramsal özü olan artıdeğerin üretimi ve dağıtımını *saptanamaz* kılar. Eğer girdiler ve çıktılar eşzamanlı olarak dönüştürülmüş olsaydı, biri değerlerde diğeri fiyatlarda olmak üzere, görünüşte karşıt ve ilişkisiz yalnızca iki göreli fiyat sistemi var olurdu. Birincide fiyat ve kâr hesap edilemez, sonuncuda, değer ve artıdeğer noksan kalırdı. Onların içsel ilişkileri görülemezdi. Aksine, eğer Marx'ın prosedürü izlenir ve üretim araçlarının değeri bir kenara bırakılırsa, bu iki taraflı bölünmeden (dikotomi: bir kavramı,kaplamını yitirmeden ikiye bölme -çn.) sakınılabilir ve sanayi dalları boyunca, artıdeğerin değişimi aracılığıyla soyutlama düzlemindeki değişiklikler görülebilir.

Üretim araçlarının değerinden uzak durulması, dönüşüm tarafından gerçekleştirilen değişim oranlarının sistematik uyarlanmasını dikkate almaksızın, artıdeğerin dağılımını ve bunun ardından üretim fiyatlarının belirlenmesini örten perdeyi ortadan kaldırır. Dahası para-metanın değerinin dönüşümünün etkilerini ortaya koyar; ki bu, özellikle eğer para üreten sektörün SDB'si toplumsal ortalamadan farklı olsaydı, değerler ve fiyatlar arasındaki ilişkiyi daha karmaşık hale getirir ve devreye sokulan kavramları bulanıklaştırırdı.[317] Özetlersek, *Marx'ın dönüşüm prosedürü kullanılarak*

317 Bkz. *Capital 3*, s. 142, Foley (1983, s. 9), Mattick Jr. (1991-92, s. 51-52) ve Uno (1980, s. 95n5). Geleneksel yaklaşımda, paranın değeri, para-metanın (altının) üretim koşulları tarafından belirlenir. Bu koşullar ile ekonominin ortalama koşulları arasındaki farklar, parasal birimin 'içsel' değeri ile onun değişimdeki ifadesi arasında bir farklılık yaratır, bu da toplu eşitlikleri bulanık hale getirir. Dahası,

fiyat vektörünün hesap edilememesinin üç nedeni vardır: (a) Marx, yatırılan 100 pound başına üretilen metalar kitlesinin üretim fiyatlarıyla çalışır; bunların birim fiyatlarıyla değil; (b) girdi değerlerinin dönüşümüne girmez ve (c) para-metanın değerinin dönüşümünden uzak durur.[318]

Başka bir deyişle, Marx'ın dönüşümünün (dönüşüm prosedürünün -ç.n.), girdi değerlerinin dönüşümü konusunda başarısız kaldığı için yanlış olduğu şeklinde, öteden beri öne sürülen itiraz, konumuzun dışındadır. Çünkü eğer dönüşüm, SOB mihveri etrafında dönüyorsa, üretim araçlarının değeri önemsizdir ve bunların dönüşümü sonucu etkilemez. Aynı kanıt, Marx'ın para-meta değerinin dönüşümünü 'unuttuğu' (veya bu problemi çözmek için matematiksel olarak yetersiz kaldığı)[319] ya da 'mazeretsiz bir biçimde' sorunu birim değerleri veya birim üretim fiyatları terimleriyle tanımlamada başarısız kaldığı şeklindeki eleştiriye yanıt vermek için de kullanılabilir. Marx'ın prosedürü, üretim fiyatı *kavramının* çıkarılması için uygundur (her ne kadar doğrudan hesaplanması için değilse de), çünkü o, *sebebi* (üretimde emeğin harcanması ve artıdeğer çıkarılması yoluyla sömürülmesi) *sonuçtan* (pozitif bir kâr oranının ve sanayinin çeşitli dalları boyunca bu kâr oranının eşitlenmesini sağlayan güçlerin varlığı) ayırmaktadır.[320]

---

altın üretiminde sabit sermayenin kullanılması, fiyatların bu belirlenme biçimini, geleneksel yaklaşımı sezgisel çekiciliğinden yoksun kılarak ve para kullanımına tarafsız bir muhasebe birimi olarak başvurarak, matematiksel olarak ele alınması çok güç bir hale getirebilir.

318 Marx'ın yaklaşımının bu özelliklerinin yeterince anlaşılamaması, Bortkiewicz'i (1949, 1952) izleyen sonuçlar ve prosedürlerden kısmen sorumludur. Örneğin Desai (1992, s. 17), Marx'ın, 'bu (beş) katman tarafından üretilen fiziksel metaları zikretmeyi ihmal etmesinin hâlâ bir sorun yarattığından' şikayet eder ve şunları ekler: 'Bundan ötürü, bu katmanlar tarafından kullanılan çeşitli s (sabit sermaye) ve d (değişken sermaye) oranlarının nereden geldiği belli değildir. Aynı şekilde, bir üretim fiyatı oranı aldığımızda, bu çıktı birimi başına bir terim değil, metada cisimleşmiş emek saati terimidir. Bu, pazarda gördüğümüz fiyat değildir... Bir bakıma, Marx, değerlerden fiyatlara gidişte, fiziksel girdi-çıktı aşamasını "siler".

319 Bkz. Bortkiewicz (1952, s. 56), Hodgson (1973) ve Samuelson (1971, s. 418).

320 "Marx'ın, değerlerin fiyatlardan, onların dönüşümlerinin hesaplanması yoluyla çıkarılması gerektiğini düşündüğü yolundaki iddia reddedilmelidir. Marx çok iyi biliyordu ki, onun 'üretim fiyatları' klasik ekonomistlerin 'doğal değerleri' ile aynıydı... Bu yüzden, klasik yazarları, fiyat ilişkilerine dair çıkarımlarda bulunurken, bu

Üretim fiyatı kavramının devreye sokulmasıyla Marx'ın analizi daha karmaşık bir düzleme ulaşır ve dönüşümün ikinci aşaması ele alınabilir. SOB'un egemenlik alanı bir kenara bırakıldığında ve üretim araçlarının ve işgücünün fiyatları resme dahil edildiğinde, geride, meta fiyatlarının değerlerinden sapmasına dair iki neden kalır:

"(1) çünkü ortalama kâr, bir metanın içinde bulunan artıdeğer yerine onun maliyet fiyatına eklenir;

(2) çünkü bir metanın bu şekilde değerinden sapmış olan üretim fiyatı, onun maliyet fiyatına bir unsur olarak girer; bu da tüketilen üretim araçlarının değerinden bir sapmanın, ortalama kâr ve artıdeğer için doğabilecek sapmadan tamamen ayrı olarak, maliyet fiyatında zaten içerilebileceği anlamına gelir."[321]

Bakış açısında, ***fiyatın kavramsal çıkarımından fiyat düzleminde ekonominin araştırılmasına*** yönelik olarak gerçekleşen bu değişiklik, üretim fiyatları kavramının daha ileri bir belirlenmesine götürür ve Marx'ın dönüşüm prosedürünü sonuçlandırır. Fiyatın çıkarılması, üretim araçları ve işgücünün değerini bir yana bırakarak artıdeğerin dağıtımından yola çıkarken, fiyat vektörünün hesaplanması, iyi bilindiği gibi, üretimin mevcut teknolojilerini, ücret oranını ve (fiyat)

---

süreçte Marksist değerleri kullanmama yanılgısına düştüler diye suçlamaz. Aksine, onlara sürekli olarak yönelttiği suçlama, (işin özünden çok -ç.n.) 'dış görünüşleriyle' uğraşmalarıydı. Marx'a göre... fiyatlar ve değerler aynı şey değildir. Değerler, ne fiyatlara yaklaşırlar ne de onların hesaplanmasında gerekli bir adımdırlar. Daha çok, bunların biri yüzeysel bir tezahür iken, diğeri altta yatan bir gerçekliği ortaya koymaya yöneliktir.' Baumol (1992, s. 56). Bkz. keza Dumenil (1983-84, s. 434).

321 *Capital 3*, s. 308-309. Bir başka deyişle, maliyet fiyatı, daha öncesinde girdilerin değeri, şimdi onların *fiyatıdır*: 'Başlangıçta, bir metanın maliyet fiyatının, onun üretiminde kullanılan metaların ***değerine*** eşit olduğu varsayılmıştı. Ancak... bir metanın üretim fiyatı onun değerinden sapabildiği gibi, aynı şekilde bir metanın maliyet fiyatı da (ki bunda diğer metaların üretim fiyatları da içerilmiştir), onun üretiminde kullanılan üretim araçlarının değerleri tarafından şekillendirilmiş olan toplam değerinin altında ya da üstünde yer alabilir. Maliyet fiyatının bu ***değişmiş anlamını*** akılda tutarken, şunu da unutmamak gerekir: Eğer bir metanın maliyet fiyatı onu üretmekte kullanılan üretim araçlarının değerleri ile eşitlenmişse, her zaman yanlış yöne sapmak mümkündür.' (*Capital 3*, s. 264-265, vurgular tarafımızdan eklendi). Bkz. keza s. 1008-1010, *Theories of Surplus Value 3*, s. 167-168, Mattick Jr. (1991-1992, s. 18-19, 47-51) ve Yaffe (1974, s. 46). İtalikle yazılmış pasaj, maliyet fiyatı kavramındaki değişikliğe ışık tutar (Bkz. Bölüm 1.1).

kâr oranını içerir.[322] Kısacası, 1. Bölümde gösterildiği gibi, *Marx'ın yöntemi yalnızca bazı kavramların diğerlerine adım adım düzenli bir biçimde dönüşmesini değil, analizin evrimini uyumlu hale getirmek için her ne zaman gerekli olursa, her bir kavramın anlamında aşama aşama kaymalar (yapmayı -ç.n.) da içerir.*[323]

Bunu yapmakla, Marx şimdi, üretim fiyatlarının "Adam Smith'in 'doğal fiyat', Ricardo'nun 'üretim fiyatı' ve fizyokratların 'gerekli fiyat' adını verdikleri şeyle aynı şey" olduğunu ileri sürebilir:

> Ancak bu insanların hiçbiri üretim fiyatı ve değer arasındaki farkı açıklamamışlardır... Aynı şekilde, şimdi, metanın değerinin emek zamanı ile belirlenmesine karşı çıkan şu ünlü ekonomistlerin, üretim fiyatlarından neden... her zaman piyasa fiyatlarının etrafında dalgalandığı merkezler olarak bahsettiklerini de anlayabiliriz. Kendilerine bunu yapma izni verebilirler, çünkü üretim fiyatı zaten tümüyle dışsallaştırılmıştır ve *primae facie* (ilk bakışta -ç.n.) meta değerinin irrasyonel biçimidir; öyle bir biçim ki, rekabette görünür, bundan ötürü de kaba sermayedarın ve bunun bir sonucu olarak da kaba ekonomistin, bilincinde zaten mevcuttur.[324]

Bu aşamada,

> Metaların değeri, yalnızca değişen emek üretkenliğinin üretim fiyatlarının yükselmesi ve düşmesi üzerindeki (onların hareketleri üzerinde, nihai sınırları üzerinde değil) etkisinde doğrudan görünür. Kâr, şimdi, kapitalistin ortalamadan hareket ederek bir kâr sağlamasına izin verdiği ölçüde... yalnızca emeğin doğrudan sömürüsü tarafından ikincil olarak belirlenmiş gibi görünmektedir.[325]

Marx'ın fiyat teorisi iki katmandan oluşur. Bir yandan klasik ekonomininkine benzeyen bir üretim maliyeti teorisidir. Diğer yandan, tamamen kendine özgüdür, çünkü fiyat formunu, karmaşıklığın giderek artan düzlemlerinde çözümlenmiş olan kapitalizm bağlamında, emeğin toplumsal bölünmesi aracılığıyla açıklar. Dönüşüm, *Kapital*'in yapısı üzerinde dört katmanlı bir etkiye sahip-

---

322 Bkz. *Capital 3*, s. 259-265, 308-309, 990-920.

323 Üretim fiyatı ve genel kâr oram kavramları, Marx ticari sermayeyi ele aldığında tekrar değişmiştir. Bkz. Bölüm 1.1 ve *Capital 3*, s. 398-399.

324 *Capital 3*, s. 300. Bkz. keza s. 268, *Capital 1*, s. 678-679 ve Marx (1998, s. 38).

325 *Capital 3*, s. 967-968.

tir. Birincisi, pazar değişimlerinin neden her bir metayı üretmek için toplumsal olarak gerekli emek zamanı tarafından doğrudan düzenlenmediğini açıklar. İkincisi, fiyatın toplumsal emeğin göreli karmaşık bir biçimi olduğunu gösterir. Üçüncüsü, Marx'ın değer biçimleri ile ilgili çözümlemesinin daha karmaşık bir düzlemde anlaşılmasına izin verir (Bkz. aşağıdaki bölüm). Dördüncüsü, bütün ekonomi içerisinde emeğin dağılımını açıklar.[326] Tamamlanmadan bırakılmış olsa dahi, Marx'ın prosedürü önemlidir, çünkü kapitalist ekonominin yeniden yapılandırılmasını daha ileri bir boyuta taşırken, değer ve artıdeğeri yaratanın üretim araçları tarafından temsil edilen ölü emek değil, yalnızca canlı emek olduğu yolundaki iddiasını kanıtlar.

Bunun aksine, girdi değerlerinin daha baştan hesaba katılması ve bunların çıktı değerleri ile birlikte dönüştürülmesi gerektiğini öne süren yaklaşımlar, değer üretiminde canlı ve ölü emeğin rollerini karıştırır ve üretimde kullanılan işçiler ile makineler arasında ayrım yapmakta zorlanırlar. 'Girdilerin dönüştürülmemesi', bir eksiklik olarak görülemez. Bu daha çok, Marx'ın yönteminin bir özelliğidir. Girdilerin ve para-metanın değeri(ndeki değişiklikler) üzerinde durmayarak, Marx, üretimde emeğin harcanmasında kârın kaynağını saptar ve dolaşımın analize dahil edilebileceği ve onun gelişmesine olumlu katkıda bulunabileceği koşulları dikkatli bir biçimde hazırlar.

326 'Çoğu zaman toplam artıdeğerin paylaşılmasında, sermayelerin... işgücü ve üretim araçları için ödedikleri sermaye miktarı ile orantılı pay aldıkları iddia edilmiştir. Bu yeniden dağıtımın değerler ve üretim fiyatları arasındaki farklar aracılığıyla gerçekleştiği varsayılmıştır. Ancak böylesi bir yeniden dağıtımı gerçekleştirecek hiçbir gerçek dünya devleti yoktur. Kuşkusuz rekabet; toplam artıdeğeri, yatırılan toplam sermayeye göre dağıtır, ama *yeniden*-dağıtım diye bir şey yoktur. Yeniden dağıtım süreci gerçek dünyaya ait bir süreç değil, farklı bir düzene ait kavramlar arasında ihtiyaç duyulan teorik geçişin sembolü olan kavramsal bir süreçtir.' (Himmelweit ve Mohun, 1978, s. 83) Bkz. keza s. 98, *Capital 3*, s. 311, 428-429. Himmelweit ve Mohun (1981, s. 248), Salama (1984, 227-233) ve de Vroey (1982, s. 48). Karşıt görüşler için, Bkz. Dumenil (1984), Foley (1982, s. 44), Shaikh (1977, s. 126; 1991, s. 78) ve Winternitz (1948, s. 277).

7.4- Sonuç

Bu bölüm, Marx'ta, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünün, iki ayrı aşamayı kapsadığını göstermiştir. Birinci aşamada, Marx, değerin yalnızca emek tarafından üretildiği ya da alternatif bir ifadeyle, ne kadar fazla emek harekete geçirilirse o kadar fazla artıdeğer üretildiği ilkesine ışık tutmak için, üretim araçlarının değerindeki farklılıklara girmemiştir. Artıdeğerin her bir sermayenin hacmine göre dağıtımı, değerlerden farklı fiyatlar oluşturur. İkinci aşamada, ekonomi, üretim fiyatları düzleminde analiz edilir; tüm metalar fiyatlarına satılırlar ve girdi fiyatları hesaba katılır. *Dönüşümün rolü, toplumsal emeğin biçiminde daha büyük bir belirlenime izin vermek ve tüm ekonomi sathında emeğin ve artıdeğerin dağılımını açıklamaktır.*

Sermayenin organik bileşiminin kullanılması, bu aşamaların ayırt edilmesi için esastır, çünkü, dönüşümün nedenini ortaya çıkarmaya ve fiyatlar ile değerler arasındaki *ilişkiyi* açıklamaya yardımcı olmaktadır. Dahası, Marx'ın ilgisinin fiyatlar ya da kâr oranının cebirsel hesaplanmasından çok, emek, fiyat ve kâr arasındaki kavramsal ilişki üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Son olarak da, denge (ya da basit yeniden üretim) varsayımlarının bu olayda gereksiz olduğunu göstermektedir. Dönüşümün bu okunuşu, *Kapital*'in üçüncü cildindeki sunumun, Marx'ın yöntemiyle uyumlu ve kapitalist ekonominin ana kategorilerinin yeniden inşasının bir parçası olduğunu gösterir.

Literatürün büyük bir bölümü, dönüşümü SDB aracılığıyla araştırmıştır. Bu yaklaşım, kendi içinde yanlış olmamakla ve önemli teorik gelişmelere götürmekle birlikte, Marx'ın sorunuyla ilgili değildir. Bu yaklaşımın yol açtığı değişik çözümler, tasarladıkları yapılar, önlerine koydukları süreçler ve bunların tabi tutulduğu işlemler (başka bir deyişle, normlaştırma koşulunun doğası, karşılıklı etkileşim veya eşzamanlı denklemlerin kullanılması, vb.) aracılığıyla birbirlerinden ayırt edilebilirler. Literatürde bulunan dönüşüm prosedürlerinin çoğu Marx'ınkine alternatiftir. Bunlar, bu sonuncuyu düzeltme iddiasında da bulunamazlar,

çünkü farklı sorunlara hitap ederler ve onunkinden farklı bir fiyat-değer ilişkisi kavramı içerirler. Marx'ın dönüşümünün yanlış anlaşılması, sık sık onun üretim teknolojilerinin belirlenmesini mazeret göstermeksizin ihmal ettiği ya da daha çok, girdilerin değerini dönüştürmediği yolunda şikayetlere yol açmıştır.[327] Bu bölüm göstermiştir ki, bu itirazlar yersizdir; çünkü bunlar dönüşüm dendiğinde, Marx'ın ilgisine girmeyen konuları öne çıkarır ve onun araştırmasının konusunu aydınlatmaktan çok, karartırlar.

327 Bkz. örneğin Bortkiewicz (1949, s. 201, 1952, s.9), Desai (1989), Dobb (1967, s. 532-533), Dumenil (1980, s. 8, 22-23, 51), Lipietz (1982, s. 64), Meek (1956, s. 98; 1973, s. xxi, 191), Sweezy (1949, s. xxxiv; 1968, s. 115), de Vroey (1982, s. 47) ve Winternitz (1948, s. 277).

8

PARA, KREDİ VE ENFLASYON



Bu bölüm, para, kredi ve enflasyon teorilerine yapılmış Marksist katkıları eleştirel bir biçimde gözden geçirerek, önceden geliştirilmiş değer analizini özetlemektedir.

Bölüm dört kısım içerir. Birincisi, paranın biçimleri ve işlevleri de dahil olmak üzere, Marx'ın para ve kredi teorisini kısaca ele alır. İkincisi, para ve üretim fiyatları arasındaki ilişkiyi açıklar ve Marksist sistemde değersiz bir kağıt para olasılığını geliştirir. Üçüncüsü, üç ayrı Marksist enflasyon teorisini eleştirel bir biçimde analiz eder ve bunların nasıl daha geliştirilebileceği üzerinde durur. Dördüncüsü, bu bölümü sonuçlandırır.

8.1 - Emek ve Para

Marx'ın, *Kapital*'in birinci cildinin birinci bölümünde, parayı, meta değişiminden çıkarması, ne paranın kökeni konusunda tarihsel bir açıklama ne de para kavramının metadan mantıksal bir çıkarımıdır (Bkz. Bölüm 1.1). Marx'ın analizi, birinci olarak, para ve değişimin ayrılmazlığını; ikinci olarak da, paranın hâlâ ritüel,

törensel ve adetsel kullanımlara sahip olduğu prekapitalist toplumlarda, değişimin, marjinal kaldığını varsayar.[328] Para, tarihsel olarak, meta sahiplerinin karşılıklı değiş-tokuşundan, özellikle de farklı topluluklar arasındaki değişimden doğar.[329] Bundan ötürü para, değişimde asgari bir düzenlilik ve karmaşıklık düzeyini zorunlu kılar, ama genelleşmiş bir değiş-tokuş veya çıktıların büyük bir bölümünün değişime tabi olmasını gerektirmez.

Marx'ın, para biçimiyle sonuçlanan, değer biçimleri analizi gösterir ki, para, değişilebilirliği tekeline alacak ve evrensel eşdeğer olacak bir *öze* sahiptir. Basit bir söyleyişle, metalar genel olarak birbirleriyle değiştirilmezken, para herhangi bir meta ile değiştirilebilir. Buna ek olarak, Marx'ın analizi, bazı neoklasik ve postkeynesçi teorilerin varsaydığının aksine, paranın işlevlerinin onun özünden çıktığını ifade eder:

> Marx'ın paraya yaklaşımı, 'paranın çıkış noktası paranın kendisi' olduğu varsayımına dayanır: Çünkü para değişilebilirliği tekeline alır, değerleri ölçer, değişimi kolaylaştırır, borçları çözer, vs. Bu şekilde bakıldığında, paranın işlevleri arasında düzen ve içsel uyum vardır -keyfilik değil.[330]

Paranın, özünü ve işlevlerini de içeren, toplumsal ve tarihsel belirlenimleri gösterir ki, para, meta üreticileri arasındaki eklemlenme biçiminden çıkan toplumsal bir ilişkidir. Meta değişimi, tam olarak yalnızca kapitalizm altında, değişimin genelleştiği, kişisel olmaktan çıktığı ve paranın ritüel ve törensel yönlerinin büyük ölçüde konu dışı kaldığı koşullarda gelişir.

Marx, para olarak para ve sermaye olarak para arasında bir

---

328 Marx'ın para teorisi Arnon (1984), de Brunhoff (1976, 1978b), Campbell (1997, 1998), Fine ve Lapavitsas (2000), Foley (1975, 1983), Hilferding (1981), Itoh ve Lapavitsas (1999), Lapavitsas (1994, 2000a, 2000c) ve Lapavitsas ve Saad-Filho (2000) tarafından analiz edilmiştir. Bkz. keza Fine (1989, s. 70-71), Gleicher (1983, s. 100), İlyenkov (1982, s. 189-196, 260-279), Messori (1984), Mollo (1999), Reuten ve Williams (1989, s. 65, 84-89), Rosdolsky (1977, ikinci bölüm), Rosenthal (1997, bölümler 11, 15), Saad-Filho (1993a) ve Weeks (1981, bölüm 4).

329 Bkz. *Capital 1*, s. 182.

330 Fine ve Lapavitsas (2000, s. 370).

ayrım gözetir.[331] *Para olarak para*, değer ölçüsü ve değişim aracı olmanın yanı sıra, ödeme aracı, değer biriktirimi ve uluslararası para olmak üzere üç işlevi yerine getirir. *Sermaye olarak para*, üretim ya da artıdeğer transferi amacıyla yatırılmış olan paradır. Sermaye olarak para, para olarak para ile yakından ilişkilidir, çünkü paranın biçim ve işlevleri özdeştir ve her iki rolü de eşzamanlı olarak oynayabilir. Örneğin ödemede ya da ücret harcamalarında işçi için M-P-M' formülü, kapitalistler için P-M-P' anlamına gelir. Şimdi paranın işlevleri ve biçimlerine kısaca bir göz atalım.

Soyutlamanın en üst düzleminde, para; meta değerlerini kendi YÜTGEZ'i (yeniden üretilmiş, toplumsal olarak gerekli emek zamanı -ç.n.) ile karşılaştırarak ölçer ve sonucu standart fiyat birimleri halinde ifade eder.[332] Örneğin, eğer parasal birimin YÜTGEZ'i (diyelim, altının 'ons'u[333]) otuz dakika (0.5 saat cinsinden, toplumsal olarak gerekli emek zamanı, sTGEZ) ve parasal ifadesi 1 pound ise, fiyat standardı Ω =1 pound'dur. Bu durumda, emeğin parasal eşdeğeri (EPE, p) şöyle olur:

$$m = \frac{\Omega}{\lambda^{g}} = \frac{1 \text{ pound}}{0.5 \text{ sTGE}} = 2 \text{ pound/sTGE} \quad (8.1)$$

Bu *m* değeri, bir saatlik soyut emeğin 2 poundluk bir değer

331 Bkz. *Capital 1*, s. 247-257, *Capital 2*, s. 163-164, *Capital 3*, s. 576-577, 592, *Theories of Surplus Value 3*, s. 475, 490, *Contribution*, s. 304-309, Bologna (1993c, s. 8-9), Fine (1985-86, s. 388, 1989, s. 79-80) ve Likitkijsomboon (1995, s. 101).

332 Altının ilk ana işlevi, metalara onların değerlerini ifade edecek bir malzeme sağlamak, veya onların değerlerini, niteliksel olarak eşit, niceliksel olarak karşılaştırılabilir, aynı cinsten büyüklükler olarak ifade etmektir. O, böylece değerin evrensel ölçüsü olarak hareket eder ve altın, yalnızca bu işlevi yerine getirerek, özgül eşdeğer meta, yani para haline gelir... Değer ölçüsü olarak para, metalarda içkin değerin, yani emek zamanının, zorunlu görünme biçimidir (*Capital 1*, s. 188). Bkz. keza s. 184-196, 204ve *Grundrisse*, s. 794. de Brunhof ve Ewenczyk (1979, s. 49-50) doğru bir biçimde şu görüşü savunurlar: 'Değer ölçüsü ve fiyat standardı olarak para, metalara bir fiyat formu verir. O, para-metanın (altının) miktarları halinde metaların değerini ifade ederken, aynı zamanda bu büyüklükleri, fiyat standardı olan altın ağırlığının sabit birleştirici bir miktarına bağlar. Parasal ad -fiyat formu- aynı zamanda bu iki işlevi ifade eder.'

333 Madensel paraların şekillendirilebilirlik, dayanıklılık ve yüksek emek yoğunluğunu da içeren uygunlukları, *Contribution* (s. 290-291) ve *Grundrisse*'de (s. 166, 174-186, 387; Bkz. keza A. Smith, 1991, 1. bölüm 4) açıklanmıştır.

yarattığını varsayar. Buradan da, 5 saatte üretilen bir *i* metasının fiyatının ($\lambda^i = 5$ s TGE) şöyle hesaplanacağı sonucuna ulaşırız:

$f^i = m\,\lambda^i = 10^{pound}$ (8.2)

Fiyatların belirlenimi, aktüel olarak her bir metanın parayla karşılaştırılmasını gerektirmez; bundan ötürü, değer ölçüsü olarak para, yalnızca ideal paradır.[334] Dahası, fiyat biçiminin meta değerlerini ifade ettiği ve değerler ile fiyatlar arasında farklılıklar oluşmasına izin verdiği Bölüm 5.3'te gösterilmiştir. Özellikle Marksist ve Ricardocu yorumlar arasında, emek değer teorisinde para, değer ve fiyat arasındaki ilişki konusunda bir hayli anlaşmazlık vardır (Bkz. Bölüm 2.1).[335]

Marx ve 'emek-para' yandaşı 'Ricardocu sosyalistler', özellikle John Gray, John Bray, Alfred Darimon ve Pierre-Joseph Proudhon arasında daha az bilinen ama aynı ölçüde ilgi çekici bir başka anlaşmazlık daha vardır.[336] Bu anlaşmazlık, değer ölçümü işlevinin doğru anlaşılmasının önemini ortaya koyar.

Gray'in savunduğu görüş, kâğıt emek-para açısından en iyi savunulmuş olandır. Onun önerdiği parasal reform, yalnızca emeğin değer yarattığı ve bundan ötürü, emeğin değer ölçüsü olması gerektiği inancından kaynaklanır. Gray, değerli metaların (örneğin altının) para olarak kullanılmasının iki nedenden ötürü sorun yarattığını ileri sürer.

İlk olarak, para-meta arzının hiçbir zaman, hepsi bir arada düşünüldüğünde, tüm diğer metalar kadar hızlı bir biçimde artırılamayacağını ve bundan ötürü de, tüm çıktının satılmasının genel olarak imkansız hale geleceğini, üretimin kronik olarak kendi potansiyelinin altında seyredeceğini ve parasal sistemin bozukluklarından kaynaklanan işsizlik ve yoksulluğun ortaya çıkacağını savunur.[337] Bu akıl yürütme açık bir biçimde yanlıştır, çünkü Gray,

334 Bkz. *Capital 1*, s. 189-190.

335 Bkz. Fine (1986), Mandel ve Freeman (1984) ve Schwartz (1977).

336 Detaylı bir gözden geçirme için, Bkz. Saad-Filho (1993a), daha fazla detay için, Bkz. Boolgna (1993a, b) ve Cartelier (1987).

337 'Para... açık ve kesin olarak, tüm diğer pazarlanabilir metaların hep birlikte çoğaldıkları kadar hızlı bir biçimde çoğalmalıdır; çünkü eğer bunu yapamazsa, paranın

üstü örtülü bir biçimde, dolaşım hızının her zaman ve zorunlu olarak sabit kaldığını, birikim ve kredinin ise elde edilemezliğini varsaymaktadır.

İkinci ve daha ilgi çekici olarak, Ricardocu sosyalistler, paranın değişimleri perdelediğine ve kapitalistlerin işçileri, borç verenlerin de borçluları sömürmesine izin verdiğine inanırlar. (Onlara göre -ç.n.) eğer işçilere ödeme, emek-para ile yapılsaydı, hem onların toplumsal üretime katkıları daha doğru olarak anlaşılabilecekti hem de üretilen tüm metalardan emekleriyle eşdeğer bir miktarı çekebileceklerdi.[338]

Marx, *Grundrisse*'de ve başka yazılarında, emek-para düşüncesiyle iki nedenden ötürü alay etmiştir.[339] Birincisi, eğer metalar için ödenen 'adil fiyat' onları üretmek için gerekli somut emek zamanı ile belirlenseydi, üreticiler metalarını daha az yoğun çalışma yoluyla daha 'değerli' hale getirmeye çalışacakları için ekonomi bir kargaşa içine düşerdi. Bu saçmalık, üstü örtülü bir biçimde, emeğin normlaştırılmasından sakınılabileceği ve emeklerin homojenleştirilmesinin bireysel emek zamanı ve para arasında bir özdeşliğe indirgenebileceği varsayımından kaynaklanır (Bkz. Bölüm 5).

İkinci olarak, eğer 'adil fiyat', her ne şekilde belirlenirse belirlensin, YÜTGEZ'e dayalı olsaydı, üretkenlik artışı YÜTGEZ'i düşürecek ve emek-paranın değer kazanmasına (deflasyona) yol açacaktı. Bu istenmeyen sonuç, lanetli tefecilere yarar sağlayacak, yatırımları azaltacak ve teknik gelişmeyi yavaşlatacaktı. Dahası;

Ortalama emek zamanını temsil eden bu zaman-makbuzu, hiçbir

kendisinden daha hızlı bir biçimde insanların oluşturduğu sanayi tarafından çoğaltılabilen her meta... para-fiyat olarak düşecektir; bu olaydan hareketle de, Ekonomi Politik'in en büyük ve en önemli ilkesi... -talebin nedeni olan üretim- ticari sistemimizden atılacaktır' (Gray, 1848, s. 69).

338 'Burada tanımlanan değişim planının benimsenmesiyle, her türden mal bir diğeri karşılığında ödenebilecektir. Satış, yalnızca mülkiyeti belirli bir yere bir süreliğine yerleştirme, satın alma da onu bulunduğu yerden geri alma eylemi olacaktır. Para da her insanın alma ve satma eylemleri arasındaki dönemde saklaması gereken bir makbuz olacaktır.' (Gray, 1831, s. 86).

339 Bkz. diğerlerinin yanı sıra, *Capital 1*, s. 181, 188, *Contribution*, s. 320-323 ve *Grundrisse*, s. 115, 125, 135-139, 213.

> zaman fiili emek zamanına denk düşmeyecek ya da buna dönüştürülemeyecekti; yani, bir metada nesnelleştirilmiş emek zaman miktarı, kendisine eşit emek zamanı miktarına asla hükmetmeyecekti (bunun tersi de doğrudur). Aksine, az veya çok, kendisini metanın altın veya gümüş cinsinden fiyatlarının yükselişi ya da düşüşünde ifade eden piyasa değerlerinin anlık salınımlarına hükmedecekti.[340]

Bu güçlükler, Gray'in meta üretiminde emeğin senkronize edilmesi ve homojenleştirilmesi gereğini anlamadaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Metalar satıldığı zaman para, dolaşım (değişim) aracıdır.[341] Yine soyutlamanın en üst düzleminde, M-P-M' değişimlerinde, meta sahipleri her zaman orijinal meta, para-meta ve yeni satın alınmış meta arasında değişen aynı değere sahip olurlar. Bu varsayım, basit (eşit) değişimin özünü kavrar. Ancak altın para kullanımı, paraların yıpranmalarına sebep olur (ve düşük değerli sikke basımını teşvik edebilir), böylece de metalar genellikle üzerlerinde basılı değerlerden daha az değere sahip paralarla değiştirilirler. Bu koşullar altında değişimlerin sürekliliği, dolaşımdaki paranın değerin yalnızca bir temsilcisi ya da sembolü olduğunu gösterir. Bundan dolayı da, kağıt para gibi para sembolleri, saf altınla aynı işleve sahip olabilirler:

> Paranın, sürekli olarak elden ele geçtiği bu süreçte ihtiyaç duyduğu tek şey, sembolik bir varlığı sürdürmektir. Tabiri caizse, onun işlevsel varlığı maddi varlığını özümser. Metaların fiyatlarının geçici olarak nesnelleştirilmiş bir yansıması olduğundan, yalnızca kendinin bir sembolü olarak hizmet verir; bundan ötürü de başka bir sembol onun yerine konulabilir. Ancak bir şey gereklidir: Paranın sembolü, kendi objektif toplumsal geçerliliğine sahip olmalıdır. Kağıt para, zorunlu geçerliliğiyle, bu özelliği kazanır.[342]

---

340 *Grundrisse*, s. 139.

341 Bkz. *Capital 1*, s. 211-212 ve *Contribution*, s. 324-332. Herhangi özgül bir metanın değerinin realize edilmesi için hiçbir *a priori* garanti olmadığından, satma ihtiyacı, satamama olasılığını veya resmi kriz olasılığını ima eder. (Bkz. *Theories of Surplus Value 2*, bölüm 17, Bell ve Cleaver 1982, Clarke 1994 ve Perelman 1987).

342 Bkz. *Capital 1*, s. 226. Bkz. keza s. 222-227, *Capital 3*, s. 649, *Contribution*, s. 344-350, *Grundrisse*, s. 209-213, de Brunhof (1976, s. 31-33) ve Lapavitsas (2000a). Daha genel olarak, 'Yeni para biçimleri, yalnızca son derece tedrici olarak ortaya

Şimdi (paranın -ç.n.), değer birikimi, ödeme aracı ve dünya parası olarak işlevlerini Marx'ın nasıl analiz ettiğini görelim.

Para istif edildiği zaman bir değer birikimi olarak işlev görür. İstifçilik, çoğu zaman bireysel tercihler ya da güvensiz ortam nedeniyle gündeme gelir. İstifçiliğin ortaya çıkmasında bu etkenler önemli bir rol oynayabilirlerse de, kapitalist üretim akışı içerisinde istiflenmiş paraların ortaya çıkmasının yapısal nedenleri de vardır.[343] En önemli neden, üretimin, genel olarak satış gelirlerinden bağımsız olan düzenli harcamalar gerektirmesidir. Aynı şekilde, üreticiler, öngörülemeyen masrafları karşılamak, bağlı sermayeyi muhafaza etmek ve aktarmak, çıktıyı artırmak, kâr paylarını ödemek, fiyat dalgalanmalarını göğüslemek, vb. için rezervler oluşturmak zorundadırlar. Bu yedek kaynaklar normal olarak bankalarda korunur ve banka mevduatlarının temelini oluşturur. Kredi sisteminin gelişmesi tek tek kapitalistlerin istifleme ihtiyacını azaltır, çünkü kapitalist sınıfın birikimleri borç olarak elde edilebilir hale gelir.[344] Banka kredileri uzun vadeli ve büyük çaplı yatırım projelerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırır; ne var ki, bunlar, aynı zamanda spekülatif etkinlikleri de kolaylaştırır ve daha yaygın olarak, yerel düzensizliklerin (envanterlerin yığılması, fiyat

---

çıkarlar ve başlangıçta nadiren var olan biçimlerin tamamlayıcısı olarak görünürler. Bunlar daha çok, (gerçek) para dolaşımını gerçekleştirmeye yönelik teknik icatlar, "paranın yükümlülükleri (promises)" olarak görünürler. Ancak bu teknik yaygınlaştıkça, başlangıçta para üzerindeki tasarrufun bir biçimi olarak görülen bu kullanım, gerçek parasal kullanımdan gittikçe daha zor ayırt edilir bir hale gelir. O zaman perspektif değişmeye başlar ve kısa zamanda araç, para olarak tanınır. Para biçimlerinin hiyerarşisi, bundan dolayı evrimseldir ve paranın sınırları bir ölçüde bulanıktır. Bazı araçlar, hem para dolaşımını hızlandırma araçları hem de yeni gelişen parasal formlar olarak analiz edilebilirler.' (Levy-Garboua ve Weymüller, Lipietz içerisinde 1985a, s. 90).

343 Bkz. *Capital 3*, s. 432-437, 670, 701-708. Campbell (1998, s. 137-138, 148-149), Uno (1980, s. 110), özellikle Itoh ve Lapavitsas (1999, bölümler 1-2) ve Lapavitsas (2000b).

344 'Kredi... tüm kapitalist sınıfın sermayesinin, belirli bir katmanda kapitalistlere ait olan sermayeyle orantılı olarak değil, onların üretim gereksinimlerine orantılı olarak, üretimin her katmanının emrine verildiği, bunun da, rekabet içindeki tek tek sermayeler birbirinden bağımsızmış gibi görünürken yapıldığı -bir araçtır.' (*Theories of Surplus Value 2*, s. 211). Bkz. keza s. 482, *Capital 3*, s. 431-436, 566-571, 626-627, 637-640, 658, 741 ve Fine (1989, s. 79-89).

değişimleri, teknik yenilenmeler, vb.) yaygınlaşması ve ekonomik krizlerin tetiklenmesi olasılığını artırırlar.

Para, önceden üstlenilmiş yükümlülükleri, ödeme konusunda verilen bir sözü yerine getirdiği zaman ödeme aracı olarak işlev görür. Bu, üretilmiş metaların satışını finanse eden ticari kredi ve yeni üretimi finanse eden bankacılık kredisinde özellikle önemlidir.

Son olarak, paranın işlevleri uluslararası arenada dünya parası tarafından yerine getirilir; bu, saf biçimde değer ve dünya çapında kabul edilmiş soyut emeğin bir kristalleşmesidir. Ulusal paralar, yerli malların yabancı mallarla değişime girmesine izin verilmesi ve yerli emeğin uluslararası üretim sistemine dahil olabilmesi için dünya parasına çevrilmek zorundadır.

Para miktarının dolaşımın ihtiyaçlarına göre ayarlanması, paranın tüm işlevlerini kapsayan karmaşık bir süreçtir.[345] Basit bir meta-para sisteminde, para-metanın değerinin fiyatların belirlenmesinde başlıca rolü oynadığı yukarıda gösterilmiştir (Bkz. Bölüm 8.2). Ancak analizin daha karmaşık bir düzleminde paranın miktar ve (dolaşım -ç.n.) hızı, fiyat olarak değerin ifadesinin önemli belirleyicileridir.

Marx, altın olayında paranın miktar teorisini (PMT) reddetmiştir; çünkü, ona göre, dolaşımdaki paranın miktarı üretilen değeri realize etmek için değişir. Bu değişimler, esas olarak, paranın istiflenmesi ve harcanması, altın madenciliği sektörünün çıktı miktarı, uluslararası külçe altın akışı ve paranın hızındaki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşir. Örneğin, eğer çıktı miktarı artarsa, artan çıktının dolaşımı için gerekli ek para yukarıda belirtilen kanallardan elde edilebilecektir; başka bir deyişle, eğer altın stoku artarsa (başka her şey sabit kalmak koşuluyla), ek altın istif edilecek veya (dolaşım -ç.n.) hızı düşecektir. Bunun tersine,

345 Aşağıdaki paragraflarda Fine, Lapavitsas ve Saad-Filho (2000) ve Lapavitsas'a (2000a) dayanılmıştır. Bkz. keza *Capital 1*, s. 213-220, *Capital 3*, s. 578-580, 663-664, 674, *Contribution*, s. 338-342, 394-396, *Grundrisse*, s. 813-814, 869-870, Campbell (1998, s. 145), D. Harvey (1999, s. 12) ve D. Lavoie (1986). Para arzı de Brunhof (1971, 1978b) ve Lapavitsas ve Saad-Filho (2000) tarafından analiz edilmiştir.

PMT'de (ve Ricardo'da), fiyatlar her iki durumda da değişmeden kalmaktadır.[346]

Devlet tarafından bütçe açıklarının kapatılması veya açık pazar operasyonları amacıyla potansiyel olarak keyfi miktarlarda para basılması olayında durum farklıdır. Marx, artan miktarda para basılarak dolaşıma sokulduğu takdirde, bu paranın değişim değerinin sürekli olarak düşeceği konusunda PMT ile genellikle aynı fikirdedir (enflasyon, Bkz. Bölüm 8.3). Bu tür para her ne kadar dolaşım aracı olarak uygun bir araç ise de, birikim açısından altın kadar uygun değildir, çünkü iç (ve dış) değişim değeri istikrarsızdır. Bu istikrarsızlık hükümet kararıyla basılan paranın arzı ile sermaye birikimi arasında doğrudan bir ilişki olmamasından kaynaklanır.[347]

Bankalar veya devlet tarafından çıkarılan konvertibl (değiştirilebilir -ç.n) para ve kredi para söz konusu olduğunda durum yine farklıdır. Konvertibl paranın değeri, çevrim sırasında doğal olarak geçici farklılıklar ortaya çıksa da, yerini aldığı altının değeri etrafında dalgalanır.[348] Eğer dolaşım katmanı aşırı kağıt paraya boğulursa, bu sistemde enflasyon mümkündür; ancak bu süreç sınırlıdır, çünkü arbitraj (para, hisse senedi, vb. değişimine dayalı, iki ayrı piyasadaki fiyat farklarından yararlanarak yapılan mali işlemler -ç.n.) meta fiyatlarının üretimin altın fiyatlarından sürekli olarak sapmasını imkansız kılar. Ne var ki, bu muhtemelen ne düz ne de saf bir parasal süreç olacaktır. Değişimde görülen ani kesintiler, durgunluklar, para-metanın ödeme ve biriktirme aracı olarak önemli bir rol oynadığı olgunlaşmış parasal ve ekonomik krizler, altının değerinin paranın değişim değeriyle uyumlu hale getirildiği yollardan bazılarıdır.[349]

---

346 Bkz. Ricardo (1951, bölüm 27, 1966) ve Schumpeter (1954, Kısım II, Bölüm 6 ve Kısım III, Bölüm 6).

347 Bkz. *Contribution*, s. 352-356, Cottrell (1997) ve Lapavitsas (2000a). de Brunhof (1976, s. 35-37), Marx'ın PMT'yi (paranın miktar teorisi) tümüyle reddettiğini iddia eder.

348 Marx, konvertibl parayı, *inter alia* (diğer şeylerin yanı sıra) *Capital 1*, s. 222-227, *Capital 3*, s. 649, *Contribution*, s. 402-403 ve *Grundrisse*, s. 132'de analiz eder; keza Bkz. Foley (1975, 1983, 1998).

349 *Capital 3*, b. 569, 572, de Brunhof (1978a, s. 44-45), Clarke (1994) ve Lapavitsas ve Saad-Filho (2000, s. 324-326). Itoh ve Lapavitsas (1999, bölüm 6) iki tip mali

Nihayet, çağdaş parasal sistemler esas olarak iki para biçimini içerirler: Merkez bankası tarafından çıkarılan konvertibl olmayan kağıt para (tüm borçları ödeyen geçerli para) ve ticari bankalar tarafından üretilen kredi-para (özel mali kurumların, bir diğer para biçimi üzerinde potansiyel bir talep sunan, teminatları ve nakit parayı içeren sorumlulukları). Kredi-paranın miktarı ve değişim değeri dolaylı olarak kredinin verilmesi ve geri ödenmesi tarafından, yani üretim ve birikim süreçleri tarafından ve bir adım daha atarsak, merkez bankasının mali sistem operasyonları üzerindeki etkisi tarafından düzenlenir.[350]

Kredi-para için arz ve talep arasındaki geçici uyumsuzluklar, iki nedenden ötürü kaçınılmazdır. Birinci ve daha genel olarak, analiz daha somut hale gelirken paranın miktarı ve hızının ampirik kararlılığı azalır. Bunlar, mülkiyet ilişkileri, mali kurallar ve düzenlemeler, mali sistemin yapısı ve onun üretimle ilişkisi, uluslararası ilişkiler, sermayenin yoğunlaşma derecesi ve 'arz' ve 'talebi' teorik olarak dahi saptamayı güçleştiren diğer değişkenleri içeren toplumsal uylaşımlara bağlıdır. İkinci ve daha spesifik olarak, kredi-paranın arzı zorunlu olarak *bireysel* talebe denk düşse bile (kredi-para her zaman borç talebine cevap olarak yaratılmıştır), *toplam* kredi arzı, bir bütün olarak ekonominin ihtiyaçlarını yansıtmayabilir. Spekülatif borçlar emlak ya da hisse senedi pazarını şişirmeye yardım ettiğinde ya da bankalar hatalı bir biçimde kârlı olmayan ya da satılamayan malların üretimini finanse ettiğinde, olan tam da budur. Özellikle mali varlıkların fiyatlarındaki artışlar, iyimser bir ortam tarafından beslendiğinde (ki bu da iyimserliği besler ve daha ileriye götürür), aşırı arz, gayet muhtemeldir: Başka bir deyişle, spekülasyon ya da birikimin artışı tarafından ateşlenen aşırı kredi, fiyat artışlarına yol açabilir, ancak devlet müdahalesi

---

krizi, endüstriyel krizlerden kaynaklanan ve onları keskinleştiren kriz ile salt kredi sisteminin faaliyetlerinden kaynaklanan krizi özdeşleştirirler.

350 Lapavitsas ve Saad-Filho (2000) ve Mollo (1999) göstermişlerdir ki, Marx'ın içsellik (endojenite) kavramı, Minsky (1975, 1986) ve Moore'da (1988) ana hatları çizilen o daha ünlü postkeynesçi yaklaşımlardan daha geniştir.

hariç tutulduğunda (Bkz. Bölüm 8.3), bu süreç mali istikrarsızlıktaki kaçınılmaz artış ve kriz olasılığı tarafından sınırlanır.[351]

Paranın değişim değerinin belirlenmesindeki bu dolayımlar, emeğin 8.1'de verilen denklemdeki gibi bir parasal karşılığının, *ex post*, konulmasının yanlış olduğu anlamına gelmez. Ancak emeğin parasal eşdeğeri üzerine odaklanmak soyutlama düzlemlerini karıştırır ve onun belirlenmesinde çelişkili öğeleri karartabilir; bu durumda mali istikrarsızlık ve kriz olasılığı daha sonraki bir aşamada tartışmalı ve potansiyel olarak zayıf bir biçimde devreye sokulmalıdır (Bkz. Bölüm 2.2.2).

8.2 - Para ve Üretim Fiyatları

Değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü (Bkz. Bölüm 7), yalnızca Marx'ın toplumsal emek biçimlerine ilişkin analizi açısından değil, parasal teorisi açısından da, önemli sonuçlar doğurur. Konvertibl olmayan (değersiz) kâğıt paranın çağımızdaki egemenliği, Marx'ın teorisinin bir yönü açısından bir meydan okuma oluşturur. Eğer para hiçbir özsel değere sahip değilse, meta fiyatlarının nasıl ölçüleceği ve fiyat olarak nasıl ifade edileceği hususu ilk bakışta hiç de açık değildir.[352] Bu potansiyel sınırlama önemli sonuçlar doğurur, çünkü, kredi-para arzı, enflasyon ve değişim oranı belirlemesini içeren çağdaş sorunların analizi, değersiz kâğıt paranın tatmin edici bir biçimde açıklanmasına bağlıdır.

Bazı yazarlar, konvertibl olmayan kâğıt parayı bir illüzyon ya da geçici sapma olarak gördükleri[353] ya da parayı asla bir meta ola-

---

351 Bkz. *Capital 3*, s. 418, 653-676, 685, 738, Fine (1985-86), Gutman (1994, bölüm 5), D. Harvey (1999, s. 292-293), Lianos (1987, s. 42, 53n9) ve Mandel (1968, s. 254-259).

352 Marx, paranın değersiz formlarının varlığından, John Law'un sistemi ve "Fransız Assinyatları"nınki (altın ve gümüş dışında, kötü kağıda basılan ilk Fransız bono ve paraları -ç.n.) de dahil olmak üzere, tümüyle haberdardır. Bundan ötürü, yalnızca meta-paranın var olması gerektiği ve bunun bir şekilde kapitalizmin gerekli bir özelliği olduğu varsayımına itibar etmez. Biraz kaba bir deyişle, 'Para pislik olabilir, her ne kadar pislik para değilse de.' (*Capital 1*, s. 204). Bununla birlikte, değersiz paranın, değeri nasıl olup da ölçtüğünü açıklamaz.

353 'Paranın zorunlu olarak bir meta olması gerektiği olgusu, bir iman meselesi olmayıp, Marx tarafından *Grundrisse*'de oluşturulan güçlü teorik temellere dayanır... Eğer biri metaların değerlerinin bir standart olarak soyut emeğe atıfta bulunmaksı-

rak kabul etmeyip, devlet tarafından yaratılmış varsaydıkları için, bu sorunla uğraşmayı reddetmişlerdir.[354] Ancak, her iki görüş de değersiz paranın nasıl olup da değeri ölçtüğü konusunu açıklamada sistematik bir başarısızlığa uğramıştır. Bu bölüm Marx'ın değer biçimlerine ilişkin analizinin konvertibl olmayan kâğıt para ile tamamen uzlaştırılabileceğini göstererek, bu analizi geliştirir. Kendisini bu amaçla sınırladığı için, değerli metallerin dolaşımdan çekilmesine ilişkin tarihsel süreç veya çağdaş parasal sistemlerin yapısı üzerinde durmaz.[355]

Değersiz paraya ilişkin açıklama *eşit değişimden* yola çıkar. Soyutlamanın en yüksek düzeyinde (Bkz. Bölüm 8.1), eşit değişim, eşit YÜTGEZ'lerde üretilmiş metaları (M-M') içerir. Para karşılığı değişim dolayımı, M-P-M', eşit değişimin anlamını değiştirir, çünkü meta sahipleri artık, altın para olayında bile aynı değeri zorunlu olarak ellerinde tutmazlar (aşınma, yıpranma nedeniyle). Daha genel olarak söylersek, konvertibl kâğıt para tarafından değişim dolayımı, değişimde önemli olanın, paranın özsel değeri değil, değişim değeri olduğunu gösterir (rastlantısal fiyat dalgalanmalarını ihmal etmek kaydıyla).

Eşit değişim kavramı, bir kez daha, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümüyle yer değiştirir. Dönüşümden sonra, eşit değişim artık eşit YÜTGEZ'lerde üretilmiş metaları içermez.[356] Daha çok, üretimleri aynı *kâr oranını* veren metaları içerir. Aynı sebeple, (8.1) ve (8.2) denklemleri artık genel olarak geçerli değildir, emeğin parasal eşdeğeri (EPE) yalnızca meta fiyatlarından *sonra* saptanabilir (eskiden

---

zın ölçülebileceğini kabul ederse, o aynı şekilde metaların değerlerinin onun soyut emekteki içeriği tarafından belirlenmediğini de kabul etmek zorundadır. Marksist yazarlar, para-metanın doğrudan görülememesi nedeniyle varolmadığı sonucuna varan kolaycı tümevarımcı prosedür tarafından kafalarının karıştırılmasına izin vermemelidirler.' (Germer 1997, s. 94, 99, 102). Bkz. keza Germer (1999, s. 2), D. Harvey (1999, s. 245n6), D. Lavoie (1983, s. 55, 1986, s. 155), Loranger (1982b, s. 495) ve Rosdolsky (1977, s. 83, 139).

354 Bkz. de Vroey (1985, s. 45-46), Mattick (1978), Reuten ve Williams (1989, s. 65) ve Williams (1998, 2000).

355 Bkz. Saad-Filho (1996, 1997a).

356 İşgücü ve kâr amaçlı üretilmeyen diğer metalar istisnadır, Bkz. 2.2.1 Bölüm ve 4.2 Bölüm.

olduğu gibi önceden değil) ve her bir meta için değil, toplam düzeyde geçerlidir. Daha genel bir ifadeyle, üretim fiyatları; meta değerleri ve para-metanın değeri arasındaki birebir ideal ilişki aracılığıyla belirlenmez. Aksine yatırılmış sermayelerin değerlenme oranları tarafından *eşzamanlı olarak* belirlenir (Bkz. Bölüm 2.1.2 ve 5.3):

$p=(pA + wl)(1+r)$

(p fiyat vektörü, w ücret oranı, r kâr oranıdır -ç.n.) (8.3)

Bu denklem, Marx'ın "Uzun vadede üretim fiyatı... üretimin her bir özgül katmanında arzın koşulu, metaların yeniden üretiminin koşuludur" görüşünü yansıtır.[357]

Dönüşüme bağlı olarak fiyat formundaki yer değiştirme, *tek başına hiçbir metanın değer ölçüsü fonksiyonunu yerine getiremeyeceğini* gösterir. Analizin bu aşamasında, değer ölçümü, istikrarlı bir fiyat sistemi aracılığıyla, yatırılmış sermayelerin büyüme oranlarının değerlendirilmesini ve yukarıda belirtilen göreli olarak kompleks anlamda eşit değişimin kurulmasını içerir. Bir başka deyişle, artık para-meta, eskiden (mutlak fiyatların mantıksal olarak göreli fiyatlardan *önce* saptandığı zaman) olduğu gibi, değerleri diğer metalar ve üretim süreçlerinden bağımsız olarak ölçemez.

Dönüşümden sonra, altının değeri; değer bileşimi, devir zamanı vb. yalnızca mutlak fiyat düzeyinin belirlenimiyle ilintilidir (mutlak fiyatlar şimdi mantıksal olarak göreli fiyatlardan *sonra* belirlenmektedir). Bu böyledir, zira analizin bu düzleminde, değer ölçüsü artık para-meta değil, göreli fiyat sisteminin belirleyicisi olan *genel kâr oranıdır*. Denklem (8.3), üretim fiyatlarının, her bir sermayenin ortalama kâr oranını elde edeceği şekilde yükseltilmiş girdilerin mevcut üretim fiyatları tarafından belirlendiğini gösterir (Bu oran toplam artıdeğer tarafından sınırlanmıştır. Bkz. Bölüm 4.1).[358] Analizin bu aşamasında altın para, ekonominin istikrarı üzerinde ya da onu anlama yeteneğimizde hiçbir etki yapmadan ortadan kaldırılabilir.

---

357 *Capital 3*, s. 300.

358 Analizin, ayrı devir zamanlarını içeren daha somut bir düzleminde, paranın değişim değeri, ekonomi boyunca eski ve yeni değerler arasındaki ilişki ve her bir sektörde teknik değişimin oranı tarafından etkilenmiştir.

Bir kez altın dolaşımdan çekildi mi, mutlak fiyatlar önceki seviyede tutulabilir (hükümetler nakit paranın altına çevrilebilirliğini kaldıran bir karar aldıklarında olan genellikle budur) veya herhangi keyfi bir düzeye getirilebilir (eğer parasal bir reform söz konusu ise). Gelişmiş kapitalist bir kağıt para, bundan ötürü, bir değer ölçümü (genel kâr oranı) ve bir değişim aracının (altın, bakır, kağıt, elektronik dalga ve herhangi bir başka biçimi alabilecek) karmaşık bir birliğidir. Bu bileşim, Bölüm 8.1'de belirtilen fonksiyonları yerine getirir. Yukarıdaki analiz gösterir ki, kapitalizm söz konusu olduğunda, altın para sistemi altında bile, altın; asla ne tek değer ölçüsü ne de uygun bir dolaşım aracıdır. Ancak teorinin gelişimi içinde, meta-paranın rolü zorunludur.

8.3 - Kredi, Para ve Enflasyon

Marksist para, kredi ve krizler analizi, çağdaş fenomenin geniş bir yelpazesine ışık tutmak için farklı yönlerde geliştirilebilir. Bu bölüm, göreceli olarak dağıtıma ilişkin anlaşmazlıkları, tekel gücünü ve kredi paranın dinamiklerine devlet müdahalesini vurgulayan üç enflasyon teorisinin eleştirel bir gözden geçirilmesi aracılığıyla bu yaklaşımların potansiyel yararlarını aydınlatmaktadır.[359] Bu, üç ana nedenden ötürü önemlidir.[360] *Birincisi*, enflasyon ilgi çekici bir kuramsal meydan okuma haline gelmiştir. Genellikle Paranın Nicelik Teorisi'nden (PNT) esinlenen alışılmış analizler, mükemmel rekabet, tam istihdam ve statik denge arasında maliyetsiz ayarlamayı içeren kabul edilemez ölçüde zayıf temellere sahiptirler. Bunun aksine Marksist (ve diğer ekonomi politik) katkılar umut vericidir, ancak göreli olarak fazla geliştirilmemişlerdir. *İkincisi*, enflasyonun anlaşılmasına yönelik ilerlemeler kolaylıkla deflasyon araştırması yönünde genişletilebilir ve bunların ikisi de

---

359 Bu bölüm Saad-Filho (2000a)'ya dayanır; Bkz. keza Howard ve King (1991, bölüm 16).

360 Basitleştirirsek, enflasyon, göreli fiyatlardaki değişiklikler tarafından eşlik edilen, fiyat düzeyinin uzatılmış bir artışıyla özdeşleştirilmiştir. Bu tanım, birçok nedenden ötürü yetersizdir; bu nedenlerden biri de 'gizli enflasyonu' (malların niteliği veri iken, teknik gelişmenin fiyatları düşürmede yetersiz kaldığında) göz ardı etmesidir.

halihazırda önemlidir.[361] *Üçüncüsü*, enflasyonun ve alışılmış anti-enflasyonist politikaların genellikle yüksek ekonomik ve toplumsal maliyetleri vardır. Bunlar çoğu zaman daha yüksek işsizliğe, daha düşük reel ücretlere, daha yüksek sömürü oranına ve gelir dağılımı ile toplumsal güçler dengesinde sermaye ve özellikle mali çıkarlar lehine bir bozulmaya yol açarlar. Enflasyonu ve alışılmış anti-enflasyonist politikaların sonuçlarını göğüslemek için alternatif analizler geliştirmenin önemi açıktır.

İki güçlük, Marksist enflasyon çözümlemesi geliştirme girişimlerini başarısızlığa uğratmıştır. Birincisi, enflasyon, aralarında üretim, para arzı, faiz oranları, sınai ve mali yapı, dışsal şoklar, dağıtıma ilişkin çatışmalar ve birçok değişkenin de bulunduğu farklı soyutlama düzlemlerindeki çok sayıda belirleyeni içeren üst düzeyde karmaşık bir süreçtir. İkna edici bir teori içinde bu etkileri sistematik olarak düzenlemek çok zordur. İkincisi, Stuart, Tooke, Marx, Kalecki ve birçok postkeynesçinin nicelik karşıtı teori geleneğine dayanarak, konvertibl olmayan parasal sistemlerde enflasyonu açıklamak özellikle güçtür. Basitçe söylersek, aynı anda hem üretim ve ticaretin parayı dolaşıma davet ettiğini (endojenlik) iddia etmeyi sürdürmek hem de paranın 'gerçek' değişkenleri etkileyebileceğini (tarafsız-olmayış) kabul etmek, bir enflasyon teorisi geliştirmeyi oldukça güç hale getirir. Bu çalışma, her biri sermaye birikimiyle özel bir ilişkiye sahip olan devlet ve ticari bankalar tarafından çıkarılan farklı para biçimlerini içerdiğinde daha da karmaşık bir hal alır. Bu güçlüklere karşın, bu bölüm, enflasyon için genel koşulları belirlemenin mümkün olduğunu göstermektedir.

(A) Çatışma Enflasyonu:

Marksistlerin yanı sıra, birçok postkeynesçi ve yeniyapısalcıyı da içeren, alışılmış kalıplara karşı çıkan değişik görüşlerden ekonomist, dağıtıma ilişkin çatışmaların genellikle enflasyonun en önemli nedeni olduğu görüşündedir (Bu yaklaşım, bazı Marksist-

---

361 Bkz. Moseley (1999).

ler için sınıf mücadelesi kavramını açık biçimde doğruladığından ötürü çekicidir).[362]

Çatışma analizleri, 1960-70'li yıllarda popüler olan maliyet-itki teorilerinden esinlenmiştir. Bu teoriler genellikle denge halinden yola çıkar ve para arzının tamamen endojen, mali ve parasal politikaların pasif olduğunu ve anahtar öğelerin (özellikle tekelci kapitalistler ve sendikalaşmış işçiler) piyasa gücüne sahip bulunduğunu ve ürettikleri mal veya hizmetlerin fiyatlarını, talepten büyük ölçüde bağımsız olarak saptayabildiklerini varsayar. Enflasyon yükselir, çünkü merkez bankası milli gelirden alınacak hisseye yönelik uzlaşmaz talepleri, mali istikrar ve üretimin devamlılığını garanti altına almak amacıyla uyguladığı parasal tedarik (politikası -ç.n.) ve mali sisteme verdiği destekle uzlaştırmaya çalışır.[363] Enflasyon oranı, üst üste binen taleplerin hacmi, fiyat ücret değişimleri frekansı ve kapasite kullanım derecesi açısından olumlu; üretkenlik artış oranı açısından ise olumsuz fonksiyona sahiptir (hedef gelir düzeyleri, beklentiler, reaksiyon fonksiyonları ve işsizlik nedeniyle ücret talepleri, rekabet nedeniyle de fiyat yükselişleri üzerindeki sınırlamalar çözümlemeye dahil edilerek temel model sürekli olarak geliştirilebilir).

Çatışma yaklaşımının en önemli eksikliği açık bir içsel yapının yokluğudur. Bu yaklaşım, geniş ölçüde değişik değer, üretim, istihdam, talep, gelir ve dağıtım teorileri ve hedef gelir düzeylerinin belirlenmesine ilişkin farklı kurallarla uzlaştırılabilir. Sınıflar bazen ortaklar olarak görülür; bu durumda ekonomik istikrarı mü-

---

362 Çatışma teorileri Burdekin ve Burkett (1996) ve Dalziel (1990) tarafından araştırılmıştır. Bkz. keza Armstrong, Glyn ve Harrison (1991), Boddy ve Crotty (1975, 1976), Cleaver (1989), P. Devine (1974, 2000), Glyn ve Sutcliffe (1987), Jakobi *et al* (1975), M. Lavoie (1992, bölüm7), Marglin ve Schor (1990), Morris (1973), Palley (1996), Rosenberg ve Weiskopf (1981), Rawthorn (1980, bölümler 5-6), Sawyer (1989, s. 359-372) ve Weintraub (1981). Bir eleştiri için, Bkz. de Brunhof (1982), Fine ve Murfin (1984, bölüm 7), Kotz (1987), Weeks (1979) ve Wright (1977). Enflasyon, açıktır ki dağıtıma ilişkin çatışmalar yaratabilir; burada bunlar üzerinde durmayacağız.

363 'İşsizlik... kapitalistlerin işçi sınıfını sömürme gücünü tehdit edecek bir düzeye indirildiğinde, kapitalizmin sömürü gücünü koruma biçimi olarak, enflasyon, bir süreliğine sanayideki işsizler ordusunun yedeği gibi görev yaptı. Sonunda, işsizliğin enflasyonist yedeğine işçi sınıfı tepkisi, enflasyon oranında hızlı bir artışın ortaya çıkmasına yardımcı oldu.' (Morris 1973, s. 6).

zakereye dayalı gelir politikaları aracılığıyla gerçekleştirmek göreli olarak kolaydır. Alternatif olarak bir sömürü teorisi de kullanılabilir: Bu durumda ekonomik istikrar, yalnızca işçilere kuvvet kullanılarak boyun eğdirme yoluyla başarılabilir. Bu esneklik çatışma analizlerini potansiyel olarak daha geniş bir kesime hitap eder hale getirir. Ne var ki, bu analiz, keyfilik ve analitik bir sağlamlıktan yoksunluk konusundaki suçlamalar karşısında savunmasızdır. Özellikle enflasyon, genellikle ekonomiyi Pareto-optimal bir dengeden saptıran bir bozukluk nedeniyle başlar. 'Eşit paylaşım suçlaması' bundan ötürü üstü örtülü bir biçimde söz konusudur ve alternatif ekonomik politikalar genellikle ekonomiyi başlangıçtaki dengeye döndürme konusundaki yeteneklerine göre değerlendirilir. Bu dengenin başlangıçta nasıl kurulduğu ve neden dönüşe layık görüldüğü çoğu zaman açıklanmaz. Dahası, Bölüm 2.2.2 ve 4.1'de gösterildiği gibi kapitalistler ve işçiler doğrudan ulusal hasıladan alacakları pay konusunda karşı karşıya gelmezler; çünkü birincisi, ücretler (sermayeden -ç.n.) peşin olarak harcanırken, kâr sonda kalan fazlalıktır ve ikincisi, anlaşmazlıklar genellikle (ulusal hasıladan -ç.n.) alınacak paylardan çok, gelir düzeylerine ilişkindir.

Bu tür belirsizlikler yalnızca çatışma yaklaşımı ile daha geniş bir ekonomik teori arasında organik bir ilişki kurarak ortadan kaldırılabilir. Maalesef böylesi birçok ilişki mümkündür ama hiçbiri zorunlu değildir. Başka bir deyişle, çatışma teorileri genellikle sunulduğu şekliyle tipik olarak 'orta menzilli'dir.[364] Stilize edilmiş bir dizi ampirik gözlemden çıkarlar (örneğin, faktörler, ulusal hasıla üzerindeki iddialarını mallarının satışı aracılığıyla gerçekleştirirler) ve bu gözlemleri söz konusu stilize olguları açıklamak için kullanılan yapılara dönüştürürler (örneğin, enflasyona yol açan dağıtıma ilişkin çatışma gibi). Bu yaklaşım sebep ve sonucu birbirine karıştırır, çünkü, enflasyon dağıtımsal etkilere sahip olduğundan, gelir anlaşmazlıklarının sürecin nedeni olduğunu varsayar. Ve analiz sağlam değildir, çünkü temel kavramlarını destekleyen ve sonuçlarını anlamlı hale getiren daha geniş bir yapı

---

364 Bkz. Fine ve Leopold (1993).

tarafından ayakları üzerine oturtulmaz. Bir üretim teorisinin eksikliği, devletin rolünün ve politikalarının da uygun bir biçimde temellendirilemediğini ima eder ve bunlar genellikle daha ileri bir dizi stilize olgudan çıkarılır. Sonuç olarak ekonomik politikaların mantığı ve gücü, açıklanmamış olarak bırakılır ve analizi yapanın tercihlerine bağlı kılınır. Bu önemli sınırlamalara karşın çatışma analizi, potansiyel olarak uygundur. Dağıtıma dönük çatışmalar enflasyon teorisinin bir parçası olmalıdır, çünkü enflasyon, ulusal gelirin düzeyi ve/veya dağılımına ilişkin bir tatminsizliğin ve bu taleplerin parasallaştırılmasının (monetisation) yokluğu halinde kalıcı olamazdı.

(B) Tekelci Sermaye, Eksik-tüketim ve Enflasyon:

En açık bir biçimde, tekelci sermaye ekolünün yazılarında görüldüğü gibi, birçok Marksist, enflasyonun büyük şirketlerin artan piyasa gücü ve eksik-tüketim ile ilişkili olduğunu savunur.[365] Bu yaklaşım, tekellerin en dinamik firmalar ve en büyük yatırımcılar, istihdam yaratıcıları, üreticiler ve ihracatçılar olduğunu öne sürer. Ekonomik büyümeyi en üst düzeye ulaştırmak için devlet, satın almalar, ucuz altyapı, vergi istisnaları, araştırma-geliştirme sübvansiyonları, vb. yoluyla tekelleri destekler. Daha geniş bir biçimde, devlet, kamu çalışanlarının ücretlerine, sarf malzemelerine ve kamu yatırımlarına büyük harcamalar yapar, sağlık, eğitim ve savunma harcamalarına fonlar ayırır ve sosyal güvenliğe ilişkin transferler gerçekleştirir. Bu harcamalar, tekel kârlarını, satın almalar yoluyla doğrudan ve bunların müşterilerine yapılan transferler aracılığıyla dolaylı olarak destekler. Refah devletinin müdahaleci politikaları, özellikle 1940'ların sonları ile 1960'ların sonları arasında, önceden görülmemiş bir ekonomik istikrar, yüksek istihdam ve hızlı büyü-

365 Bu sentezin klasik örneği Baran ve Sweezy'dir (1966); Bkz. keza Best (1972), Bryan (1985), Dollars ve Sense (1978), Dowd (1976), Gamble ve Walton (1976), Morris (1972), Sherman (1972, 1976a,b), Spero (1969), Sweezy ve Magdof (1979, 1983, Steindel 1952'ye dayanarak), Syzmanski (1984) ve Zarifian (1975). Bir eleştiri için, Bkz. Aglietta (1979, s. 26-28), Semınler (1982), Weeks (1982b) ve Wright (1977). Clarke (1988), Keynesyen devleti çözümler ve Bleaney (1976) eksik-tüketim teorilerini eleştirel bir biçimde gözden geçirir.

me sağlamıştır. Ancak bu politikalar, ısrarlı bütçe açıklarına, artan kamu borcuna ve dal budak salan bir enflasyona da katkıda bulunmuşlardır. Kısacası, enflasyon, tekelci güç tarafından sınırlanmış bir ekonomide tam istihdam ve toplumsal istikrarı sağlamaya çalışan müdahaleci ekonomik politikaların sonucudur.[366]

Bunlar önemli görüşler olmakla birlikte, bu yaklaşım teorik olarak kırılgandır. Hilferding'in (ona göre tekeller aşırı kâr sağlamak için üretim fiyatları üzerinde fiyatları empoze ederler) ve Kalecki'nin (ona göre ise tekelci güç stilize bir olgudur ve tekeller aşırı kârları piyasadaki güçleri dolayısıyla elde ederler)[367] fikirlerinin bir araya getirilmesinden öte, bir tekelci güç ya da fiyatlama teorisini içermez. Tekelin sermaye döngüsü ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi açıklanmaz; talebin ve diğer sınırlamaların rolü ile sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğilimine karşı faaliyet gösteren karşı eğilimler değişmez bir biçimde hemen her zaman ihmal edilir.

Devlet teorisi de aynı şekilde bulanık bırakılmıştır ve söylenenler potansiyel olarak çelişkilidir. Bir yandan devlet, bir bütün olarak sermayenin yeniden üretimini garantiye almak için ekonomiyi göreli olarak özerk bir biçimde yönetir, ki bu da sermayenin farklı kesimlerinin ve işçilerin çıkarlarının uzlaştırılmasını gerektirir ve en iyi şekilde bir demokraside başarılır. Diğer yandan devlet güçlü (tekel) çıkarlarının bir aracıdır ve politikaları tekellerin onaylarını elde etme ihtiyacıyla sınırlıdır, ki bu durumda faşizm açık bir olasılıktır. Nihai olarak, tekelci gücü, devlet politikalarını ve enflasyonu birbirine bağlayan ilişkiler büyük ölçüde açıklanmamış bırakılır. Para arzının pasif bir biçimde tekel talebine ya da devlet kumandasına yanıt verdiği ve (büyük ölçüde açıklanmamış) mali gelişmelerin katkıda bulunan faktörler olduğu varsayımı dı-

---

366 Morris'e göre (1972, s. 18-19), yükselen enflasyon, 'can çekişmekte olan kapitalist sistemin gittikçe daha güçlü parasal ve mali anti-depresan enjeksiyonlarla sürekli uyarılmasına bağlıdır.'

367 Bkz. Hilferding (1981, bölüm 15), Kalecki (1990c) ve Sawyer (1985, bölüm 2); Marksist bir eleştiri için Bkz. Fine ve Murfin (1984). Bleaney (1976, s. 225-226) haklı olarak şu tespiti yapar: 'Etkileri, teorik açılımlarının çok ötesine uzanan modern eksik-tüketim teorileri hakkında yazmak ciddi bir problemdir.'

şında, net bir para, kredi veya finans teorisi yoktur. Bu sürecin enflasyona nasıl yol açtığı belli değildir.[368] Daha genel olarak, enflasyonun nedenleri tekelci fiyatlama kararları ile devlet tarafından oluşturulan aşırı talep arasında değişir (ki bu da paradoksal bir biçimde eksik-tüketimden kaçınmaya yönelik devlet girişimlerinin sonucudur).[369] Tekellerin, işçiler ve nominal olarak sabit gelirli diğer gruplar aleyhine kazanç sağladığı tartışması dışında, enflasyonun dağıtımsal etkisi çözümlenmez. Bunun ücretler ve sömürü teorisiyle ilişkisi açık değildir.[370]

(C) Aşırı Para Enflasyonu:

1970'lerin ortalarında alternatif bir analiz formüle edilmiştir. Bu analize göre, enflasyon, meta fiyatları ve değerleri arasındaki ilişkide sürekli bir artışın sonucudur. Bu artışın nedeni de paraya yönelik arz ve toplumsal talep arasında bir uyumsuzluktur.[371]

Analiz, sermayenin döngüsünden hareket eder. Üretim döngüsü, kapitalistlerin üretimi finanse etmek amacıyla önceden birik-

368 Bkz. Mandel (1968, s. 527) ve Sweezy (1974). Sweezy, Baran'ın (1973), Keynesyen ekonomideki enflasyonist tehdidi teşhis ettiğini iddia eder: Hükümetin açık finansmanı uzun vadede sürdürülemez, çünkü hükümet harcamalarının çoğu üretici değildir (örneğin askeri harcamalar). Bu harcamalar para ve meta arasındaki oranı artırdıkları için (Bkz. aşağıda) potansiyel olarak enflasyonisttirler.

369 Bkz. Sherman (1972); bir eleştiri için, Bkz. Weiskopf *et al* (1985). Sweezy ve Magdof (1979, s. 9) totolojik bir biçimde şu iddiayı öne sürerler: 'Tekelci sermaye, fiyatlardaki yukarıya doğru hareketin doğrudan ana nedeni olmayabilirse de, bunun gerçekleşmesi için gerekli bir koşul oluşturur... Tekel, içinde bulunduğumuz on yılın olağanüstü enflasyonu kadar onu önceleyen yukarıya doğru spiral hareketin de, motoru değilse bile, sine qua non'udur (olmazsa olmaz koşulu -ç.n.).'

370 Tekelci Sermaye Ekolü, birçok Marksist tarafından artıdeğer yerine ekonomik-artık kavramını kullanmasından ötürü ağır bir biçimde eleştirilmiştir; Bkz. Bölüm 2.1 ve Weeks (1977, 1982b).

371 Aglietta (1979), Boyer (1986, bölüm 10), de Brunhof (1978a, s. 45-48), de Brunhof ve Cartelier (1974), Ergas ve Fishman (1975), Fine (1980, bölüm 4), Lipietz (1985a), Loranger (1982a, 1989), Mandel (1975, bölüm 13), Mattick (1978), Orlean (1982), Reuten ve Williams (1989, s. 84-87, 9598, 148-156), de Vroey (1984) ve Weeks (1981, s. 145-148). Benzer bir yaklaşım Toporowski (2000) tarafından sermaye piyasalarının rolü vurgulanarak gerçekleştirilmiştir. Daha kapsamlı bir analiz için, Bkz. Saad-Filho (2000a). Birçok Post-Keynezyen yazar (örneğin Moore, 1988), eğer para arzı içsel (endojen) ise aşırı para arzı olup olamayacağını tartışır. Karşıt bir görüş için, Bkz. Hilferding (1981, bölüm 5) ve Lapavitsas ve Saad-Filho (2000).

tirilmiş fonlardan bir kısmını çekmeleri veya yeni yaratılmış kredi paradan ödünç almaları ile başlar. Bu fonların ekonomiye enjekte edilmeleri, dolaşan para ile çıktı değeri arasındaki oranı artırır. Eğer daha fazla çıktı üretilir ve satılırsa, ek gelir yaratılır; bu da para ve değer arasındaki ilişkide başlangıçta var olan değişimi geçersiz kılar. Ancak şayet çıktı, üretim fiyatına satılamazsa, firma iki biçimde absorbe edilebilecek bir kayba uğrar. Eğer 'piyasa kurallarına' saygı gösterilirse, iyi tanımlanmış bir faktörler seti, maliyeti genellikle firmaya ya da bankasına taşır. Bu tip çözüm, istikrar bozucu bir etki yaratabilir, çünkü sistematik bir biçimde işsizliğe, eksik kapasite kullanımına, çalışma koşullarının bozulmasına ve mali kırılganlığa yol açabilir.

Alternatif olarak, eğer borç yeniden finanse edilir veya firma bir devlet sübvansiyonu alırsa, uğranılan kayıp toplumsallaştırılabilir (en aşırı durumda, firma millileştirilebilir ve kamu fonlarıyla 'yeniden yapılandırılabilir'). Her iki durumda da dolaşımdaki para ve çıktı arasında başlangıçta var olan uyumsuzluğu sürekli kılan bir satın alma gücü enjeksiyonu söz konusudur. Başka bir deyişle, emeğin parasal eşdeğerinde görülen başlangıçtaki (geçici olduğu varsayılan) artış sürekli hale gelir. Piyasa kuralları ihlal edilerek ekonomiye enjekte edilen para *aşırı paradır*.[372] Aşırı para aynı biçimde mali kurumlara merkez bankası desteği, sterilize olmayan ödeme dengesi fazlaları, şirketsel veya bireysel birikimlerin güncel harcamalar için kullanılması ya da spekülatif amaçlarla borçlanma yoluyla da yaratılabilir.[373] Aşırı para, tipik olarak, çıktının sabit değerine rağmen ve halihazırda veya geçmişteki dengenin varlığını dikkate almaksızın, nominal geliri veya konsolide mali-olmayan sektörün likit zenginliğini artırır. Eğer aşırı para çıktı miktarında bir artışa neden olursa, değer ve para arasındaki önceki ilişki yeniden oluşturulabilir; aksi takdirde emeğin parasal ifadesi artar: Bu, *aşırı para enflasyonudur*.

Aşırı para enflasyonu parasal politikalara ilişkin tutumlarla 'rahatlatılabilir', ancak genel olarak devlet bunun için 'suçlana-

372 De Vroey (1984).

373 Benzer bir argüman için, Bkz. Kalecki (1997) ve Sawyer (1985, bölüm 6).

maz', çünkü aşırı para rutin ve zorunlu olarak devlet kontrolüne tabi olmayan (banka borçlarını da içeren) özel kararlar tarafından yaratılır. Dahası, aşırı para devlet tarafından yaratılsa bile, bunun miktar etkisi mi, fiyat etkisi mi veya her ikisini birden mi yaratacağını önceden bilmek imkansızdır (hedef belirlemek mümkündür, ama bu kaçınılmaz biçimde kesinlikten uzaktır). Süreç içinde, dolaşımdaki paranın miktarı ile talep, çıktıda, (dolaşım -ç.n.) hızında veya birikimdeki değişikliklere bağlı olarak, ortadan kaldırılma eğiliminde olacaktır. Ancak bu ayarlamalar zaman alır ve fiyatlar, değişim oranları, ödemeler dengesi veya faiz oranları üzerindeki etkileri ile ek istikrarsızlıklar yaratabilir. Eğer bu parasal uyumsuzluklar sürekli olarak yinelenirse, sürekli enflasyona, şiddetli ödemeler dengesi bozukluklarına ve uzayıp giden ekonomik durgunluğa yol açabilirler; bu da, paranın tarafsız olmadığını ve birikim süreci üzerindeki potansiyel etkisini gösterir.

Uzun vadeli enflasyon, ekonomik büyümeyi sürekli kılmaya yönelik devlet girişimlerinden veya büyüme durakladığında deflasyondan kaçınma girişimlerinden kaynaklanabilir. Daha genel olarak, göstergeler yukarıya dönük olduğunda, aşırı para, tüketimi ve yeni yatırımları finanse etmek için merkez bankasının desteğiyle esas olarak özel sektör tarafından sağlanır. Bundan ötürü büyüme zorunlu olarak değer ve para arasında kurulu bulunan ilişkiyi bozar ve daima enflasyonist potansiyel taşır (arz ve ithalat yanıtlarına bağlı olarak). Ekonomi büyürken oransızlıklar ve darboğazlar kaçınılmaz olarak ortaya çıkar, mali yapılar daha kırılgan hale gelir ve ucuz ithalat imkanları halihazırda mevcut değilse, fiyatlar (ve muhtemelen ücretler) artış eğilimi gösterir. Bu aşamada, ya kendiliğinden ya da benimsenen çelişkili politikalar nedeniyle, kriz patlak verir. Eğer kriz şiddetlenir ve deflasyon tehlikesi ortaya çıkarsa, devlet genellikle müdahale eder ve bilinçli olarak ekonomiye aşırı para enjekte eder (veya aşırı paranın özel sektör tarafından yaratılmasını kolaylaştırır).[374]

374 Bu görüş, Vroey'un ekstra-para yaklaşımı ile postkeynesçi analizler arasında potansiyel bir uzlaşma hakkındaki argümanını destekleyen Minsky'nin görüşüne benzer.

Görünürdeki benzerliklerine karşın aşırı para enflasyonu teorisi Paranın Miktar Teorisi'nden (PNT) kesin hatlarla ayrılır. Miktar Teorisi'nin, para arzının dışsallığı, paranın yalnızca bir değişim aracı olduğu ve biriktirilmediği varsayımları, aşırı para yaklaşımı perspektifinden kabul edilemez birer nitelik taşır.

Birinci olarak, bu yaklaşım (aşırı para yaklaşımı -ç.n.), aşırı paranın düzenli biçimde ve kendiliğinden merkez bankası, ticari bankalar ve firmalar arasındaki etkileşim tarafından yaratıldığını ve miktarının devlet tarafından kontrol edilemeyeceğini, hatta kesin olarak bilinemeyeceğini savunur. Buna karşılık Miktar Teorisi, bankacılık sisteminin daima tam kapasite borçlandırdığını ve merkez bankasının özerk biçimde para arzını doğrudan (bütçe açıklarının kapatılması veya devlet tahvillerinin satışı yoluyla) veya dolaylı yoldan (borç stoklarında sorunsuz bir biçimde değişikliklere yol açacak olan zorunlu banka rezervlerindeki değişiklikler yoluyla) belirleyebildiğini varsayar. Para arzındaki diğer değişim kaynakları genellikle ihmal edilir ve merkez bankası tarafından başlatılan değişimlerin birikim, borç geri ödemeleri veya banka borçlarındaki zorunlu bir değişiklik tarafından nötralize edilebileceği olasılığı PMT tarafından inkar edilir.

İkinci olarak, aşırı para, kısa ve uzun vadede tarafsız değildir; nasıl yaratıldığına ve nasıl dolaştığına bağlı olarak, ulusal hasıla ve talebin yapısının düzey ve bileşimini geri dönülemez biçimde değiştirebilir. Buna karşılık PMT, paranın uzun vadede ve aşırı durumlarda kısa vadede bile, tarafsız olduğunu varsayar. Üçüncüsü, aşırı paranın etkileri (ister miktar, ister fiyat, isterse her ikisi açısından olsun) öngörülemez. Bu konuda söylenebilecek tek şey, yüksek kapasiteli kullanım ve aktivist devlet politikalarının aşırı para enflasyonu olasılığını artırdığıdır, ancak bunlar arasında asla basit bir ilişki yoktur. Bunun aksine PMT açısından para arzı ve enflasyon arasındaki ilişki genellikle düz bir ilişkidir. Bu teorinin altında yatan mükemmel rekabet, tam istihdam ve paranın tarafsızlığı varsayımları nedeniyle para arzındaki bir değişim (merkez bankası tarafından başlatılan ve otomatik olarak para çarpanı ara-

cılığıyla ticari bankalar tarafından yayılan) sorunsuz bir biçimde fiyat seviyesinde öngörülebilir bir değişime yol açar.

Aşırı para yaklaşımı, emek değer teorisinin ana iddialarını ve diğer Marksist enflasyon çözümlemelerinin değerli görüşlerini birleştiren bir enflasyon teorisi geliştirmek açısından temel oluşturabilir. Ancak bu yaklaşım kritik noktalarda halen yeterince geliştirilmemiştir ve acil olarak giderilme ihtiyacı gösteren eksiklik ve belirsizlikler taşımaktadır. Örneğin, merkez bankası arzı ve kredi para çözümlemesi çoğu zaman kolaycıdır ve yakın zamanda gerçekleştirilen postkeynesçi gelişmeler,[375] döngücü katkılar[376] ve Kalecki'nin çalışmalarına[377] daha açık olmaktan ve bunlarla hesaplaşmaktan sağlayacağı birçok yarar vardır. Daha somut bir analiz düzleminde modern kapitalizmin mali istikrarsızlığı üzerine Minsky'nin değerli katkıları detaylı bir biçimde değerlendirilme ve bu yapıldığında analize dahil edilme ihtiyacındadır.[378]

Buna ek olarak, aşırı para yaklaşımındaki yapıları ve kategorileri Marx'ın değer teorisindekilerle tam olarak uzlaştırabilmek için yapılacak daha çok iş kalmaktadır. Örneğin para arzı ve emeğin parasal ifadesi arasındaki ilişki çoğu zaman belirsiz bırakılmıştır, aşırı para yaklaşımı çoğu zaman analiz düzlemleri arasında keyfi bir biçimde kaymalar yapar ve rekabetin yapısını karanlıkta bırakır. Son olarak, aşırı paranın sebep olduğu fiyat artışları ile diğer tipte para arzı artışlarının sebep oldukları fiyat artışları arasında bir ayrım yapmak için daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Bu, aşırı para yaklaşımı ile Paranın Miktar Teorisi arasında kalan belirsizliğe, özellikle enflasyonun tetikleyicisi olarak aşırı talebin rolü konusunda netlik kazandırmaya yardımcı olacaktır.

Bu sorunları sistematik olarak ele almak diğer önemli fenomenleri, örneğin mali gelişme ile mali ve sermaye hesabı liberalleştirilme-

375 Geniş bir literatürden yararlanmak için, Bkz. Arestis ve Howells (1996), Cottrell (1994) ve Dow (1996); bir eleştiri için, Bkz. Lapavitsas ve Saad-Filho (2000).

376 Bkz. Loranger (1982b) ve Nell ve Deleplace (1996).

377 Bkz. Kalecki (1990a, 1990b, 1997) ve Messori (1991).

378 Bkz. Minsky (1975, 1986), Dymski ve Pollin (1994) ve Mollo (1999).

sini analize dahil etmeyi mümkün kılacaktır. Bu, aynı şekilde, aşırı kamu borcunun (ki bunun yol açtığı artan likidite, ekonomiye aşırı para enjekte edilmesiyle aynı etkileri yapabilir) potansiyel enflasyonist etkisi gibi somut sorunları çözümlemeye imkan tanıyacaktır.[379]

8.4 - Sonuç

Marx'ın para teorisi, çoğu zaman, sanki tamamen geliştirilmiş ve yalnızca *Kapital*'in birinci cildinin birinci bölümündeki değer biçimlerinin devamı olması sebebiyle önemliymiş gibi yoruma dayalı bir tarzda ele alınmıştır. Bu bakış açısı verimsizdir. Bu bölüm göstermiştir ki, Marx'ın teorisi, konvertibl olmayan para ve enflasyonun açıklamasını da içerecek önemli biçimlerde geliştirilebilir. İlki önemlidir, çünkü Marx'ın yaklaşımının içsel olarak ikna edici olduğunu ve modern kapitalizmin olgularıyla ters düşmediğini gösterir. Sonuncusu önemli bir güncel sorundur; bununla yaratıcı ve sürekli bir biçimde uğraşmak politik açıdan önem taşır ve Marx'ın yaklaşımının canlılığını gösterir.

Bu bölüm aynı şekilde göstermiştir ki, değerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi, paranın değer ölçüsü ve emeğin homojenizasyonu olarak işlevini değiştirir. Bu, paranın diğer fonksiyonlarını veya emeğin normlaştırılması ve senkronize edilmesini etkilemez. Nihayet, bu bölüm, enflasyon teorisinin aynı değişkenler üzerine odaklanması gerektiğini göstermiştir. Enflasyon, fiyat olarak değerin ifadesini etkileyen ve toplam çıktı ile para arasındakı ilişkiyi değiştiren, makroekonomik bir süreçtir.

Enflasyon analizi, daha çok geliştirilme ihtiyacı içindedir, ancak onun politik etkilerinin bir bölümü halihazırda açıklık kazanmıştır. İlk olarak enflasyon fonksiyonel olabilir, ancak onun fonksiyonel olmayan yönleri enflasyon arttıkça tedrici bir biçimde egemen olma eğilimindedir. Özgül olarak, ekonomik hesaplama, artan bir biçimde karmaşık hale gelir ve sermayenin yeniden yapılandırılması güçleşir, çünkü etkin olmayan sermayeler ve üretici süreçler, 'piyasa' süreçleri tarafından, yok edilmekten çok, korunmaktadır.

379 Bkz. Grou (1977), Marazzi (1977) ve Mattick (1978).

İkinci olarak, enflasyon, kümülatif karakteri dolayısıyla, artan biçimde istikrarsız borç yapıları oluşturarak mali krizlere yol açar. Krizler aşırı para arzını artırma yoluyla ertelenebilir, ancak bu da hiperenflasyona neden olabilir. Üçüncüsü, fonları eritme yoluyla gerçek birikime zarar verebilecek, genellikle emlak, hisse senedi ve diğer menkulleri içeren spekülatif para hareketleriyle birleşen salt parasal nedenlerden ötürü enflasyon olabilir. Dördüncüsü, bankaların, tekellerin veya işçilerin gücü ne olursa olsun, sürekli enflasyon kaçınılmaz değildir. Ancak, mali derinleşme, sermayenin yoğunlaşması, ticaret hareketlerindeki azalma ve işçi militanlığı, ekonominin enflasyon karşısındaki zaafiyetini artırabilir ve bir kere süreç harekete geçti mi, onu tersine çevirmeyi güçleştirebilir.

SONUÇ

Bu kitap, Marx'ın değer teorisinde, emek, değer, para ve fiyatlar arasındaki ilişkileri analiz etmektedir. Bu kategoriler, kapitalist toplumsal ilişkilerin tarihsel olarak belirlenmiş varlık biçimleridir ve bunlar bütünsel ya da sınıf düzeyinde (neoklasik ekonomistler tarafından tercih edildiği üzere bireysel düzeyden başlayarak değil) çözümlenirler. (Çözümleme sonunda -ç.n.) dört önemli sonuç ortaya çıkar.

İlk olarak, soyut emek, değer ve fiyat, Marx'ın kapitalizm altında emek ve sömürü analizinin ana yönleridir. Önemlerine karşın, Marksist bilim alanının hem içinde hem de dışında, bunların anlam, önem ve karşılıklı ilişkileri konusunda bir hayli anlaşmazlık vardır. Bu kitap, Marx'ın değer teorisinin literatürde sık sık karşılaşılan tutarsızlık suçlamalarından sakınan bir okunuşunun ana hatlarını ortaya koymakta ve daha ileri araştırmalar için önemli ipuçları içermektedir.

İkinci olarak, kapitalist üretim, zorunlu olarak üretim ve dağıtımda toplumsal çatışmalar içerir. Bu çatışmalar kaçınılmazdır, çünkü bu toplumsal sistemi tanımlayan üretim ilişkilerinden kaynaklanırlar. Dağıtıma ilişkin çatışmalar diğer sınıflı toplumlardakilere benzerler, çünkü bir yandan sistemin istikrarını korurken diğer yandan karşılıklı hak iddiaları arasında, pastanın (ulusal hasılanın) nasıl paylaşılacağına ilişkin tartışmaları içerirler. Buna karşılık, üretim alanındaki çatışmalar, kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran sınıf ilişkilerinden doğarlar. Bunlar, hangi miktarda ücretli emeğin, hangi koşullar altında harcanacağı hakkındaki tartışmalara ilişkindir ve bunların sonuçları, dağıtıma ilişkin çatışmalar üzerinde sınırlayıcı bir rol oynar.

Üçüncü olarak, sektör içi rekabet bireysel kâr oranlarını farklılaştırma eğilimi taşır, çünkü daha kârlı sermayeler daha uzun

dönemler için daha büyük miktarlar yatırabilir, daha geniş üretim teknikleri arasında seçim yapabilir ve en iyi işçileri istihdam edebilirler; bunlar da onların başlangıçtaki avantajlarını güçlendirir.[380] Buna karşılık sektörler arası rekabet, kâr oranları arasındaki farklılığın azalmasına neden olur, çünkü sermayenin yer değiştirmesi toplumun üretimsel potansiyelini yeniden dağıtır ve daha kârlı dallarda arzı artırarak aşırı kârları azaltır. Mali sistem her iki süreçte de önemli bir rol oynar. Marx'ın sermaye birikiminin çelişkili dinamiklerine ilişkin analizi, ister kâr oranlarının eşitlenmesi isterse sermayenin karşı konulmaz yoğunlaşması açısından olsun, statik sonuçlar doğurmaz. Bunlar nadiren düz bir biçimde işleyen süreçlerdir; çoğu zaman istikrarsızlık doğurur ve krizleri tetiklerler, bu da güçlüklere neden olur ve geçim araçlarını yok eder. Krizler ve işsizlik, kapitalizmin yalnızca tarihin gördüğü en üretici sistem değil, aynı zamanda en *sistematik imhaya yol açan* sistem olduğunu gösterir.

Dördüncü ve daha genel olarak, kapitalist ekonomiler, artıdeğerin rekabet koşulları altında elde edilmesi, gerçekleştirilmesi ve biriktirilmesine ilişkin çatışan güçler nedeniyle istikrarsızdır. Bu istikrarsızlık *yapısaldır* ve en iyi ekonomik politikaları uygulayarak bile bundan tümüyle kaçınmak mümkün değildir. Rekabet, her sermayeyi emeğin üretkenliğini artırma yönünde çaba harcamaya zorlar. Bu, genellikle mekanizasyon derecesini artıran teknik değişiklikleri, firma içi ve firmalar arası emek süreçleri arasında entegrasyonu ve üretimin potansiyel çapını içerir. Bundan ötürü *rekabet, kapitalist üretimi toplumsallaştırır*:

"Üretim özel karakterini yitirir ve toplumsal bir süreç haline gelir... Çünkü üretim araçları, komünal, toplumsal üretim araçları olarak kullanılır ve bundan ötürü bireysel mülkiyet olmaları olgusu tarafından değil, üretimle olan ilişkileri tarafından belirlenirler. Emek de aynı şekilde toplumsal ölçekte harcanır."[381]

380 Önemli karşı-eğilimler, teknik yeniliklerin rekabet eden firmalar arasında dağılması, küçük sermayelerin keşif ve deney yoluyla varolan teknolojilerin altını oyma konusundaki potansiyel yetenekleri ve dış rekabettir.

381 *Theories of Surplus Value* 3, s.447, (parantezler atlandı).

Üretimin toplumsallaştırılması düz bir süreç değildir. Bu süreç, büyük sabit sermaye yatırımları, kredi ilişkileri ve spekülasyonun gelişmesi, (emeğin -ç.n.) vasıfsızlaştırılma(sı), emek pazarındaki değişimler, yapısal işsizlik, iflas ve kriz ile birlikte gelişir. Bu süreç çoğu zaman yıkıcıdır. İşyerlerinde direnişlere ve siyasi çatışmalara yol açar ve tarihsel olarak, toplumsal reformlar ve antikapitalist ayaklanmalar yönünde güçlü bir güdü doğurur.

Fakat hepsi bundan ibaret değildir. Kapitalizm sürekli olarak değişir ve Marx, bu üretim tarzının, içerdiği toplumsal ve ekonomik çelişkiler nedeniyle, giderek artan ölçüde istikrarsız hale gelme eğilimi taşıdığını savunur. Bunun sebebi, esas olarak, rekabetin kapitalist üretimin temelini tahrip etmesidir:

> Sermaye... sanat ve bilimin tüm araçlarını kullanarak kitlenin artı emek zamanını artırır... Böylece o, kendine rağmen, tüm toplum açısından emek zamanını giderek asgariye indirmenin ve herkese kendi gelişmesine harcayabileceği zamanı vermek için toplumsal olarak harcanabilir zaman araçlarını yaratmanın aracı haline gelir. Ancak, onun eğilimi her zaman bir yandan harcanabilir zaman yaratmak, diğer yandan bu harcanabilir zamanı artı emeğe dönüşturmek yönündedir. Eğer birinci amacına ulaşmayı başarırsa, aşırı üretime maruz kalır ve o zaman da zorunlu emek kesintiye uğrar, çünkü sermaye tarafından hiçbir artı emek gerçekleştirilemez. Bu çelişki ne kadar gelişirse, üretici güçlerin büyümesinin artık yabancı emeğin mülk edinilmesiyle sınırlanamayacağı, işçilerin kendi artı emeklerine kendilerinin sahip olması gerektiği gerçeği de o kadar açık hale gelir... Değer ölçüsü olarak emek zamanı, bizzat zenginliğin kendisinin sefalet üzerinde kurulduğunu ve harcanabilir zamanın aşırı emek zamanının içinde ve ondan ötürü onun antitezi olduğunu varsayar; ya da bireyin tüm zamanını emek zamanına dönüştürerek onda işçilik dışında bir vasıf bırakmaz. En gelişmiş makineler, böylece, işçiyi bir vahşinin çalıştığı süreden ya da kendisinin en basit, en kaba aletlerle çalıştığı süreden daha uzun bir süre çalışmaya zorlar.[382]

Bu uzun aktarma kapitalist birikimin kalbinde yer alan iki önemli çelişkiye ışık tutar.

382 *Grundrisse*, s. 708-709. Bkz. keza s. 704-706 ve *Capital* 3, s. 357-359.

Birincisi, yukarıda gösterildiği gibi, rekabet, artan emek üretkenliği ve sermayenin teknik ve organik bileşiminin artmasına yönelik bir eğilimi ortaya çıkarır. Eğer aynı emek girdisiyle daha fazla çıktı üretilebiliyorsa, yaşam standartları emek zamanındaki azalmaya karşın yükselebilir. Örneğin, dünyanın en gelişmiş ülkelerinde önemli işçi kategorilerinin haftalık çalışma zamanları on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yana önemli ölçüde azalmıştır. Buna karşın, yaşama standartları keskin bir biçimde iyileşmiştir. Ancak haftalık çalışma saatlerindeki azalma genellikle teknik gelişmeyle atbaşı gitmez, çünkü kapitalistler sömürü oranını azaltmaya yönelik önlemlere karşı direnmeye eğilimlidirler. Yaşanan deneyimler göstermiştir ki, emek zamanının kısaltılmasına yönelik girişimlerin başarısı işçi sınıfının gücüne ve siyasi direncine bağlıdır. Teknolojinin durumu önemli, fakat ikincil bir etkendir. Bununla birlikte haftalık iş saatlerindeki azalma yalnızca işçiler için önemli olmakla kalmaz. Eğer teknoloji gelişir, buna karşılık emek zamanı azalmazsa, ekonomi artan bir biçimde aşırı üretim krizlerine eğilimli hale gelir. Mutlak artıdeğer elde etmek için çaba harcayan bireysel kapitalistlerin haftalık çalışma saatlerini artırmadaki çıkarı ile yüksek istihdam oranıyla ekonomik (ve siyasi) istikrarı korumaya yardım etmek için gerekli olduğunda onu indirmedeki kolektif çıkarları arasındaki çelişki, azami sömürü oranı ile hızlı büyümenin uzun dönemler açısından uzlaştırılabilmesini güçleştirir.

İkincisi ve uzun dönemde daha önemli olanı; artan emek üretkenliği, kullanım değerleri üretimi ve sonuçta, değerin belirlenimi açısından canlı emeğin önemini azaltır. Kapitalizm varoldukça teknik gelişmenin ağır işleri ve uzun çalışma saatlerini tümüyle ortadan kaldırması mümkün değildir. Bunların idamesi, teknik olmaktan çok toplumsal engellemelere bağlıdır. Daha özgül olarak, teknik gelişme, ihtiyaçların tatminini piyasadışı süreçler aracılığıyla kolaylaştırır; emek zamanının azaltılmasına ve tekrara dayalı, tehlikeli ve sağlıksız işlerin otomasyonuna izin verir. Ancak bu kapitalizm açısından aforozu gerektiren bir günahtır, çünkü

bunlar sermayenin değerlenmesi ve sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi ile çelişir. Bir aşamada, Marx, çoğunluğun, bireysel ve kolektif potansiyel başarıları üzerindeki bu sınırlamaları reddedeceğine inanır.

Marx için kapitalizmin kaldırılması, insan toplumunun tarih öncesinin sonuna işaret edecektir.[383] Ancak bir diğer üretim tarzına, komünizme geçiş, karşı konulmaz ya da kaçınılmaz (bir süreç -ç.n.) değildir. Kapitalizmin özündeki toplumsal ilişkiler, yalnızca eğer çoğunluk tarafından büyük bir baskı uygulanırsa değişecektir. Bu olmadığı takdirde, kapitalizm, insanlık ve çevreye verdiği tüm zarara karşın belirsiz bir zaman boyunca varlığını sürdürebilir.

Bu arada, çevresel bozulma, uzun süreli işsizlik, hem zengin hem de fakir ülkelerde görülen zenginlik içinde sefalet, tedavi edilebilir ve önlenebilir hastalıkların yaygınlaşması, cehalet, kültürel, etnik ve ekonomik baskılar ve diğer güçlükler gibi çağımızın önemli sorunlarının üstesinden gelebilmek için bilgilendirilmiş yığınların müdahalesi zorunludur. Bu sorunları ve onların potansiyel çözümlerini ele almak için Karl Marx, halihazırdaki önyargılar tarafından engellenmemiş ve yaratıcı çözümlere esin kaynağı olabilecek bir analiz önermektedir.

383 *Contribution*, s. 264.

KAYNAKÇA

Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation, the US Experience*, London: New Left Books.

Aglietta, M. (1980) 'La Dévalorisation du Capital: Etude des Liens entre Accumulation et Inflation', *Economie Appliquée* 33, 2: 387-423.

Albritton, R. (1984) 'The Dialectic of Capital: a Japanese Contribution', *Capital & Class* 22: 157-176.

Albritton, R. (1986) *A Japanese Reconstruction of Marxist Theory*, London: Macmillan.

Albritton, R. (1999) *Dialectics and Deconstruction in Political Economy*, London: Macmillan.

Althusser, L. (1969) *For Marx*, London: New Left Books.

Althusser, L. (1970) *Reading Capital*, London: New Left Books.

Arestis, P. and Howells, P. (1996)'Theoretical Reflections on Endogenous Money: the Problem of Convenience Lending', *Cambridge Journal of Economics* 20, 5: 539-551.

Armstrong, P., Glyn, A. and Harrison, J. (1991) *Capitalism Since 1945*. Oxford: Blackwell.

Arnon, A. (1984) 'Marx's Theory of Money, the Formative Years', *History of Political Economy*, 16, 4: 555-575.

Arthur, C. (1979) 'Dialectic of the Value-Form', in D. Elson (ed) *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

Arthur, C. (1992) *Marx's Capital: A Student Edition*, London: Lawrence and Wishart.

Arthur, C. (1993a) 'Hegel's "Logic" and Marx's "Capital"', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.

Arthur, C. (1993b) 'Review of Ali Shamsavari's "Dialectics and Social Theory, The Logic of Capital"', *Capital & Class*, 50: 175-180.

Arthur, C. (1997) 'Against the Logical-Historical Method: Dialectical Derivation versus Linear Logic', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Arthur, C. (1998) 'Engels, Logic and History', in R. Bellofiore (ed) *Marxian Economics: a Reappraisal, Essays on Volume III of Capital*, vol. 1, London: Macmillan.

Arthur, C. (2000a) 'From the Critique of Hegel to the Critique of Capital', in T. Burns and I. Fraser (eds) *The Hegel-Marx Connection*, London: Macmillan.

Arthur, C. (2000b) *Capital in General and Marx's 'Capital'*, yayınlanmamış elyazması.

Arthur, C. (2001) 'Value, Labour and Negativity', *Capital & Class* 73: 15-39.

Arthur, C. and Reuten, G. (eds) (1998) *The Circulation of Capital: Essays on Volume Two of Marx's Capital*, London: Macmillan.

Attewell, P.A. (1984) *Radical Political Economy, A Sociology of Knowledge Analysis*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

Aumeeruddy, A., Lautier, B. and Tortajada, R. (1978) 'Labour Power and the State', *Capital & Class* 6: 42-66.

Aumeeruddy, A. and Tortajada, R. (1979) 'Reading Marx on Value: a Note on the Basic Texts', in in D. Elson (ed) *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

Backhaus, H.-G. (1974) 'Dialectique de la Forme Valeur', *Critiques de l'Economie Politique*, 18: 5-33.

Bahr, H.-D. (1980) 'The Class Structure of Machinery: Notes on the Value Form', in P. Slater (ed) *Outlines of a Critique of Technology*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Banaji, J. (1979) 'From the Commodity to Capital, Hegel's Dialectic in Marx's "Capital"', in D. Elson (ed) *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

Bandyopadhyay, P. (1981) 'In Defence of a Post-Sraffian Approach', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Baran, P. (1973) *The Political Economy of Growth*, Harmondsworth: Penguin.

Baran, P. and Sweezy, P.M. (1966) *Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.

Baumol, W.J. (1974) 'The Transformation of Values, What Marx "Really" Meant (An Interpretation)', *Journal of Economic Literature* 12, 1: 51-62.

Baumol, W.J. (1983) 'Marx and the Iron Law of Wages', *American Economic Review* 73, 2: 303-308.

Baumol, W.J. (1992) 'Wages, Virtue and Value, What Marx Really Said', in G.A. Caravale (ed) *Marx and Modern Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.

Beer, M. (1953) *A History of British Socialism*, London: G. Allen and Unwin.

Bell, P. (1977) 'Marxist Theory, Class Struggle, and the Crisis of Capitalism' in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Bell, P. and Cleaver, H. (1982) 'Marx's Crisis Theory as a Theory of Class Struggle', *Research in Political Economy* 5, 5: 189-261.

Bellofiore, R. (1989) 'A Monetary Labor Theory of Value', *Review of Radical Political Economics* 21, 1-2: 1-26.

Benetti, C. and Cartelier, J. (1980) *Marchands, Salariat et Capitalistes*, Paris: Maspéro.

Best, M. (1972). 'Notes on Inflation', *Review of Radical Political Economics*, 4, 4: 85-112.

Bharadwaj, K. (1986) *Classical Political Economics and Rise to Dominance of Supply and Demand Theories*, Hyderabad: Universities Press (India).

Bleaney, M. (1976) *Underconsumption Theories: a History and Critical Analysis*, London: Lawrence and Wishart.

Boddy, R. and Crotty, J. (1975), 'Class Conflict and Macro-Policy: the Political Business Cycle', *Review of Radical Political Economics*, 7: 1-19.

Boddy, R. and Crotty, J. (1976), 'Wage-Push and Working-Class Power: A Reply to Howard Sherman', *Monthly Review*, 27, 10: 35-43.

Böhm-Bawerk, E. von (1949) 'Karl Marx and the Close of His System', in P.M. Sweezy (ed) *Karl Marx and the Close of His System*, Clifton: A.M. Kelley.

Bologna, S. (1993a,b) 'Money and Crisis, Marx as Correspondent of the New York Daily Tribune, 1856-57', Parts 1 and 2, *Common Sense* 13: 29-53 and 14: 63-89.

Bologna, S. (1993c) 'La Ricerca del Gruppo di "Primo Maggio"', in L. Berti and A. Fumagalli (eds) *L'Antieuropa delle Monete*, Roma: Manifestolibri.

Bonefeld, W. (1992) 'Social Constitution and the Form of the Capitalist State', in W. Bonefeld, R Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, London: Pluto Press.

Bonefeld, W., Gunn, R., and Psychopedis, K. (1992a,b) 'Introduction', in *Open Marxism*, 2 vols., London: Pluto Press.

Bortkiewicz, L. von (1949) 'On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction on the Third Volume of Capital', in P.M. Sweezy (ed) *Karl Marx and the Close of His System*, Clifton: A.M. Kelley.

Bortkiewicz, L. von (1952) 'Values and Prices in the Marxian System', *International Economic Papers* 2: 5-60.

Bowles, S. and Gintis, H. (1977) 'The Marxian Theory of Value and Heterogeneous Labour, Critique and Reformulation', *Cambridge Journal of Economics* 1, 2: 173-192.

Bowles, S. and Gintis, H. (1981) 'Labour Heterogeneity and the Labour Theory of Value, A Reply', *Cambridge Journal of Economics* 5, 3: 285-288.

Boyer, R. (1986) *La Théorie de la Régulation: une Analyse Critique*, Paris: La Découverte.

Bradby, B. (1982) 'The Remystification of Value', *Capital & Class* 17: 114-133.

Braverman, H. (1974) *Labour and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.

Bray, J. (1931) *Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, The Age of Might and the Age of Right*, London: LSE Reprints.

Brenner, R. (1986) 'The Social Basis of Economic Development', in J. Roemer (ed) *Analytical Marxism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Brighton Labour Process Group - Brighton Emek Süreçleri Grubu (1977) 'The Capitalist Labour Process', *Capital & Class* 1: 3-26.

Bródy, A. (1974) *Proportions, Prices and Planning: A Mathematical Restatement of the Labour Theory of Value*, Amsterdam: North Holland.

Bronfenbrenner, M. (1973) 'Samuelson, Marx, and Their Latest Critics', *Journal of Economic Literature* 11, 1: 58-63.

Brown, A. (2001) *Methodological and Theoretical Perspectives on Economic Growth and Crises*, Doktora Tezi, University of Middlesex.

Brunhoff, S. de (1971) *L'Offre de Monnaie: Critique d'un Concept*, Paris: Maspéro.

Brunhoff, S. de (1973a) *La Politique Monétaire, Un Essai d'Intérpretation Marxiste*, Paris: Presses Universitaires de France.

Brunhoff, S. de (1973b) 'Marx as an a-Ricardian, Value, Money and Price at the Beginning of "Capital"', *Economy & Society* 2, 3: 412-430.

Brunhoff, S. de (1974-75) 'Controversies in the Theory of Surplus Value, A Reply to John Eatwell', *Science & Society* 38, 4: 478-482.

Brunhoff, S. de (1976) *Marx on Money*, New York: Urizen Books.

Brunhoff, S. de (1978a) *The State, Capital and Economic Policy*, London: Pluto.

Brunhoff, S. de (1978b) 'La Monnaie, Puissance Sociale, Puissance Privée', *Economies et Sociétés* 1: 2163-2186.

Brunhoff, S. de (1978c) 'L'Equilibre ou la Monnaie', *Economie Appliquée* 31, 1-2: 35-59.

Brunhoff, S. de (1982) 'Questioning Monetarism', *Cambridge Journal of Economics*, 6: 285-294.

Brunhoff, S. de and Cartelier, J. (1974), 'Une Analyse Marxiste de l'Inflation', *Critique Sociale de France* 4, reprinted in S. de Brunhoff (1979) *Les Rapports d'Argent*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Brunhoff, S. de and Ewenczyk, P. (1979) 'La Pensée Monétaire de K. Marx au XIXè et au XXè Siècles', in S. de Brunhoff (ed) *Les Rapports d'Argent*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

Bryan, P.. (1985) 'Monopoly in Marxist Method', *Capital & Class* 26: 72-92.

Burkett, P. (1986) 'A Note on Competition under Capitalism', *Capital & Class* 30: 192-208.

Burkett, P. (1991) 'Some Comments on "Capital in General and the Structure of Marx's Capital"', *Capital & Class* 44: 49-72.

Burdekin, R. and Burkett, P. (1996) *Distributional Conflict and Inflation: Theoretical and Historical Perspectives*, London: Macmillan.

Callari, A. and Ruccio D. (eds) (1996) *Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition*, Hanover: Wesleyan University Press.

Campbell, M. (1993) 'Marx's Concept of Economic Relations and the Method of "Capital"', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.

Campbell, M. (1997) 'Marx's Theory of Money: a Defense', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Campbell, M. (1998) 'Money in the Circulation of Capital', in C. Arthur and G. Reuten (eds) *The Circulation of Capital: Essays on Volume Two of Marx's Capital*, London: Macmillan.

Carchedi, G. (1984) 'The Logic of Prices as Values', *Economy & Society* 13, 4: 431-455.

Carchedi, G. (1991) *Frontiers of Political Economy*, London: Verso.

Cartelier, J. (1987) 'Mesure de la Valeur et Système Monétaire, La Tentative de Gray (1848) Textes et Commentaire', *Cahiers d'Economie Politique* 13: 191-208.

Carver, T. (1980a) 'Translator's Foreword', in J. Zelenı (1980) *The Logic of Marx*, Oxford: Basil Blackwell.

Catephores, G. (1986) 'The Historical Transformation Problem, a Reply', in B. Fine (ed) *The Value Dimension*, London: Routledge & Kegan Paul.

Chattopadhyay, P. (1994) *The Marxian Concept of Capital and the Soviet Experience: Essay in the Critique of Political Economy*, Westport, Conn.: Praeger.

Chattopadhyay, P. (1998) 'Value and Exploitation: Marx's Problem and Skillman's Solution', *Science & Society* 62, 2: 218-240.

Chattopadhyay, P. (1999) *On Some Aspects of the Dialectic of Labour in the Critique of Political Economy*, yayınlanmamış elyazması.

Chattopadhyay, P. (2000) *Surplus School and Marx: On Garegnani's Marx Reading*, yayınlanmamış elyazması.

Clarke, S. (1980) 'The Value of Value', *Capital & Class* 10: 1-17.

Clarke, S. (1988) *Keynesianism Monetarism and the Crisis of the State*, Aldershot: Edward Elgar.

Clarke, S. (ed) (1991) *The State Debate*, London: CSE/Macmillan.

Clarke, S. (1994) *Marx's Theory of Crisis*, London: Macmillan.

Cleaver, H. (1979) *Reading 'Capital' Politically*, Brighton, The Harvester Press.

Cleaver, H. (1984) 'Translator's Introduction', in A. Negri, *Marx Beyond Marx, Lessons on the Grundrisse*, South Hadley, Mass.: Bergin and Garvey.

Cleaver, H. (1989) 'Close the IMF, Abolish Debt and End Development: A Class Analysis of the International Debt Crisis', *Capital and Class* 39: 17-50.

Cleaver, H. (1992) 'The Inversion of Class Perspective in Marxian Theory: From Valorisation to Self-Valorisation', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, London: Pluto Press.

Cockshott, P. and Cottrell, A. (1995) 'Testing Marx: Some New Results from UK Data', *Capital & Class* 55: 103-129.

Cohen, G.A. (1974) 'Marx's Dialectic of Labor', *Philosophy and Public Affairs* 3, 3: 235-261.

Cohen, G.A. (1981) 'The Labour Theory of Value and the Concept of Exploitation', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Colletti, L. (1972) *From Rousseau to Lenin*, London: New Left Books.

Colletti, L. (1973) *Marxism and Hegel*, London: New Left Books.

Cooley, M. (1981) 'The Taylorisation of Intellectual Work', in L. Levidow and B. Young (eds) *Science, Techology and the Labour Process*, vol. 1, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Coombs, R. (1985) 'Labour and Monopoly Capital', in L. Levidow and B. Young (eds) *Science, Techology and the Labour Process*, vol. 2, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Cottrell, A. (1994) 'Post-Keynesian Monetary Economics', *Cambridge Journal of Economics* 18: 587-605.

Cottrell, A. (1997) *Monetary Endogeneity and the Quantity Theory: the Case of Commodity Money*, yayınlanmamış elyazması.

Cullenberg, S. (1994) 'Unproductive Labour and the Contradictory Movement of the Rate of Profit: a Comment on Moseley', *Review of Radical Political Economics* 26, 2: 111-128.

Dalziel, P. (1990) 'Market Power, Inflation, and Incomes Policies', *Journal of Post-Keynesian Economics* 12: 424-438.

Desai, M. (1989) 'The Transformation Problem', *Journal of Economic Surveys* 2, 4: 295-333.

Desai, M. (1992) 'The Transformation Problem', in G.A. Caravale (ed) *Marx and Modern Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.

Devine, J. (1989) 'What is "Simple Labour"? A Re-examination of the Value-Creating Capacity of Skilled Labour', *Capital & Class* 39: 113-131.

Devine, P. (1974) 'Inflation and Marxist Theory', *Marxism Today* March: 79-92.

Devine, P. (2000) 'The "Conflict Theory of Inflation" Revisited', in J. Toporowski (ed) *Political Economy and the New Capitalism: Essays in Honour of Sam Aaronovitch*. London: Routledge.

Dmitriev, V. (1974) *Economic Essays on Value, Competition and Utility*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dobb, M. (1940) *Political Economy and Capitalism*, London: Routledge and Kegan Paul.

Dobb, M. (1943) 'Review of Theory of Capitalist Development, by Paul M, Sweezy', *Science & Society* 7: 270-275.

Dobb, M. (1967) 'Marx's "Capital" and Its Place in Economic Thought', *Science & Society* 31, 4: 527-540.

Dollars and Sense (1978) 'Monopolies and Inflation', in URPE (ed.) *US Capitalism in Crisis*, New York: URPE.

Dostaler, G. (1978) *Valeur et Prix, Histoire d'un Débat*, Paris: Maspéro.

Dostaler, G. and Lagueux, M. (eds) (1985) *Un Echiquier Centenaire, Théorie de la Valeur et Formation des Prix*, Paris: La Découverte.

Dow, S. (1996) 'Horizontalism: a Critique', *Cambridge Journal of Economics* 20: 497-508.

Dowd, D.F. (1976) 'Stagflation and the Political Economy of Decadent Monopoly Capitalism', *Monthly Review* 28, 5: 14-29.

Duménil, G. (1980) *De la Valeur aux Prix de Production*, Paris: Economica.

Duménil, G. (1983-84). 'Beyond the Transformation Riddle: A Labor Theory of Value', *Science and Society* 33, 4: 427-450.

Duménil, G. (1984) 'The So-Called "Transformation Problem" Revisited, A Brief Comment', *Journal of Economic Theory*, 33: 340-348.

Duménil, G. and Lévy, D. (1991) 'Szumski's Validation of the Labour Theory of Value, A Comment', *Cambridge Journal of Economics* 15, 3: 359-364.

Dunne, P. (ed) (1991) *Quantitative Marxism*, Cambridge: Polity Press.

Dymski, G. & Pollin, R. (1994) *New Perspectives in Monetary Macroeconomics:*

Explorations in the Tradition of Hyman P. Minsky, Ann Arbor: University of Michigan Press.

Echeverría, R. (1978) 'A Critique of Marx's 1857 Introduction', *Economy & Society* 7, 4: 333-366.

Ehrbar, H. (1989) 'Mathematics and the Labor Theory of Value', *Review of Radical Political Economics* 21, 3: 7-12.

Eldred, M. (1984) 'A Reply to Gleicher', *Capital & Class* 23: 135-137.

Eldred, M. and Hanlon, M. (1981) 'Reconstructing Value-Form Analysis', *Capital & Class* 13: 24-60.

Elger, T. (1979) 'Valorisation and "Deskilling": a Critique of Braverman', *Capital & Class* 7: 58-99.

Elson, D (ed) (1979a) *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

Elson, D. (1979b) 'The Value Theory of Labour', in D. Elson (ed) *Value, The Representation of Labour in Capitalism*, London: CSE Books.

Engels, F. (1981) 'Supplement', in K. Marx, *Capital 3*, Harmondsworth: Penguin.

Engels, F. (1998) *Anti-Dühring*, in K. Marx and F. Engels, *Classics in Politics* (CD-Rom), London: The Electric Book Company.

Ergas, H. and Fishman, D (1975) 'The Marxian Theory of Money and the Crisis of Capital', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* IV, 2, 11.

Faccarello, G. (1986) 'Sraffa versus Ricardo, The Historical Irrelevance of the "Corn-Profit" Model', in B. Fine (ed) *The Value Dimension*, London: Routledge & Kegan Paul.

Fine, B. (1980) *Economic Theory and Ideology*, London: Edward Arnold.

Fine, B. (1982) *Theories of the Capitalist Economy*, London: Edward Arnold.

Fine, B. (1983) 'A Dissenting Note on the Transformation Problem', *Economy & Society* 12, 4: 520-525.

Fine, B. (1985-86) 'Banking Capital and the Theory of Interest', *Science & Society*, 49, 4: 387-413.

Fine, B. (ed) (1986a) *The Value Dimension, Marx versus Ricardo and Sraffa*, London: Routledge and Kegan Paul.

Fine, B. (1986b) 'On the Historical Transformation Problem', in *The Value Dimension*, London: Routledge & Kegan Paul.

Fine, B. (1988) 'From Capital in Production to Capital in Exchange', *Science & Society* 52, 3: 326-337.

Fine, B. (1989) *Marx's Capital* (3rd ed), Basingstoke, Macmillan.

Fine, B. (1990) 'On the Composition of Capital, A Comment on Groll and Orzech', *History of Political Economy* 22, 1: 149-155.

Fine, B. (1992) 'On the Falling Rate of Profit', in G.A. Caravale (ed) *Marx and Modern Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.

Fine, B. (1996) *The Continuing Imperative of Value Theory: a Personal Account*, yayınlanmamış elyazması.

Fine, B. (1997) 'The New Revolution in Economics', *Capital & Class* 61: 143-148.

Fine, B. (1998) *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*, London: Routledge.

Fine, B. (2001) *Social Capital versus Social Theory*, London: Routledge.

Fine, B. and Harris, L. (1979) *Rereading Capital*, London: Macmillan.

Fine, B. and Heasman, M. (1997) *Consumption in the Age of Affluence*, London: Routledge.

Fine, B. and Lapavitsas, C. (2000) 'Markets and Money in Social Theory: What Role for Economics?', *Economy and Society* 29, 3: 357-382.

Fine, B., Lapavitsas, C. and Milonakis, D. (2000) 'Dialectics and Crisis Theory: a Response to Tony Smith', *Historical Materialism* 6: 133-137.

Fine, B., Lapavitsas, C. and Saad-Filho, A. (2000) *Transforming the Transformation Problem: Why the "New Solution" is a Wrong Turning*, yayınlanmamış elyazması.

Fine, B. and Leopold, E. (1993) *The World of Consumption*, London: Routledge.

Fine, B. and Murfin, A. (1984) *Macroeconomics and Monopoly Capitalism*. Brighton: Wheatsheaf.

Flaschel, P. (1984) 'The So-Called "Transformation Problem" Revisited, A Comment', *Journal of Economic Theory* 33: 349-351.

Foley, D. (1975). *Towards a Marxist Theory of Money*, Technical report no.181, Stanford University.

Foley, D. (1982) 'The Value of Money, the Value of Labour Power and the Marxian Transformation Problem', *Review of Radical Political Economics* 14, 2: 37-47.

Foley, D. (1983) 'On Marx's Theory of Money', *Social Concept* 1, 1: 5-19.

Foley, D. (1986) *Understanding Capital, Marx's Economic Theory*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Foley, D. (1998). 'Asset Speculation in Marx's Theory of Money', in R. Bellofiore (ed) *Marxian Economics: a Reappraisal, Essays on Volume III of Capital*, vol. 2, London: Macmillan.

Foley, D. (2000) 'Recent Developments in the Labor Theory of Value', *Review of Radical Political Economics* 32, 1: 1-39.

Fracchia, J. and Ryan, C. (1992) 'Historical-Materialist Science, Crisis and Commitment', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, vol. 2, London: Pluto Press.

Fraser, I. (1997) 'Two of a Kind: Hegel, Marx, Dialectic and Form', *Capital & Class* 61: 81-106.

Freeman, A. and Carchedi, G. (eds) (1996) *Marx and Non-Equilibrium Economics*. Aldershot: Edward Elgar.

Gamble, A. and Walton, P. (1976) *Capitalism in Crisis: Inflation and the State*. London: Macmillan.

Ganssmann, H. (1983) 'Marx Without the Labour Theory of Value', *Social Research* 50, 2: 278-304.

Ganssmann, H. (1986) 'Transformation of Physical Conditions of Production, Steedman's Economic Metaphysics', in B. Fine (ed) *The Value Dimension*, London: Routledge & Kegan Paul.

Garegnani, P. (1984) 'Value and Distribution in the Classical Economists and Marx', *Oxford Economic Papers* 36, 2: 291-325.

Garegnani, P. (1985) 'La Théorie Classique de la Répartition et le Problème dit de la "Transformation" chez Marx', in G. Dostaler and M. Lagueux (eds) *Un Echiquier Centenaire, Théorie de la Valeur et Formation des Prix*, Paris: La Découverte.

Gereffi, G. and Korzeniewicz, M. (eds) (1994). *Commodity Chains and Global Capitalism*, Westport, Conn: Praeger.

Germer, C.M. (1997) *How Capital Rules Money - Marx's Theory of Money in Capitalism*, yayınlanmamış elyazması.

Germer, C.M. (1999) *O Conceito de 'Padrão-Ouro e os Equívocos da Economia Política*, yayınlanmamış elyazması.

Gerstein, I. (1986) 'Production, Circulation and Value, The Significance of the "Transformation Problem" in Marx's Critique of Political Economy', in B. Fine (ed) *The Value Dimension*, London: Routledge & Kegan Paul.

Giussani, P. (1986) 'Value and Labour, Simple and Complex Labour in the Labour Theory of Value', *Working Paper* n.7, Centre for Political Science, Vrije Universiteit Brussel, Brussels.

Gleicher, D. (1983) 'A Historical Approach to the Question of Abstract Labour', *Capital & Class* 21: 97-122.

Gleicher, D. (1985) 'Note: a Rejoinder to Eldred', *Capital & Class* 24: 147-155.

Gleicher, D. (1985-86) 'The Ontology of Labour Values', *Science & Society* 49, 4:463-471.

Gleicher, D. (1989) 'Labor Specialization and the Transformation Problem', *Review of Radical Political Economics* 21, 1-2: 75-95.

Glick, M. and Ehrbar, H. (1986-87) 'The Labour Theory of Value and Its Critics', *Science & Society* 50, 4: 464-478.

Glick, M. and Ehrbar, H. (1987) 'The Transformation Problem, An Obituary', *Australian Economic Papers* 26, 49: 294-317.

Glyn, A. and Sutcliffe, B. (1972) *Workers, British Capitalism and the Profit Squeeze.* Harmondsworth: Penguin.

Goode, P. (1973) 'The Law of Value and Marx's Method', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* 2, 6: 65-69.

Gordon, D.M. (1981) 'Capital-Labor Conflict and the Productivity Slowdown', *American Economic Review* 71, 2: 30-35.

Gray, J. (1831) *The Social System*, Edinburgh.

Gray, J. (1848) *Lectures on the Nature and Use of Money*, Edinburgh.

Green, F. and Sutcliffe, B. (1987) *The Profit System.* Harmondsworth: Penguin.

Groll, S. and Orzech, Z. (1987) 'Technological Progress and Values in Marx's Theory of the Decline in the Rate of Profit, an Exegetical Approach', *History of Political Economy* 19, 4: 591-613.

Groll, S. and Orzech, Z. (1989) 'Stages in the Development of a Marxian Concept, the Composition of Capital', *History of Political Economy* 21, 1: 57-76.

Grossman, H. (1977) 'Marx, Classical Political Economy, and the Problem of Dynamics', *Capital & Class* 2: 32-55.

Grou, P. (1977) *Monnaie, Crise Economique.* Paris: Maspéro.

Gunn, R. (1992) 'Against Historical Materialism, Marxism as a First-Order Discourse', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, vol.2, London: Pluto Press.

Guttman, R. (1994) *How Credit-Money Shapes the Economy: the United States in a Global System.* Armonk: M.E. Sharpe.

Haberler, G. (1966) 'Marxian Economics in Retrospect and Prospect', *Zeitschrift für Nationalokönomie*, 26: 69-82.

Harvey, D. (1999) *The Limits to Capital*, London: Verso.

Harvey, P. (1983) 'Marx's Theory of the Value of Labour Power, An Assessment', *Social Research* 50, 2: 305-344.

Harvey, P. (1985) 'The Value-Creating Capacity of Skilled Labor in Marxian Economics', *Review of Radical Political Economics* 17, 1-2: 83-102.

Hegel, G.W.F. (1991) *The Encyclopedia Logic*, Indianapolis, Hackett Publishing, Inc.

Heinrich, M. (1989) 'Marx's Theory of Capital', *Capital & Class* 38: 63-79.

Heller, A. (1976) *The Theory of Need in Marx*, London: Allison & Busby.

Hilferding, R. (1949) 'Bohm-Bawerk's Criticism of Marx', in P.M. Sweezy (ed) *Karl Marx and the Close of His System*, Clifton: A.M. Kelley.

Hilferding, R. (1981) *Finance Capital*. London: Routledge and Kegan Paul.

Himmelweit, S. (1991) 'Exploitation', in T. Bottomore (ed) *A Dictionary of Marxist Thought*, 2nd ed, Oxford: Blackwell.

Himmelweit, S. and Mohun, S. (1978) 'The Anomalies of Capital', *Capital & Class* 6: 67-105.

Himmelweit, S. and Mohun, S. (1981) 'Real Abstractions and Anomalous Assumptions', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Hodgson, G. (1974) 'Marxian Epistemology and the Transformation Problem', *Economy & Society* 3, 4: 357-392.

Hodgson, G. (1981) 'Money and the Sraffa System', *Australian Economic History Review* 20, 36: 83-95.

Holloway, J. (1992) 'Crisis, Fetishism and Class Composition', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, vol. 2, London: Pluto Press.

Holloway, J. (1994) 'Global Capital and the National State', *Capital & Class* 52: 23-50.

Howard, M. (1983) *Profits in Economic Theory*, London: Macmillan.

Howard, M.C. and King, J.E. (1989, 1991) *A History of Marxian Economics*, 2 Vols., London: Macmillan.

İlyenkov, E.V. (1977) *Dialectical Logic: Essays on Its History and Theory*, Moscow: Progress Publishers.

İlyenkov, E.V. (1982) *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's 'Capital'*, Moscow: Progress Publishers.

Indart, G. (tarihi yok) *The Microeconomic Foundation of the Theory of Market Value Determination*, yayınlanmamış elyazması.

Itoh, M. (1987) 'Skilled Labour in Value Theory', *Capital & Class* 31: 39-58.

Itoh, M. and Lapavitsas, C. (1999) *Political Economy of Money and Finance*. London: Macmillan.

Jacobi, O. Bergmann, J. and Mueller-Jentsch, W. (1975) 'Problems in Marxist Theories of Inflation', *Kapitalistate* 3: 107-25.

Kalecki, M. (1990a) 'Political Aspects of Full Employment'. In: *Collected Works*, Vol.1. Oxford: Clarendon Press.

Kalecki, M. (1990b) 'The Business Cycle and Inflation'. In: *Collected Works*, Vol.1. Oxford: Clarendon Press.

Kalecki, M. (1990c) 'Essays in the Theory of Economic Fluctuations'. In: *Collected Works*, Vol.1. Oxford: Clarendon Press.

Kalecki, M. (1997) 'Introductory Remarks on Inflationary and Deflationary Processes'. In: *Collected Works*, Vol.7. Oxford: Clarendon Press.

Kapferer, N. (1980) 'Commodity, Science and Technology: a Critique of Sohn-Rethel', in P. Slater (ed) *Outlines of a Critique of Technology*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Kliman, A. (2000) 'Marx's Concept of Intrinsic Value', *Historical Materialism* 6: 89-113.

Kliman, A. and McGlone, T. (1988) 'The Transformation non-Problem and the non-Transformation Problem', *Capital & Class* 35: 56-83.

Kosik, K. (1976) *Dialectics of the Concrete, A Study on Problems of Man and World*, Dordrecht and Boston, D. Reidel Publishing Company.

Kotz, D.M. (1982) 'Monopoly, Inflation, and Economic Crisis', *Review of Radical Political Economics* 14, 4: 1-17.

Kotz, D.M. (1987) 'Radical Theories of Inflation', in URPE (ed) *The Imperiled Economy. Book 1: Macroeconomics from a Left Perspective*. New York: URPE.

Lagueux, M. (1985) 'Le Principe de la Conservation de la Valeur et le Problème de la Transformation', in G. Dostaler and M. Lagueux (eds) *Un Echiquier Centenaire, Théorie de la Valeur et Formation des Prix*, Paris: La Découverte.

Laibman, D. (1973) 'Values and Price of Production, the Political Economy of the Transformation Problem', *Science & Society* 37, 4: 404-436.

Laibman, D. (1976). 'The Marxian Labor-Saving Bias, A Formalization', *Quarterly Review of Economics and Business* 16, 3: 25-44.

Lapavitsas, C. (1994) 'The Banking School and the Monetary Thought of Karl Marx', *Cambridge Journal of Economics* 18: 447-461.

Lapavitsas, C. (2000a) 'Money and the Analysis of Capitalism: the Significance of Commodity Money', *Review of Radical Political Economics* 32, 4.

Lapavitsas, C. (2000b). On Marx's Analysis of Money Hoarding in the Turnover of Capital. *Review of Political Economy* 12, 2: 219-235.

Lapavitsas, C. (2000c) *On the Origin of Money in the Relations of Commodity Owners with Each Other*, yayınlanmamış elyazması.

Lapavitsas, C. (2000d) *Distinguishing between Commodity and Gıft*, yayınlanmamış elyazması.

Lapavitsas, C. and Saad-Filho, A. (2000) 'The Supply of Credit Money and Capital Accumulation: a Critical View of Post-Keynesian Analysis', *Research in Political Economy* 18, s. 309-334.

Lapides, K. (1998) *Marx's Wage Theory in Historical Perspective: Its Origins, Development and Interpretation*. Westport, Conn.: Praeger.

Lavoie, D. (1983) 'Some Strengths in Marx's Disequilibrium Theory of Money' *Cambridge Journal of Economics* 7: 55-68.

Lavoie, D. (1986) 'Marx, the Quantity Theory, and the Theory of Value', *History of Political Economy* 18, 1: 155-170.

Lavoie, M. (1992) *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*. Aldershot: Edward Elgar.

Leadbeater, D. (1985) 'The Consistency of Marx's Categories of Productive and Unproductive Labour', *History of Political Economy* 17, 4: 591-618.

Lebowitz, M. (1992) *Beyond Capital, Marx's Political Economy of the Working Class*, London: Macmillan

Lebowitz, M. (1994) *The Theory of the Capitalist State*, yayınlanmamış elyazması.

Lee, C.-O. (1990) *On the Three Problems of Abstraction, Reduction and Transformation in Marx's Labour Theory of Value*, Doktora Tezi, University of London.

Lee, C.-O. (1993) 'Marx's Labour Theory of Value Revisited', *Cambridge Journal of Economics* 17, 4: 463-478.

Lenin, V.I. (1972) *Philosophical Notebooks*, in Collected Works, Vol. 38, London: Lawrence and Wishart.

Levidow, L. and Young, B. (1981, 1985) *Science, Technology and the Labour Process, Marxist Studies*, 2 Vols., London: Free Association Books.

Lianos, T. (1987). 'Marx on the Rate of Interest', *Review of Radical Political Economics* 19, 3: 34-55.

Lipietz, A. (1982) 'The So-Called "Transformation Problem" Revisited', *Journal of Economic Theory* 26, 1: 59-88.

Lipietz, A. (1984) 'The So-Called "Transformation Problem" Revisited, A Brief Reply to Brief Comments', *Journal of Economic Theory* 33, 2: 352-355.

Lipietz, A. (1985a) *The Enchanted World: Inflation, Credit and the World Crises*. London: Verso.

Lipietz, A. (1985b) 'Le Débat sur la Valeur: Bilan Partiel et Perspectives Partiales', in G. Dostaler and M. Lagueux (eds) *Un Echiquier Centenaire, Théorie de la Valeur et Formation des Prix*, Paris: La Découverte.

Likitkijsomboon, P. (1995) 'Marxian Theories of Value-Form', *Review of Radical Political Economics* 27, 2: 73-105.

Loranger, J.-G. (1982a) 'Le Rapport entre la Pseudo-Monnaie et la Monnaie: de la Possibilité à la Réalité des Crises', *Critiques de l'Economie Politique* 18: 114-132.

Loranger, J.-G. (1982b) 'Pseudo-Validation du Crédit et Etalon Variable de Valeur', *Economie Appliquée* 35, 3: 485-499.

Loranger, J.-G. (1989) 'Circuit of Capital: a New Look at Inflation', *Review of Radical Political Economics* 21, 1-2: 97-112.

Lukács, G. (1971) *History and Class Consciousness*, London: Merlin Press.

Mage, S. (1963) *The Law of the Falling Tendency of the Rate of Profit, Its Place in the Marxian System and Relevance to the US Economy*, Doktora Tezi, Columbia University.

Mandel, E. (1968), *Marxist Economic Theory*. London: Merlin Press.

Mandel, E. (1975) *Late Capitalism*. London: New Left Books.

Mandel, E. and Freeman, A. (eds) (1984) *Ricardo, Marx, Sraffa*, London: Verso.

Maniatis, T. (1996) 'Testing Marx: a Note', *Capital & Class* 59: 37-54.

Marazzi, C. (1977) 'Money in the World Crisis: The New Basis of Capitalist Power', *Zerowork* 2: 91-111.

Marglin, S. (1974) 'What Do Bosses Do?', *Review of Radical Political Economics* 6, 2: 60-112.

Marglin, S. and Schor, J. (eds) (1990) *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*. Oxford: Clarendon Press.

Marx, K. (1974) 'Critique of the Gotha Programme', in *The First International and After*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1975) *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1976) *Value: Studies by Marx*, in A. Dragstedt (ed), London: New Park.

Marx, K. (1977) 'The Poverty of Philosophy', in D. McLellan (ed) *Karl Marx: Selected Writings*, Oxford: Oxford University Press.

Marx, K. (1978a, 1969, 1972) *Theories of Surplus Value*, 3 Vols., London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1981a) *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1976, 1978b, 1981b) *Capital*, 3 Vols., Harmondsworth: Penguin.

Marx, K. (1985) *Collected Works*, vol. 41, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1987) *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Collected Works, Vol. 29, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1988a) *Letter to Kugelmann, July 11, 1868*, Collected Works, Vol.43, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1988b) *Collected Works*, vol. 30, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1989) *Marginal Notes on Adolph Wagner's 'Lehrbuch der Politischen Ökonomie'*, Collected Works, Vol. 24, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. (1998) *Value, Price and Profit*, in K. Marx and F. Engels, *Classics in Politics* (CD-Rom), London: The Electric Book Company.

Marx, K. and Engels, F. (1998) *The Communist Manifesto*, in K. Marx and F. Engels, *Classics in Politics* (CD-Rom), London: The Electric Book Company.

Mattick, P. (1978) *Economics, Politics, and the Age of Inflation*. White Plains: M.E. Sharpe.

Mattick, P. Jr. (1991-92) 'Some Aspects of the Value-Price Problem', *International Journal of Political Economy* 21, 4: 9-66.

Mattick, P. Jr. (1993) 'Marx's Dialectic', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.

Mattick, P. Jr. (1997) 'Theory as Critique, On the Argument in *Capital*', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

May, K. (1948) 'Value and Price of Production, A Note on Winternitz's Solution', *Economic Journal* 58: 596-599.

Meacci, F. (1992) 'The Organic Composition of Capital and the Falling Rate of Profit', in G.A. Caravale (ed) *Marx and Modern Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.

Medio, A. (1977) 'Neoclassicals, Neo-Ricardians, and Marx', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Meek, R.L. (1956) 'Some Notes on the "Transformation Problem"', *Economic Journal* 66: 94-107.

Meek, R.L. (1973) *Studies in the Labour Theory of Value*, London: Lawrence and Wishart.

Messori, M. (1984) 'Teoria del Valore Senza Merce-Denaro? Considerazioni Preliminari Sull'Analisi Monetaria di Marx', *Quaderni di Storia dell'Economia Política* 2, 1-2: 185-232.

Messori, M. (1991) 'Financing in Kalecki's Theory', *Cambridge Journal of Economics* 15: 301-313.

Milonakis, D. (1990) *Historical Aspects of the Law of Value and the Transition to Capitalism*, Doktora Tezi, University of London.

Milonakis, D. (1993-94) 'Prelude to the Genesis of Capitalism: the Dynamics of the Feudal Mode of Production', *Science & Society* 57, 4: 390-419.

Minsky, H.P. (1975) *John Maynard Keynes*. New York: Columbia University Press.

Minsky, H.P. (1986) *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press.

Mirowski, P. (1989) *More Heat than Light, Economics as Social Physics; Physics as Nature's Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mohun, S. (1991) 'Value', in T. Bottomore (ed) *A Dictionary of Marxist Thought*, 2nd ed, Oxford: Blackwell.

Mohun, S. (1994) 'A Re(in)statement of the Labour Theory of Value', *Cambridge Journal of Economics* 18: 391-412.

Mohun, S. (ed) (1995) *Debates in Value Theory*, London: Macmillan.

Mohun, S. (1996) 'Productive and Unproductive Labor in the Labor Theory of Value', *Review of Radical Political Economics* 28, 4: 30-54.

Mohun, S. (2000) 'New Solution or Re(in)statement? A Reply', *Cambridge Journal of Economics* 24, 1: 113-117. Mohun, S. (henüz yayınlanmadı) 'Productive and Unproductive Labor: a Reply to Houston and Laibman', *Review of Radical Political Economics*.

Mollo, M.L.R. (1999) 'Money Endogeneity: Post-Keynesian and Marxian Views Compared', *Research in Political Economy* 17: 3-25.

Moore, B. (1988) *Horizontalists and Verticalists: The Macroeconomics of Credit Money*, Cambridge: Cambridge University Press.

Morishima, M. (1973) *Marx's Economics - A Dual Theory of Value and Growth*, Cambridge: Cambridge University Press.

Morishima, M. (1974) 'Marx in the Light of Modern Economic Theory', *Econometrica* 42, 4: 611-632.

Morris, J. (1972) 'The Monetary Crisis of World Capitalism', *Monthly Review* 23, 8: 17-27.

Morris, J. (1973) 'The Crisis of Inflation', *Monthly Review* 25, 4: 1-22.

Morris, J. (1974) 'Stagflation', *Monthly Review* 26, 7: 1-10.

Moseley, F. (ed) (1993) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J., Humanities Press.

Moseley, F. (1994) 'Unproductive Labor and the Rate of Profit, A Repply to Cullenberg's Comment', *Review of Radical Political Economics* 26, 2: 121-128.

Moseley, F. (1995a) 'Marx's Economic Theory: True or False? a Marxian Response to Blaug's Appraisal', in *Heterodox Economic Theories: True or False?*, Aldershot: Edward Elgar.

Moseley, F. (1995b) 'Capital in General and Marx's Logical Method: a Response to Heinrich's Critique', *Capital & Class* 56: 15-48.

Moseley, F. (1997a) 'The Development of Marx's Theory of the Distribution of Surplus Value', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Moseley, F. (1997b) *Abstract Labor: Substance or Form? A Critique of the Value-Form Interpretation of Marx's Theory*, yayınlanmamış elyazması.

Moseley, F. (1999) 'The United States Economy at the Turn of the Century: Entering a New Era of Prosperity?' *Capital & Class* 67: 25-46.

Moseley, F. (2000a) 'The "New Solution" to the Transformation Problem: a Sympathetic Critique', *Review of Radical Political Economics* 32, 2: 282-316.

Moseley, F. (2000b) *The Determination of Constant Capital in the Case of a Change in the Value of the Means of Production*, yayınlanmamış elyazması.

Moseley, F. and Campbell, M. (eds) (1997) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Murray, P. (1988) *Marx's Theory of Scientific Knowledge*, Atlantic Highlands.: Humanities Press.

Murray, P. (1993) 'The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo's Theory of Value', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.

Naples, M. (1989) 'A Radical Economic Revision of the Transformation Problem', *Review of Radical Political Economics* 21, 1-2: 137-158.

Nell, E.J. (1992) *Transformational Growth and Effective Demand*, New York: New York University Press.

Nell, E.J. & Deleplace, G. (eds) (1996) *Money in Motion: The Circulation and Post Keynesian Approaches*, London: Macmillan.

Nuti, D.M. (1977) 'The Transformation of Labor Values into Production Prices and the Marxian Theory of Exploitation', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Oakley, A. (1983) *The Making of Marx's Critical Theory*, London: Routledge and Kegan Paul.

Oakley, A. (1984, 1985) *Marx's Critique of Political Economy, Intellectual Sources and Evolution*, 2 Vols., London: Routledge and Kegan Paul.

Okishio, N. (1961) 'Technical Change and the Rate of Profit', *Kobe University Economic Review* 7: 85-99.

Okishio, N. (1974) 'Value and Production Price', *Kobe University Economic Review* 20: 1-19.

Ollman, B. (1993) *Dialectical Investigations*, London: Routledge.

Ollman, B. (1998) 'Why Dialectics? Why Now?' *Science & Society* 62, 3: 338-357.

Ong, N.-P. (1980) 'Marx's Classical and Post-Classical Conceptions of the Wage', *Australian Economic Papers* 19, 35: 264-277.

Orléan, A. (1982) 'Inflation et Souveraineté Monétaire', *Critiques de l'Economie Politique* 18: 93-113.

Palley, T. (1996) *Post Keynesian Economics: Debt, Distribution and the Macro Economy*, London: Macmillan.

Panzieri, R. (1980) ' The Capitalist Use of Machinery: Marx versus the "Objectivists"', in P. Slater (ed) *Outlines of a Critique of Technology*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Pasinetti, L. (1977) *Lectures on the Theory of Production*, New York: Columbia University Press.

Perelman, M. (1987) *Marx's Crises Theory: Scarcity, Labor, and Finance*, Westport, Conn.: Praeger.

Perelman, M. (1990) 'The Phenomenology of Constant Capital and Fictitious Capital', *Review of Radical Political Economics* 22, 2-3: 66-91.

Perelman, M. (1993) 'The Qualitative Side of Marx's Value Theory', *Rethinking Marxism* 6, 1: 82-95.

Perelman, M. (1996) *The Pathology of the US Economy*. London: Macmillan.

Perelman, M. (1999) 'Marx, Devalorisation, and the Theory of Value', *Cambridge Journal of Economics* 23, 6: 719-728.

Perlman, F. (1977) 'The Reproduction of Daily Life', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Pilling, G. (1972) 'The Law of Value in Ricardo and Marx', *Economy & Society* 1, 3: 281-307.

Pilling, G. (1980) *Marx's 'Capital', Philosophy and Political Economy*, London: Routledge and Kegan Paul.

Polanyi, K. (1944) *The Great Transformation, The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Hill, Beacon Press.

Post, K. (1996) *Regaining Marxism*, London: Macmillan.

Postone, M. (1993) *Time, Labour and Social Domination, A Re-examination of Marx's Critical Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Psychopedis, K. (1992) 'Dialectical Theory: Problems of Reconstruction', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, vol. 1, London: Pluto Press.

Ramos-Martínez, A. and Rodríguez-Herrera, A. (1996). 'The Transformation of Values into Prices of Production: a Different Reading of Marx's Text', in A. Freeman and G. Carchedi (eds) *Marx and Non-Equilibrium*. Aldershot: Edward Elgar.

Reichelt, H. (1995) 'Why did Marx Conceal his Dialectical Method?', in W. Bonefeld, R. Gunn, J. Holloway and K. Psychopedis (eds) *Emancipating Marx*, London: Pluto.

Reinfelder, M. (1980) 'Breaking the Spell of Technicism', in P. Slater (ed) *Outlines of a Critique of Technology*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Resnick, S. & Wolff, R. (1996) 'The New Marxian Political Economy and the Contribution of Althusser', in A. Callari and D. Ruccio (eds) *Postmodern Marxism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition*, Hanover: Wesleyan University Press.

Reuten, G. (1993) 'The Difficult Labor of a Theory of Social Value, Metaphors and Systematic Dialectics at the Beginning of Marx's "Capital"', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J., Humanities Press.

Reuten, G. (1995) 'Conceptual Collapses: a Note on Value-Form Theory', *Review of Radical Political Economics* 27, 3: 104-110.

Reuten, G. (1997) 'The Notion of Tendency in Marx's 1984 Law of Profit', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Reuten, G. (1999) 'The Source versus Measure Obstacle in Value Theory', *Rivista di Política Econômica* 89, 4-5: 87-115.

Reuten, G. and Williams, M. (1989) *Value-Form and the State, The Tendencies of Accumulation and the Determination of Economic Policy in Capitalist Society*, London: Routledge.

Ricardo, D. (1951) *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ricardo, D. (1966) *The High Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Bank Notes*, in Collected Works vol. 3, Cambridge: Cambridge University Press.

Roberts, B. (1987) 'Marx After Steedman, Separating Marxism from "Surplus Theory"', *Capital & Class* 32: 84-103.

Roberts, B. (1996) 'The Visible and the Measurable: Althusser and the Marxian Theory of Value', in A. Callari and D. Ruccio (eds) *Postmodern Marxism and the Future of Marxist Theory: Essays in the Althusserian Tradition*, Hanover: Wesleyan University Press.

Roberts, B. (1997) 'Embodied Labour and Competitive Prices: a Physical Quantities Approach', *Cambridge Journal of Economics* 21: 483-502.

Roemer, J.E. (1979) 'Continuing Controversy on the Falling Rate of Profit, Fixed Capital and Other Issues', *Cambridge Journal of Economics* 3: 379-398.

Roncaglia, A. (1974) 'The Reduction of Complex Labour to Simple Labour', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 9.

Roosevelt, F. (1977) 'Cambridge Economics as Commodity Fetishism', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Rosdolsky, R. (1977) *The Making of Marx's 'Capital'*, London: Pluto Press.

Rosenberg, S. and Weisskopf, T. (1981) 'A Conflict Theory Approach to Inflation in the Postwar U.S. Economy', *American Economic Review* 71, 2: 42-47.

Rosenthal, J. (1997) *The Myth of Dialectics: Reinterpreting the Marx-Hegel Relation*, London: Macmillan.

Rosenthal, J. (1999) 'The Escape from Hegel', *Science & Society* 63, 3: 283-309.

Rosenthal , J. (2000) 'The Escape from Hegelians: Rejoinder', *Science & Society* 64, 4: 502-517.

Rowthorn, B. (1980) *Capitalism, Conflict and Inflation*, London: Lawrence and Wishart.

Rubin, I.I. (1975) *Essays on Marx's Theory of Value*, Montréal, Black Rose Books.

Rubin, I.I. (1978) 'Abstract Labour and Value in Marx's System', *Capital & Class* 5: 107-140.

Rubin, I.I. (1979) *A History of Economic Thought*, London: Pluto Press.

Saad-Filho, A. (1993a) 'Labour, Money and "Labour-Money", a Review of Marx's Critique of John Gray's Monetary Analysis', *History of Political Economy* 25, 1: 65-84.

Saad-Filho, A. (1993b) 'A Note on Marx's Analysis of the Composition of Capital', *Capital & Class* 50: 127-146.

Saad-Filho, A. (1996a) 'The Value of Money, the Value of Labour Power and the Net Product, An Appraisal of the "New Approach" to the Transformation Problem', in A. Freeman and G. Carchedi (eds) *Marx and Non-Equilibrium Economics*. Aldershot: Edward Elgar.

Saad-Filho, A. (1996b) *Inconvertible Paper Money and the Labour Theory of Value*, Discussion paper E96/07, University of Leeds.

Saad-Filho, A. (1997a) 'Concrete and Abstract Labour in Marx's Theory of Value', *Review of Political Economy* 9, 4: 457-477.

Saad-Filho, A. (1997b) 'An Alternative Reading of the Transformation of Values into Prices of Production', *Capital and Class* 63: 115-136.

Saad-Filho, A. (1997c) 'Re-reading both Hegel and Marx: The "New Dialectics" and the Method of "Capital"', *Revista de Economia Política-Brazilian Journal of Political Economy* 17, 1: 107-120.

Saad-Filho, A. (2000a). 'Inflation Theory: A Critical Literature Review and a New Research Agenda', *Research in Political Economy* 18: 335-362.

Saad-Filho, A. (2000b) '"Vertical" versus "Horizontal" Economics: Systems of Provision, Consumption Norms and Labour Market Structures', *Capital & Class* 72: 209-214.

Salama, P. (1984) 'Value and Price of Production, A Differential Approach', in E. Mandel and A. Freeman (eds) *Ricardo, Marx, Sraffa*, London: Verso.

Samuelson, P.M. (1957) 'Wages and Interest, A Modern Dissection of Marxian Economic Models', *American Economic Review* 47, 6: 884-912.

Samuelson, P.M. (1971) 'Understanding the Marxian Notion of Exploitation, A Summary of the So-Called Transformation Problem Between Marxian Values and Competitive Prices', *Journal of Economic Literature* 9, 2: 399-431.

Samuelson, P.M. (1973) 'Reply on Marxian Matters', *Journal of Economic Literature* 11, 1: 64-68.

Samuelson, P.M. (1974) 'Insight and Detour in the Theory of Exploitation, A Reply to Baumol', *Journal of Economic Literature* 12, 1: 62-70.

Savran, S. (1979) 'On The Theoretical Consistency of Sraffa's Economics', *Capital & Class* 7: 131-140.

Savran, S. (1980) 'On Confusions Concerning Sraffa (and Marx), Reply to Critics', *Capital & Class* 12: 85-98.

Savran, S. (1984) 'The Negation of Negative Values', in E. Mandel and A. Freeman (eds) *Ricardo, Marx, Sraffa*, London: Verso.

Savran, S. and Tonak, A. (1999) 'Productive and Unproductive Labour: an Attempt at Clarification and Classification' *Capital & Class*, 68: 113-152.

Sawyer, M.C. (1985) *The Economics of Michal Kalecki*. London: Macmillan.

Sawyer, M.C. (1989) *The Challenge of Radical Political Economy*. Aldershot: Edward Elgar.

Schefold, B. (1998) 'The Relationship between the Rate of Profit and the Rate of Interest: a Reassessment after the Publication of Marx's Manuscript of the Third Volume of *Das Kapital*', in R. Bellofiore (ed) *Marxian Economics: a Reappraisal, Essays on Volume III of Capital*, vol. 2, London: Macmillan.

Schotter, A. (1990) *Free Market Economics*, Oxford: Blackwell.

Schutz, E. (1999) 'Exploitation', in P. O'Hara (ed) *Encyclopedia of Political Economy*, vol. 1, London: Routledge.

Schumpeter, J.A. (1954) *History of Economic Analysis*, London: Allen & Unwin.

Schwartz, J.G. (ed) (1977) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Schwarz, B. (1985) 'Re-Assessing Braverman: Socialisation and Dispossession in the History of Technology', in L. Levidow and B. Young (eds) *Science, Techology and the Labour Process*, vol. 2, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Scott, S. (1999) *Thought and Social Struggle: a History of Dialectics*, Doktora Tezi, University of Bradford.

Sekine, T. (1975) 'Uno-Riron, A Japanese Contribution to Marxian Political Economy', *Journal of Economic Literature* 13, 3: 847-77.

Semmler, W. (1982) 'Theories of Competition and Monopoly', *Capital & Class* 18: 91-116.

Seton, F. (1957) 'The "Transformation Problem"', *Review of Economic Studies* 24: 149-160.

Shaikh, A. (1973). *Theories of Value and Theories of Distribution*, Doktora Tezi, Columbia University.

Shaikh, A. (1977) 'Marx's Theory of Value and the "Transformation Problem"', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Shaikh, A. (1981) 'The Poverty of Algebra', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Shaikh, A. (1982) 'Neo-Ricardian Economics, A Wealth of Algebra, a Poverty of Theory', *Review of Radical Political Economics* 14, 2: 67-83.

Shaikh, A. (1984) 'The Transformation from Marx to Sraffa', in E. Mandel and A. Freeman (eds) *Ricardo, Marx, Sraffa*, London: Verso.

Shaikh, A. (1991) 'Values and Value Transfers: a Comment on Itoh', in B. Roberts and S. Feiner (eds) *Radical Economics*, Boston: Kluwer.

Shaikh, A. (1998) 'The Empirical Strength of the Labour Theory of Value', in R. Bellofiore (ed) *Marxian Economics: a Reappraisal, Essays on Volume III of Capital*, vol. 1, London: Macmillan.

Shamsavari, A. (1987) *A Critique of the Transformation Problem*, Kingston Polytechnic Discussion Papers in Political Economy, no. 58.

Shamsavari, A. (1991) *Dialectic and Social Theory, The Logic of 'Capital'*, Braunton, Merlin Books.

Sherman, H. (1972) 'Inflation, Profits and the New Economic Policy', *Review of Radical Political Economics* 4, 4: 113-121.

Sherman, H. (1976a), *Stagflation: a Radical Theory of Unemployment and Inflation*. New York: Harper and Row.

Sherman, H. (1976b) 'Inflation, Unemployment, and Monopoly Capital', *Monthly Review* 27, 10: 25-35.

Shibata, K. (1933) 'The Meaning of the Theory of Value in Theoretical Economics', *Kyoto University Economic Review* 8, 2: 49-68.

Slater, P. (ed) (1980) *Outlines of a Critique of Technology*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Smith, A. (1991) *The Wealth of Nations*, London, Everyman.

Smith, M. (1994a) *Invisible Leviathan: The Marxist Critique of Market Despotism beyond Postmodernism*, Toronto: University of Toronto Press.

Smith, M. (1994b) 'Alienation, Exploitation and Abstract Labor: a Humanist Defense of Marx's Theory of Value', *Review of Radical Political Economics* 26, 1: 110-133.

Smith, T. (1990) *The Logic of Marx's 'Capital', Reply to Hegelian Criticisms*, Albany: State of New York Press.

Smith, T. (1993a) *Dialectical Social Theory and Its Critics*, Albany: State University of New York Press.

Smith, T. (1993b) 'Marx's "Capital" and Hegelian Dialectical Logic', in F. Moseley (ed) *Marx's Method in 'Capital', A Reexamination*, Atlantic Highlands, N.J., Humanities Press.

Smith, T. (1997) 'Marx's Theory of Social Forms and Lakatos's Methodology of Scientific Research Programs', in F. Moseley and M. Campbell (eds) *New Investigations of Marx's Method*, Atlantic Highlands: Humanities Press.

Smith, T. (1998) 'Value Theory and Dialectics', *Science & Society* 62, 3: 460-470.

Smith, T. (1999a) 'The Relevance of Systematic Dialectics to Marxian Thought: Reply to Rosenthal', *Historical Materialism* 4: 215-240.

Smith, T. (1999b). 'Brenner and Crisis Theory: Issues in Systematic and Historical Dialectics', *Historical Materialism* 5: 145-178.

Sohn-Rethel, A. (1978) *Intellectual and Manual Labour: a Critique of Epistemology*, London: Macmillan.

Spencer, D. (2000) 'Braverman and the Contribution of Labour Process Analysis to the Critique of Capitalist Production - Twenty Five Years On', *Work, Employment and Society*, 14, 2: 223-243.

Spero, N. (1969) 'Notes on the Current Inflation', *Monthly Review* 21, 2: 29-32.

Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities By Means Of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Stamatis, G. (1998-99) 'On the "New Solution"', *International Journal of Political Economy* 28, 4, s. 23-46.

Steedman, I. (1977) *Marx after Sraffa*, London: New Left Books.

Steedman, I. (ed) (1981) *The Value Controversy*, London: Verso.

Steindl, J. (1952) *Maturity and Stagnation in American Capitalism*. Oxford: Blackwell.

Sweezy, P. (1949) 'Introduction', in *Karl Marx and the Close of His System*, Clifton: A.M. Kelley.

Sweezy, P. (1968) *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press.

Sweezy, P. (1974) 'Baran and the Danger of Inflation', *Monthly Review* 27, 7: 11-14.

Sweezy, P. and Magdoff, H. (1979) 'Inflation without End?' *Monthly Review* 31, 6: 1-10.

Sweezy, P. and Magdoff, H. (1983) 'Supply-side Theory and Capital Investment', *Monthly Review* 34: 1-9.

Szymanski, A. (1984) 'Productivity Growth and Capitalist Stagnation', *Science and Society* 48, 3: 295-322.

Szumski, J. (1991) 'On Duménil and Lévy's Denial of The Existence of The So-Called Transformation Problem, A Reply', *Cambridge Journal of Economics* 15, 3: 365-371.

Taylor, N. (2000) *Abstract Labour and Social Mediation in Marxian Value Theory*, Bachelor of Economics (Honours) dissertation, Murdoch University.

Taylor, P. (1979) 'Labour Time, Work Measurement and the Commensuration of Labour', *Capital & Class* 9: 23-37.

Thompson, E.P. (1967) 'Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism', *Past and Present* 38: 56-97.

Thompson, E.P. (1978) *The Poverty of Theory*, London: Merlin Press.

Toporowski, J. (2000) *The End of Finance*, London: Routledge.

Tortajada, R. (1977) 'A Note on the Reduction of Complex Labour to Simple Labour', *Capital & Class* 1: 106-116.

Tugan-Baranowsky, M.I. (1905) *Theoretische Grundlagen des Marxismus*, Leipzig, Doucker und Humboldt.

Uno, K. (1980) *Principles of Political Economy: Theory of a Purely Capitalist Society*, Brighton: Harvester Press.

Vegara i Carrio, J. (1978). *Economía Política y Modelos Multisectoriales*, Madrid: Editorial Tecnos.

Vroey, M. de (1981) 'Value, Production and Exchange', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Vroey, M. de (1982) 'On the Obsolescence of the Marxian Theory of Value, a Critical Review', *Capital & Class* 17: 34-59.

Vroey, M. de (1984) 'Inflation, A Non-Monetarist Monetary Interpretation', *Cambridge Journal of Economics* 8: 381-399.

Vroey, M. de (1985) 'La Théorie Marxiste de la Valeur, Version Travail Abstrait, Un Bilan Critique', in G. Dostaler and M. Lagueux (eds) *Un Echiquier Centenaire, Théorie de la Valeur et Formation des Prix*, Paris: La Découverte.

Weeks, J. (1977) 'The Sphere of Production and the Analysis of Crisis in Capitalism', *Science and Society* 41: 281-302.

Weeks, J. (1979) 'The Process of Accumulation and the Profit Squeeze Hypothesis', *Science and Society* 43: 259-280.

Weeks, J. (1981) *Capital and Exploitation*, Princeton: Princeton University Press.

Weeks, J. (1982a) 'Equilibrium, Uneven Development and the Tendency of the Rate of Profit to Fall' *Capital & Class* 16: 62-77.

Weeks, J. (1982b) 'A Note on Underconsumptionist Theory and the Labor Theory of Value', *Science & Society* 46, 1: 60-76.

Weeks, J. (1983) 'On the Issue of Capitalist Circulation and the Concepts Appropriate to Its Analysis', *Science & Society* 48, 2: 214-225.

Weeks, J. (1984) 'Theory, Ideology and Idolatry', *Economic and Political Weekly* 19, 48: 2054-2056.

Weeks, J. (1990) 'Abstract Labor and Commodity Production', *Research in Political Economy* 12: 3-19.

Weeks, J. (1992) *Competition and Technical Change in an Aggregate Circulation Framework*, yayınlanmamış elyazması.

Weintraub, S. (1981) 'An Eclectic Theory of Income Shares', *Journal of Post Keynesian Economics* 4, 1: 10-24.

Weisskopf, T., Bowles, S. and Gordon, D. (1985) 'Two Views of Capitalist Stagnation: Underconsumption and Challenges to Capitalist Control', *Science and Society* 49, 3: 259-286.

Wennerlind, C. (2000) *The Labor Theory of Value and the Strategic Nature of Alienation*, yayınlanmamış elyazması.

Wheelock, J. (1983) 'Competition in the Marxist Tradition', *Capital & Class* 21: 18-47.

Williams, M. (1998) 'Money and Labour-Power: Marx after Hegel, or Smith plus Sraffa?' *Cambridge Journal of Economics* 22: 187-198.

Williams, M. (2000) 'Why Marx neither has nor Needs a Commodity Theory of Money', *Review of Political Economy* 12, 4: 435-451.

Winternitz, J. (1948) 'Values and Prices, A Solution to the So-Called Transformation Problem', *Economic Journal* 58, 2: 276-280.

Wolff, R. (1984) *Understanding Marx: A Reconstruction and Critique of 'Capital'*, Princeton: Princeton University Press.

Wolff, R., Roberts, B. and Callari, A. (1982) 'Marx's (not Ricardo's) Transformation Problem, A Radical Reconceptualization', *History of Political Economy* 14, 4: 564-582.

Wolff, R., Roberts, B. and Callari, A. (1984) 'A Marxian Alternative to the Traditional "Transformation Problem"', *Review of Radical Political Economics* 16, 2-3: 115-135.

Wolfstetter, E. (1973) 'Surplus Labour, Synchronised Labour Costs and Marx's Labour Theory of Value, *Economic Journal* 83: 787-809.

Wright, E.O. (1977) 'Alternative Perspectives in Marxist Theory of Accumulation and Crisis', in J.G. Schwartz (ed) *The Subtle Anatomy of Capitalism*, Santa Monica: Goodyear.

Wright, E.O. (1981) 'The Value Controversy and Social Research', in I. Steedman (ed) *The Value Controversy*, London: Verso.

Yaffe, D. (1974) 'Value and Price in Marx's "Capital"', *Revolutionary Communist* 1: 31-49.

Yaffe, D. (1995) 'Value, Price and the Neo-Ricardians: an Introductory Note', in S. Mohun (ed) *Debates in Value Theory*, London: Macmillan.

Zarembka, P. (2000) 'Accumulation of Capital, its Definition: A Century after Lenin and Luxemburg', *Research in Political Economy* 18: 183-225.

Zarifian, P. (1975) *Inflation et Crise Monétaire*. Paris: Editions Sociales.

Zeleny, J. (1980) *The Logic of Marx*, Oxford: Basil Blackwell.

DİZİN

Yordam Kitap
ISBN 9944-5688-9-9
9 789944 568890